

ISSN 2304-0920

ODESA ВІСНИК
NATIONAL UNIVERSITY ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
HERALD УНІВЕРСИТЕТУ
Volume 21. Issue 10(52). 2016 Том 21. Випуск 10(52). 2016
SERIES СЕРІЯ
ECONOMY ЕКОНОМІКА

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
Odesa I. I. Mechnikov National University

ODESA NATIONAL UNIVERSITY HERALD

Series: Economy

Scientific journal
Published twelve times a year
Series founded in July, 2006

Volume 21. Issue 10(52). 2016

Odesa
2016

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ВІСНИК ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: Економіка

Науковий журнал
Виходить 12 разів на рік
Серія заснована у липні 2006 р.

Том 21. Випуск 10(52). 2016

Одеса
2016

Засновник: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Редакційна колегія журналу:

І. М. Коваль, д-р політ. наук (*головний редактор*), **В. О. Іваниця**, д-р біол. наук. (*заступник головного редактора*), **С. М. Андрієвський**, д-р фіз.-мат. наук, **Ю. Ф. Ваксман**, д-р фіз.-мат. наук, **В. В. Глебов**, канд. іст. наук, **Л. М. Голубенко**, канд. філол. наук, **Л. М. Дунаєва**, д-р політ. наук, **В. В. Заморов**, канд. біол. наук, **О. В. Запорожченко**, канд. біол. наук, **О. А. Іванова**, д-р наук із соц. комунікацій, **В. С. Круглов**, канд. фіз.-мат. наук, **В. Г. Кушнір**, д-р іст. наук, **В. В. Менчук**, канд. хім. наук, **М. О. Подрезова**, директор Наукової бібліотеки, **Л. М. Солдаткіна**, канд. хім. наук, **В. І. Труба**, канд. юрид. наук, **В. М. Хмарський**, д-р іст. наук, **О. В. Чайковський**, канд. філос. наук, **Є. А. Черкез**, д-р геол.-мінерал. наук, **Є. М. Черноіваненко**, д-р філол. наук.

Редакційна колегія випуску:

О. В. Горняк, д-р екон. наук (*науковий редактор*), **А. Г. Ахламов**, д-р екон. наук, **Л. М. Алексєєнко**, д-р екон. наук, **В. Д. Базилевич**, д-р екон. наук, **Б. І. Валуєв**, д-р екон. наук, **Л. Х. Доленко**, канд. екон. наук, **В. І. Захарченко**, д-р екон. наук, **Г. М. Давидов**, д-р екон. наук, **А. П. Наливайко**, д-р екон. наук, **О. В. Садченко**, д-р екон. наук, **З. М. Соколовська**, д-р екон. наук, **А. О. Старостіна**, д-р екон. наук, **В. М. Степанов**, д-р екон. наук, **С. А. Циганов**, д-р екон. наук, **В. М. Мельник**, д-р екон. наук, професор, **С. О. Якубовський**, д-р екон. наук, **Олег Курбатов**, д-р менеджменту (Університет Париж-ХІІІ (Франція)), **Ян Чемпас**, д-р економіки (Економічний університет в Катовіце (Польща)), **Ду Чуньбу**, д-р філософії в галузі економіки, науковий співробітник Центрального університету фінансів і економіки (м. Пекін, Китай), **Л. А. Родіонова**, канд. екон. наук (НДУ «Вища школа економіки», м. Москва, Росія), **І. А. Ломачинська**, канд. екон. наук (*відповідальний редактор*).

Editorial board of the journal:

I. M. Koval, (*Editor-in-Chief*), **V. O. Ivanytsia**, (*Deputy Editor-in-Chief*), **S. M. Andriievskiy**, **Yu. F. Vaksman**, **V. V. Hliebov**, **L. M. Holubenko**, **L. M. Dunaieva**, **V. V. Zamorov**, **O. V. Zaporozhchenko**, **O. A. Ivanova**, **V. Ye. Kruhlov**, **V. G. Kushnir**, **V. V. Menchuk**, **M. O. Podrezova**, **L. M. Soldatkina**, **V. I. Truba**, **V. M. Khmarskiy**, **O. V. Chaikovskiy**, **Ye. A. Cherkez**, **Ye. M. Chernoiivanenko**.

Editorial board of the series:

O. V. Gornyak, **A. G. Ahlamov**, **L. M. Alekseienco**, **V. D. Bazylevich**, **B. I. Valuev**, **L. H. Dolenko**, **V. I. Zaharchenko**, **G. M. Davydov**, **A. P. Nalyvaiko**, **O. V. Sadchenko**, **Z. M. Sokolovska**, **A. O. Starostina**, **V. M. Stepanov**, **S. A. Tsyganov**, **V. M. Melnyk**, **S. O. Yakybovskiy**, **Oleg Curbatov**, **Jan Czempas**, **Du Chunbu**, **L. A. Rodionova**, **I. A. Lomachynska**

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

ШЕДЯКОВ В. Є.

ЛЮДСЬКИЙ ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЙНОГО ПЕРІОДУ:
ЗМІНИ СУТНОСТІ ТА ФОРМ.....7

РОЗДІЛ 2

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

СТАКАНОВ Р. Д.

ЕВОЛЮЦІЯ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ АСЕАН У СФЕРІ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ.....13

РОЗДІЛ 3

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

ГОРНЯК О. В., САЛЮК-КРАВЧЕНКО О. О.

ОЦІНКА ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ НА ОСНОВІ
РЕГІОНАЛЬНИХ ПОКАЗНИКІВ.....17

ПЕДЧЕНКО Н. С., СІЛІХІН Б. В.

ІНСТРУМЕНТИ МОНЕТАРНОЇ ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ
ТА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ 21

ПРИХОДЬКО І. П., ПАВЛОВА Г. Є.

ПРИНЦИПИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ
НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ АГРАРНОЇ ОСВІТИ.....26

РЕХТЕТА І. І.

КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ІННОВАЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ.....31

СТЕБЛЯНКО І. О.

РОЛЬ СТРУКТУРНОЇ ПОЛІТИКИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ.....35

ТОВСТУХА І. О.

СУТНІСТЬ ТА ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ.....39

РОЗДІЛ 4

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

МЕШКОВА В. С.

ЗНАЧЕНИЕ КОРПОРАТИВНОЙ СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ
ДЛЯ ЭФФЕКТИВНОГО РАЗВИТИЯ БИЗНЕСА.....43

ПОЗНАНСЬКА І. В.

СИСТЕМА ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН МОРСЬКОГО ТРАНСПОРТНОГО КОМПЛЕКСУ ЄС...47

ПРОДІУС О. І.

ФОРМУВАННЯ ТА УПРАВЛІННЯ КОМАНДОЮ ПРОЕКТУ..... 51

ХІЛУХА О. А., ЗАГОРУЙКО В. Л.

ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ НА КАТЕГОРІЮ «КОМПЕТЕНТНІСТЬ»
ЯК ПЕРЕДУМОВА ВИНИКНЕННЯ КОМПЕТЕНТНО-ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ
В КОРПОРАТИВНОМУ УПРАВЛІННІ..... 56

ШИЯН Н. І.

ІННОВАЦІЯ ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СКОТАРСТВА В УКРАЇНІ.....62

РОЗДІЛ 5

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

ПРИХОДЧЕНКО Т. А.

НАУКОВІ ОСНОВИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ..... 67

ПРОКОПЮК А.

НАУКОВІ ЗАСАДИ СТРУКТУРУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ.....71

СІДЛЕЦЬКА О. С.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КЛАСТЕРНИХ УТВОРЕНЬ В ОДЕСЬКОМУ РЕГІОНІ.....75

СТЕФАНИШИН Л. С.

ВИЗНАЧЕННЯ НАПРЯМІВ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ
ОБЛАСТІ ЯК ОБ'ЄКТУ ДЕСТИНАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ.....79

РОЗДІЛ 6**ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ
ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА**

ПАВЛІХА Н. В., ДУБИНЧУК Л. І., АНДРОЩУК І. В.

**СИСТЕМА ІНТЕГРОВАНОГО УПРАВЛІННЯ ВІДХОДАМИ
ЯК СКЛАДНИК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ МІСТА.....84****РОЗДІЛ 7****ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ,
СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА**

ПАХУЧА Е. В.

СУЧАСНИЙ СТАН РИНКУ ПРАЦІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ.....88**РОЗДІЛ 8****ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ**

НАЛИВАЙКО Д. В.

**ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ СТРАХОВОЇ СУМИ
ПІД ЧАС СТРАХУВАННЯ НЕРУХОМОГО МАЙНА.....93**

НЕІЗВЕСТНА О. В.

РАННЯ ДІАГНОСТИКА В СИСТЕМІ НАГЛЯДУ ЗА ПРОБЛЕМНИМИ БАНКАМИ.....96

ПЕРЛОВСЬКА Н. В.

ІНСТРУМЕНТАРІЙ УПРАВЛІННЯ ГРОШОВИМИ ПОТОКАМИ ПІДПРИЄМСТВА101

ХОДАКЕВИЧ С. І., СВИРИДЕНКО А. Ю.

**МОНІТОРИНГ ТА КОНТРОЛЬ РІВНЯ КРЕДИТНОГО РИЗИКУ
ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА ПРОЦЕСУ РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ БАНКУ.....107**

ЧУРКИНА И. Е.

**СТРАТЕГИЧЕСКИЕ НАПРАВЛЕНИЯ РЕФОРМИРОВАНИЯ
БЮДЖЕТНОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ.....111**

ЮШКО С. В., ЗОЛОТУХІН Є. В.

**ІНСТИТУТ МІСЦЕВИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ В УКРАЇНІ:
СТАН І ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ.....114****РОЗДІЛ 9****БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ**

МЕЛЬНИК Н. В., КРІЛЬ Я. Я.

ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ВИТРАТ У БУДІВНИЦТВІ.....120

ПАШКЕВИЧ М. С.

**СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІН СПЕЦІАЛЬНОСТІ
«ОБЛІК І ОПОДАТКУВАННЯ» У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ.....125**

ПИСЬМЕННА М. С.

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ АУДИТУ ДЕРЖАВНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ
ЯК РІЗНОВИД КОНТРОЛЮ129**

РУБА О. П.

**ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ
ФАРМАЦЕВТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ: СТРАТЕГІЧНІ АСПЕКТИ.....134**

SHEIKHA NISSRAT SABIR

**THE INFLUENCE OF TOURISM AND ECOTOURISM FEATURES
ON ORGANIZATION OF ACCOUNTING IN THE MIDDLE EAST COUNTRIES.....138**

ШЕНДРИГОРЕНКО М. Т.

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ АУДИТУ НЕМАТЕРІАЛЬНИХ АКТИВІВ
ТА НАПРЯМИ ЇХ ВИРІШЕННЯ.....144****РОЗДІЛ 10****МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ
ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ**

СОКОЛОВА Н. А., РАЙКО Г. О., ДИГАЛО О. О.

МЕТОДИ ПРОГНОЗУВАННЯ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ РЕГІОНОМ.....149**НАШІ АВТОРИ.....155**

РОЗДІЛ 1

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330.34:331.522.4

Шедяков В. Є.

кандидат економічних наук, доктор соціологічних наук,
незалежний дослідник (м. Київ)

ЛЮДСЬКИЙ ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЙНОГО ПЕРІОДУ: ЗМІНИ СУТНОСТІ ТА ФОРМ

Людський фактор економічного життя суспільства розглядається в контексті глобальних, регіональних і національних економічних динамік. З точки зору особливостей перехідного періоду вивчаються трансформації сутності та форм людського фактора. У цьому контексті аналізується зв'язок змін у виробничих відносинах постіндустріального типу і вимоги до ефективного управління в різних секторах економіки.
Ключові слова: людський фактор, людський капітал, виробничі відносини, управління.

Постановка проблеми. Актуальність обраної теми пов'язана з необхідністю підвищення якості реалізації та розвитку людського чинника економічного життя суспільства (отже, підсистем праці, управління та господарювання) для забезпечення сталого росту на макро- та мікрорівнях. Як констатує Р. Грінберг, «...головна вимога нинішнього дня – припинити руйнацію людського потенціалу і створити умови для його відродження та всебічного розвитку, маючи на увазі кваліфікаційно-освітні характеристики людини, її культурний рівень, реальний доступ до ефективної охорони здоров'я та достойного соціального забезпечення» [1, с. 33].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кардинальні трансформації сьогодення змінюють наголоси в суспільному житті, виробничій сфері й ефективних організаційно-управлінських відносинах. Значення саме людського чинника економічного життя суспільства (людського капіталу) в цьому контексті плідно вивчали В. Автономов, Л. Алімова, Г. Ареф'єва, Г. Батіщев, Ю. Балашов, В. Близнюк, Л. Бородіна, Буєва, О. Бузгалін, К. Варзарь, Н. Верхоглядова, О. Веренікін, О. Вюст, О. Грішнова, В. Дикань, О. Дігіліна, Р. Доров, С. і В. Єгоров, В. Єшина, О. Захарова, Н. Злобін, І. Іллінський, В. Іноземцев, Р. Капелюшніков, Л. Козарезенко, А. Колганов, Є. Крихтін, Л. Лагута, І. Левіна, Е. Лібанова, В. Логвиненко, К. Маркарян, В. Марцинкевич, Л. Мельнік, Д. Мещеряков, Л. Нагорна, В. Никифорова, О. Носик, К. Носкова, Р. Нуреев, Т. Панасенкова, В. Панішев, В. Радаєв, Є Режабек, Н. Рімашевська, Н. Ротань, Е. Рудик, О. Смолін, І. Соболева, Н. Ушенко, І. Щербина, П. Янкевич, а також А. Агг, Г. Беккер, В. Грейдер, Е. Денісон, Д. Лукач, К. Маркс, Ф. Махлуп, І. Месзарос, Б. Оллман, М. Паренті, А. Пігу, Дж. Ролз, Дж. Сіммонс, А. Сміт, Т. Шульц та ін.

Важливе значення для дослідження можливості оптимізації розвитку та використання людського чинника соціально-політичного прогресу мають також праці К. Поппера, Л. фон Мізеса та Ф. А. фон Хайека, які гранично чітко сформулювали проблему меж ефективного соціального управління та запропонували можливі варіанти її вирішення, застерігали від небезпеки раціоналізму, утилітаризму та scientism в інтерпретації громадського життя. Відомі дослідники (Л. Турроу, А. Боцман) характеризували саме концепцію людського капіталу як «революцію в економічній

думці». Г. Беккер у книзі «Людський капітал: теоретичний та емпіричний аналіз» проаналізував формування людського капіталу шляхом інвестицій у людину в формі витрат на освіту й підготовку робочої сили, на охорону здоров'я, міграцію та пошук інформації про ціни та доходи. П. Хейне і Ф. Махлуп пов'язували людський капітал зі знаннями та вміннями, які набуваються людьми завдяки освіті, професійній підготовці або практичному досвіду та дають змогу надати іншим цінні виробничі послуги. Специфіку багатьох характерних рис перехідності теперішнього стану суспільства на перетині сучасних та постсучасних тенденцій виявили Д. Аппрі, З. Бауман, І. Валлерстайн, В. Вельш, Б. Грос, Ф. Гуаттарі, Ж. Дерріда, А. Етціоні, М. Кастельс, Ж.-Ф. Ліотар, М. Манн, Б. Сілверман, П. Фейєрабенд, Ф. Фехер, Дж. Хейдж та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сьогодні, з одного боку, потрібні творча сила та міць модерну, з іншого – класичні варіанти модерну підірвані. Адекватного інструментарію теоретичного аналізу потребує й суттєва зміна умов трансформації, що характеризує саме пострадянський демократичний транзит. Водночас людство як ціле також знаходиться в ситуації життя на межі, воно нині відчуває справжню пороговість свого існування та розвитку, знань про себе й світ, що змінює місце людини в економічній теорії та практиці [2–5].

Мета статті полягає в аналізі співвідношення рис людського капіталу в умовах глобального переходу до постіндустріальних особливостей структурування та організації економічного життя, вивченні можливостей організаційних ресурсів оптимізації його розвитку та використанні в національній моделі рефлексивної модернізації країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Достатність кількісного та якісного вимірів людського потенціалу завжди було обов'язковою передумовою суб'єктності в процесах соціокультурного антропогенезу [6–11]. Втім, розповсюдження домінантного положення капіталізації суспільних відносин торкнулося більшості різноманітних сторін людського життя. Віднині «внутрішні активи людини можливо враховувати в якості капіталу – як потенціал індивідуального самовдосконалення та соціального розвитку» [12, с. 100]. А життя суспільства безпосередньо потребує перетворення потенціалу на чинник розвитку.

Водночас Ж.-Ф. Ліотар, апелюючи до Дж. Хабермаса, підкреслює: «Старий принцип, за яким отримання знання невіддільно від формування (Bildung) розуму та навіть від самої особи, застаріває та виходить з уживання. Таке відношення постачальників і користувачів знання до самого знання прагне і прагнучиме перейняти форму відношення, яке виробники та споживачі товарів мають із цими останніми, тобто вартісну форму (*forme valeur*). Знання проводиться та проводитиметься для того, щоб бути проданим, воно споживається та споживатиметься, щоб знайти вартість у новому продукті, й в обох цих випадках, щоб бути обміненим. Воно перестає бути самоціллю та втрачає свою «споживчу вартість» [13, с. 18, 39]. Отже, у постринковому середовищі трансформується само поняття капіталу (включно й інтелектуального), реалізується обмеженість соціально-економічних відносин приватної власності.

Суспільно значущі результати здійснення аксіологічного і праксеологічного освоєння навколишньої дійсності фіксуються в історичних характеристиках цінностей і вартостей. Практично активне ставлення людини до світу здійснюється за допомогою суспільно історичних форм матеріального і духовного відтворення. Тим самим зростає регулятивний потенціал обміну, його структури та організації. Суб'єктом відтворення є носій цільової функції суспільного процесу, реалізація якої передбачає усвідомлення стану і трендів, перспектив і ризиків, а також наявність матеріально-технічної бази і можливостей прийняття і реалізації рішень. Наростання кризовості наявної системи фінансового імперіалізму, світових грошово-розрахункових механізмів вимагає стратегічної футуродіагностики парадигмального рівня, проведення аналізу, прогнозування та конструювання свого Надпроекту розвитку. Оптимізація ж стратегії подальшого розвитку країни впливає передусім з уявлень про вітчизняний вибір кращої для себе ніші і шляхів забезпечення (у тому числі ресурсами сфери обміну) конкурентоспроможності моделі розвитку в світі постглобалізму.

Додаткові ускладнення та вимоги до процесу постіндустріальних трансформацій пов'язані з умовами пострадянського транзиту та кардинальних змін системоутворюючих відносин, що збільшує ризики зриву в контрмодерн із його рисами та характеристиками (наприклад, деіндустріалізацією, суспільним безладом, культурним зсувом до «нового середньовіччя»). Водночас саме вони перетворюють людський чинник економічного життя на безальтернативний чинник та показник розвитку [14–16].

Отже, зростання уваги до поняття та ролі людського чинника економічного життя у цілому та суспільних трансформацій зокрема стало законним відображенням змін місця людини та якості її діяльності під впливом тенденцій постіндустріальної (тим більше інформаційної) ери, її можливостей та вимог. Технології, що забезпечують пріоритетність розвитку людських якостей та творчого характеру діяльності, висувують на перший план саме питання організації соціокультурного середовища та виробництва знань, а не машин, що впливає на всю динаміку органічної структури капіталу та норми прибутку. Втім, перетворення потенціалу на капітал потребує створення умов для активної реалізації. Соціокультурний контекст трансформацій фіксується загальними цінностями, підходами, символами, уявленнями тощо, які виникають під час вхо-

дження до суспільства (соціалізації). У процесі постсучасних трансформацій розповсюдженою є аналогія творчої діяльності людини у відчужених умовах і капіталу. Втім, «не можна заперечувати і того, що застосування творчих здібностей людини у виробництві має тенденцію зайняти місце капіталу як провідного чинника виробництва, і тому застосування слів «людський капітал» як образний вираз виявляється не випадково – якщо не забувати, що це не капітал у науковому сенсі слова» [17, с. 437].

Людство як ціле входить у період набагато більш радикальних змін, ніж звичні. Біфуркація такого рівня привела колись до породження суспільно-біологічного розвитку. При цьому нині стрімко збільшуються гетерогенність, невизначеність, взаємопроникнення різних фрагментів, рухливість кордонів, кардинально змінюється співвідношення суспільних норм і аномалій. Новий діапазон соціальних ролей кожного посилює вплив культури на сприйняття поліфункціональності в процесі життєдіяльності. Подолання ж «позаморальної» моделі прийняття рішень, зростання антропоцентричних тенденцій радикально збагачують творчий потенціал: людина вмє і знає більше, ніж усвідомлює. Моделі трансформацій, що спираються на «економію на змінному капіталі» і педантичний опис функцій і дій, закономірно втрачають істинність у разі посилення в глобальному масштабі постіндустріальних тенденцій, у наявності складних рух, який одночасно поєднує в собі абсолютно різні моделі, сценарії і процеси, можливості і ризики. Радикальний характер і розмах трансформацій очевидні. Йдеться вже не лише про політичні умови реалізації свободи, а й про значно більш глобальні її перспективи, пов'язані з домінують терпимості і багатокладності. Коли немає стабільної зовнішньої опори у вигляді загальної ідеології, єдиної культури, стереотипної науки, тоді необхідно визнавати право на існування несхожого, особливого та незвичайного.

Людський капітал характеризує виробництво, економіку та суспільство (що відображається на його структурі), має національний, регіональні та глобальні рівні, знаходиться в сталому або перехідному стані [18–21]. До особливостей людського капіталу належать: 1) нерозривний зв'язок з особою носія; 2) тривалість інвестиційного періоду; 3) більший ризик інвестування (порівняно з фізичним капіталом); 4) відмінності в прибутковості інвестицій; 5) наявність громадянських прав і свобод у носія [22, с. 399–400]. Людський капітал добре структурований, причому «до основних фондів (активів) людського капіталу будемо відносити: інтелектуальний капітал (що включає фонди освіти, науки і культури, інноваційний фонд); фонд здоров'я (включає фонд суспільного здоров'я і фонди системи охорони здоров'я); фонд мобільності населення. Як додаткові значущі складники людського капіталу будемо розглядати: фонд підготовки на виробництві (об'єднуючий кваліфікацію, навички та виробничий досвід); мотивацію економічної діяльності; інші активи (у розширеному трактуванні) [22, с. 401–402].

Трансформації соціально-економічних форм тісно пов'язані зі зміною співвідношення процесів індивідуалізації та соціалізації на всіх етапах суспільного відтворення та віддзеркалюють особливості глобальних, регіональних та національних умов. Процеси соціалізації виробництва, розподілу, обміну та споживання сучасного рівня, з одного боку, передбачають широке залучення

інструментарію маркетингу для підтримки власної конкурентоспроможності, що означає виробництво аж ніяк не на невідомий ринок, де тільки і встановлюється загальна вартість предмета або послуги, виявляється обсяг потреби в них. З іншого боку, триває сегментація ринку і посилюється виробництво під споживчі схильності конкретних груп. Тобто соціалізація проявляється не тільки в стандартизації, а й в індивідуалізації відтворювальних процесів. В інформаційну еру існують можливості виробництва не на абстрактний ринок, де в співвідношенні попиту та пропозиції стихійно встановлюється ціна, а на певну групу споживачів за цілком конкретних умов і з заздалегідь прорахованою ціною. При цьому значущим фактором участі суб'єкта господарювання в розвитку суспільного клімату стає трансформація маркетингової стратегії («реалізуй те, що вироблено» – «виробляй те, що потрібно ринку» – «виробляй те, що вимагає ринок, роблячи це краще, ніж конкуренти» – «виробляй те, що вимагають конкретні ринкові сегменти» – «виробляй те, що потрібно конкретному споживачеві») і збільшення діапазону засобів впливу на стан і тенденції зміни споживача, насамперед, неціновими факторами конкуренції (за рахунок брендингу, формування моди тощо). Таким чином, суспільний обмін від форми товарного обміну через трудовий обмін рухається до обміну здібностями з превалюванням творчих сутнісних сил. Підвищення як інтенсивності міжнародних комунікацій, так і ступеня взаємозалежності відбувається за складного переплетення тенденцій до соціалізації та індивідуалізації відтворювальних процесів.

Становлення у світовому масштабі постіндустріального рівня виробничих відносин, поява когнітаріату, безпосередньо пов'язаного з суспільством знань, додатково змінює конфігурацію та значення складових частин комплексу відносин відчуження. Причому навіть позитивні трансформації: 1) здійснюються саме в глобальному масштабі, але необов'язково стають непохитним повсюдним фактом; 2) є тенденцією, а не автоматичною трансформацією; 3) розтягнуті в часі та містять внутрішні суперечності.

Перехід до логіки свободи є одночасно відмовою від єдності будь-якого базису життєдіяльності та розвитку. Отже, нині здійснюються зміни не тільки окремих соціальних інститутів, а й самих моделей життєдіяльності та розвитку, культурного середовища, відносин і структур. Усе активніше заявляє про себе процес змін, які передбачають співіснування, перехрещення і взаєморезонування найрізноманітніших тенденцій структуривання і розвитку, жодна з яких (на відміну від модерну) не може претендувати на те виняткове значення, яке дало б змогу без шкоди для кінцевого результату абстрагуватися від інших. Водночас людство вже само перетворилося на фактор, що можна порівняти за міццю дії зі всією Природою.

У цьому контексті для суспільства недостатнім є аналіз відтворювальних процесів, пов'язаний з абстракціями «змінного капіталу», «сутнісних сил людини» чи «трудового потенціалу»: необхідним стає розвиток і використання найбільш суб'єктивного і вкрай різноманітного творчого потенціалу кожного, його особистісного потенціалу. Причому під впливом капіталізації суспільних відносин домінантною формою цього законмірно стає вигляд «людського капіталу».

Ефективне проведення національних реформ суттєво залежить від постглобальних умов та

суб'єкта трансформацій, що пов'язані, насамперед, із рухом: від економіки простої праці до економіки унікальної творчості, від екзогенного кількісного зростання до ендогенного якісного розвитку, від домінанти матеріального стану до духовно-морального та інтелектуального виміру, від формаційного до неформаційного структурування, від обміну на основі порівняння товарів до обміну на основі зіставлення здібностей, від дихотомії демократії/автократії до меритократії, від концептуальної відкритості до визнання права на самоцінність і відособеність культурно-цивілізаційних світів, від космополітизму/націоналізму до регіоналізму і стратегічного партнерства, від нав'язування єдності шаблонів глобалізму до постглобальної різноманітності.

Реальне створення умов для гідної участі в економіці знань і тим більше науковий прорив передбачають поширення доступу робітників до інноваційної інформації. Втім, саме нові інформаційні технології як приводять до «стискання» світового простору, так і створюють передумови форсованого розвитку. Свобода та рівноправність інформаційного обміну здатні стати важливим стимулятором соціально-економічних змін та сприяють активізації участі різних груп у виробничому процесі.

Також створений сьогодні людством **рівень матеріально-технічної бази** вже не тільки надає можливість, але й потребує пріоритетного розвитку людського чинника виробництва, насамперед, у складових елементах освіти, загальної та професійної підготовки; охорони здоров'я та розвитку культури. Це, своєю чергою, тісно пов'язано із забезпеченням якості життя та творчості, участю в управлінському процесі та організації дозвілля. **Отже, у глобальному масштабі здійснюється зміцнення підстав не тільки зростання рівня задоволення первинних матеріальних і духовних потреб, але й перенесення наголосу від соціально-демографічних до соціокультурних вимірів життя.**

Характер же вибіркості соціальної пам'яті кожного культурно-цивілізаційного світу багато в чому визначається людськими ціннісно-смісловими комплексами, що цементують колективне несвідоме і суспільну свідомість, убираючи в себе історичний досвід і соціальну спадщину глобального, регіональних та національного рівнів. Очевидно також, що жодна система цінностей уже не може розглядатися як єдино можлива для всього людства. Відповідно, необхідно переходити від звички до нав'язування/отримання глобальних стандартів, штампів і стереотипів у край різноманітних культурно-ціннісних світах до орієнтації на культивування кожним із них власних умов продуктивності і довготривалої стабільності життєдіяльності.

Водночас розвиток поділу та обміну праці пройшов низку етапів, кожному з яких відповідає своя модель **організації виробничого процесу**. Нині критичність ресурсу творчої діяльності для виживання та експансії будь-якого об'єкту (корпорації, держави) приводить до необхідності організації та розвитку громадянського діалогу та формалізації соціального партнерства, коли **«власник капіталу може вступати з таким творчим працівником у фактичну угоду про розділ частини прибутку, добиваючись підпорядкування творчої праці капіталу не на основі економічного примушення, а на основі компромісу»** [17, с. 438].

Адекватність рівню виробництва мотивованості та зацікавленості людини потребує її активної спі-

вучасті й у загальносуспільному Надпроекті, й у конкретному виробничому проекті. Причому для успішного досягнення цілей нового суспільного Проекту розвитку вкрай важливим є прогресивне вирішення протиріччя між творчою та споживчою ієрархіями цінностей у громадській думці суспільства, а також між різними векторами інтересів населення. Й особливо болісно це може сприйняти населення пострадянських країн, колись звичних до всеохоплюючої соціальної турботи, отже – патерналізму та етатизму. Це – проблема уваги та вираховування особливостей людського капіталу перехідного періоду. «Глобальне суспільство» як ціле стикається з новими викликами, що потребують професійних відповідей постіндустріального рівня. При цьому люди, які передусім цінують безпеку і краще працюють за наявності чітких указівок, будуть відчувати дискомфорт у постіндустріальному суспільстві.

Разом із тим «інформаційний вибух» (за висловом С. Лема) залишив суперечливі наслідки. Хоча інформація зрівнює користувачів, але диференціє доступ до неї. З одного боку, з'явився доступ до пластів найрізноманітнішої інформації, а з іншого – ускладнюється завдання виділення з інформаційних потоків потрібних відомостей. У результаті зростає обсяг «сірого шуму», а шукати інформацію, наприклад про відкриття, інколи дорожче, ніж винайти заново. У цілому «інформаційний вибух» не створює світу, вільного від небезпек. Навпаки, рух до постіндустріального суспільства викликає безліч додаткових труднощів та нових ускладнень, у тому числі у сфері управління працею. Трансформується порядок підготовки та прийняття рішень. На тлі цього налагодження виробничої демократії – не тільки додатковий організаційний ресурс, але й безальтернативний засіб досягнення продуктивної злагоди суспільства, формування ефективного соціально-політичного середовища та пом'якшення комплексу відносин відчуження.

Причому в момент форсованих змін (що оформлюється як особливий «перехідний період») під впливом як глобальних, так і регіонально-національних особливостей співрезонують риси різноякісних суспільних укладів, конкуренція серед яких здійснюється за правилами, що визначаються сукупним суб'єктом трансформацій. Вектор змін фіксується співвідношенням соціально-економічних форм та наявної матеріально-технічної бази виробництва у відтворенні кількісно-якісних характеристик людського чинника.

Активізація дій із входження до світової економіки на основах економічного лібералізму та підвищення зацікавленості транснаціональних корпорацій у всебічному впливі на співробітників ведуть до широкого застосування заходів із діапазону «корпоративного громадянства», «економіки участі», «виробничої демократії» тощо. Господарські ознаки нового етапу розвитку проявляються, наприклад, у формуванні безпрецедентної структури споживання, коли основними предметами попиту все частіше виступають «духовна їжа» та інформація, а також засоби її доставки, обробки та аналізу. В економічній структурі пріоритетного значення набувають сфера послуг (зокрема, інформаційних), а також індустрія дозвілля.

У балансі можливостей і небезпек, які актуалізуються асоціацією з Євросоюзом, одна з найважливіших переваг пов'язана з інтеграцією досвіду та використанням передових форм виробничої демократії, переформатуванням управлінсько-організаційних відносин у сфері праці [23–25].

Взагалі економічна демократія – необхідна умова демократії політичної, а вдосконалення виробничих відносин – суттєвий, навіть системостворюючий елемент економічної демократії. У відповідь на запит практики доцільно виділяти: за рівнем участі – демократію промислову (на одному підприємстві) та економічну (у галузі та всій економіці); за ступенем участі – співучасть (меншість представників персоналу в органах управління за дорадчого характеру повноважень), соуправління (рівне представництво і право вето), самоврядування (всі учасники виробництва беруть участь в управлінні); за формою участі – демократія пряма або непряма, опосередкована. Доцільно також розрізняти самоврядування у сфері власності, виробництва та під час вирішення соціально-побутових питань. В управлінні власністю виробнича демократія виявляється у визначенні профілю, асортименту та масштабів виробництва, співвідношення прибутку та собівартості, формуванні фондів, кадрових переміщеннях, контролі адміністрації; в управлінні виробництвом – у формі участі у вирішенні питань технології контролю, забезпечення ритмічності, впорядкування внутрішньовиробничих матеріальних потоків зберігання цінностей, досягнення трудової дисципліни; в управлінні соціальною сферою – шляхом корекції постійної і змінної частин заробітку, форм стимулювання, умов праці, екологічних вимог, соціально-побутової сфери – завдяки участі в розподілі житла, можливостей використання ресурсів відпочинку, охорони здоров'я, освіти, дитячих установ тощо.

До числа характерних особливостей нової світової економічної моделі слід віднести відому гуманізацію економіки та наголос на створенні умов розвитку та реалізації людського чинника [26–29]. Постглобалізм (у тому числі економічним) реактуалізуються дві провідні складові частини самоцінного культурно-цивілізаційного світу. По-перше, «якість і кількість людського матеріалу». По-друге, характер «культурного шару». Для забезпечення реалізації та збільшення як першого, так і другого визначальним стає баланс між природою Надпроекту, здійснюваного культурно-цивілізаційним світом, і можливістю реалізації сутнісних сил людини, додаткові можливості та умови для яких розкриваються парадигмальними трансформаціями [30–32].

Висновки. Стан людського чинника – не тільки важлива складова частина конкурентоспроможності конкретного виробничого вузла та загальносуспільного Надпроекту культурно-цивілізаційного світу, але й характеристика досягнень ойкумени як цілої. Отже, гуманізація виробничих відносин є як передумовою розвитку, так і його наслідком, рівень яких фіксується парадигмальними змінами.

Причому в момент форсованих змін під впливом як глобальних, так і регіонально-національних особливостей співрезонують риси різноякісних суспільних укладів, конкуренція серед яких здійснюється за правилами, що визначаються сукупним суб'єктом трансформацій. Вектор змін фіксується співвідношенням соціально-економічних форм та наявної матеріально-технічної бази виробництва у відтворенні кількісно-якісних характеристик людського чинника.

У цьому контексті спалахи етноцентризму, трайбалізму і зв'язані з ними спроби домогтися панування кланових інтересів, перенесення тяжкості трансформацій на найбільш економічно

вразливі верстви населення і в процесі цього розлюднення суспільства – ознаки непрофесіоналізму менеджменту і домінування індивідуального і групового егоїзму над корінними суспільними інтересами. І вже зовсім неприпустимі свавілля і насильство груп, що бажають використовувати суспільне багатство і владу в вузькокорисливих цілях, спроби прийняття на себе зовсім не альтруїстами прерогатив державних структур (наприклад, судової гілки влади), ігнорування ними

процедур (зокрема, нормативно-процесуальних) і прав опонентів.

Продовження вивчення динаміки ролі людського (суб'єктивного, особистого тощо) чинника/капіталу в економічному розвитку суспільства та оптимізації організаційно-управлінських відносин відповідно до вимог постіндустріального рівня виробництва орієнтує на послідовне введення в аналіз соціокультурного аспекту економічної сталості культурно-цивілізаційного світу.

Список літератури:

1. Грінберг Р. Інституційні уроки ринкових трансформацій / Р. Грінберг // Економіка України. – 2011. – № 1. – С. 27–37.
2. Малков Л. Некоторые черты «новой экономики»: взгляд с близкого расстояния / Л. Малков // Мировая экономика и международные отношения. – 2001. – № 12. – С. 16–20.
3. Sakaiya T. The Knowledge-Value Revolution or a History of the Future / T. Sakaiya. – Tokyo ; N. Y. : Kodansha America, 1991. – 379 p.
4. Чечель О.М. Генезис теорій людського потенціалу / О.М. Чечель // Економіка та держава. – 2010. – № 2. – С.111–114.
5. Шедяков В.Є. Стан людського капіталу та вирішення завдань розвитку країни / В.Є. Шедяков // Політологічний вісник. – 2011. – Вип. 58. – С. 102–113.
6. Соболева И.В. Человеческий потенциал российской экономики. Проблема сохранения и развития / И.В. Соболева. – М. : Наука, 2007. – 281 с.
7. Ушенко Н.В. Людський капітал: регуляторні механізми відтворення / Н.В. Ушенко. – Донецьк : Юго-Восток, 2008. – 287 с.
8. Schultz T. Investment in Human Capital / T. Schultz. – N. Y. : Attach, 1971. – 360 p.
9. Шедяков В.Е. Человеческий фактор социального производства: сущностные силы, формы развития, стимулирование / В.Е. Шедяков. – Х., 1989. – 56 с. – Деп. в ИНИОН АН СССР 19.07.89, № 38909 // Новая советская литература по общественным наукам. Экономика. – 1990. – № 1.
10. Панасенкова Т.В. Человеческий капитал как условие прогрессивного развития постиндустриального общества / Т.В. Панасенкова // Роль науки в развитии социума: теоретические и практические аспекты : матер. XXI Междунар. науч.-практ. конф. // Ежемесячный научный журнал. – 2016. – № 5 (21). – Ч. 2. – С. 49–50.
11. Близнюк В.В. Людський капітал як фактор економічного розвитку (еволюція методологічних підходів та сучасність) / В.В. Близнюк // Економіка і прогнозування. – 2005. – № 2. – С. 64–78.
12. Вереникин А.О. Человеческий капитал: концептуальные основания и особенности проявления / А.О. Вереникин // США–Канада: экономика, политика, культура. – 2005. – № 3. – С. 85–100.
13. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар. – М. : Институт экспериментальной социологии ; СПб. : Алетейя, 1998. – 160 с.
14. Римашевская Н.М. Качество человеческого потенциала России как стратегическая цель / Н.М. Римашевская // Народонаселение. – 2004. – № 3. – С. 17–27.
15. Грішнова О.А. Людський капітал України: стан, проблеми, перспективи відтворення / О.А. Грішнова, В.Є. Шедяков, В.М. Лич. – К. : КНУБА, 2009. – 235 с.
16. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз / За ред. Е.М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 328 с.
17. Бузгалин А.В. Пределы капитала: методология и онтология / А.В. Бузгалин, А.И. Колганов. – М. : Культурная революция, 2009. – 680 с.
18. Казарян М.А. Понятие, сущность, сфера реализации человеческого капитала / М.А. Казарян // Экономические науки. – 2009. – № 4. – С. 64–66.
19. Верхоглядова Н.І. Людський капітал і показники економічного зростання / Н.І. Верхоглядова // Економіка та держава. – 2007. – № 1. – С. 84–86.
20. Егорова С.В. Человеческий потенциал как ядро экономики страны /С.В. Егорова, В.А. Егоров // Национальная безопасность: стратегические приоритеты и система обеспечения : матер. Междунар. научно-практ. конф. – Пермь, 2016. – С. 462–542.
21. Шедяков В.Е. Человеческий фактор трансформаций и трансформации человеческого фактора / В.Е. Шедяков // Трансформационные процессы национальной экономики: проблемы и перспективы развития: сб. науч. ст. – Днепропетровск, 2014. – Ч. 2. – С. 204–214.
22. Кульбарисова Е.А. Экономическая сущность развития человеческого капитала / Е.А. Кульбарисова // Проблемы инновационного развития территории: междисциплинарный подход : материалы Всероссийской с международным участием научно-практ. конф. – Пермь, 2012. – Ч. 1. – С. 396–421.
23. Дигилина О.Б. Человеческий капитал в системе трудовых отношений / О.Б. Дигилина. – М. : Маркетинг, 2003. – 230 с.
24. Шедяков В.Є. Трансформації відчуження праці в контексті розвитку виробничої демократії / В.Є. Шедяков // Формування ринкових відносин в Україні. – 2014. – № 10(161). – С. 152–159.
25. Шедяков В.Е. Человеческий фактор: раскрытие и развитие творческой активности в формах отчуждения / В.Е. Шедяков // Новая парадигма. – 2014. – Вип. 120. – С. 96–113.
26. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун. – М. : Прогресс, 1977. – 300 с.
27. Гусаров Ю.В. Управление: динамика неравновесности / Ю.В. Гусаров. – М. : Экономика, 2003. – 382 с.
28. Шедяков В.Е. Субъектность общественных трансформаций и формирование их вектора и результатов / В.Е. Шедяков // Актуальные проблемы философии та соціології. – 2016. – Вип. 12. – С. 148–152.
29. Шедяков В.Є. Можливості рефлексивної модернізації: роль соціальної організації людського капіталу в запобіганні ризиків розвитку / В.Є. Шедяков // Політологічний вісник. – 2012. – Вип. 60. – С. 260–271.
30. Добрынин А.И. Человеческий капитал в транзитивной экономике: формирование, оценка, эффективность использования / А.И. Добрынин, С.А. Дятлов, Е.Д. Цыренова. – СПб. : Наука, 1999. – 309 с.
31. Нагорна Л.В. Сучасний стан розвитку людського капіталу в Україні / Л.В. Нагорна // Вісник Одеського національного ун-ту. Сер. «Економіка». – 2015. – Т. 20. – Вип. 2/2. – С. 8–11.
32. Дикань В.В. Дослідження людського потенціалу як фактору забезпечення сталого економічного розвитку України / В.В. Дикань // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. «Економіка і менеджмент». – 2015. – Вип. 10. – С. 212–216.

Шедяков В. Е.

кандидат экономических наук, доктор социологических наук,
независимый исследователь (г. Киев)

**ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ ФАКТОР ТРАНСФОРМАЦИОННОГО ПЕРИОДА:
ИЗМЕНЕНИЯ СУЩНОСТИ И ФОРМ**

Резюме

Человеческий фактор экономической жизни общества рассматривается в контексте глобальных, региональных и национальных экономических динамик. С точки зрения особенностей переходного периода изучаются трансформации сущности и форм человеческого фактора. В этом контексте анализируются связи изменений в производственных отношениях постиндустриального типа и требования к эффективному управлению в различных секторах экономики.

Ключевые слова: человеческий фактор, человеческий капитал, производственные отношения, управление.

Shedyakov V. E.

Doctor of Sociological Sciences, Candidate of Economic Sciences,
Independent Researcher (Kyiv)

**HUMAN FACTOR OF TRANSFORMATION PERIOD:
CHANGES OF THE NATURE AND FORMS**

Summary

Human factor of economic life of society is considered in the context of global, regional and national economic dynamics. Transformations of the nature and forms of human factor are studied from the point of view of the specialities of the transition period. In this context, the connections between changes in the production relations and post-industrial requirements for effective management in various sectors of the economy are analysed.

Keywords: human factor, human capital, industrial relations, management.

РОЗДІЛ 2

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО

I МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК 339.91

Стаканов Р. Д.

Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЕВОЛЮЦІЯ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ АСЕАН У СФЕРІ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ

Статтю присвячено аналізу регіональної політики країн АСЕАН у сфері трудової міграції. Досліджено договірну базу у сфері кваліфікованої міграції даного інтеграційного об'єднання, а також практику її впровадження в різних країнах-членах. Зроблено висновки щодо ефективності здійснення регіональної міграційної політики і надано пропозиції щодо необхідності підвищення інтеграції національних ринків праці, усунення наявних технічних та політичних бар'єрів для міграції висококваліфікованих спеціалістів у Південно-Східній Азії.

Ключові слова: міжнародна трудова міграція, регіональна міграційна політика, АСЕАН, ринок праці.

Постановка проблеми. Із запровадженням Економічної Спільноти АСЕАН (АЕС) наприкінці 2015 р. АСЕАН досяг важливої стадії розвитку економічного потенціалу субрегіону. Відповідно до прийнятих рішень, на виконання Економічного плану АСЕАН від 2007 р. формування АЕС повинно призвести до трансформації АСЕАН у регіон із вільним рухом товарів, послуг, інвестицій, а також кваліфікованої робочої сили. Незважаючи на те що в більшості із цих сфер у рамках об'єднання було досягнуто вагомому прогресу, запровадження вільного руху робочої сили й надалі залишається незавершеним.

Інтеграційне угруповання АСЕАН знаходиться на динамічній стадії свого розвитку, ставлячи перед собою завдання досягнення найвищих форм інтеграції, у тому числі через забезпечення вільного руху факторів виробництва. Питання забезпечення вільного руху висококваліфікованих робітників віднесено до першої основи АЕС. Водночас на шляху до практичної реалізації навіть такої обмеженої форми регіональної трудової міграції стоїть низка бар'єрів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Взаємозв'язок міжнародної трудової міграції та функціонування ринків праці як у країні-експортері, так і в країні-імпортері робочої сили, а також міграційна політика на локальному і регіональному рівнях тривалий час залишаються важливим об'єктом дослідження для науковців та експертів низки міжнародних організацій. Зокрема, міжнародна трудова міграція та міграційна політика досліджувалися відомими українськими та зарубіжними вченими, серед яких передусім варто виділити Дж. Борхаса, В. Будкіна, А. Вінгерса, М. Відякіну, А. Гайдучького, Р. Доббса, С. Дрінквотера, І. Івахнюка, Е. Лібанову, О. Малиновську, С. Метельова, Д. Рагу, А. Румянцева, О. Старка, А. Філіпенка, Дж. Флореса, Р. Чамі, О. Шніркова.

Мета статті полягає у висвітленні еволюції міграційної політики країн АСЕАН, аналізі формування регіональної міграційної політики, а також визначенні ролі висококваліфікованої міграції в поточному міграційному регулюванні даного інтеграційного угруповання.

Виклад основного матеріалу дослідження. За даними ООН, у 2013 р. 70% мігрантів на території

країн АСЕАН були походженням з інших країн регіону. Регіон АСЕАН є досить важливим для внутрішньо регіональної міграції. У 2010 р. понад 10 млн. громадян емігрували з країн – членів АСЕАН, причому 37% вихідного потоку припадало на інші країни інтеграційного угруповання [1]. Визнаючи той факт, що міграція робочої сили є вагомим частинкою формування інтеграційного об'єднання, АСЕАН просунувся далі за інші регіональні угоди в Азійсько-Тихоокеанському регіоні у сприянні доступу на ринок праці.

Хоча АСЕАН проголосив своєю ціллю сприяння трудовій міграції кваліфікованих робітників, поточна міграційна політика характеризується браком скоординованих регіональних рамок міграційного регулювання, протекціоністською політикою національних урядів на ринку праці. Проте роботодавці мають можливість скористатися політикою, що сприяє найму кваліфікованих робітників у певних секторах для вирішення особливо гострої нестачі кваліфікованих робітників з інших країн АСЕАН [2].

Однією із цілей Плану Економічної Спільноти АЕСАН є забезпечення вільного руху висококваліфікованої робочої сили. Вона побудована на основі Рамкової угоди АСЕАН щодо послуг (AFAS), яка була підписана в 1995 р. і ставить за мету лібералізацію торгівлі послугами за чотирма способами ГАТС, включно зі Способом 4 «Рух фізичних осіб» [3].

Субрегіональні організації на кшталт АСЕАН мають можливості для подальшої інтеграції ринків праці. Регіональні консультативні процеси можуть розбудовуватися в напрямі більш ґрунтовних угод щодо моделі розвитку, а також надання базису для успішної практики міждержавного працевлаштування [3].

Оскільки міграційна політика в низці країн світу визначається передусім односторонньо, в останні роки відбувається значне зростання різних форм регіональної кооперації з питань міграції. Регіональні консультативні процеси, на кшталт Процесу Коломбо, забезпечують корисні як для країн походження, так і для країн призначення форуми для співпраці. Деякі регіональні інтеграційні об'єднання, зокрема АСЕАН, також сприяють інтеграції ринків праці, хоча розвиток

Економічної Спільноти АСЕАН залишається незавершеним [3].

Зважаючи на зростаюче значення регіональних угод у сфері торгівлі та інвестицій, у їхніх рамках існують також і певні зусилля в напрямі кооперації з міграційних питань. Угоди щодо вільного руху робочої сили є набагато більш поширеними серед країн з однаковим рівнем розвитку. Найвищого ступеню інтеграції ринків праці досяг ЄС, однак й інші регіональні організації створюють механізми для сприяння вільному переміщенню робочої сили. Однак значна частина таких угод сконцентрована на висококваліфікованих робітниках, при цьому міграція низькокваліфікованих робітників не знаходиться в пріоритеті або ж угоди стосуються тимчасової міграції за спеціальними програмами працевлаштування, обмеженими певними визначеними секторами. Така політика співпадає із загальною тенденцією зростання відкритості національних ринків праці для висококваліфікованої робочої сили з одночасним збереженням суттєвих бар'єрів для доступу низькокваліфікованих робітників, наприклад такої міграційної політики дотримується АСЕАН. Це має наслідком посилення нелегальних міграційних потоків у рамках об'єднання, наприклад до Таїланду з М'янми та Лаосу [3].

Однак нині переговорний прогрес фокусується переважно на забезпеченні вільної міграції кваліфікованих працівників, бізнес-відвідувачів, досі має місце недостатній рівень ринкової лібералізації, навіть у випадку з висококваліфікованою робочою силою. Наприклад, у Таїланді Закон про зайнятість іноземців встановлює вимогу отримання дозволу на роботу для робітників країн АСЕАН, а 39 професій залишаються закріпленими за громадянами Таїланду. Неспроможність забезпечити канали для легальної міграції разом із суттєвим дисбалансом в оплаті праці між різними країнами АСЕАН виступає вагомими чинником для розвитку нелегальної міграції [3].

У рамках АСЕАН ведуться переговори щодо низки положень, які повинні посприяти покращенню управління регіональною міграцією. Зокрема, до них належать:

- сприяння видачі віз та прав на працевлаштування для спеціалістів із країн об'єднання, які є залученими до трансграничної торгівлі, а також інвестиційної діяльності;
- підвищення рівня гармонізації та стандартизації регулювання ринків праці для сприяння руху кваліфікованих працівників.

Водночас значною перешкодою для визнання кваліфікацій є відмінності в освітніх стандартах між країнами АСЕАН [3].

За результатами саміту АСЕАН у Балі (2003 р.) було погоджено угоди щодо взаємного визнання кваліфікацій, яка застосовується до окремих секторів економіки. Такі угоди застосовуються паралельно зі звичайним спільним прийняттям кваліфікацій та включають у себе чітко визначені зобов'язання країни походження, призначення та самих трудових мігрантів. Загалом для того щоб мати можливість працювати в приймаючій країні, кваліфікований робітник повинен відповідати вимогам, які застосовуються до кваліфікованих робітників у країні походження, наприклад кваліфікаційні іспити, реєстрація, медичний огляд тощо. Однак допуск робітника в країну призначення і надалі залишається прерогативою приймаючої країни, у тому числі погоджується з її внутрішнім законодавством. Угоди щодо взаємного

визнання кваліфікацій АСЕАН діють для таких професій робітників, як медичні працівники та стоматологи, медсестри, архітектори, інженери, робітники сфери туризму, були підписані в 2005–2012 рр. [3]. Також погоджена рамкова структура визнання кваліфікацій бухгалтерів та оцінщиків.

Стандарти, встановлені для кожної з угод, варіюються між різними професіями. Так, наприклад, інженери повинні отримати ліцензію, видану регуляторним органом на батьківщині, а також мати не менше семи років трудового досвіду після закінчення навчання, причому два роки важливої роботи. Після виконання цих вимог може подаватися заявка на розгляд до Координаційного комітету дипломованих професійних інженерів АСЕАН. Якщо заявку було схвалено, заявник отримує право на роботу в інших країнах АСЕАН як «зареєстрований іноземний професійний інженер». Натомість у туристичному секторі були повністю усунуті індивідуальні розгляди справ, що дало змогу застосовувати автоматичний підхід до визнання 32 професій, пов'язаних із туризмом [2].

Іншими вагомими угодами, пов'язаними з міграцією в рамках АСЕАН, виступають Угода щодо руху фізичних осіб (2012 р.), а також Розширена інвестиційна угода АСЕАН 2009 р. Завдяки останній в рамках організації спрощується процедури по отриманню бізнес-віз. Особи, які є залученими до торгівлі товарами та послугами, інвестори, бізнес-відвідувачі, постачальниками контрактних послуг, а також особи, які переміщуються в рамках ТНК, отримують спрощений доступ та перебування у разі трансграничної міграції в рамках субрегіону [2]. Угода щодо руху фізичних осіб створює формальні рамки для тимчасового трансграничного руху осіб, які продають товари та надають послуги, а також здійснюють інвестиції [3].

Хоча Угода щодо руху фізичних осіб і Розширена інвестиційна угода сприяють трансграничному бізнесу, візові стандарти не є уніфікованими в рамках регіону і не дають суттєвого збільшення можливостей для роботодавців щодо найму висококваліфікованих робітників у регіоні [2]. Жодна із цих двох угод не застосовується до фізичних осіб, які шукають роботу, тимчасового чи постійного права на проживання або ж права на отримання громадянства в інших країнах АСЕАН [3].

Робітники, що підпадають під угоди про визнання кваліфікацій, становлять лише 1,5% робочої сили, водночас 87% внутрішньорегіональної міграції становлять некваліфіковані робітники, значна частина яких є нелегальними робітниками і не покриваються формальними угодами. Крім того, навіть у рамках спрощеного переліку професій існують додаткові умови під час імміграції робітників. До таких вимог можна віднести:

- конституційні положення, згідно з якими зайнятість у певних сферах дозволена тільки громадянам країни;
- складні вимоги та процедури отримання трудових віз включно з обмеженнями на зайнятість для членів подружжя висококваліфікованих працівників;
- обмеження зайнятості в певних секторах для іноземців через механізм квотування кількості іммігрантів у цих галузях;
- тестування ринку праці для доведення неможливості найму місцевих робітників на вакантну посаду як обов'язкова умова отримання дозволу на зайнятість іноземного робітника;

- вимога по заміні іноземного робітника місцевим через визначений проміжок часу;
- вимоги щодо знання мови країни перебування [3].

Так, у Камбоджі, Таїланді, Лаосі та М'янмі роботодавці повинні довести, що завдяки найму іноземної робочої сили відбуватиметься передача знань та вмінь місцевій робочій силі, яка з часом матиме можливість замінити мігрантів. В Індонезії компанії повинні продемонструвати, що позиція, на яку претендує іноземний робітник, не може бути заповненою місцевими робітниками, а на Філіппінах існує конституційна заборона іноземцям займатися окремими професіями. Однак ТНК здатні обходити значну кількість із цих обмежень через наймання робітників в одній країні та подальшому їх переміщенні до іншої країни [2].

Незважаючи на обмежуючу політику на ринку праці окремих країн Південно-Східної Азії, зумовлену наявністю тактичних політичних чинників, у таких країнах, як Філіппіни, Індонезія та В'єтнам, спостерігається стабільний брак робітників низки професій, пов'язаних з утратою власних робітників унаслідок еміграції, а також недостатньою здатністю системи освіти забезпечити ринок праці відповідною кількістю робітників певної кваліфікації. Такі країни можуть отримати максимальну вигоду від залучення кваліфікованих мігрантів з інших держав АСЕАН із більш розвиненими системами освіти. З іншого боку, такі країни, як Таїланд, Малайзія та Сінгапур, потребують робочої сили, адекватної потребам їхніх ринків праці [2].

Брак ефективних програм трудової міграції є проявом потреби в регіональних стандартах регулювання в різних сферах промисловості. Для прикладу, авіаційна промисловість в країнах АСЕАН немає спільного підходу до регулювання ліцензування, навчання персоналу, а також стандартів безпеки і управління повітряними перельотами. Встановлення спільних орієнтирів для різних секторів промисловості в АСЕАН може сприяти регіональному підприємництву, а також забезпечить більше взаємопроникнення та більш високу якість праці на регіональному ринку робочої сили [2].

Окремі із цих питань вирішуються в рамках АСЕАН через запровадження Кваліфікаційних рамок АСЕАН, де створено універсальні кваліфікаційні показники, а також гармонізується регулювання, створюються стимули для університетської кооперації, а також розробки спільних стандартів. У довгостроковій перспективі збільшення мобільності кваліфікованої праці в регіоні є позитивним, однак для досягнення такої стратегічної цілі в АСЕАН бракує плану тактичних кроків для її досягнення [2].

Незважаючи на певний прогрес у підписанні угод, що спрощують рух висококваліфікованим робітникам, існування низки технічних та політичних бар'єрів на національному та регіональному рівнях залишається суттєвою перешкодою для регіональної міграції [4].

Без можливостей для внутрішньорегіональної міграції значна частина спеціалістів у країнах АСЕАН залишається безробітними або як працюючими неповний робочий тиждень. Вони також вимушені виконувати роботу, яка не використовує повною мірою їхній потенціал знань та вмінь. Унаслідок цього висококваліфіковані робітники вимушені шукати роботу за кордоном, у тому числі і поза межами АСЕАН. Загалом понад 2 млн. спеціалістів із країн об'єднання працюють у

країнах Європи, Північної Америки та Океанії [5]. Окремі країни, зокрема Малайзія та Філіппіни, здійснюють спроби щодо залучення до економіки країни походження талановитих представників своїх закордонних діаспор на тимчасовій або постійній основі [4].

Можливість кваліфікованих та висококваліфікованих робітників переміщуватися між національними кордонами в рамках АСЕАН також впливає на прийняття рішень інвесторами щодо розміщення працеінтенсивного виробництва в регіоні, що безпосередньо впливає і на його конкурентоспроможність. Внутрішньорегіональна міграція в АСЕАН також виникає незалежно від інституцій, пов'язаних із торгівлею, і багато в чому пов'язана з відмінностями в показниках ринку праці в різних країнах угруповання, зокрема з попитом і пропозицією робочої сили, демографічними факторами, а також відмінностями в оплаті праці [6].

У рамках АСЕАН було створено спільні координаційні комітети сприяння та інституційної імплементації положень угод про визнання кваліфікацій. Наприклад, Спільний стоматологічний координаційний комітет АСЕАН створений з одного-двох представників органів влади, що відповідають за регулювання стоматологічної діяльності в кожній країні-учасниці. Угоди по інженерах і архітекторах пішли далі, у рамках домовленостей було створено реєстри цих професій в АСЕАН для спрощення та централізації процедур визнання та сертифікації цих спеціальностей [4].

У серпні 2014 р. країнами – членами АСЕАН було створено Довідкову структуру кваліфікацій для вимірювання освітніх рівнів тренінгових успіхів, які покривають усі сектори угод про визнання кваліфікацій, а також створюють більш чіткі орієнтири для кар'єрного просування. Аналогічно до Структури кваліфікацій ЄС, діючої з 2008 р., Структура АСЕАН виступає в ролі регіонального довідника, який дає змогу зрозуміти, порівняти та визнати кваліфікації в різних національних кваліфікаційних системах країн АСЕАН [4].

Країни регіону можуть отримати суттєві переваги у виробництві завдяки більш високій мобільності праці, що дасть регіону змогу конкурувати на глобальному ринку через підвищення продуктивності праці, а не лише нижчої вартості робочої сили. Виробництво на одного виробника може збільшитися вдвічі у Камбоджі, Індонезії, Лаосі, Таїланді, В'єтнамі. Крім того, Малайзія та Таїланд можуть перейти до категорії країн із високим рівнем доходів на душу населення, уникаючи «пастки середнього рівня» [7]. Такого розвитку можна досягти завдяки концентрації зусиль в АСЕАН на розвитку вмінь та мобільності, що, своєю чергою, збільшуватиме попит на кваліфікованих робітників у регіоні.

Висновки. У рамках АСЕАН не було здійснено суттєвих кроків для сприяння лібералізації міграції низькокваліфікованих робітників, яка має вагомий потенціал прискорення економічного розвитку для учасників міграційного процесу. Гармонізація та стандартизація професійних кваліфікацій є вагомими кроками до загальної лібералізації міграції, що зумовлено в пріоритетах переговорного процесу в рамках АСЕАН. Без подальшого сприяння міграції, яка виходить за рамки угоди AFAS, а також Розширеної інвестиційної угоди АСЕАН, інтеграційне об'єднання не зможе надалі максимізувати потенційні переваги від міжнародної трудової

міграції. Міграція робітників восьми професій, які регулюються угодами про визнання кваліфікацій, хоча і збільшує мобільність робочої сили, формує лише основу для лібералізації міграції.

Незважаючи на мету АСЕАН щодо створення зони для вільного руху висококваліфікованої робочої сили, бізнес у регіоні має досить обмежений доступ до робітників з інших країн регіону. Підприємства, які наймають висококваліфікованих робітників, загалом не мають стимулів для найму робітників із країн АСЕАН, оскільки у разі залучення таких робітників здебільшого необхідно отримати практично той же самий набір

віз та пройти процедуру з отримання дозволу на роботу, що і в разі найму робітників із країн поза меж регіону.

Навіть повна імплементація угод про взаємне визнання кваліфікацій не гарантує мобільність професіоналів у рамках АСЕАН. У кращому випадку вони отримують можливість бути зареєстрованими або сертифікованими в рамках регіону з метою бути допущеними до права виконання роботи на рівних умовах у рамках АСЕАН. При цьому права на необмежену міграцію для працевлаштування навіть для обмеженої угодами низки спеціальностей не передбачається.

Список літератури:

1. Pasadilla G. Social Security and Labour Migration in ASEAN / G. Pasadilla [Electronic source]. – Mode of access : <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/157275/adbi-rpb34.pdf>.
2. Chipman A. Labor Mobility in ASEAN: Current Commitments and Future Limitations / A. Chipman [Electronic source]. – Mode of access : <http://www.aseanbriefing.com/news/2016/05/13/asean-labor-mobility.html>.
3. Regional integration and labour mobility linking trade, migration and development / United Nations [Electronic source]. – Mode of access : http://www.unescap.org/sites/default/files/STESCAP2688_No81.pdf.
4. Papademetriou D., Mendoza G., Rannveig D. Achieving Skill Mobility in the ASEAN Economic Community: Challenges, Opportunities, and Policy Implications / D. Papademetriou, G. Mendoza, D. Rannveig [Electronic source]. – Mode of access : <https://www.adb.org/publications/achieving-skill-mobility-asean-economic-community>.
5. World Migration in Figures / United Nations and OECD [Electronic source]. – Mode of access : <https://www.oecd.org/els/mig/World-Migration-in-Figures.pdf>.
6. Jurje F., Lavenex S. ASEAN Economic Community: what model for labour mobility? / Jurje F., Lavenex S. [Electronic source]. – Mode of access : http://www.nccr-trade.org/fileadmin/user_upload/nccr-trade.ch/wp4/NCCR_working_Paper_ASEAN_Jurje_Lavenex_.pdf.
7. ASEAN Community 2015: Managing integration for better jobs and shared prosperity / International Labour Organization and Asian Development Bank [Electronic source]. – Mode of access : <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/42818/asean-community-2015-managing-integration.pdf>.

Стаканов Р. Д.

Институт международных отношений
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

ЭВОЛЮЦИЯ МИГРАЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ АСЕАН В СФЕРЕ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ

Резюме

Статья посвящена анализу региональной политики стран АСЕАН в сфере трудовой миграции. Исследованы договорная база в сфере квалифицированной миграции данного интеграционного объединения, а также практика ее применения в различных странах-членах. Сделаны выводы об эффективности осуществления региональной миграционной политики. Даны предложения по повышению интеграции национальных рынков труда, устранению существующих технических и политических барьеров для миграции высококвалифицированных специалистов в Юго-Восточной Азии.

Ключевые слова: международная трудовая миграция, региональная миграционная политика, АСЕАН, рынок труда.

Stakanov R. D.

Institute of International Relations of
National Taras Shevchenko University of Kyiv

EVOLUTION OF ASEAN LABOUR MIGRATION POLICY

Summary

The paper is devoted to the regional policies of ASEAN in the field of labour migration. Article analyzes the contractual framework of skilled migration in this integration organization, and studies the practice of its implementation in the different Member States. Author makes conclusions on the efficiency of regional migration policy, makes proposals concerning improvement of the national labour markets integration, eliminating the existing technical and political barriers in the migration of highly skilled professionals in Southeast Asia.

Keywords: international labour migration, regional migration policy, ASEAN, labour market.

РОЗДІЛ 3 ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 338.439

Горняк О. В.
Салюк-Кравченко О. О.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ОЦІНКА ПРОДОВОЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ НА ОСНОВІ РЕГІОНАЛЬНИХ ПОКАЗНИКІВ

Статтю присвячено оцінюванню стану продовольчої безпеки регіону та на її основі – продовольчої безпеки держави. Розглянуто підходи до тлумачення сутності продовольчої безпеки та відмінності її забезпечення на державному і регіональному рівнях. Визначено, що застосовуваних для оцінювання індикаторів продовольчої безпеки держави недостатньо для цілей стратегічного управління нею. Проблематику продовольчої безпеки регіонів розглянуто з точки зору умов її забезпечення. Запропоновано напрямки розвитку методів оцінювання продовольчої безпеки держави на основі стану безпеки в регіоні.

Ключові слова: продовольча безпека регіону, продовольча безпека держави, економічна безпека, регіональний розвиток, оцінка продовольчої безпеки.

Постановка проблеми. Продовольча безпека є невід’ємною частиною національної безпеки. Від вирішення завдання поліпшення забезпечення населення продуктами харчування залежить розвиток держави та кожного її регіону. Із прийняттям нової Стратегії національної безпеки України ця проблематика набула ще більшої актуальності через її тісний зв’язок із стратегічними цілями забезпечення нової якості економічного, соціального і гуманітарного розвитку України у світлі перспективи інтеграції до Європейського Союзу та формування умов для вступу в НАТО [12]. Тож перед економічною наукою постає важливе завдання розвитку сучасного аналітичного інструментарію для ефективного управління регіональним розвитком та, зокрема, продовольчою безпекою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у наукове обґрунтування теоретико-методологічних та практичних засад управління продовольчою безпекою на рівні держави та регіону було здійснено у працях таких дослідників як В. Г. Андрійчук, В. Балабанов, І. К. Бистряков, О. Г. Білорус, І. Ф. Бінько, З. С. Варналій, В. І. Власов, В. І. Геєць, О. Гойчук, П. Лайко, Б. Пасхавер, П. Саблук, В. Шиян та багатьох інших. Віддаючи належне їх внеску відзначимо, що попри широке вивчення даної проблематики значна частина методологічних аспектів оцінювання продовольчої безпеки держави та регіону потребує подальшого розвитку, як сама динаміка продовольчої безпеки – безперервного моніторингу та аналізу.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Вбачається, що в умовах посилення територіального самоврядування, та поглиблення господарської спеціалізації зростає необхідність розвитку підходів до оцінки продовольчої безпеки держави на основі становища в регіонах, котрі дозволять сформулювати теоретичну основу державної політики забезпечення продовольчої безпеки та держави, і збалансованого розвитку вітчизняної промисловості як однієї з передумов її забезпечення.

Мета статті полягає в узагальненні та розвитку теоретичних і методичних підходів до оцінювання стану продовольчої безпеки регіону та управління нею, а також використання регіональних пара-

метрів безпеки для оцінки продовольчої безпеки держави.

Виклад основного матеріалу. Сутність продовольчої безпеки має досить багато тлумачень. Їх спільною рисою є визначення головного критерію стану продовольчої безпеки – забезпечення населення продовольством у достатній кількості, визначеного асортименту та якості. Відмінності у дефініціях зумовлені, здебільшого, баченням функцій суб’єкту управління. Тож, сутність продовольчої безпеки у працях [1, с. 91-92; 2; 5, с. 108-109; 7; 8, с. 135-138] визначається через:

1) характеристику ролі держави у забезпеченні продовольчої безпеки як стану:

– самозабезпечення необхідним обсягом та асортиментом продовольства;

– захищеності інтересів суспільства у продовольчій сфері;

– стійкості системи продовольчої безпеки до негативних впливів політичного, економічного та соціального характеру;

2) характеристику стану макросередовища, фінансів домогосподарств, ринку продуктів харчування (наприклад, як доступність продовольства для всіх людей, в будь-який час).

Синтез вищенаведених визначень дозволяє характеризувати продовольчу безпеку як систему, котра перебуває під впливом різних факторів. Їх групування дозволяє виділити такі аспекти цієї проблематики:

– *політичний*, який полягає у спроможності державної влади забезпечити ефективне законодавче регулювання ринку сільськогосподарської продукції та продовольства; встановити єдині вимоги до якості продуктів харчування, які б відповідали міжнародним стандартам та нормам; створити умови для ефективної діяльності вітчизняних товаровиробників на внутрішньому ринку;

– *економічний*, що характеризує спроможність держави мобілізувати власний сільськогосподарський потенціал та реалізувати його у забезпеченні внутрішнього ринку продовольством власного виробництва; а також характеризує здатність економіки держави забезпечити достатній рівень купівельної спроможності населення для задоволення продовольчих потреб;

– соціальний, який характеризує врахування специфіки потреб різних соціальних та статевих груп у продовольстві визначеного виду, кількості та нормативних показників якості.

Вищенаведеним пояснюється складність підбору оціночних параметрів, які дозволили б комплексно оцінити стан продовольчої безпеки з урахуванням усіх ймовірностей виникнення загроз. У зв'язку з цим, рівень продовольчої безпеки, зазвичай, вимірюється за реальними обсягами споживання. Так, у проекті закону «Про продовольчу безпеку України» №11378 від 24.10.2012 р. для оцінки продовольчої безпеки запропоновано використовувати такі індикатори:

– добова енергетична цінність раціону людини (граничний рівень 2500 ккал/добу);

– забезпечення раціону людини основними харчовими продуктами;

– достатність запасів зерна у державних продовольчих ресурсах (граничний рівень – 17% від загального обсягу споживання);

– економічна доступність продуктів, яка визначається за часткою витрат на харчування в загальному обсязі витрат домогосподарств (граничний рівень – 50%);

– диференціація вартості харчування між групами населення за рівнем доходів;

– ємність внутрішнього ринку окремих продуктів;

– продовольча незалежність за окремим продуктом (граничний рівень – 20%) [10].

Варто відзначити, що наведені у законопроекті оціночні параметри базуються на індикаторах, які знайшли широке застосування у міжнародних нормативних актах [14; 15] та присвяченій проблематиці економічної та продовольчої безпеки науковій літературі [1; 4; 6; 11].

Переважає більшість із наведених підходів фіксують динаміку статистичних показників забезпечення продовольством, акцентують увагу на показниках якості та безпечності продовольства, і тому не дають достатньо інформації для проведення комплексної оцінки рівня продовольчої безпеки та для прийняття рішень у стратегічному управлінні нею.

Діяльність із забезпечення продовольчої безпеки має суттєві відмінності на державному та регіональному рівнях. Так, для держави продовольча безпека є одним із основних завдань влади, необхідною умовою державного суверенітету та вагомим фактором незалежності на міжнародній арені. Держава володіє усією повнотою повноважень влади для застосування різних інструментів забезпечення достатності продуктів харчування: міжгалузєва регуляторна політика держави здійснює вплив на діяльність суб'єктів агропромислового комплексу та харчової промисловості, а також учасників внутрішнього та зовнішнього ринку; впливає на споживацьку поведінку та здатність широкого загалу населення забезпечувати себе необхідними продуктами харчування (наприклад, через їх купівлю, або виробництво для власних потреб в індивідуальних господарствах), тощо.

Значення держави у забезпеченні продовольчої безпеки складно переоцінити, оскільки до її функцій відносяться:

– регулювання процесів постачання продовольства та забезпечення контролю за їх динамікою;

– підтримка вітчизняних виробників продовольства, та промислових виробників сучасного устаткування для потреб харчової промисловості;

– створення стратегічних запасів продовольства;

– підтримка оптимального співвідношення між часткою спожитих продуктів харчування власного виробництва та часткою імпортованих;

– сприяння розвитку підприємств агропромислового комплексу;

– розвиток міжрегіональної транспортної інфраструктури;

– забезпечення дієвості фітосанітарного та ветеринарного контролю в сільському і рибному господарстві, харчовій промисловості і торгівлі;

– забезпечення доступності основних продуктів харчування для основної маси населення.

Таким чином, оцінка продовольчої безпеки має відображати динаміку статистичних показників доступності продовольства у контексті заходів регулюючого впливу держави.

Уникнення негативних впливів на економічну систему передбачає визначення загальних орієнтирів для прийняття рішень з продовольчого забезпечення населення, а також ієрархічних рівнів в управлінні – від державного до регіонального. Іншими словами, продовольча безпека держави, в першу чергу, складається з продовольчої безпеки регіонів, і у найпростішому вираженні може визначатися як сума рівнів їх продовольчої безпеки.

Реалізація вищенаведених функцій на рівні загальнодержавних програм, продовжується в регіонах у діяльності уповноважених державних установ. Відповідно, певний критичний рівень продовольчої безпеки, зокрема, щодо контролю якості, економічного стимулювання сільськогосподарських товаровиробників, розвитку транспортної інфраструктури забезпечується застосуванням саме адміністративних методів.

Проте разом з тим, значна частина засобів державного управління не застосовується регіонами [3, с. 13]. Регіональна влада обмежена у своїй здатності визначати галузеву структуру промисловості, встановлювати порядок фінансово-господарської діяльності виробників та торговельних мереж; діяльність органів місцевої державної влади не може «відходити» від державної політики у продовольчій, чи пов'язаних із нею сферах; певні функції із забезпечення продовольчої безпеки виконуються лише центральною владою (наприклад, формування стратегічного запасу продовольства [3, с. 13]). Тож, з огляду на ці обмеження продовольчу безпеку регіону цілком слушно визначають як «здатність регіональної системи формувати і розподіляти продовольчі ресурси, стабільно забезпечувати всі категорії населення продуктами харчування на всій своїй території, причому не нижче норм мінімальної потреби кошика» [13]. Відповідно, однією з основних функцій місцевої влади вважається забезпечення рівноправних умов для функціонування продовольчого ринку [6, с. 78].

Вищенаведене визначає потенціал застосування результатів оцінки продовольчої безпеки регіону для характеристики продовольчої безпеки держави:

– по-перше, регіон характеризується певним рівнем споживання продовольства на одну особу, відповідно висхідна чи низхідна динаміка вказуватиме на появу нових можливостей чи загроз для продовольчої безпеки держави;

– географічне розташування регіону, його господарська спеціалізація, рівень розвитку підприємства та інфраструктури характеризують його

значення в моделі продовольчого балансу держави.

У цьому контексті проблематика продовольчої безпеки регіону як частина проблематики продовольчої безпеки держави сповна розкривається через регіональну специфіку досягнення її ключових умов:

- самозабезпечення продовольством;
- забезпечення надійності транспортної інфраструктури та торговельних мереж;
- раціональний регіональний поділ праці.

Самозабезпеченість – це здатність господарської системи регіону виробити та поставити на місцевий ринок основні групи продовольства належної якості. Відповідно до галузевої спеціалізації регіону цей показник може досягати мінімального та максимального значення.

На думку Є.О. Григорєва показник самозабезпеченості характеризує внесок області в продовольчу незалежність країни [3, с. 14]. З цим важко не погодитись, проте вважаємо, що внесок регіону може виявлятися й опосередковано – значення регіону може полягати у постачанні сільськогосподарським та переробним підприємствам промислової продукції: енергії, обладнання, матеріалів, які є необхідними для виробництва продовольства. Наявність необхідних засобів виробництва найбільше впливає на здатність до самозабезпечення, оскільки «... невпевненість у постійному забезпеченні дешевими матеріально-технічними ресурсами, або енергоресурсами може викликати невпевненість у досягненні самозабезпеченості» [11, с. 18].

Відповідно до рівня самозабезпеченості розглядаються регіони-виробники та регіони-споживачі продовольства. Відносно того чи іншого регіону здатність до самозабезпечення визначається історично зумовленою структурою промислового виробництва. Проте в будь-якому разі, продовольча безпека регіону потребує досягнення ним певного нормативного рівня самозабезпечення основними видами продуктів харчування, транспортування яких пов'язується зі значними витратами, або зниженням споживчої та енергетичної цінності продуктів, зокрема: цільномолочних продуктів, картоплі, овочів, яєць.

Важко переоцінити значення транспортної інфраструктури та торговельних мереж у забезпеченні продовольством регіонів-споживачів, а також для організації збуту продуктів харчування регіонами-виробниками. Транспортна інфраструктура з точки зору потреб однієї області (як доступність тих чи інших видів сполучення з іншими областями) є детермінантом достатньої ємності внутрішнього ринку продовольства; з точки зору потреб регіону та держави – здатності агентів ринку максимізувати ефективність логістики постачання продуктів харчування з регіону-виробника до регіонів-споживачів (за критеріями мінімізації транспортних витрат та псування продуктів у дорозі, скорочення строків постачання).

Надійність торговельних мереж характеризує здатність учасників ринку оперативно реагувати на потреби населення та організувати постачання й тимчасове зберігання тих видів продовольства, в яких існує нагальна потреба. При цьому, залежно від кон'юнктури ці поставки можуть відбуватися із внутрішнього або зовнішнього ринків.

Фактор регіонального поділу праці є однією з основних вихідних умов для управління продовольчою безпекою. Планування продовольчого балансу держави слід проводити з урахуванням таких вимог раціональності:

– екологічного стану території, від якого залежить безпечність та якість сільськогосподарської продукції;

– природно-кліматичних умов, які визначають перелік видів продуктів харчування, які можуть вироблятися регіоном взагалі, а також економічну ефективність їх виробництва;

– наявності у регіоні чи сусідніх областях промислових підприємств, які виробляють необхідні для агропромислового комплексу обладнання та матеріали;

– наявності переробних підприємств у регіоні чи сусідніх областях.

В сучасних умовах у вимірі регіонального поділу праці надзвичайно важливе значення має забезпечення конкурентоспроможності окремих виробництв, або корпорацій (фінансово-промислових груп). Їх соціальна місія має полягати у створенні економічної основи доступності продовольства (більшою мірою це стосується купівельної спроможності населення регіонів-споживачів), або ж масового виробництва видів продуктів харчування, які переважають за доступністю та якістю імпорту сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів (наприклад, з Білорусії, Єгипту, ЄС тощо).

Відповідно до вищевказаного розглядаємо такі перспективні напрямки оцінювання продовольчої безпеки держави на основі регіональних параметрів:

– **ринкового балансу виробництва та забезпеченості регіонів продуктами харчування**, який будуватиметься за результатами дослідження обсягів споживання та внутрішньої торгівлі між регіонами-виробниками та регіонами-споживачами у розрізі: а) видів продуктів харчування; б) достатності харчування відповідно до норм фізіологічних потреб населення[9]; в) каналів постачання (з деталізацією найбільших постачальників). Побудова такої моделі дозволить: а) відслідковувати вплив динаміки обсягів виробництва сільськогосподарської та харчової продукції, та визначати, в якій мірі проблеми із виробництвом (постачанням) певного виду продукції в одному регіоні зумовлюють погіршення стану продовольчої безпеки інших регіонів та держави; б) визначати імпортозалежність окремих регіонів за видами продукції, і оцінювати її вплив на імпортозалежність усієї держави;

– **бального ранжування регіонів**, за внеском кожного з них у загальний стан «самозабезпечення», або «забезпечення» продовольчими запасами в межах відповідних промислових кластерів. У цьому вимірі продовольча безпека глибше розкриває свою сутність як складова економічної безпеки. За великим рахунком, від належного рівня забезпечення продовольством залежить соціально-економічна стабільність промислових центрів та ефективність роботи великих підприємств, тож оцінювання резервів забезпечення їх потреб характеризує продовольчу безпеку держави у її зв'язку з інтересами економічної та національної безпеки;

– **економічної доступності продовольства**, яку слід характеризувати:

а) порівнянням загального рівня доходів населення та рівня цін на основні види продовольства; б) достатністю коштів домогосподарств для забезпечення повноцінного харчування у розрізі їх статево-вікової структури, належності до груп фізичної активності. У цьому вимірі оцінка продовольчої безпеки регіону характеризує продовольчу безпеку держави як частину до цілого пропорційно

частці населення регіону в загальній чисельності населення України.

Висновки і пропозиції. Управління продовольчою безпекою регіону здійснюється безпосередньо органами центральної державної влади через законодавчу, адміністративну, регулюючу та контрольну діяльність відповідних установ. Участь місцевої влади опосередковується повноваженнями щодо забезпечення ефективного функціонування продовольчого ринку.

Проблематика продовольчої безпеки регіону розкривається через виконання її ключових умов: самозабезпечення продовольством, надійності транспортної інфраструктури та ефективності функціонування торговельних мереж, врахування

у діяльності з забезпечення продовольчої безпеки держави особливостей регіонального поділу праці.

Оцінка продовольчої безпеки регіону проводиться з використанням інструментарію, який знайшов широке застосування у міжнародних та національних нормативних актах, науковій літературі, яка присвячена проблематиці економічної та продовольчої безпеки. На нашу думку, обмеженням цих підходів є відсутність даних щодо прийняття рішень в управлінні продовольчою безпекою держави. Запропоновано до обговорення перспективні напрямки оцінювання продовольчої безпеки держави на основі регіональних параметрів, які дозволять проводити моніторинг вкладу регіонів у забезпечення продовольчої безпеки держави.

Список використаних джерел:

1. Бондарева Г.С. Продовольственная безопасность региона: критерии и пороговые значения // Научный альманах. – 2015. – № 9. – С. 90-100.
2. Голікова К.П. Продовольча безпека держави: сутність, структура та особливості її забезпечення [Електронний ресурс] // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічна наука. – 2012. – № 22. – Режим доступу: [http://kntu.kr.ua/doc/zb_22\(2\)_ekon/stat_20_1/67.pdf](http://kntu.kr.ua/doc/zb_22(2)_ekon/stat_20_1/67.pdf) (25.06.2016). – Назва з екрану.
3. Григорьев С.О. Продовольча безпека та особливості її формування на рівні регіонів // Економіка харчової промисловості. – 2015. – №1. – С. 13-16.
4. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення: [монографія] / В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінько. – К. : НІСД. – 1997. – 144 с.
5. Зеленська О.О. Система продовольчої безпеки: сутність та ієрархічні рівні // Вісник ЖДТУ. – 2012. – № 1. – С. 108-112.
6. Кондра О.Р. Оцінювання стану продовольчої безпеки регіону // Регіональна економіка. – 2014. – № 4. – С. 78-86.
7. Курман Т.В. Щодо поняття та ознак продовольчої безпеки // Науковий вісник НУБіП. – 2011. – Режим доступу: <http://elibrary.nubip.edu.ua/12152/1/11ktv.pdf> (25.06.2016). – Назва з екрану.
8. Лушпаев С.О. Поняття продовольчої безпеки за законодавством зарубіжних держав // Форум права. – 2015. – № 3. – С. 135-142.
9. Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Норм фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах та енергії» № 272 від 18.11.1999 р. // Офіційний вісник України. – 1999. – № 49. – С. 340.
10. Проект закону про продовольчу безпеку України № 11378 від 24.10.2012 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : [сайт] / Законопроекти. – 2012. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=44744 (22.06.2016). – Назва з екрану.
11. Сеперович Н. Продовольча безпека в Україні: стан, проблеми, шляхи вирішення / Н. Сеперович, О. Шевцов. – К. : Проект «Аграрна політика для людського розвитку», 2002. – 44 с.
12. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» // Офіційний вісник України. – 2015. – № 43. – С. 14. – Ст. 1353.
13. Хромов Ю.С. Еда как безопасность страны: уроки кризиса // Международный сельскохозяйственный журнал. – 1999. – № 13. – С. 11-13.
14. Food security statistics [Електронний ресурс] // Продовольственная и сельскохозяйственная организация Объединённых Наций : [сайт] / Статистика продовольственной безопасности. – 2016. – Режим доступу: <http://www.fao.org/economic/ess/ess-fs/en/> (25.06.2016). – Назва з екрану.
15. Measurement [Електронний ресурс] // United States Department of Agriculture : [сайт] / Food Security in the U.S. – 2016. – Режим доступу: <http://www.ers.usda.gov/topics/food-nutrition-assistance/food-security-in-the-us/measurement.aspx> (25.06.2016). – Назва з екрану.

Горняк О. В.

Салюк-Кравченко А. А.

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

ОЦЕНКА ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ГОСУДАРСТВА НА ОСНОВЕ РЕГИОНАЛЬНЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ

Резюме

Статья посвящена оценке состояния продовольственной безопасности региона и на ее основе – продовольственной безопасности государства. Рассмотрены подходы к толкованию сущности продовольственной безопасности и отличия ее обеспечения на государственном и региональном уровнях. Определено, что применяемых для оценки индикаторов продовольственной безопасности государства недостаточно для целей стратегического управления ею. Проблематику продовольственной безопасности регионов рассмотрено с точки зрения условий ее обеспечения. Предложены направления развития методов оценки продовольственной безопасности государства на основе состояния безопасности в регионе.

Ключевые слова: продовольственная безопасность региона, продовольственная безопасность государства, экономическая безопасность, региональное развитие, оценка продовольственной безопасности.

Gornyak O. V.
Saliuk-Kravchenko O. O.
Odessa I. I. Mechnikov National University

EVALUATION OF FOOD SECURITY OF THE STATE BASED ON ITS REGIONAL INDICATORS

Summary

The article is devoted to the problems of evaluating of food security of the region and on its basis – food security of the state. It was considered approach to the interpretation of the essence of food security, and differences its ensuring at the national and regional levels. Determined that the indicators used for the evaluation of food security is not enough for the purposes of strategic management of it. It examined issues of food security of regions from the standpoint of the conditions of its providing. Was suggested prospective directions of development of methods for evaluating food security of the state based on the safety level of its regions.

Key words: food security of the region, food security of the state, economic security, regional development, food security assessment.

УДК 336.132

Педченко Н. С.
Сіліхін Б. В.

Полтавський університет економіки і торгівлі

ІНСТРУМЕНТИ МОНЕТАРНОЇ ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ ТА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ

У статті розглянуто вплив Національного банку України на стабілізацію ситуації в економіці України в 2015 р. Досліджено інструменти монетарної політики центрального банку і можливості їх застосування. Наведено висновки про виконання регулятором завдань, визначених у Конституції України та законодавстві.
Ключові слова: монетарна політика, Національний банк України, інструменти монетарної політики, інфляція, курс національної валюти.

Постановка проблеми. Переддефолтний стан економіки України вимагає від усіх ланок управління державою максимального позитивного результату і ефективності прийнятих рішень. Це стосується і Національного банку України як особливого центрального органу державного управління, який за допомогою інструментів монетарної політики здійснює вплив на окремі показники державної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основу дослідження грошово-кредитної політики та її впливу на економіку країни становлять праці зарубіжних науковців Дж. О'Рігана, Дж. Тейлора, Ст. Фішера, М. Фрідмена, С. Мишкіна, Е.Дж. Долана та ін. У вітчизняній економічній літературі цим проблемам приділяли значну увагу такі економісти, як В. Бурлачков, О. Вовчак, В. Геєць, Н. Гребеник, О. Дзюблюк, С. Міщенко, А. Мороз, А. Сомик, В. Стельмах, В. Ющенко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість публікацій щодо інструментів монетарної політики Національного банку України, порівняно невелика кількість авторів звертає увагу на кінцевий результат діяльності і виконання визначених Конституцією України, а також Законом України «Про Національний банк» завдань.

Мета статті полягає у розгляді впливу Національного банку України на стабілізацію ситуації в економіці країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Українська економіка знаходиться у критичному стані. За роки незалежності позиції України в багатьох світових рейтингах погіршилися. Наприклад, у 1992 р. країна займала 54-е місце

у світі за індексом розвитку людського потенціалу, а в 2015 р. – лише 82-е [1]. Схожа динаміка спостерігається й по інших показниках: індексу економічної свободи, індексу сприйняття корупції, індексу глобальної конкурентоспроможності. У 1991 р. Україна займала 60-е місце у світі за рівнем ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності. Тоді цей показник становив 6,4 тис. дол. На той час це середній рівень для країн Центральної та Східної Європи. За весь час до 2015 р. в Україні ВВП на душу населення зріс лише на 24%, тоді як у Польщі, Угорщині, Чехії ВВП на душу населення зріс більше ніж у 2,5 рази (рис. 1).

	1991 рік	2015 рік	
57 Бразилія	\$6.831	\$15.359	+125%
58 Уругвай	\$6.757	\$21.201	+214%
59 ПАР	\$6.711	\$13.165	+96%
60 Україна	\$6.403	\$7.916	+24%
61 Мексика	\$6.353	\$17.277	+172%
62 Польща	\$5.740	\$26.135	+355%
63 Азербайджан	\$5.589	\$17.740	+219%
В середньому по країнах Центральної Європи	\$6.470	\$25.295	+291%
В середньому по країнах світу	\$5.585	\$15.464	+177%

Рис. 1. Показник ВВП на душу населення в 2015 р. порівняно з 1991 р. [1]

Окрім низьких показників ВВП, відмітимо й надзвичайно великий обсяг валового зовнішнього боргу. У 2015 р. його обсяг перевищив показник ВВП України [8]. Динаміку наведено на рис. 2.

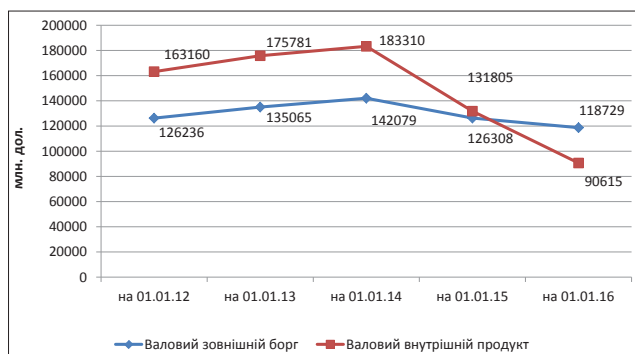

Рис. 2. Валовий зовнішній борг та ВВП України в 2012–2016 рр.

А. Амелін, керівник економічних програм Українського інституту майбутнього, наводить умовну капіталізацію уявної компанії «Держава Україна» (рис. 3). Як свідчить наведений графік, сьогодні Україна за своєю умовною капіталізацією знаходиться на рівні 1999–2000 рр. Автор робить висновок про те, що неефективний державний менеджмент та відсутність стратегії не дають країні змоги рухатися вперед та підвищувати власну цінність в очах потенційних інвесторів.

Отже, дефолтні рейтинги, перевищення зовнішнього боргу над валовим внутрішнім продуктом, від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі, відсутність реформ свідчать про неефективне державне управління. Розглянемо детальніше сферу компетенції Національного банку України.

Основною функцією НБУ, відповідно до Конституції України, є забезпечення стабільності грошової одиниці [3]. У Законі України «Про Національний банк» розкривається поняття монетарної (грошово-кредитної) політики: це комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на забезпечення стабільності грошової одиниці України через використання визначених Законом засобів та методів [6]. Пріоритетом грошово-кредитної (монетарної) політики визначено досягнення та підтримку цінової стабільності в державі, тобто збереження купівельної спроможності національної валюти шляхом підтримання у середньостроковій перспективі (від трьох до п'яти років) низьких, стабільних темпів інфляції, що вимірюються індексом споживчих цін. На рис. 4 наведено динаміку індексу споживчих цін у 2011–2015 рр.

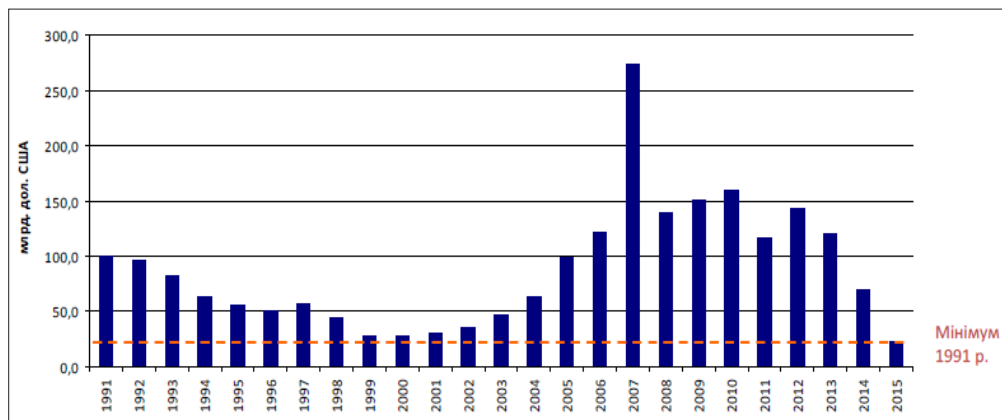

Рис. 3. Умовний показник капіталізації України [1]

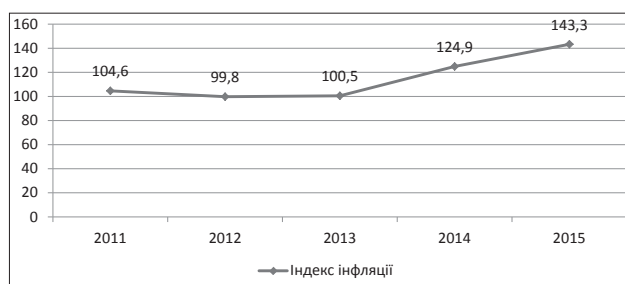

Рис. 4. Динаміка індексу інфляції в 2011–2015 рр. [2]

Як бачимо з наведеного графіку, офіційний показник інфляції в 2015 р. сягнув 143,3, що є найвищим показником із 1997 р. [2]. За інформацією Світового банку, показник інфляції в 2015 р. становив 48,7% [8]. Із наведених даних робимо висновок про те, що Національний банк України не впорався із завданнями, зазначеними в Конституції України та Законі України «Про Національний банк».

Центральний банк має у своєму розпорядженні велику кількість інструментів монетарної політики. Основними інструментами монетарної політики НБУ є [4]:

- облікова ставка НБУ;
- інтервенції на валютному ринку;
- норма обов'язкового резервування;
- депозитні сертифікати строком на два тижні;
- депозитні сертифікати овернайт та кредити овернайт;
- тендери з підтримання ліквідності;
- операції з купівлі-продажу державних цінних паперів;
- операції репо.

Рішення щодо грошово-кредитної політики приймаються з урахуванням прогнозу інфляції. Якщо прогнозована інфляція знаходиться вище цільового рівня, то для її стримування проводиться політика «дорогих грошей». І навпаки, за нижчого прогнозованого показника інфляції порівняно із цільовим рівнем проводиться політика «дешевих грошей».

Основним інструментом монетарної політики є облікова ставка Національного банку. Облікова ставка – це відсоток, під який Національний банк надає кредити комерційним банкам. НБУ може надавати безпосередньо позику комерційним банкам, призначаючи низьку (дисконтну) облікову ставку. Тому ця політика також називається дисконтною. Вона призводить до збільшення резервів у комерційних банках і зростання пропозиції грошей, що знижує відсоткову ставку на грошовому ринку. І навпаки, підвищуючи облікову ставку, НБУ скорочує резерви комерційних банків. У них погіршуються можливості до кредитування економіки, пропозиція грошей зменшується, а відсоткова ставка зростає [4].

Роль облікової ставки та її вплив на грошово-кредитний

ринок забезпечуються тим, що саме за цією ставкою проводяться основні операції з регулювання ліквідності. Змінюючи ключову процентну ставку монетарної політики, Національний банк впливає на короткострокові процентні ставки на міжбанківському грошово-кредитному ринку, які, своєю чергою, транслиються у зміни процентних ставок за іншими фінансовими активами (зокрема, державними цінними паперами) та зміни процентних ставок банків за кредитами та депозитами. Ці ставки мають безпосередній вплив на обсяги споживання та інвестицій домогосподарств і підприємств, а отже, і на інфляцію [4].

Рівень облікової ставки залежить від дії різноспрямованих факторів, що впливають на попит і пропозицію грошових коштів. Основні із цих факторів такі:

- наявний рівень інфляції та інфляційні очікування економічних суб'єктів;
- обсяг грошової маси в обігу та швидкість обертання грошей;
- структура кредитної емісії Національного банку;
- відсоткові ставки комерційних банків за кредитами та депозитами і за міжбанківськими кредитами;
- структура залучених коштів комерційних банків (співвідношення строкових депозитів та коштів до запитання);
- валютний курс національної грошової одиниці та девальваційні очікування в економіці; дохідність за операціями із цінними паперами на відкритому ринку.

Крім того, що облікова політика НБУ позначається на кредитній активності комерційних банків та на співвідношенні між попитом і пропозицією на грошовому ринку, вона має вплив:

- на динаміку кон'юнктури на ринку цінних паперів. Так, у разі підвищення ставок НБУ курсова вартість цінних паперів може знижуватися, оскільки попит на них на ринку скорочується як із боку банківських установ, так і з боку всіх інших економічних агентів;
- на депозити. Зменшення облікової ставки, своєю чергою, зменшує привабливість цього виду активів для населення, спонукаючи його збільшувати споживчі витрати, що в обох випадках може мати стимулюючий вплив на динаміку ВВП. У разі ж зростання облікової ставки зазначені тенденції набувають протилежного спрямування;
- на приток іноземних капіталів. Облікова ставка в разі її підвищення може виступати одним із факторів стимулювання притоку іноземних капіталів у країну. Отже, зростає попит на національну валюту, що призводить до підвищення її курсу (ревальвації). Протилежна ситуація спостерігається у разі зниження офіційної облікової ставки та відповідної реакції ринкових ставок процента, що зумовлює відтік короткострокових капіталів у ті країни, де рівень банківських ставок більш високий.

До недоліків політики облікової ставки належить низький рівень прогнозованості її наслідків щодо конкретних величин збільшення або зменшення кредитних вкладень в економіку, оскільки регулювання процента визначає лише загальну спрямованість динаміки попиту на банківські позички.

Наступним інструментом монетарної політики НБУ є операції з купівлі або продажу іноземної валюти Національним банком України. Здійснюючи інтервенції, Національний банк випускає

в обіг або вилучає з нього гривню. З огляду на застосування режиму гнучкого обмінного курсу, валютні інтервенції не мають на меті досягнення наперед визначених курсових орієнтирів.

Водночас у разі виникнення панічного та спекулятивного складника в поведінці учасників валютного ринку Національний банк може здійснювати інтервенції, спрямовані на її усунення. У разі поліпшення ситуації на валютному ринку з формуванням на ньому достатніх обсягів пропозиції Національний банк проводить інтервенції з викупу іноземної валюти для поповнення золото-валютних резервів.

Одним з інструментів монетарної політики є норма обов'язкового резервування – інструмент для управління грошово-кредитним ринком, який накладає на банки зобов'язання зберігати частину залучених коштів на кореспондентському рахунку в Національному банку України [4]. Суть такого інструменту полягає у такому: банк зобов'язаний зарезервувати на своєму кореспондентському рахунку кошти в обсязі, який визначається як певний відсоток від його зобов'язань (норматив резервування). Така сума має бути сформована у середньому за період резервування. Тобто якщо банк недорезервував певну суму коштів в один день, він має зберегти більше у інший. Механізм усереднення дає банку змогу гнучко розпоряджатися власною ліквідністю. Це дає змогу згладжувати можливі кон'юнктурні (непередбачувані) коливання ліквідності, водночас забезпечуючи ефективно застосування самого інструменту за прямим призначенням – обмеження надлишкової ліквідності банківської системи.

Обов'язкові резерви – один із найбільш давніх та традиційних інструментів центральних банків. На початковому етапі використання даного інструменту він виконував також і пруденційну (наглядову) функцію, оскільки, серед іншого, наявність обов'язкових резервів слугувала запорукою достатньої ліквідності банків для виконання ними зобов'язань. Із часом монетарні та наглядові функції розділилися. Нині для забезпечення достатньої ліквідності банків існують відповідні економічні нормативи. Водночас обов'язкове резервування має тільки монетарне призначення [4].

Нині діють такі нормативи обов'язкового резервування:

- за коштами вкладів юридичних і фізичних осіб у національній та іноземній валютах на вимогу і коштами на поточних рахунках – 6,5%;
- за строковими коштами і вкладями (депозитами) юридичних і фізичних осіб у національній та іноземній валютах – 3%.

Слід зауважити, що зміна резервної норми – досить потужний інструмент монетарної політики, а практичне застосування цього інструменту потребує обережності. Це пояснюється тим, що зміна норми резервування призводить до більшій зміні пропозиції грошей відповідно до грошового мультиплікатора. Навіть незначні зміни цієї норми суттєво впливають на пропозицію грошей. За цих обставин зміни нормативного рівня резервів використовують лише в крайніх випадках. Для простого коригування грошової пропозиції резервну норму, як правило, не змінюють.

У країнах зі стабільною економікою, що характеризуються високим ступенем розвитку ринкових відносин, резервні вимоги комерційних банків як монетарний інструмент управління грошово-кредитним ринком відіграють незначну роль. В Укра-

іні обов'язкові резерви в період 1997–1998 рр. були домінуючими серед інструментів монетарної політики.

Крім розглянутих інструментів, Національний банк України може здійснювати операції із власними борговими зобов'язаннями шляхом випуску депозитних сертифікатів Національного банку строком до 90 днів [4]. Депозитний сертифікат Національного банку – це борговий цінний папір у бездокументарній формі, який свідчить про розміщення в Національному банку коштів банків та їх право на отримання внесеної суми і процентів після закінчення встановленого строку. Такі операції мають на меті вилучення (зменшення) ліквідності банківської системи [4].

Національний банк здійснює розміщення депозитних сертифікатів шляхом проведення тендерів. У разі потреби Національний банк може проводити позачергові тендери з розміщення депозитних сертифікатів, а також приймати рішення про дострокове їх погашення, про що інформує банки. Якщо структурна позиція банківської системи зміниться на дефіцит, основним інструментом Національного банку стануть операції з надання ліквідності. А отже, за обліковою ставкою проведуться операції з рефінансування.

В умовах структурного профіциту ліквідності, який спостерігається в банківській системі України, одним з основних операцій монетарної політики є операції з розміщення депозитних сертифікатів Національного банку на двотижневий строк. Нині Національний банк не планує регулярне проведення операцій на строк, відмінний від двотижневого. Зокрема, раніше регулярно проводилося розміщення депозитних сертифікатів строком на один тиждень та один місяць. Скасування їх регулярного розміщення, з одного боку, сприятиме активнішому перерозподілу грошових ресурсів на міжбанківському ринку, а з іншого – підсилить вплив на стан грошово-кредитного ринку основних операцій із регулювання ліквідності – розміщення депозитних сертифікатів строком на два тижні.

Ще одним з інструментів є проведення тендерів із підтримання ліквідності. Національний банк може надавати банкам кредити рефінансування шляхом проведення кількісного або процентного тендера з підтримання ліквідності банків. Нині Національний банк установлює процентну ставку за кредитами рефінансування, наданими шляхом проведення тендера з підтримання ліквідності банків на рівні ставки за кредитами овернайт.

Національний банк України оголошує графік проведення тендерів із підтримання ліквідності банків. Тендери здійснюються з такою періодичністю:

- три середі підряд – рефінансування строком до 14 днів;
- одна середа – рефінансування строком до 90 днів.

Залежно від ситуації на ринку можуть оголошуватися позачергові тендери. За потреби підтримки ліквідності банків на більш тривалій строк можливе проведення тендерів строком до 360 днів [4].

Рефінансування банків здійснюється лише під відповідне забезпечення, перелік якого повідомляється банкам у повідомленні про проведення тендера. Операції на відкритому ринку – найбільш важливий інструмент із точки зору регулювання пропозиції грошей. Суть цього інструменту полягає в купівлі-продажу Національним банком

урядових цінних паперів на відкритому ринку. У процесі купівлі-продажу цих паперів Національний банк вступає у відносини з комерційними банками, нефінансовими організаціями і населенням, купуючи або продаючи урядові цінні папери.

Якщо НБУ продає урядові цінні папери, то в результаті у комерційних банків, нефінансових організацій і населення зосереджуються цінні папери, а в НБУ – гроші. Це скорочує банківські резерви і здатність комерційних банків до кредитування. Скорочення резервів у комерційних банках призведе і до скорочення грошової пропозиції, внаслідок чого відсоткова ставка на кредити і депозити зросте, а інвестування знизиться. Це так звана політика «дорогих» грошей, яка є одним з елементів рестриктивної політики держави.

Якщо уряд, здійснюючи політику експансії, хоче знизити відсоткову ставку і поживити тим самим інвестиції, то грошово-кредитний механізм діє у зворотному напрямі: НБУ починає скуповувати цінні папери у комерційних банків, нефінансових організацій і населення, збільшуючи, таким чином, резерви комерційних банків та їх здатність до кредитування. Своєю чергою, це збільшить пропозицію грошей та знизить відсоткову ставку. Інвестиції на ринку капіталів зростають і в перспективі мультиплікативно зростає ВВП. Це так звана політика «дешевих» грошей.

Комерційні банки, нефінансові організації і населення погоджуються на купівлю урядових цінних паперів, тому що ціни облігацій і відсоткові ставки знаходяться в оберненій залежності. НБУ продає цінні папери за низькою ціною, а купує їх за більш високою ціною. Отже, НБУ здатен продавати урядові цінні папери і завдяки цьому безпосередньо впливати на пропозицію грошей.

Заключним інструментом є операції репо. Ці операції є нерегулярними операціями Національного банку з банками та спрямовані на урівноваження неочікуваних коливань ліквідності. Операція прямого репо – це кредитна операція між Національним банком та банком з купівлі Національним банком державних облігацій України з портфеля банку (далі – перша частина операції репо) з подальшим зобов'язанням банку здійснити зворотний викуп державних облігацій України (далі – друга частина операції репо) за обумовленою ціною на обумовлену дату. Операція зворотного репо – це депозитна операція між Національним банком та банком із продажу Національним банком зі свого портфеля державних облігацій України з одночасним зобов'язанням зворотного їх викупу в банків за обумовленою ціною та на обумовлену дату [4].

Вказані інструменти грошово-кредитної політики за правильного застосування дають змогу здійснювати ефективно антициклічне регулювання в країнах із ринковою економікою. Уряд проводить жорстку грошово-кредитну політику, підтримуючи на визначеному рівні обсяг грошової маси, або гнучку грошово-кредитну політику, утримуючи на деякому заданому рівні ставку процента. Вибір конкретного варіанта грошово-кредитної політики залежить від того, які фактори вплинули на зміну попиту на гроші. Якщо, наприклад, його зростання пов'язане з підвищенням темпу інфляції і «перегрівом» економіки, то доцільне проведення жорсткої грошово-кредитної політики.

Як було раніше зазначено, індекс інфляції в 2015 р. становив 143,3 [2]. Україна є імпортозалежною країною. Через структуру зовнішньої

Рис. 5. Динаміка офіційного курсу гривні в 2015 р. [4]

торгівлі та наявність великої частки критичного імпорту виникає залежність рівня інфляції від курсу національної валюти щодо інших валют. На рис. 5 наведено динаміку офіційного курсу гривні щодо американського долара в 2015 р.

Як бачимо, у 2015 р. офіційний курс національної валюти суттєво коливався. Відмітимо значний ріст у лютому:

- 02.02.15 – курс гривні щодо долара становив 16,147 грн.;
- 05.02.15 – курс становив 17,9998 грн.; ріст з початку місяця – 11%;
- 06.02.15 – курс становив 23,1306 грн.; ріст – 28,5% за добу;
- 09.02.15 – курс становив 24,9562 грн.; ріст за тиждень – +54,5%;
- 16.02.15 – курс 26,0499 грн.; ріст з початку місяця – +61,3%;
- 23.02.15 – курс 28,3481 грн.; ріст з початку місяця – +75,6%.

У прес-релізі від 05.02.15 вказується, що Правління Національного банку України в рамках підготовки до запровадження режиму інфляційного таргетування прийняло відповідні рішення про зміну операційних підходів до проведення грошово-кредитної політики щодо підвищення її дієвості та прозорості для учасників ринку [5]. Наслідки таких змін і діяльність на міжбанківському ринку щодо стримування панічного росту,

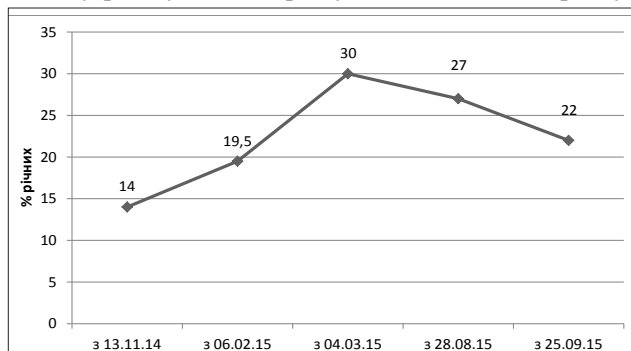

Рис. 6. Динаміка облікової ставки НБУ в 2015 р. [4]

Список літератури:

1. Амелін А. Економічні результати 25 років незалежності України / А. Амелін // Хвиля [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hvylya.net/analytics/economics/anatoliy-amelin-ekonomicheskie-itogi-25-let-nezavisimosti-ukrainyi.html>.
2. Державна статистична служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254 (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. Монетарна політика / Офіційне Інтернет-представництво Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=875457&cat_id=71412.
5. Національний банк змінює підходи до проведення грошово-кредитної політики, одночасно посилюючи її жорсткість / Офіційний прес-реліз НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=14318931&cat_id=55838.

а також відсутність контролю над учасниками торгів наведено вище.

Із вищенаведеного робимо висновок: Національний банк України в лютому 2015 р. проявив повний непрофесіоналізм, у зв'язку з чим посіяв паніку на міжбанківському валютному ринку, що суттєво вплинуло на курс національної валюти, а в умовах імпорто-

залежності економіки – прискорило інфляцію.

У наступні місяці НБУ боровся з наслідками такої діяльності. 2 березня 2015 р. було введено в дію Постанову № 154, якою НБУ посилив адміністративні заходи щодо стримування девальвацийного тиску на гривню [7]. Основним інструментом стабілізації була облікова ставка, розмір якої встановлено на рівні 30%. Її динаміка протягом року наведена на рис. 6.

Спадна динаміка ставки свідчила про поступове покращення стану на міжбанківському ринку України (порівняно з початком року). Дії регулятора залишають більше питань, ніж відповідей. Зрозуміло, що зважена монетарна політика на початку року могла б не привести до такого річного рівня інфляції.

Висновки. Основним інструментом монетарної політики НБУ й операційним орієнтиром є процентна ставка. Змінюючи ставки за своїми операціями з банками, центральний банк впливає на умови, за якими банки укладають угоди між собою на грошовому ринку, і, таким чином, і на вартість короткострокових кредитних коштів. Через механізми перетоку капіталу між різними секторами фінансового ринку вартість короткострокових коштів впливає на процентні ставки банків за кредитними та депозитними операціями з підприємствами та населенням, обмінний курс гривні та ціни інших фінансових активів.

У кінцевому підсумку за допомогою зміни процентної ставки, центральний банк опосередковано впливає на такі макроекономічні показники, як ВВП та інфляція. Крім облікової ставки, Національний банк України може використовувати й інші інструменти задля досягнення встановлених цілей. Проте в 2015 р., на нашу думку, регулятор здійснив низку помилок, які призвели до суттєвого зниження курсу національної валюти, що призвело до прискорення інфляції. Як ремарку наведемо слова грузинського реформатора і економіста Кахи Бендукідзе: «Дело в том, что развивающиеся страны не способны выгодно для себя манипулировать таким сложным инструментом, как центральный банк».

6. Про Національний банк України : Закон України від 20.05.1999 № 679 (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
7. Про регулювання грошово-кредитного ринку : Постанова Правління Національного банку України від 02 березня 2015 р. № 154 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=15111488&cat_id=80928.
8. Світовий банк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.worldbank.org/uk/country/ukraine>.

Педченко Н. С.

Силихин Б. В.

Полтавський університет економіки і торгівлі

ИНСТРУМЕНТЫ МОНЕТАРНОЙ ПОЛИТИКИ НАЦИОНАЛЬНОГО БАНКА УКРАИНЫ И ИХ ПРИМЕНЕНИЕ

Резюме

В статье рассмотрено влияние Национального банка Украины на стабилизацию ситуации в экономике Украины в 2015 г. Исследованы инструменты монетарной политики центрального банка и возможности их применения. Сделаны выводы об исполнении регулятором заданий, которые определены в Конституции Украины и законодательстве.

Ключевые слова: монетарная политика, Национальный банк Украины, инструменты монетарной политики, инфляция, курс национальной валюты.

Pedchenko N. S.

Silikhin B. V.

Poltava University of Economics and Trade

INSTRUMENTS OF THE MONETARY POLICY OF THE NATIONAL BANK OF UKRAINE AND THEIR USAGE

Summary

Influence of the National Bank of Ukraine for a situation in the Ukrainian economy was considered in 2015. Instruments of the monetary policy of central bank were researched. Authors cited conclusions about regulators implementation of tasks are defined in the Constitution of Ukraine and Ukrainian legislation.

Keywords: monetary policy, National Bank of Ukraine, instruments of the monetary policy, inflation, national currency rate.

УДК 37.014.5:378:63

Приходько І. П.

Павлова Г. Є.

Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

ПРИНЦИПИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ АГРАРНОЇ ОСВІТИ

У статті досліджено принципи державного управління інноваційним розвитком національної системи аграрної освіти. Визначено вихідні позиції основних компонентів національної інноваційної системи, ступінь їх відповідності вимогам інноваційно-інвестиційної моделі розвитку. Виявлено слабкі сторони і перепони, що гальмують розвиток національної системи аграрної освіти, а також наявні переваги і потенційні можливості щодо здійснення узгоджених системних змін.

Ключові слова: державне управління, національна аграрна освіта, інноваційний розвиток, система освіти, принципи.

Постановка проблеми. Сучасні досягнення України в міжнародному вимірі конкурентоздатності економіки, рівня розвитку й особливо ефективності функціонування національної інноваційної системи є недостатніми для забезпечення сталого розвитку вітчизняної економіки, гарантованої національної безпеки, виходу в найближчій перспективі за рахунок економічного зростання на європейські стандарти життя українських громадян. Для потреб інноваційного розвитку країни саме освіта відіграє надзвичайно важливу роль. Вона є не лише зв'язуючою, але й конструктив-

ною ланкою в системі трьох головних складників інноваційної економіки: науки, освіти, виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Певну увагу проблемам державного регулювання освітньої сфери в загальному контексті розвитку системи освіти приділяли відомі вчені: Г. Беккер, Е. Боуен, Е. Денісон, Дж. Кендрік, Я. Мінсер, Т. Шульц. У роботах вітчизняних учених Л.І. Антошкіної, Т.М. Боголіб, А.І. Бутенко, В.А. Вісящева, В.М. Геєця, Д.А. Грішнєвої, Б.М. Данилишина, Г.А. Дмитренка, Т.А. Заєць,

С.М. Злупка, І.С. Каленюк, О.А. Кратта, В.Г. Кременя, В.І. Куценко, Л.К. Семів, О.П. Сологуб, Д.М. Стеценка, Л.А. Янковської та ін. висвітлено окремі організаційно-економічні проблеми функціонування системи вищої аграрної освіти. Проте ринкові умови функціонування національної системи аграрної освіти вимагають напрацювання нових механізмів регуляторної діяльності держави у сфері її управління.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Головна системна проблема полягає в тому, що результативність, якість функціонування і структура креативної частини національної інноваційної системи – сектору досліджень і розробок, освіти, винахідництва – не повною мірою відповідають потенційним потребам інтенсивного розвитку економіки. З іншого боку, структурно відсталі, технологічно низькоукладні вітчизняні економіка, отримана у спадок від СРСР, а також система підприємництва, що склалася під впливом нав'язаних Україні ззовні неоліберальних реформ, залишаються вкрай несприйнятними до сучасних досягнень науки та технологічних інновацій [1, с. 37].

Мета статті полягає в удосконаленні принципів державного управління інноваційним розвитком національної системи аграрної освіти та забезпечення інформаційної безпеки України. У ході дослідження необхідно встановити нові якісні характеристики аграрної освіти та визначити основні напрями розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для ефективного вирішення цієї проблеми необхідно визначити вихідні позиції основних компонентів національної інноваційної системи, ступінь їх відповідності вимогам інноваційно-інвестиційної моделі розвитку, виявити слабкі сторони і перепони, що гальмують такий розвиток, а також наявні переваги і потенційні можливості щодо здійснення узгоджених системних змін.

Для потреб інноваційного розвитку країни освіта відіграє надзвичайно важливу роль. Вона є не лише зв'язуючою, але й конструктивною ланкою в системі трьох головних складників інноваційної економіки: науки, освіти, виробництва. Втрата якості освітнього потенціалу, яка сталася в ході проведення ринкових реформ, пов'язана з певними причинами.

Перша причина. Надмірна комерціалізація аграрної освіти, яку в Україні скромно трактують як уведення оплати за освітні послуги.

Платність вищої аграрної освіти в Україні є найвищою серед європейських країн (майже на порядок). Нарощується платність і в системі середньої та дошкільної освіти. В умовах зростаючої економічної нерівності населення країни, яка є вищою у чотири-п'ять разів, ніж, наприклад, у скандинавських країнах, і навіть у півтора рази більшою, ніж у США, масштабне поширення платності аграрної освіти стає нездоланною перешкодою на шляху отримання якісної аграрної освіти для значної частини української молоді [4, с. 4].

Що стосується «контрактників», то навіть для державних учбових закладів вони сьогодні є важливим джерелом існування. За таких умов вимоги до знань учнів і студентів стають другорядними порівняно з фінансовими потребами. Зростання цих потреб закономірно призводить до зростання контингенту студентів, які оплачують своє навчання. Відповідно, виникає потреба в нових викладачах. У відповідь на це вищі навчальні заклади високими темпами наращували свої аспі-

рантури і докторантури. Проте сьогодні здійснюється підготовка не науково-педагогічних кадрів, а суто викладачів (за винятком 10–12 університетів, які певною мірою зберегли свої науково-дослідні традиції і відповідну наукову базу).

Друга причина. В учбовому процесі на всіх стадіях освітньої системи значно понижена роль викладання природничих наукових дисциплін, що в минулому у вітчизняній аграрній освіті забезпечувало загальний високий рівень фундаментальної підготовки учнів і студентів, формувало їх науковий світогляд та інноваційну культуру. Надія на те, що нам допоможе підвищити якість освітньої системи Болонський процес, тільки відволікає від реальної оцінки накопичених проблем та пошуку їх рішень. Те, що пропонується Болонським процесом, має бути конкретно спроектовано на проблеми і можливості української освітньої системи. Доки це жодним чином не відбувається, у результаті чого «болонізація» української освіти сприяє лише наростаючому відтоку найкращих випускників українських вузів і аспірантур за кордон.

Третя причина. Із початком ринкових реформ майже повністю ліквідовано середню ланку системи професійної підготовки кадрів: професійно-технічні училища і технікуми виконували важливу функцію у формуванні робочої сили шляхом поєднання передових знань і сучасних технологічних навичок. Зараз відчувається гостра потреба передусім у таких фахівцях.

Щодо переваг України в аграрній освітній сфері, то, на нашу думку, до таких можна віднести:

- достатньо високий рівень аграрної освіти населення, який співставний із середньоєвропейськими показниками;
- позитивну тенденцію до зростання кількісних показників дітей і молоді, охоплених аграрною освітою, загальної чисельності студентів;
- розвинуту інфраструктуру шкільної і професійної освіти;
- багату історію, традиції і позитивний теоретико-методологічний та методичний досвід вітчизняної педагогічної школи, особливо надбання у сфері поєднання навчального процесу з елементами науково-дослідної діяльності, залучення учнівської і студентської молоді до вирішення практичних завдань;
- збереження значного науково-педагогічного потенціалу, який за певних умов здатний суттєво вплинути на здійснення змін в аграрній освітній сфері в напрямі її інноваційного розвитку;
- посилення відкритості національної освітньої системи, ступеня її інтеграції в європейську і світову освітні системи, що сприяє об'єктивній оцінці рівня роботи навчальних закладів, активному використанню найкращого світового досвіду в цій справі.

Досягнення мети розвитку аграрного сектора і регулювання ринків сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства, функціонування вітчизняного АПК, що складається в надійному забезпеченні країни продовольством вітчизняного виробництва, вимагає разом з іншими заходами і докорінної модернізації вищої аграрної освіти. Метою цієї модернізації має стати створення ефективного науково-освітнього комплексу галузі, що відповідає сучасним вимогам, реально сприяє інноваційному розвитку АПК країни і сталого розвитку сільських територій [4, с. 5].

Завдання створення інноваційної системи вищої аграрної освіти орієнтоване на забезпе-

чення конкурентоспроможності аграрної економіки шляхом підготовки кваліфікованих фахівців, що відрізняються високою продуктивністю і гнучкістю, а також шляхом створення, впровадження і поширення нових ідей і технологій. Для цього аграрні університети повинні стати не тільки навчальними, а й дослідницькими центрами, генеруючими нові знання та інноваційні технології, що відповідають широкому діапазону параметрів, у числі яких:

- висока кваліфікація професорсько-викладацького складу;
- істотні для АПК результати наукових досліджень;
- тісні зв'язки з бізнесом;
- достатній обсяг фінансування освітньої та науково-дослідної діяльності;
- добре підготовлений контингент студентів (наявність високого конкурсу під час зарахування до числа студентів);
- наявність у ВНЗ системи управління якістю освіти;
- матеріально-технічна база, відповідна сучасним вимогам, та ін. [5, с. 8].

Потрібні нові підходи до побудови системи вищої освіти в аграрній галузі.

Створення провідних навчальних закладів у системі аграрної освіти може так само сприяти тому, що інші аграрні ВНЗ почнуть швидше реагувати на мінливі умови конкурентного середовища, стаючи більш стратегічно орієнтованими. Поряд із бюджетним фінансуванням аграрних вузів за окремими темами необхідно почати формувати науковий фонд для підтримки фундаментальних і прикладних наукових досліджень, передусім у провідних аграрних вишах, забезпечення їхнього зв'язку з освітнім процесом у всій аграрній освіті і досягнення відповідності кваліфікації викладацьких кадрів міжнародному рівню [3, с. 148].

Одним із найважливіших напрямів використання такого наукового фонду стане розвиток співпраці з науковцями та викладачами зарубіжних країн, що істотно підвищить ефективність науково-дослідної діяльності, дасть змогу вивчити й освоїти інновації в аграрному секторі, які ще не отримали в Україні належного поширення, розробляти спільними зусиллями нові продукти і технології, адекватні українським умовам, на цій базі створювати сучасні підручники та навчальні посібники, що формують інноваційне мислення у студентів і слухачів курсів додаткової професійної підготовки.

У зв'язку із цим самостійним завданням наукового фонду повинно стати фінансування мовної підготовки професорсько-викладацького складу аграрних вузів у зв'язку з інтернаціоналізацією освітніх і наукових процесів.

Важливим завданням наукового фонду повинно стати формування та підтримка загальнодоступних наукових ресурсів з аграрної й агро-економічної проблематики в мережі Інтернет. За рахунок коштів фонду потрібно створити сайт, на якому будуть широко відбиватися результати досліджень учених галузі та розміщуватися іноземні реферати з інновацій в аграрній сфері.

Для безперервності освітнього процесу необхідно забезпечити координацію навчальних програм середніх спеціальних навчальних закладів (аграрних технікумів і коледжів) з програмами бакалаврату та магістратури і післядипломної освіти за індивідуальними освітніми «траєкторіями» [3].

У сучасних умовах організації навчання у закладах аграрної освіти суттєво змінюється роль викладачів і студентів. Студентові відводиться значна роль в активізації навчальної та самостійної діяльності; викладачеві – роль менеджера, консультанта, порадирика.

Окремої уваги заслуговує організація навчання без відриву від виробництва.

Якщо вечірню форму навчання вищі аграрні навчальні заклади вже майже не використовують, то заочна форма й екстернат є популярними. Заочна форма, яка виникла за радянських часів для навчання працівників із певним фахом і досвідом, поступово перетворилася на спосіб здобуття вищої освіти без відриву від виробництва та особливого напруження для всіх бажаючих. Як результат – численні скарги як на низьку якість підготовки, так і на те, що заочна форма стала основним джерелом корупції і хабарництва у вищій освіті. Інформатизація навчального процесу в закладах аграрної освіти розвивається через:

- забезпечення їх сучасною комп'ютерною технікою і засобами мультимедіа, особливо вищих аграрних навчальних закладів;
- придбання і розроблення високоефективного програмного забезпечення.

Позитивним у сучасній системі педагогічної освіти є досвід роботи з реалізації проекту «Intel-навчання для майбутнього». Це вдалий спільний проект, до якого залучено МОН України, обласні інститути післядипломної освіти, понад 70 педагогічних університетів і коледжів. За останні три роки отримано результат: 50 тис. підготовлених учителів, здатних ефективно використовувати ІКТ в освіті.

У комп'ютеризації системи вищої аграрної освіти особливе місце посідає створення віртуальних лабораторій, які дають можливість групі студентів у реальному часі виконувати експериментальні дослідження під час аудиторних занять, а також усебічна комп'ютеризація бібліотек, створення власних баз даних і пошукових систем.

Однією з нагальних проблем розвитку інформатизації сфери аграрної освіти є забезпечення її необхідною науковою та навчально-методичною базою. Ефективним способом розв'язання цієї проблеми є створення в країні територіально-розподільних автоматизованих інформаційних систем, спеціально орієнтованих на вирішення цих завдань.

Ураховуючи це, вважаємо, що вдосконалення принципів державного управління інноваційним розвитком національної системи аграрної освіти та забезпечення інформаційної безпеки України можливі через створення:

- комп'ютерної мережі вищої аграрної освіти з використанням Інтернет-технологій;
- бази даних науково-дослідних і науково-методичних робіт у галузі вищої аграрної освіти;
- банку даних державних стандартів вищої аграрної освіти;
- автоматизованої системи прогнозування якості вищої аграрної освіти в Україні;
- системи інформаційних технологій, які використовуються у вищій аграрній освіті;
- умов для активної участі в регіональних, міжнародних та інших глобальних мережах, об'єднаннях чи проектах для розв'язання глобальних проблем, подолання проблем цифрового розподілу, зниження рівня бідності тощо;

– умов для обміну передовим міжнародним досвідом щодо практики введення сучасних інформаційних технологій у традиційні сфери соціально-економічного та аграрного розвитку, їхнього реформування та вдосконалення;

– використання сучасних засобів інформаційних технологій, інформаційних телекомунікацій і баз даних для інформаційної підтримки навчального процесу, забезпечення можливості віддаленого доступу педагогів і тих, хто навчається, до наукової і навчально-методичної інформації.

Для цього важливим є перехід від державного до державно-громадського управління аграрною освітою (рис. 1).

Як видно з рис. 1, на кожному рівні управління (національному, регіональному, місцевому, інституційному) значна роль відводиться про-

фесійним громадським утворенням (асоціаціям, радам, колегіям, комітетам тощо).

Одним з об'єктивних показників інноваційності вищого аграрного навчального закладу є кількість об'єктів інтелектуальної власності, права на які належать йому. Проте більшість вищих аграрних навчальних закладів не проводить інвентаризації таких об'єктів, тому не знає, яким інтелектуальним капіталом володіє.

Висновки. Проведене дослідження показало, що для становлення нової якості аграрної освіти обов'язковою є інтеграція вузівської та академічної науки, основними напрямками якої є:

– спільна робота над виконанням державних наукових і науково-технічних програм із пріоритетних напрямів розвитку науки та техніки;

– спільна участь у виконанні проектів державного фонду фундаментальних досліджень;

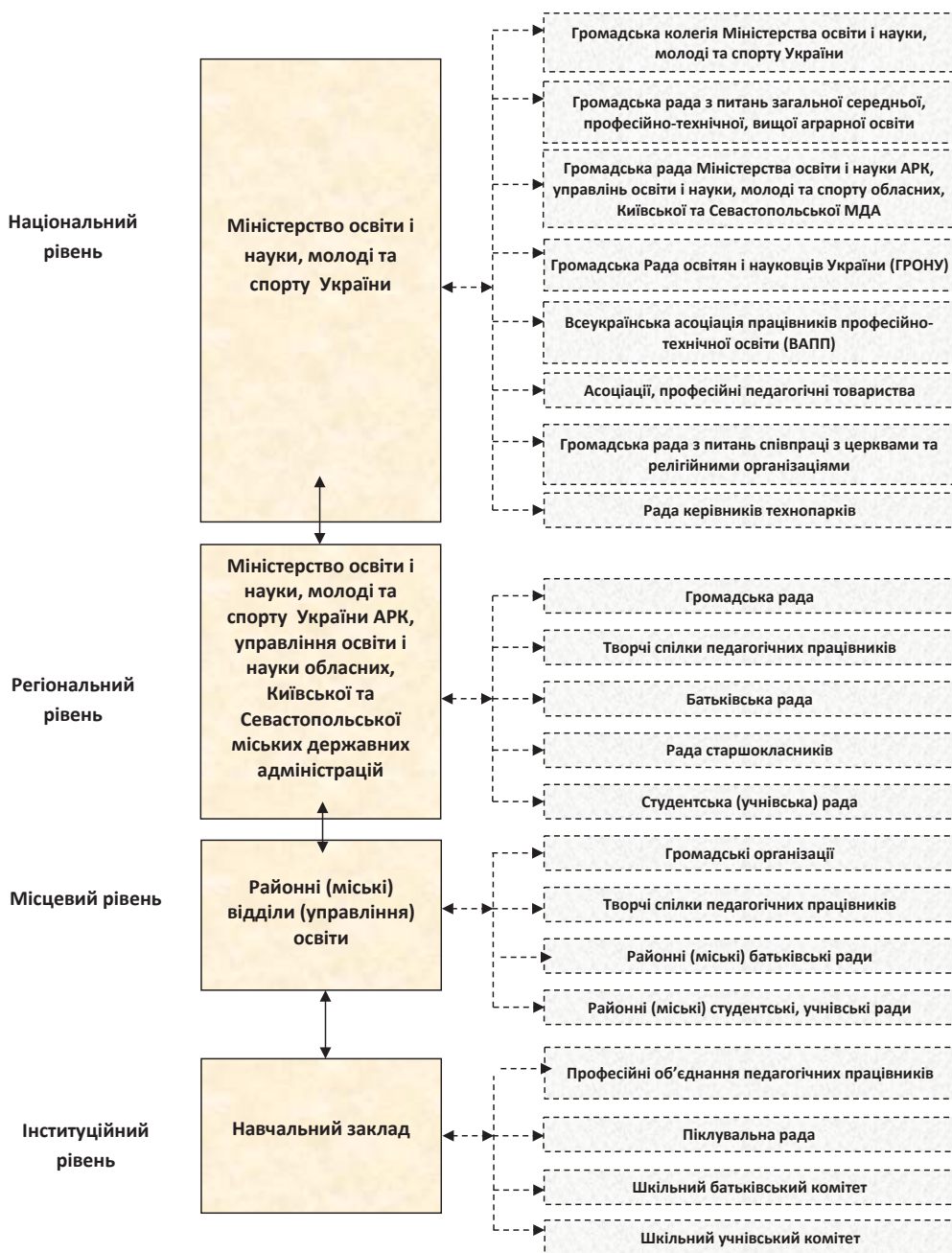

Рис. 1. Модель системи державно-громадського управління аграрною освітою
Джерело: складено на основі [2, с. 11]

- залучення провідних науковців академічних наукових установ до викладацької роботи та наукового керівництва дипломних і дисертаційних робіт;
- робота у складі спеціалізованих учених рад ВНЗ та наукових установ НАН України;
- здійснення експертизи фундаментальних наукових досліджень та науково-технічних розробок університетів і наукових установ;
- створення наукових установ подвійного підпорядкування, спільних кафедр, філій кафедр, факультетів, лабораторій, науково-навчальних комплексів та центрів;
- використання вищими навчальними закладами наукової прикладної бази академічних інститутів;
- залучення відомих учених НАН України до створення підручників, посібників та іншої навчальної літератури, рецензування й експертизи підручників і навчальних посібників.

Список літератури:

1. Бобров В. Основні тенденції розвитку економіки вищої освіти в Україні / В. Бобров // Вища освіта в Україні. – 2005. – № 4. – С. 35–39.
2. Колодій А. Методологічне забезпечення науки «Державне управління» / А. Колодій // Проблеми й тенденції розвитку галузі науки «Державне управління» в Україні : зб. матеріалів симп. за міжнар. участю / За заг. ред. О.Ю. Оболенського, С.В. Сьоміна, С.В. Загороднюка. – К. : НАДУ, 2007. – С. 9–15.
3. Нечай А. Державне регулювання фінансово-економічної кризи: можливо чи необхідно? / А. Нечай // Право України. – 2009. – № 6. – С. 147–153.
4. Ніколаєнко С.М. Наукове забезпечення змісту освіти / С.М. Ніколаєнко // Наукові записки. Серія «Педагогічні науки». – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка. – 2007. – Вип. 72. – Ч. 2. – С. 4–5.
5. Бронська А.М. Освіта як інституційний чинник інноваційного розвитку : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.01 / А.М. Бронська ; Київ. нац. екон. ун-т ім. В.Гетьмана. – К., 2010. – 20 с.

Приходько І. П.

Павлова Г. Е.

Днепропетровский государственный аграрно-экономический университет

ПРИНЦИПЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫМ РАЗВИТИЕМ НАЦИОНАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ АГРАРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Резюме

В статье исследованы принципы государственного управления инновационным развитием национальной системы аграрного образования. Определены исходные позиции основных компонентов национальной инновационной системы, степень их соответствия требованиям инновационно-инвестиционной модели развития. Выявлены слабые стороны и преграды, которые тормозят развитие национальной системы аграрного образования, а также имеющиеся преимущества и потенциальные возможности относительно осуществления согласованных системных изменений.

Ключевые слова: государственное управление, национальное аграрное образование, инновационное развитие, система образования, принципы.

Pryhodko I. P.

Pavlova G. Y.

Dnipropetrovsk State University of Agriculture and Economics

PRINCIPLES OF STATE MANAGEMENT OF INNOVATION DEVELOPMENT OF THE NATIONAL SYSTEM OF AGRARIAN EDUCATION

Summary

Studied the principles of state management of innovation development of the national system of agricultural education. Defined by the initial positions of the main components of the national innovation system, the degree of compliance with the requirements of innovative investment model of development. To identify weaknesses and obstacles that hamper the development of the national system of agricultural education, as well as the existing advantages and potential opportunities regarding the implementation of agreed system changes.

Keywords: governance, national, agricultural education, innovative development, system of education, principles.

УДК 338.439(477)“737”:338.49

Рехтета І. І.

Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського

КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ІННОВАЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті досліджено теоретичні питання формування інноваційної інфраструктури, узагальнено сутність інноваційної інфраструктури. Розглянуто форми інноваційної інфраструктури. Систематизовано функції інноваційної інфраструктури.

Ключові слова: інноваційна діяльність, інноваційна інфраструктура, інновації, національна економіка, національна інноваційна система.

Постановка проблеми. Нині у світі відбувається процес формування нового устрою, розвиток якого базується на інформаційних технологіях, саме тому інновації займають виняткове місце в розвитку економіки. Досвід розвинених країн показує, що активне впровадження та найбільш ефективне використання наукових досягнень значно прискорюють процес росту економіки та зростання добробуту населення у цілому.

Перехід країни на інноваційний шлях розвитку, використання новітніх технологій для випуску інноваційної продукції, зміна в моделях управління задля більш швидкого реагування на прогресивні інноваційні ідеї – вкрай важливі стратегічні орієнтири для економічного та політичного переваження в Україні.

Швидке впровадження інновацій неможливе без функціонування розвинутої мережі інноваційної інфраструктури. Процес становлення інноваційної інфраструктури в Україні знаходиться на початковій стадії. Сформовано лише окремі види інноваційної інфраструктури, а результативну роботу не показує жодна наявна в Україні структура. Інноваційна інфраструктура розвивається безсистемно і без належної державної підтримки. Насамперед для формування ефективної інфраструктури підтримки інновацій необхідно системно сформована теоретична база.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом проблемам формування інноваційної інфраструктури присвячено численні публікації. Серед вітчизняних та зарубіжних учених вагомих внесок в опрацювання проблем становлення інноваційної інфраструктури зробили:

Д.І. Кокурин [3], О.С. Євсєєв, М.Є. Коновалова [5], Dennis Heindl [4], Т.М. Шотік [2], Г.О. Швець [6], Т.В. Гринько [8] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявність багатьох досліджень із даної тематики, деякі питання потребують уточнення та подальшого дослідження. Аналіз наукових джерел вітчизняних економістів показав, що поняття «інноваційна інфраструктура» використовується лише в останнє десятиліття. При цьому основна увага авторів приділяється питанням значимості інноваційної інфраструктури для розвитку економіки і залежності ефективності інноваційної діяльності від ступеня її розвитку. Питання про розкриття сутності поняття «інноваційна інфраструктура» залишаються малодослідженими, отже, потрібно дослідження питань поняття, змісту інноваційної інфраструктури та її складників.

Мета статті полягає у розкритті сутності поняття інноваційної інфраструктури на основі аналізу наявних визначень, а також структурно-функціональному аналізі інноваційної інфраструктури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із завдань інноваційної економіки є створення сприятливих умов для розвитку інноваційного середовища і підтримка високотехнологічних структур. Таким чином, основний інструмент інноваційної економіки – це результативна цілісна інноваційна інфраструктура. Питання формування ефективної інноваційної інфраструктури стає все більш актуальним через наростаючий розвиток інформаційних новаторських технологій у

Таблиця 1

Узагальнення визначення поняття «інноваційна інфраструктура»

Автор, джерело	Тлумачення сутності поняття
ЗУ «Про інноваційну діяльність» [1]	Інноваційна інфраструктура – сукупність підприємств, організацій, установ, їх об'єднань, асоціацій будь-якої форми власності, що надають послуги із забезпечення інноваційної діяльності (фінансові, консалтингові, маркетингові, інформаційно-комунікативні, юридичні, освітні тощо).
Т.М. Шотік [2, с. 250]	Інноваційна інфраструктура – увесь спектр взаємодіючих структур як державної, так і приватної форм власності, необхідних для забезпечення розвитку і підтримки всіх стадій інноваційного процесу.
Д.І. Кокурин [3, с. 58]	Інноваційна інфраструктура – це комплекс організаційно-економічних інститутів, що безпосередньо забезпечує умови реалізації інноваційних процесів господарюючими суб'єктами на підставі принципів економічної ефективності як національної економіки в цілому, так і її економічних суб'єктів в умовах кон'юнктурних коливань ринку.
Dennis Heindl [4]	Інноваційна інфраструктура сприяє індивідуальній творчості, полегшує колективне мислення для виробництва постійного потоку цінних і радикальних інновацій.
О.С. Євсєєв, М.Є. Коновалова [5]	Інноваційна інфраструктура – найважливіший елемент інноваційної системи, який служить інтегратором інноваційно-інвестиційної діяльності, забезпечуючи взаємодію і розвиток її учасників на різних етапах інноваційного процесу.
Г.О. Швець [6]	Інноваційну інфраструктуру можна визначити як соціально-економічну систему, що забезпечує та координує безперебійне багаторівневе функціонування взаємозв'язків суб'єктів інноваційної сфери для збільшення ефективності та зменшення тривалості інноваційних процесів. Це відбувається шляхом надання послуг, постачання ресурсів, організаційного оформлення взаємозв'язків між суб'єктами інноваційної сфери.

світі і недостатню реалізацію науково-раціоналізаторського потенціалу в Україні.

Інноваційна інфраструктура є одним із базових понять інноваційної економіки. Але попри значну кількість публікацій на тему інноваційної інфраструктури досить немає однозначної думки щодо визначення категорії «інноваційна інфраструктура». Деякі вчені визначають інноваційну інфраструктуру як складову частину інноваційного процесу, інші – виокремлюють її в самостійний процес комерціалізації інновацій (табл. 1).

Нами запропоновано авторське трактування інноваційної інфраструктури як елементу інноваційної системи, що поєднує низку структур, основне завдання яких – полегшення впровадження інновацій на всіх стадіях інноваційного процесу та отримання в результаті комерційного продукту та конкурентоспроможного інноваційного бізнесу.

Одним із головних напрямів розвитку і стимулювання інноваційної діяльності є створення інфраструктури, що інтегрує ресурси науки, великих підприємств, у тому числі промислових, а також середнього і малого бізнесу. Отже, метою інноваційної інфраструктури є прискорення впровадження інновацій, ідей, розробок; створення належних умов праці для новаторів, надання їм доступу до необхідних ресурсів, спрощення комерціалізації інновацій; створення нових робочих місць для розробки та виготовлення нової продукції; налагодження ефективніших виробничих процесів.

Таким чином, інноваційна інфраструктура охоплює діяльність у рамках інноваційного процесу (науку, техніку, виробництво, споживання), їй мають бути притаманні такі властивості:

- поширеність у всіх регіонах, що дасть змогу вирішувати на місцях завдання функціонально повного інноваційного циклу – від маркетингу і техніко-економічного обґрунтування до впровадження у виробництво новачків із кадровим забезпеченням та сервісним обслуговуванням;
- універсальність, що забезпечить реалізацію будь-якого проекту «під ключ» у будь-якому секторі економіки чи виробництва;
- професіоналізм, який базується на сумлінному й якісному обслуговуванні замовника,

об'єктивному і зацікавленому ставленні до «чужих» знань, наукових технологій, обладнання і систем;

- конструктивність, яка забезпечить орієнтацію на кінцевий результат;
- фінансова та інформаційна забезпеченість;
- гнучкість, яка забезпечить адаптивність інноваційної інфраструктури до змін вимог ринку [8, с. 440].

Для підтримки і комплексного обслуговування і забезпечення суб'єктів малого і середнього підприємництва у світі функціонує структура об'єктів інноваційної інфраструктури, функціональним призначенням яких є:

- технологічний парк – створення сприятливого середовища для комерціалізації технологій, розроблених у наукових організаціях, та створення високотехнологічних підприємств;
- дослідницький парк – здійснення інноваційних розробок лише до стадії технологічного нововведення;
- науковий парк – створення сприятливого середовища для комерціалізації технологій, розроблених у наукових організаціях;
- бізнес-інкубатор – сприяння створенню малих інноваційних підприємств через доступ до різних видів ресурсів, а також надання різних видів послуг за пільговими цінами;
- технологічний інкубатор – розробка нових або вдосконалення наявних виробів і технологічних процесів, що мають потенційний попит на ринку;
- центр трансферу технологій – просування розробок і високотехнологічної інноваційної продукції шляхом трансферу знань від наукових організацій та університетів до промислових компаній;
- офіси комерціалізації технологій – просування розробок, кооперація наукових організацій та бізнесу;
- індустриальний парк – зосередження різного масштабу організацій, що працюють у схожих сферах народного господарства, де немає формального зв'язку з університетами і встановлених правил підтримки орендаторів площ;
- технологічний центр – забезпечення різними послугами підприємств малого інноваційного бізнесу;

– зона розвитку нових і високих технологій – зосереджує малі наукомісткі підприємства, для залучення яких застосовуються податкові пільги, створюються поблизу великих міст і університетських центрів;

– експортоорієнтовані зони – розвиток експортного та міжнародного торгового потенціалу для збільшення кількості іноземних інвестицій, а також для зміни торговельного балансу платежів країни;

– технополіс – створення міста або його частини, де зосереджені наукомісткий бізнес, освіта і наукові організації, де надаються податкові пільги та інші преференції суб'єктам малого інноваційного підприємництва [5].

В Україні функціонують лише деякі елементи інноваційної інфраструктури.

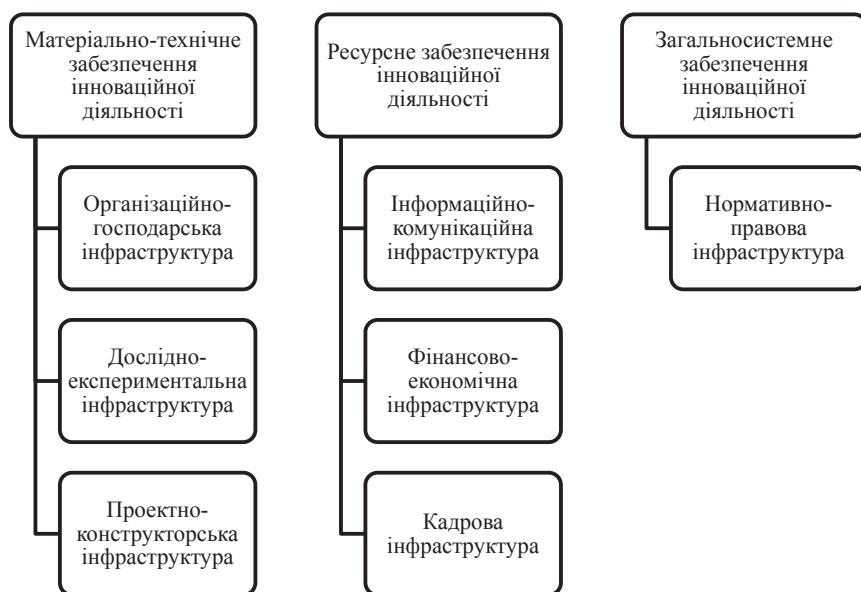

Рис. 1. Складники інноваційної інфраструктури

Джерело: побудовано автором на основі [9, с. 33]

Немало видів інфраструктури необхідно створювати: інноваційно-технологічні центри, технополіси, об'єкти фінансової і товаропровідної мереж. Ці складники в Україні поступово починають розвиватися, але масштаби цих процесів усе ще не відповідають потребам країни, а це означає, що вони не можуть помітно впливати на економіку в цілому. Всі об'єкти інноваційної інфраструктури повинні погоджено працювати, не створюючи вузьких місць і перешкод у всьому циклі інноваційного процесу: від проведення наукових досліджень і розробок до створення, освоєння виробництва і виведення на ринок нової наукоємної продукції.

Інноваційна інфраструктура складається із взаємодіючих структур як державної, так і приватної форм власності, необхідних для забезпечення розвитку і підтримки всіх стадій інноваційного процесу. Основна ознака розподілу елементів інноваційної інфраструктури – це різновид функцій, які ці складники покликані реалізувати (рис. 1).

Кожна із цих підсистем інноваційної інфраструктури має власні механізми реалізації своїх функцій і відповідні організаційні структури у вигляді спеціалізованих інноваційних підприємств, закладів чи організацій, які забезпечують функціонування цих механізмів:

- організаційно-господарська інфраструктура (технопарки, технополіси, бізнес-інкубатори, науко гради, окремі інноваційні підприємства, фірми і центри з надання інфраструктурних послуг);
- дослідно-експериментальна інфраструктура (наукові парки, центри, інститути, лабораторії, технологічні центри, науково-технологічні центри, дослід по-експериментальні полігони, центри, лабораторії, дільниці);
- проектно-конструкторська інфраструктура (проектні інститути, фірми, проектно-конструкторські фірми, бюро, лабораторії, дільниці);
- фінансово-економічна інфраструктура (спеціалізовані державні або комунальні інноваційні по банківські фінансово-кредитні установи, фонди, фірми, банки венчурного інвестування);
- інформаційно-комунікаційна інфраструктура (глобальні інформаційні мережі Інтернет, науково-технічні фонди, наукові бібліотеки, інформаційні бази даних, депозитарна система);
- кадрова інфраструктура (заклади вищої і середньої освіти з підготовки фахівців відповідного профілю знань, центри, школи, училища зі спеціальної професійної підготовки, центри та навчальні заклади з підготовки та перепідготовки фахівців у сфері інноваційної діяльності);
- нормативно-правова інфраструктура (законодавство України щодо інноваційної діяльності, податкове законодавство щодо інноваційних підприємств, система митного регулювання експортно-імпорتنих відносин у сфері інноваційної діяльності, державні та місцеві нормативні акти щодо функціонування інноваційних підприємств, юридичні та консалтингові фірми) [2].

Функції суб'єктів інноваційної інфраструктури різні залежно від їх призначення, комплексу вирішуваних завдань і їх ролі в обслуговуванні інноваційних фірм. Функції учасників інноваційної інфраструктури значною мірою залежать від цілей і напрямів інфраструктурної діяльності, властивостей конкретної інновації, стадії інноваційного процесу, державної інноваційної політики.

Рис. 2. Функції інноваційної інфраструктури

Джерело: систематизовано автором на основі [2; 3; 6]

Залежно від виду інноваційної інфраструктури вона виконує різні функції, але всіх їх можна узагальнити у вісім основних функцій (рис. 2):

- трансферна – розповсюдження інновацій та інноваційної продукції;
- інтегруюча – забезпечує взаємозв'язок між наукою та виробництвом;
- комерціалізаційна – забезпечення комерціалізації інноваційних розробок;
- кадрова – здійснення підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів у сфері інноваційного менеджменту;
- консультаційна – інформаційне забезпечення між учасниками інноваційного процесу, надання консультацій;
- забезпечувальна – технічне, фінансове, інформаційне та кадрове забезпечення учасників інноваційного процесу;
- координаційна – координація всіх стадій інноваційної діяльності учасників інноваційного процесу;
- регулююча – регулювання інноваційного процесу.

На нашу думку, головна функція інноваційної інфраструктури – це сприяння перетворенню дійсно цінних винаходів, розробок, практичних ідей у комерційний продукт (рис. 3).

Отже, основна місія інноваційної інфраструктури – це роль каталізатора між недосвідченим і малозабезпеченим (досвід, гроші, організаторські знання) винахідником та ринком товарів та послуг.

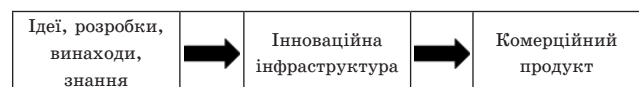

Рис. 3. Основна функція інноваційної інфраструктури

Завданнями формування і розвитку інноваційної інфраструктури є:

- 1) розвиток науково-технічного та інноваційного потенціалу регіонів і країни в цілому;

2) досягнення зростання обсягів виробництва шляхом структурної перебудови економіки та заміни традиційної продукції інноваційними наукоємними, що мають попит на продукти;

3) підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняних продуктів за рахунок наукоємних інноваційних досягнень.

Кінцева мета формування сучасної інноваційної інфраструктури – створення системи суб'єктів наукоємного, венчурного підприємництва, здатної забезпечити швидке зростання інноваційної економіки.

Висновки. Дослідивши теоретичні аспекти діяльності інноваційної інфраструктури, констатуємо, що інтеграція науки і виробництва є невід'ємною складовою частиною сучасного інноваційного процесу. Інноваційна інфраструктура не лише заохочує розвиток науково-дослідної діяльності, але й сприяє впровадженню та комерціалізації її результатів. Досвід зарубіжних країн показує, що частка продукції високотехнологічного

виробництва, що поставляється на світові ринки, знаходиться в прямій залежності від рівня розвитку національної інноваційної інфраструктури.

Нині в Україні представлено лише окремі види інноваційної інфраструктури, зокрема наукові парки, бізнес-інкубатори, інвестиційні фонди та фонди підтримки підприємництва, чіткі функції яких законодавчо не визначено. Ефективне використання інноваційного потенціалу можливе лише за умови результативного функціонування інноваційної інфраструктури, яке неможливе без визначення базового теоретичного фундаменту, тому розвиток інноваційної інфраструктури потребує чіткого однозначного визначення основних теоретичних аспектів її діяльності. Фрагментарність та недостатня вивченість вітчизняною наукою проблематики становлення та ефективного функціонування інноваційної інфраструктури зумовлюють необхідність подальшого вивчення проблеми розбудови інноваційної інфраструктури.

Список літератури:

1. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 № 40-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon4.rada.gov.ua/laws/show/40-15.
2. Шотік Т.М. Роль об'єктів виробничо-технологічної інноваційної інфраструктури у розвитку національної економіки / Т.М. Шотік // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2008. – № 624. – С. 246–253.
3. Кокурин Д.И. Инновационная деятельность : [монография] / Д.И. Кокурин. – М. : Экзамен, 2001. – 576 с.
4. Dennis Heindl Innovation Infrastructure: A systems approach to innovation [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nthdegreesoft.com/wpinnno.html>.
5. Комолова К.Ю. Функціонування та розвиток об'єктів інноваційної інфраструктури / К.Ю. Комолова // Ефективна економіка. – 2012. – № 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1475>.
6. Евсеев О.С., Коновалова М.Е. Развитие инновационной инфраструктуры в условиях модернизации национальной экономики / О.С. Евсеев, М.Е. Коновалова // Фундаментальные исследования. – 2012. – № 9-1. – С. 220–224 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <http://www.fundamental-research.ru/ru/article/view?id=30208>.
8. Швець Г.О. Сутність формування інноваційної інфраструктури у складі національної інноваційної системи / Г.О. Швець // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2013. – Вип. 1(3). – С. 177–180 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Траєiv_2013_1\(3\)_40](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Траєiv_2013_1(3)_40).
9. Гринько Т.В. Формування інноваційної інфраструктури України як основа активізації інноваційної діяльності підприємств / Т.В. Гринько // Вісник Нац. ун-ту «Львів. політехніка». – 2008. – № 628. – С. 438–442.
10. Якубовський М., Щукін В. Інфраструктура фактор прискорення інноваційного розвитку промисловості / М. Якубовський, В. Щукін // Економіка України. – 2007. – № 2. – С. 27–38.

Ректета И. И.

Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского

КАТЕГОРИАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ИННОВАЦИОННОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Резюме

В статье исследованы теоретические вопросы формирования инновационной инфраструктуры, обобщена сущность понятия инновационной инфраструктуры. Рассмотрены формы инновационной инфраструктуры. Систематизированы функции инновационной инфраструктуры.

Ключевые слова: инновационная деятельность, инновационная инфраструктура, инновации, национальная экономика, национальная инновационная система.

Rekhteta I. I.

Mykolaiv V. O. Sykholinski National University

CATEGORICAL ANALYSIS OF INNOVATION INFRASTRUCTURE OF THE NATIONAL ECONOMY

Summary

Theoretical problems of formation of innovation infrastructure was investigated, the essence of the concept of innovation infrastructure was summarized. Forms of innovation infrastructure were considered. Features of innovative infrastructure were systematized.

Keywords: innovation, innovation infrastructure, innovation, national economy, national innovation system.

УДК 338.2

Стебляно І. О.

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

РОЛЬ СТРУКТУРНОЇ ПОЛІТИКИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті досліджено теоретичні питання використання структурної політики для забезпечення конкурентоспроможності національної економіки. Дано її оцінку у світових рейтингах на основі Індексу глобальної конкурентоспроможності. Обґрунтовано рекомендації з розробки і реалізації структурної політики на основі врахування конкурентних переваг і подолання обмежень реформування національної економіки. **Ключові слова:** національна економіка, конкурентоспроможність, структурна політика, забезпечення, переваги.

Постановка проблеми. Національна конкурентоспроможність визначається економічними, політичними і соціальними чинниками, інфраструктурою країни, її науковим і ресурсним потенціалом [1, с. 46]. У сучасних економічних умовах України особливо актуальною є розробка наукових засад структурної політики, адекватних ринковим та національним інтересам і покликаних подолати глибоку деформацію національної економіки, сформувати ринкове середовище та підвищити конкурентоспроможність [2, с. 139]. Реалізація цих завдань вимагає від державних інститутів активних заходів із кардинальної структурної перебудови економіки на різних рівнях із виокремленням факторів економічного зростання та сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розробки і реалізації структурної політики та забезпечення конкурентоспроможності національної економіки знаходяться у центрі уваги багатьох учених. О.Д. Данилов та Т.В. Паєнко акцентують увагу на негативному впливі неформального сектора на конкурентоспроможність національної економіки, який сприяє збільшенню втрат бюджету від недоотримання податкових надходжень, поглинає частину фінансових потоків тощо [3, с. 27].

Низка вчених досліджує вплив на конкурентоспроможність економіки глобалізаційних процесів. Зокрема, І.О. Іртищева, Т.В. Стройко, О.Є. Гросицька та М.І. Стегней зазначають, що конкурентоспроможність є ключовою категорією в сучасній економіці, умовою здійснення інтеграції країни у світове господарство [4, с. 43]. На думку В.Г. Горник, вектор державної політики забезпечення конкурентоспроможності національної економіки зумовлюється новою цивілізаційною моделлю економіки, яка відповідає постіндустріальному (інформаційно-мережевому) суспільству та в «антитезісному» форматі протиставляється фінансовій економіці [5, с. 27].

Методологія дослідження конкурентоспроможності, запропонована О.Л. Богашко, ґрунтується на засадах системного підходу на метарівні аналізу [6, с. 35]. Метаекономіку трактують як якісно нове системне утворення, результат глобалізаційних процесів на світовому рівні в гео економічному та загальноцивілізаційному контекстах. О.Ф. Івашина та Н.С. Ковтун також розглядають конкурентоспроможність як багаторівневу ієрархічну категорію, рівні якої зумовлені існуванням економічних суб'єктів і конкурентних переваг різного рівня, які створюють синергетичний ефект і здатність економіки однієї країни конкурувати з економіками інших країн за рівнем ефективного використання національних ресурсів, підвищення

продуктивності праці і забезпечення гідного життя населення [7, с. 72].

Констатуючи низький рівень конкурентоспроможності економіки України, В.Я. Дубик [8] та С.П. Сорока [9] пропонують шляхи її покращення через зосередження зусиль державної політики на створенні конкурентних переваг в освіті, науці, загальній інфраструктурі, нормативно-правовому полі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Високо оцінюючи науковий доробок указаних учених, слід визнати, що потребує подальшого дослідження проблема вибору інструментів структурної політики залежно від рівня конкурентоспроможності економіки країни.

Мета статті полягає у виборі інструментів структурної політики відповідно до рівня конкурентоспроможності національної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Структурна політика є комплексом заходів, що охоплює інституційні складники та інші методи державного впливу на стан і розвиток збалансованості реальних секторів економіки для підвищення економічної безпеки національного господарства, а також модернізації економіки на основі досягнень науково-технічного прогресу і нової якості виробничих відносин [10, с. 27]. Під час реалізації структурної політики будь-яка держава має виходити з того, що ринок на основі принципу найбільшої ефективності й вигідності формує абсолютну нову форму поділу суспільної праці та створює якісно нові форми спеціалізації структури виробництва.

У світі є три основні центри з вивчення конкурентоспроможності країн. Перший із них – Інститут стратегії та конкурентоспроможності при Гарвардському університеті (США), очолюваний відомим ученим Майклом Портером, який вивчає конкурентоспроможність переважно в корпоративній площині [11]. Два інші центри, розташовані у Швейцарії, складають рейтинги конкурентоспроможності країн і регіонів: Міжнародний інститут розвитку менеджменту (*International Institute for Management Development (IMD)*) у Лозанні (берег Женевського озера), створений у 1987 р., та Всесвітній економічний форум (*World Economic Forum (WEF)*) у Давосі (Швейцарські Альпи), заснований у 1979 р. як Європейський форум менеджменту, який у 1987 р. отримав сучасну назву.

Щороку кожен із центрів видає власні результати вивчення конкурентоспроможності країн світу і виводить свої рейтинги, при цьому користуються власною методологією дослідження та дотримується своїх ексклюзивних критеріїв під час складання шкали конкурентоспроможності економік країн і регіонів. Для оцінки конкурентоспроможності національних економік застосову-

ють кількісні (*hard data*) та якісні (*survey data*) (експертні та соціологічні) методи [12, с. 8]. Кількісні методи базуються на використанні математичних і статистичних методів аналізу для показників. Якісні методи використовуються тому, що не всі фактори та механізми зростання конкурентоспроможності можна виміряти кількісно. Під час дослідження світової карти конкурентоспроможності європейські центри використовують різні показники і методи: у системі показників *WEF* одна третина – кількісні методи, а дві третини – якісні, а в критеріях оцінки *IMD* – навпаки. Методологія *WEF* є більш м'якою і використовує 114 показників, підходи *IMD* є більш жорсткими і ґрунтуються на 341 показнику.

Рейтинг *IMD*, який складають у Лозанні за 100-бальною шкалою, публікується щороку в червні і включає всього 60 країн. У загальному рейтингу 2016 р. представлено 61 економіку, що ранжується від найбільш до найменш конкурентоспроможних. Україна отримала 46,512 балів і зайняла 59-е місце, що на одну позицію краще рейтингу 2015 р. [13].

Головним «продуктом» центру *IMD* є Щорічник зі світової конкурентоспроможності (*The World Competitiveness Yearbook (WCY)*), який видається з 1989 р., містить близько 700 сторінок і вважається найповнішим і найкомпетентнішим щорічним звітом про конкурентоспроможність країн і регіонів. Методологія досліджень для щорічного звіту будується на аналізі та ранжируванні здатності держав, по-перше, створювати, а по-друге, підтримувати середовище, в якому підприємства можуть ефективно конкурувати. Щодо кожного національного бізнес-середовища вивчають чотири основні групи чинників конкурентоспроможності: 1) макроекономічну динаміку; 2) ефективність управління країною; 3) ефективність бізнес-сектора; 4) розвиненість інфраструктури.

Центр *WEF* у Давосі використовує Індекс конкурентоспроможності економічного зростання, вимірюючи з його допомогою здатність економіки досягти та підтримувати стабільне економічне зростання у середньо- і довгостроковій перспективі. Індекс глобальної конкурентоспроможності *WEF* розраховується з 1995 р. і базується на трьох складниках: «Основні вимоги», «Підсилювачі продуктивності» та «Інновації та фактори вдосконалення». Конкурентною перевагою вважається фактор, за яким країна посідає 50-е місце і вище у рейтингу. На протязі 2010–2016 рр. до рейтингу входило від 139 до 148 країн (табл. 1).

Найгірші позиції Україна мала у 2011 р. (89-е місце), найкращі – у 2013 р. (73-тє місце). У 2016 р. наша країна посіла 79-е місце серед 140 країн світу, втративши за рік три позиції (у попередньому рейтингу займала 76-у позицію). Національна економіка знаходиться практично посередині рейтингу глобальної конкурентоспроможності. Натомість країни-сусіди, крім Молдови, яка посідає 84-е місце, розташовані вище: Польща (41-е місце), Росія (45-е), Румунія (59-е), Угорщина (63-тє), Чехія (31-е).

Лідерами за конкурентоспроможністю є такі країни, які характеризуються високим рівнем упровадження інновацій, демонструють високі ступінь технологічної готовності і рівень розвитку бізнесу. Серед них є п'ять країн «великої сімки».

Останні позиції в рейтингу конкурентоспроможності займають факторно-орієнтовані, найменш розвинені країни світу, які мають серйозні інституціональні недоліки в розвитку фінансового ринку, ефективності товарного ринку, ринку праці, що зумовлюють неефективність макроекономічних показників.

В Індексі глобальної конкурентоспроможності інтегровано концепцію стадій економічного розвитку: доіндустріальні, індустріальні та постіндустріальні економіки. Країни, економіки яких перебувають між двома стадіями, вважаються країнами з «перехідною економікою». До перехідних між першою та другою стадіями розвитку економіки належить більшість нафтоекспортерів. Зорієтованими на ефективність (*efficiency-driven*) є країни середніх можливостей, транзитивні (колишні постсоціалістичні та пострадянські) країни, серед яких й Україна; а перехідні від другої до третьої стадії є новими індустріальними країнами, транзитивні та малі острівні країни. До країн, спрямованих на інновації (*innovation-driven*), належать усі розвинені країни світу. У першій групі факторно-спрямованих економік немає жодної країни Європи, а в третій групі інноваційно-спрямованих економік – жодної країни Африки.

У рейтингу глобальної конкурентоспроможності 2015–2016 Україна найбільше втратила за показниками, які характеризують макроекономічне середовище (29 позицій), переважно за рахунок анексії Криму та військово-політичного конфлікту на сході (табл. 2). Зниження субіндексів конкурентоспроможності спостерігається за такими показниками: використання інформаційно-телекомунікаційних технологій (11 позицій), розвиток фінансового ринку країни (14 позицій), передусім за рахунок втрати надійності і довіри до нього (20 позицій). Україна покращила свій рейтинг за такими показниками, як якість освіти (19 позицій), навчання за місцем роботи (14 позицій), ефективність ринку праці (24 позиції).

Значно поліпшився складник «Інновації та фактори вдосконалення» (20 позицій) за рахунок: чисельності місцевих постачальників (19 позицій), модернізації виробничого процесу (27 позицій), інновацій (27 позицій), що визначається здатністю до інновацій (30 позицій), якістю науково-дослідних інститутів (24 позицій), наявністю вчених та інженерів (19 позицій).

Конкурентними перевагами України є показники, які отримали такі субіндекси у рейтингу: початкова освіта (34), вища освіта і професійна підготовка (34), розмір ринку (45), у т. ч. внутрішнього (46) та іноземного (39), наявність учених та інженерів (29).

Інституціональними обмеженнями реформування національної економіки є такі показники з відповідними субіндексами: діяльність державних установ (130), макроекономічне середовище (134),

Таблиця 1

Динаміка змін позицій України в рейтингу за Індексом глобальної конкурентоспроможності

Роки	2010-2011	2011- 2012	2012- 2013	2013- 2014	2014-2015	2015-2016
Кількість країн у рейтингу	139	142	144	148	144	140
Місце України в рейтингу	89	82	73	84	76	79

Джерело: побудовано за даними [14]

ефективність ринку товарів (106), розвиток фінансового ринку (121). Найбільш проблемними факторами для ведення бізнесу в нашій країні визначено (у порядку зменшення): корупцію, ускладнений доступ до фінансів, інфляцію, політичну нестабільність, високі податкові ставки, неефективну державну бюрократію, складність податкового законодавства, регулювання валютного ринку, часту зміну урядів, обмежувальне регулювання ринку праці, недостатню здатність до інновацій, невідповідну якість інфраструктури, злочинність та крадіжки, низьку якість охорони

здоров'я, недостатню освіченість і погану етику робочої сили.

Висновки. У рейтингу глобальної конкурентоспроможності Україна належить до групи країн середніх можливостей, орієнтованих на ефективність. Конкурентні переваги національної економіки пов'язані з високою освіченістю населення й обсягами ринку, а також покращенням протягом останнього часу інноваційного складника. Інституціональними обмеженнями реформування економіки України є: вади роботи владних інституцій, де виявлено найбільші недоліки в ефек-

Таблиця 2

Динаміка Індексу глобальної конкурентоспроможності України

№ п/п	Критерії оцінки	Індекс/субіндекси		Приріст індексу/субіндексу
		2014-2015	2015-2016	
	Індекс глобальної конкурентоспроможності	76	79	3
1	Основні вимоги	87	101	14
1.1	Інституції	130	130	0
1.1.1	Державні установи	131	130	-1
1.1.2	Приватні установи	120	110	-10
1.2.	Інфраструктура	68	69	1
1.2.1	Транспортна інфраструктура	88	91	3
1.2.2	Електрика і телефонна інфраструктура	51	54	3
1.3	Макроекономічне середовище	105	134	29
1.4	Охорона здоров'я та початкова освіта	43	45	2
1.4.1	Охорона здоров'я	82	82	0
1.4.2	Початкова освіта	32	34	2
2	Підсилювачі продуктивності	67	65	-2
2.1	Вища освіта і професійна підготовка	40	34	-6
2.1.1	Частка освіти	14	14	0
2.1.2	Якість освіти	65	46	-19
2.1.3	Навчання за місцем роботи	88	74	-14
2.2	Ефективність ринку товарів	112	106	-6
2.3	Ефективність ринку праці	80	56	-24
2.3.1	Гнучкість	89	66	-23
2.3.2	Використання талантів	70	58	-12
2.4	Розвиток фінансового ринку	107	121	14
2.4.1	Ефективність	109	113	4
2.4.2	Надійність і довіра	100	120	20
2.5	Технологічна готовність	85	86	1
2.5.1	Технологічні запозичення	114	103	-11
2.5.2	Використання інформаційно-телекомунікаційних технологій	69	80	11
2.6	Розмір ринку	38	45	7
2.6.1	Розмір внутрішнього ринку	37	46	9
2.6.2	Розмір іноземного ринку	38	39	1
3	Інновації та фактори вдосконалення	92	72	-20
3.1	Відповідність бізнесу сучасним вимогам	99	91	-8
3.1.1	Чисельність місцевих постачальників	80	61	-19
3.1.2	Якість місцевого постачальника	83	80	-3
3.1.3	Ширина ланцюга створення вартості	79	70	-9
3.1.4	Управління міжнародним розповсюдженням	82	86	4
3.1.5	Модернізація виробничого процесу	95	68	-27
3.1.6	Межі маркетингу	79	81	2
3.2	Інновації	81	54	-27
3.2.1	Здатність до інновацій	82	52	-30
3.2.2	Якість науково-дослідних інститутів	67	43	-24
3.2.3	Витрати компаній на дослідження і розробки	66	54	-12
3.2.4	Співпраця університетів та промисловості у дослідженнях та розробці	74	74	0
3.2.5	Державні закупівлі високотехнологічної продукції	123	98	-25
3.2.6	Наявність вчених та інженерів	48	29	-19

Джерело: побудовано за даними [14]

тивності функціонування; слабкість фінансових ринків; сировинний характер спеціалізації; застарілість та низький рівень розвитку структурних характеристик національного господарства.

Проведений аналіз свідчить про неспроможність ліберальної концепції структурної політики України, яка призводить до погіршення рейтингу національної економіки, тому доцільним є перехід до політики державного інтервенціонізму, який передбачає, по-перше, покращення інституціонального середовища шляхом

покращення захисту прав власності, подолання корупції та марнотратства державних витрат; по-друге, спрямування частини економічних ресурсів у певні види економічної діяльності, які забезпечать «точки зростання» національної економіки та збільшення її експортного потенціалу.

Перспективами подальших досліджень є розробка рекомендацій щодо підвищення інвестиційної привабливості національної економіки як запоруки ефективності її структурного розвитку.

Список літератури:

1. Тимошик Н. Напрями забезпечення конкурентоспроможності національної економіки / Н. Тимошик // Галицький економічний вісник. – 2013. – № 4. – С. 43–48.
2. Луцков В.О. Передумови досліджень впливу структурної політики на конкурентоспроможність національної економіки / В.О. Луцков // Університетські наукові записки. – 2013. – № 2. – С. 137–142.
3. Данилов О.Д. Неофіційний сектор економіки як фактор зниження конкурентоспроможності національної економіки / О.Д. Данилов, Т.В. Паєнтко // Бізнес Інформ. – 2012. – № 10. – С. 26–30.
4. Іртіщева І.О. Вплив глобалізації на рівень конкурентоспроможності національної економіки: фактори, механізми, інструменти / І.О. Іртіщева [та ін.] // Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва. Серія «Економічні науки». – 2013. – № 4. – С. 34–45.
5. Горник В.Г. Концептуальне визначення напрямів розвитку державної політики забезпечення конкурентоспроможності національної економіки / В.Г. Горник // Наукові розвідки з державного та муніципального управління. – 2013. – Вип. 1. – С. 19–29.
6. Богашко О.Л. Теоретичні аспекти дослідження конкурентоспроможності національної економіки в умовах глобалізації / О.Л. Богашко // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2014. – № 1. – С. 32–37.
7. Івашина О.Ф. Теоретичні засади формування конкурентоспроможності національної економіки / О.Ф. Івашина, Н.С. Ковтун // Вісник Академії митної служби України. Серія «Економіка». – 2013. – № 2. – С. 65–73.
8. Дубик В.Я. Підвищення конкурентоспроможності національної економіки як фактор активізації євроінтеграційного процесу / В.Я. Дубик // Інноваційна економіка. – 2013. – № 10. – С. 5–11.
9. Сорока С.П. Конкурентоспроможність національної економіки та чинники, що впливають на неї / С.П. Сорока // Економіка. Управління. Інновації. – 2010. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2010_2_44.
10. Ревіка К.А. Теоретичні засади механізму реалізації структурної політики національної економіки / К.А. Ревіка // Держава та регіони. Серія «Економіка та підприємництво». – 2015. – № 6. – С. 21–27.
11. Загоруйко Ю. Рейтинг конкурентоспроможності: двигун прогресу чи ярмарок марнославства? / Ю. Загоруйко // Дзеркало тижня. – 2005. – № 45 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/ARCHIVE/rejting_konkurentospromozhnosti_dvigun_progresu_chi_yarmarok_marnoslavstva.html.
12. Уніят А.В. Критерії та оцінка конкурентоспроможності країн на міжнародному рівні / А.В. Уніят // Галицький економічний вісник. – 2009. – № 2. – С. 7–13.
13. The 2016 IMD World Competitiveness Scoreboard [Online]. – Retrieved from : <http://www.imd.org/uupload/imd.website/wcc/scoreboard.pdf>.
14. The Global Competitiveness Report 2015–2016 [Online]. – Retrieved from : http://www3.weforum.org/docs/gcr/2015-2016/Global_Competitiveness_Report_2015-2016.pdf.

Стеблянко І. О.

Днепропетровский национальный университет имени Олеса Гончара

РОЛЬ СТРУКТУРНОЇ ПОЛІТИКИ В ОБЕСПЕЧЕННІ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Резюме

В статье исследованы теоретические вопросы использования структурной политики для обеспечения конкурентоспособности национальной экономики. Дана ее оценка в мировых рейтингах на основе Индекса глобальной конкурентоспособности. Обоснованы рекомендации по разработке и реализации структурной политики на основе учета конкурентных преимуществ и преодоления ограничений реформирования национальной экономики.

Ключевые слова: национальная экономика, конкурентоспособность, структурная политика, обеспечение, преимущества.

Steblianko I. O.

Oles Honchar Dnipropetrovsk National University

ROLE OF STRUCTURAL POLICIES IN ACHIEVING NATIONAL ECONOMY COMPETITIVENESS

Summary

In this article were explored the theoretical questions of structural policy for the competitiveness of the national economy. The national economy's development assessment was made in the world's rates on the basis of the Global Competitiveness Report's index. The recommendations on the development and implementation of structural policies is based on competitive advantages and overcome the limitations of the reform of the national economy.

Keywords: the national economy, competitiveness, structural policies, welfare, benefits.

УДК 330.131.5:502.131.1:330.15:502.17

Товстуха І. О.

Сумський державний університет

СУТНІСТЬ ТА ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ

у статті наведено результати дослідження стосовно уточнення визначення поняття «еколого-економічна ефективність» шляхом конкретизації понятійного апарату категорії «ефективність». Запропоновано авторське визначення цього поняття. Окреслено перспективи подальших досліджень у даному напрямі, а саме обґрунтування методики визначення еколого-економічної ефективності впровадження ресурсозберігаючих технологій та альтернативних джерел енергії.

Ключові слова: ефективність, економічна ефективність, еколого-економічна ефективність, сталий розвиток.

Постановка проблеми. Разом зі зростанням економічного прогресу зростає негативний антропогенний вплив на навколишнє природне середовище, що призводить до забруднення атмосфери, гідросфери та ґрунтового покриву, а також виснаження природно-ресурсного потенціалу. Проте суспільство вже володіє значними знаннями та можливостями, які необхідні для запобігання цим процесам, від своєчасного і повного використання яких залежать здоров'я і добробут нинішніх і майбутніх поколінь. Важливе місце в економічній науці займає категорія «ефективність», яка використовується не тільки для визначення загальної результативності господарської діяльності, але й для окреслення стратегій розвитку, розроблення плану дій на майбутнє.

З іншого боку, сучасний стан навколишнього природного середовища викликає занепокоєність усього світового співтовариства. Саме тому до вимог євроінтеграції України належить забезпечення екологічної безпеки населення, пошук шляхів гармонійного співіснування суспільства та довкілля, урахування екологічних інтересів людей на рівні з економічними. Отже, актуальним постає питання виокремлення поряд з економічною ефективністю також екологічної (еколого-економічної).

Еколого-економічна ефективність – термін, який використовується достатньо часто в різних контекстах, але він рідко визначений явно. Зважаючи на цей факт, з'являється об'єктивна потреба в удосконаленні понятійно-категоріального апарату щодо даного визначення, яке може бути реалізоване шляхом опрацювання, характеристики та узагальнення наукових досягнень учених, які досліджують дане поняття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику визначення ефективності як економічної категорії та її видів розглядають у своїх працях такі вчені-економісти, як В.Г. Андрійчук [1], О.М. Боженко [2], А.В. Гримак [3], Ф.В. Горбонос

[4], В. Данюк [5], Г.М. Захарчин [2], М.Ю. Лалакулич [3], Л.Г. Мельник [6], Н.Я. Михаліцька [3], Й.М. Петрович [2], В. Петух [5], Х.І. Цвайг [3] та ін.

Основою дослідження були праці, присвячені розробці концептуальних і методологічних підходів до визначення еколого-економічної ефективності як вітчизняних вчених: О.Ф. Балацького [7; 8], А.П. Голікова та О.Г. Дейнеки [9], М.М. Кочерги [10], С.В. Мочерного [11], Л.О. Позднякова [9], Ю.Ю. Туниці [12], І.Ф. Хицькова та Г.І. Чогута [13], П.О. Черномаз [9] та ін., так і зарубіжних: B. Stigson, K. Madden, R. Young, K. Brady and J. Hall [14], Masakazu Ichimura, Sangmin Nam, Sophie Bonjour, Hitomi Rankine, Brian Carisma, Ying Qiu, Rujira Khrueachotikul [15]. Незважаючи на достатню кількість наукових публікацій із даної проблематики, залишається невизначеним питання щодо єдиного трактування поняття «еколого-економічна ефективність».

Мета статті полягає у виокремленні та узагальненні поняття «еколого-економічна ефективність» на основі конкретизації понятійного апарату категорії «ефективність» та наданні авторського визначення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «ефективність» достатньо широко використовується в економічній науці як основа для оцінки результативності господарської діяльності. Ефект (effectus) у перекладі з латинської мови означає результат, наслідок яких-небудь причин, сил, заходів [5, с. 380]. Звідси випливає, що ефективність можна трактувати як міру досягнення потрібного ефекту.

Розглянемо визначення поняття «ефективність» різними авторами (табл. 1).

Таким чином, учені [1, с. 397–398; 2, с. 391; 4] переважно трактують поняття «ефективність» як відношення ефекту (результату) до витрат або ресурсів, що були витрачені на його отримання. Слід зазначити, що Ф.В. Горбонос розглядає ефект

Таблиця 1

Визначення поняття «ефективність» різними авторами

Поняття	Автор
Ефективність – це економічна категорія, яка відображає виробничі відносини щодо економії живої та уречевленої праці й показує кінцевий корисний ефект від застосування засобів виробництва та живої праці [4].	Ф.В. Горбонос
Ефективність – це економічна категорія, що відображає співвідношення між одержаними результатами і витраченими на їх досягнення ресурсами [1, с. 397–398].	В.Г. Андрійчук
Економічна ефективність – це вид ефективності, що характеризує результативність діяльності економічних систем (підприємств, територій, національної економіки) [6, с. 310].	Л.Г. Мельник
Економічна ефективність – це вартісні показники, що характеризують проміжні та кінцеві результати виробничої діяльності на підприємстві (організації) [3, с. 357].	А.В. Гримак, Н.Я. Михаліцька, Х.І. Цвайг, М.Ю. Лалакулич
Під ефективністю як економічною категорією розуміють міру витрат ресурсів, необхідних для нагромадження та використання багатства суспільством [2, с. 391].	Й.М. Петрович

Джерело: узагальнено та складено автором на основі [1–4; 6]

тивність на основі ресурсного підходу, тобто корисний ефект, який отримуємо від застосування засобів виробництва та живої праці. В.Г. Андрійчук та Й.М. Петрович урахують витрати, необхідні для досягнення результату, тобто витратний підхід.

Отже, формальна формула визначення ефективності має такий вигляд:

Ефективність = результати / ресурси (витрати)

Л.Г. Мельник, А.В. Гримак, Н.Я. Михаліцька, Х.І. Цвайг, М.Ю. Лалакулич розглядають поняття економічної ефективності як досягнення певних результатів. На думку Л.Г. Мельника [6, с. 310], ефективність розкриває характер причинно-наслідкових зв'язків виробництва. Вона показує не сам результат, а те, якою ціною він був досягнутий, тому ефективність найчастіше характеризується відносними показниками.

Проаналізувавши термін «ефективність», можна зробити висновок, що це складне поняття, яке не має єдиного підходу до його визначення. В економічній літературі його здебільшого трак-

тують як співвідношення результатів (ефектів) до витрат (ресурсів). Коли зрозуміло, що економісти мають на увазі, говорячи про ефективність, то стає очевидним, що це значно масштабніша та бажаніша ціль, ніж більшість людей усвідомлює.

Ефективність застосовується для різноманітних аналітичних оцінок та обґрунтування господарських рішень. З огляду на це, Й.М. Петрович [2, с. 393–394] виокремив чотири види ефективності залежно від їх спрямованості, а саме економічну, соціальну, екологічну та науково-технічну. Відповідно до теми нашого дослідження, розглянемо два види ефективності:

– економічну ефективність (економія суспільно необхідного часу на виробництво та споживання товарів та послуг);

– екологічну ефективність (гармонізація відносин людини з навколишнім середовищем, зменшення шкідливих викидів тощо).

Необхідність в ідентифікації видів ефективності відповідних аспектів господарської діяль-

Таблиця 2

Підходи до трактування поняття «еколого-економічна ефективність» у вітчизняній та зарубіжній літературі

Поняття	Автор
Еколого-економічна ефективність – це відношення результативності виробництва до використаного енергетичного потенціалу природних ресурсів і енергії, у тому числі і на усунення наслідків антропогенного втручання [13, с. 10].	І.Ф. Хицков, Г.І. Чогут
Еколого-економічна ефективність - це відношення сумарних економічних та екологічних витрат до інтегрального еколого-економічного ефекту, комплексна оцінка у просторі та часі взаємодії економічної діяльності й навколишнього середовища [11].	С.В. Мочерний
Екоефективність – це показник співвідношення екологічної та економічної змінних [10, с. 31].	М.М. Кочерга
Еколого-економічна ефективність – це лише термінологічний різновид економічної результативності виробництва, яка враховує екологічні наслідки свого розвитку. Її критерієм є максимізація екологічного ефекту за мінімальних витрат природокористування [9, с. 299–300].	А.П. Голиков, О.Г. Дейнека, Л.О. Позднякова, П.О. Черномаз
Під екологічною ефективністю розуміють «ефективність використання екологічних ресурсів для задоволення людських потреб» і визначають її як співвідношення випуску продукції (об'єм товарів та послуг, які виробляють фірма, галузь чи економіка в цілому) до ресурсів для виробництва (сукупність екологічних навантажень, які спричинили фірма, галузь або економіка) [16].	Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР)
Екологічна ефективність є кількісним інструментом управління, який дає учаснику ринку змогу розглянути життєвий цикл впливу виробничої (продуктової) системи на навколишнє середовище одночасно з вартістю цієї виробничої системи [16].	Міжнародний стандарт ISO/DIS 14045
Екологічна ефективність – концепція та стратегія, що надає можливість достатньо послабити зв'язок «використання природи» і господарської діяльності для задоволення людських потреб (добробут), даючи змогу залишатися їй продуктивною; забезпечення однакового доступу і використання навколишнього середовища для нинішнього і майбутніх поколінь [16].	Європейська екологічна агенція (ЄЕА; ЕЕА)
Екологічна ефективність досягається шляхом надання товарів та послуг за конкурентною ціною, які задовольняють потреби людини та забезпечують високу якість життя, при цьому поступово протягом усього життєвого циклу знижуючи вплив на навколишнє середовище та ресурсомісткість до того рівня, який принаймні відповідає допустимому навантаженню на екосистему певної території [14, с. 3].	Всесвітня рада підприємців зі сталого розвитку (WBCSD)
Екологічна ефективність узагальнює поняття ефективності ресурсів (ресурсоефективності) – мінімізація ресурсів, що використовуються для виробництва одиниці продукції – та продуктивності ресурсів – ефективність економічної діяльності для формування до даної вартості від використання ресурсів [15, с. 1].	Економічна і соціальна комісія для Азії і Тихого океану (ЕСКАТО)

Джерело: узагальнено та складено автором на основі [3; 9–11; 14–16]

ності продиктована ще й тим, що результати виробництва можуть бути представлені в різних формах: натуральній, соціальній, вартісній, екологічній.

Умовою виникнення такої категорії ефективності, як еколого-економічна, є взаємозв'язок та нерозривність економічного та екологічного ефектів господарської діяльності.

Визначення еколого-економічної (екологічної) ефективності – складна і багатогранна проблема, що вимагає залучення досліджень із різних сфер науки. Основою її рішення є формування комплексної методики, що поєднує в собі економічні та екологічні показники, враховуючи наявні розробки у цих галузях [13, с. 13].

Основні підходи до трактування поняття «еколого-економічна ефективність» у вітчизняній та зарубіжній літературі висвітлено в табл. 2.

З огляду на основні підходи до трактування поняття «еколого-економічна ефективність», у вітчизняній та зарубіжній літературі не має єдиного підходу. Найбільш поширене визначення еколого-економічної ефективності включає співвідношення результативності або еколого-економічного ефекту та витрат. Так, О.Ф. Балацький [7, с. 47] уважав, що ефективність захисту навколишнього середовища від забруднення виражається в прирості національного доходу (чистої продукції), економічного і людського потенціалу. Розмір економічного ефекту від оздоровлення навколишнього середовища може бути визначений як різниця повних народногосподарських витрат між варіантом, що передбачає проведення заходів щодо захисту навколишнього середовища, та наявним станом плюс різниця результатів у разі проведення обох варіантів.

На думку академіка Ю.Ю. Туниці [12], у загальному вигляді чисельник узагальненого показника еколого-економічної ефективності складається із суми традиційного економічного ефекту (різниці між обсягом виготовленої продукції, виконаних робіт і наданих послуг та їх повною собівартістю) і екологічного ефекту (приросту економічної оцінки природних ресурсів та умов довкілля у регіоні за врахуванням витрат екологічного потенціалу – екологічних витрат виробництва). А знаменник, своєю чергою, включає витрати матеріальних ресурсів з амортизаційними відрахуваннями, витрати на оплату праці та на соціальне страхування, а також витрати на компенсацію вилучених із біосфери природних ресурсів та порушень у довкіллі, які вимагають обов'язкового відновлення.

Визначення еколого-економічної ефективності передбачає оцінку впливу господарського комплексу на навколишнє середовище, виявлення взаємозв'язків між економічною й екологічною підсистемами, попереднє виявлення ключових проблем охорони довкілля та диспропорцій економічного розвитку [11].

О.Ф. Балацький [8, с. 138] одним із перших визначив еколого-економічний збиток від забруднення навколишнього середовища та зазначив, що він належить до важливих показників еколого-економічної оцінки. За своїм змістом еколого-економічний збиток є екологічним складником суспільно необхідних витрат, пов'язаних із виробництвом і споживанням сукупного суспільного продукту. Такий збиток представляє собою відображення негативних змін у суспільстві, у живій природі, в об'єктах життєдіяльності людини, які відбуваються в результаті забруднення довкілля.

Це передусім витрати, пов'язані із впливом забруднення на здоров'я людей, зменшенням виробничого національного доходу, збільшенням витрат на лікування і профілактику хвороб, додаткові витрати на компенсацію інтенсивного зносу основних фондів промисловості, житлово-комунального господарства та ін.

Підсумовуючи, акцентуємо увагу на те, що низка вчених (А.П. Голиков, О.Г. Дейнека, Л.О. Позднякова, П.О. Черномаз) взагалі еколого-економічну ефективність не визначають як окрему категорію, а розглядають її лише як термінологічний різновид економічної ефективності. Автор даної статті не поділяє їх точки зору.

Деякі вчені взаємозв'язок екологічної та економічної ефективності, еко-ефективність передусім трактують як концепцію управління. «Суть екологічної ефективності полягає у досягненні досконалості бізнесу та високого рівня захисту навколишнього середовища та створенні зв'язку, завдяки якому корпоративна поведінка сприяє сталому розвитку» [14, с. 3].

Так, Всесвітня рада підприємців зі сталого розвитку (WBCSD) називає екоефективність філософією управління, яка заохочує бізнес досліджувати методи поліпшення стану навколишнього середовища, які дають паралельні економічні вигоди. Вона зосереджена на можливостях для бізнесу, даючи компаніям змогу стати більш екологічно відповідальними та більш прибутковими. Отже, екологічна ефективність як метод управління є одним із ключових внесків бізнесом у стійке суспільство. Але важливо зазначити, що, на думку науковців WBCSD, екоефективність відрізняється від стійкості тим, що вона не вимірює соціальні аспекти.

Виникає суперечність відповідно до врахування соціального аспекту у визначенні екологічної ефективності. А.П. Голиков, О.Г. Дейнека, Л.О. Позднякова, П.О. Черномаз [9, с. 299–300] вважають, що еколого-економічна ефективність має як соціальний, так і економічний аспект, але призначення еколого-економічного ефекту ще не вказує на його природу. У наукових роботах Ю.Ю. Туниці [12] зазначається, що поняття еколого-економічної ефективності безпосередньо не відображає соціальних факторів і є вужчим, ніж поняття соціально-економічної ефективності, але воно в жодному разі не повинно суперечити соціальним вимогам.

Якщо говорити про визначення Європейської екологічної агенції, то воно не має точного, а лише порівняльне визначення, що використовується підприємствами. Це означає, що товари порівнюються один з одним, а не щодо допустимого навантаження на екосистему Землі. У цьому визначенні також відсутні нормативні елементи, тому неможливо сказати, який спосіб виробництва є сприятливим чи шкідливим для навколишнього середовища та економіки, а лише чи буде він кращим або ж гіршим.

Економічна і соціальна комісія для Азії і Тихого океану (ЕСКАТО) визначає екологічну ефективність як ключовий елемент для просування фундаментальних змін на шляху суспільного виробництва та споживання ресурсів.

На основі аналізу праць провідних учених та в межах концепції сталого розвитку автор бачить поняття «еколого-економічна ефективність» як комплексну оцінку загальної результативності господарської діяльності з врахуванням навантаження на навколишнє природне середовище, що

використовується для вимірювання прогресу сталого розвитку.

Висновки. Класичне трактування поняття «ефективність виробництва» та заходів в екологічній сфері не відповідає сучасним вимогам євроінтеграції України. Отже, у результаті проведеного дослідження встановлено, що не існує єдиного підходу до трактування поняття «еколого-економічна ефективність» у вітчизняній та зарубіжній літературі. Найбільш поширене визначення даного поняття включає співвідношення резуль-

тативності або еколого-економічного ефекту та витрат. Деякі вчені розглядають його передусім як концепцію управління, що спонукає підприємства впроваджувати методи поліпшення стану навколишнього середовища, які дають паралельні економічні вигоди.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі полягають в обґрунтуванні нової методики визначення еколого-економічної ефективності впровадження ресурсозберігаючих технологій та альтернативних джерел енергії.

Список літератури:

1. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств / В.Г. Андрійчук. – К. : КНЕУ, 2002. – 624 с.
2. Петрович Й.М. Економіка підприємства : [підручник] / Й.М. Петрович, О.М. Боженко, Г.М. Захарчин [та ін.] ; за заг. ред. Й.М. Петровича ; 2-ге вид., випр. – Львів : Магнолія 2006, 2008. – 580 с.
3. Гримак А.В. Економіка підприємства : [навч. посіб.] / А.В. Гримак, Н.Я. Михаліцька, Х.І. Цвайг, М.Ю. Лалаклич. – Львів : Новий Світ-2000, 2012. – 439 с.
4. Горбонос Ф. В. Економіка підприємств : [підручник] / Ф.В. Горбонос, Г.В. Черевко, Н.Ф. Павленчик, А.О. Павленчик. – Київ : Знання, 2010. – 463 с.
5. Данюк В.М. Менеджмент персоналу : [навч. посіб.] / В.М. Данюк, В.М. Петюх, С.О. Цимбалюк [та ін.] ; за заг. ред. В.М. Данюка, В.М. Петюха ; – вид. 2-ге, без змін – К. : КНЕУ, 2006. – 398 с.
6. Мельник Л.Г. Економіка підприємства : [підручник] / За заг. ред. д.е.н., проф. Л.Г. Мельника. – Суми : Університетська книга, 2012. – 864 с.
7. Балацкий О.Ф. Экономическая эффективность оздоровления окружающей среды на Украине / О.Ф. Балацкий // Экономика Советской Украины. – 1976. – № 6. – С. 45–51.
8. Балацкий О.Ф. Теория и практика оценки экономического ущерба в Украине / О.Ф. Балацкий // Вісник Сумського державного університету. – 1994. – № 1. – С. 138–145.
9. Голиков А. П. Регіональна економіка та природокористування : [навч. посіб.] / А.П. Голиков, О.Г. Дейнека, Л.О. Позднякова, П.О. Черномаз ; за ред. А.П. Голикова. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 352 с.
10. Кочерга М.М. Ефективність екологічного менеджменту в сільському господарстві / М.М.Кочерга // Агросвіт. – 2013. – № 6. – С. 29–33.
11. Мочерний С.В. Економічна енциклопедія : у 3-х т. / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Академія, 2000. – Т. 1. – 864 с.
12. Туниця Ю.Ю. Екологія і ринок: Подолання суперечностей / Ю.Ю. Туниця. – К., 2006. – 314 с.
13. Хицков И.Ф. Эколого-экономическая эффективность использования сельскохозяйственных земель / И.Ф. Хицков, Г.И. Чогут // Вестник Орловского государственного аграрного университета. – 2007. – Т. 5. – № 2. – С. 9–11.
14. Madden K. Eco-Efficiency Learning Module / K. Madden, R. Young, K. Brady and J. Hall [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://wbcsdpublications.org/project/eco-efficiency-learning-module/>.
15. Eco-efficiency Indicators: Measuring Resource-use Efficiency and the Impact of Economic Activities on the Environment / Masakazu Ichimura, Sangmin Nam, Sophie Bonjour, Hitomi Rankine, Brian Carisma, Ying Qiu, Rujira Khrueachotikul. – Thailand, 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/785eco.pdf>.
16. History and definitions of eco-efficiency [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://prepare-net.com/sites/default/files/history_and_definition_of_eco-efficiency.pdf.

Товстуха И. А.

Сумской государственной университет

ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ: СУЩНОСТЬ И ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ

Резюме

В статье приведены результаты исследования понятия «эколого-экономическая эффективность» путем конкретизации понятийного аппарата категории «эффективность». Предложено авторское определение этого понятия. Определены перспективы дальнейших исследований в данном направлении, а именно обоснование методики определения эколого-экономической эффективности внедрения ресурсосберегающих технологий и альтернативных источников энергии.

Ключевые слова: эффективность, экономическая эффективность, эколого-экономическая эффективность, устойчивое развитие.

Tovstukha I. O.

Sumy State University

ECOLOGICAL AND ECONOMIC EFFICIENCY: ESSENCE AND APPROACHES TO ITS DEFINITION

Summary

The article introduces the results of the research concerning the clarification of the definition of «ecological and economic efficiency» through specification of the conceptual category «efficiency». An attempt was made to suggest own definition of this concept. The prospects of further studies in this field were identified, namely the substantiation of the method of determining of ecological and economic efficiency in adoption of resource-saving technology and alternative energy sources.

Keywords: efficiency, economic efficiency, ecological and economic efficiency, sustainable development.

РОЗДІЛ 4

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

УДК 334.72

Мешкова В. С.

Донецкий государственный университет управления

ЗНАЧЕНИЕ КОРПОРАТИВНОЙ СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ДЛЯ ЭФФЕКТИВНОГО РАЗВИТИЯ БИЗНЕСА

В статье рассмотрена концепция корпоративной социальной ответственности (КСО). Определены модели корпоративной социальной ответственности. Обозначена необходимость диалога со стейкхолдерами компании. Рассмотрено значение КСО для эффективного развития бизнеса. Выделены преимущества внедрения программ корпоративной социальной ответственности.

Ключевые слова: корпоративная социальная ответственность, общество, бизнес, эффективность, корпоративное управление.

Постановка проблемы. В последнее время в мире ведется дискуссия о роли корпоративной социальной ответственности и значении, которую играет бизнес в обществе. Понимание роли коммерческих организаций для общества сформировало в мировом сообществе необходимость использования концепции КСО. Социальная ответственность предприятий становится одним из важных факторов их конкурентоспособности и частью стратегии всех типов организаций. Глобализация, развитие международных экономических отношений и деятельность транснациональных корпораций принесли в экономику постсоветских государств понятие корпоративной социальной ответственности бизнеса. Корпоративную социальную ответственность необходимо воспринимать не как абстрактную социально-экономическую категорию, а как конкретную реакцию бизнес-сообщества на происходящие изменения в международном и национальном развитии, изменения в трудовых коллективах, в окружающем сообществе.

Компании, которые уклоняются от внедрения концепции КСО в организацию в развитых странах, как правило, не имеют перспектив ведения успешного бизнеса, не обладают привлекательным имиджем для клиентов, нет повышенного спроса на товары и услуги, которые производятся такими корпорациями. Отечественные компании также, к сожалению, пока не полностью понимают необходимость и важность ведения деловой практики в соответствии с принципами КСО. Однако следует отметить, что все более популярным становится готовить нефинансовую социальную отчетность. Но, несмотря на это, многие компании направляют свои действия по КСО в основном на благотворительность, не затрагивая многих ключевых вопросов, охватываемых концепциями этой деятельности.

Анализ последних исследований и публикаций. По мнению современной экономической науки, корпоративная социальная ответственность (КСО) появилась в 90-х годах прошлого века вместе с признанием глобализации как доминирующего фактора общемирового развития. Однако еще в 1953 г. появилась книга Г. Боуэна «Социальная ответственность бизнесмена». После основные положения теории, которая получила название теории корпоративного эгоизма, представил Нобе-

левский лауреат М. Фридман, писавший в 1971 г. в New York Times: «Существует одна и только одна социальная ответственность бизнеса: использовать свои ресурсы и энергию в действиях, ведущих к увеличению прибыли, пока это осуществляется в пределах правил игры». В 1975 г. была издана работа, в которой К. Дэвис и Р. Бломстром определили КСО как «обязательство лиц, принимающих решения, осуществлять такие действия, которые будут направлены не только на удовлетворение собственных интересов, но и на защиту и приумножение общественного блага». Позже содержание КСО было уточнено Дж. Мак Гуиром, который отметил, что «корпорация имеет не только экономические и правовые обязательства, но также несет и определенную ответственность перед обществом». В свою очередь, С. Сети конкретизировал содержание корпоративной социальной ответственности, отметив, что КСО «предусматривает выведение корпоративного поведения на уровень, который соответствует сложившимся социальным ценностям, нормам и ожиданиям». Также заметный вклад в развитие данного направления внесли Т. Дональдсон, Л. Престон, К. Ашер, Дж.М. Махони, Дж. Пост, Л. Престон, С.Сакс, А. Виск, В. Пармар, Дж. Хелс, У. Норман и В.Л. Тамбовцев.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. За рубежом концепция корпоративной социальной ответственности уже около двадцати лет является основой деятельности множества компаний. В развитых странах в нее включаются социальные программы, вопросы регулирования социально-трудовых отношений в коллективе, мероприятия по обеспечению экологической безопасности производства, а в некоторых случаях – меры по стимулированию социального и экономического развития всего общества. Необходимость внедрения принципов КСО в повседневную деятельность отечественных предприятий обусловлена нарастающими процессами глобализации, важностью создания положительного имиджа компаний, получения дополнительных инвестиций с помощью проведения социально ответственной политики.

Цель статьи заключается в исследовании значения корпоративной социальной ответственности для эффективного развития бизнеса, а также выделении преимуществ внедрения программ КСО.

Изложение основного материала исследования. Корпоративная социальная ответственность – это концепция, в соответствии с которой предприятиям необходимо учитывать интересы общества и возлагать на себя ответственность за влияние своей деятельности на другие фирмы и общество в целом. Это предполагает, что организации не только соблюдают законодательство, но и добровольно принимают дополнительные меры для повышения качества жизни работников и их семей, а также общества в целом.

Корпоративная социальная ответственность – это система добровольных взаимоотношений между работодателем, служащими и обществом. Государство и общество в последнее время играют все более значительную роль в качественном изменении условий социально-трудовых отношений и социального партнерства. Подтверждением этому являются нормативные и законодательные акты многих стран, которые касаются социального налогообложения, обязательного социального страхования, развития местного самоуправления и социальной сферы, ужесточения требований к информации в СМИ и рекламе, реализации различных товаров и услуг, повышения экологических нормативов. Целями корпоративной социальной ответственности являются: поддержание социальной стабильности в целом; совершенствование социально-трудовых отношений в коллективе; развитие природоохранной и социальной деятельности на национальном и международном уровнях.

Развитие природоохранной и социальной деятельности предусматривает включение вопросов, оказывающих положительное влияние на постепенное развитие общества: достижение экономического роста, продовольственную безопасность и экологическую безопасность, решение различных проблем социальной сферы. Законодательство, касающееся природоохранной деятельности, постоянно совершенствуется, кроме того, развиваются и преобразуются структуры, которые контролируют выполнение природоохранных норм. Корпорациям экономически невыгодно нарушать законодательство в экологической сфере, так как это приводит к значительным материальным потерям.

В целом развитие и укрепление системы корпоративной ответственности в компании способствует повышению эффективности управления. Современные условия развития производства и экономики требуют повышенного внимания к системе ответственности [1, с. 20].

Ответственность компании должна проявляться в:

1) экономической ответственности. Определяется основной функцией компании на рынке как производителя товаров и услуг, что позволяет удовлетворять потребности потребителей и получать прибыль. То есть любая фирма, которая реализует экономическую ответственность перед потребителями, государством и обществом, уже считается социально ответственной;

2) правовой ответственности. Означает, что бизнесу необходимо соблюдать законы в соответствии с условиями рыночной экономики и согласовывать свою деятельность с ожиданиями общества, которые отражаются в правовых нормах;

3) этической ответственности. Требует от компаний соответствия ожиданиям общества и ведение бизнеса, основанного на выполнении моральных норм;

4) филантропической ответственности. Подталкивает компанию к действиям, направленным на развитие и поддержание благосостояния всего общества посредством добровольного участия в реализации различных социальных программ.

Все существующие подходы к КСО первоначально разделились на два полюса. С одной стороны, авторы утверждают, что главными целями бизнеса являются получение прибыли, рост доходов и ценности компании для акционеров, а задача повышения общего благосостояния должна решаться государственными религиозными неприбыльными организациями. С другой стороны, авторы доказывают, что бизнес имеет обязательства, которые направлены на рост общего благосостояния.

Корпоративная социальная ответственность предусматривает процедуры и практики компаний, состоящие из семи аспектов деятельности (табл. 1).

Таблица 1

Составляющие социальной ответственности

Составляющие социальной ответственности	1. Защита окружающей среды
	2. Трудовые отношения
	3. Права человека
	4. Честная операционная деятельность
	5. Вопросы защиты прав потребителей
	6. Организационное управление
	7. Развитие местных общин и сотрудничество с ними

Источник: составлено на основе [2, с. 25]

Как показывает опыт таких стран, как Дания, Нидерланды, Норвегия, Литва, Австрия, для социально-экономического развития важна поддержка государством социально ответственных инициатив бизнеса. Корпоративная социальная ответственность компаний неразрывно связана с достижением государственных целей и является частью стратегии создания дополнительной инвестиционной привлекательности. А это, в свою очередь, отражается на конкурентоспособности, репутации, инвестиционной привлекательности и экономике страны в целом [2, с. 24].

Важная роль в сфере КСО отводится концепции «тройного критерия». Данная концепция предусматривает расширение отчетности организаций и включение экологических и социальных аспектов в финансовые показатели деятельности.

Основными характеристиками КСО являются: польза для всех заинтересованных сторон (сотрудников, акционеров, потребителей, общества), а также для самого предприятия; добровольность; возможность интегрировать КСО в стратегию компании; вклад организации, которая реализует КСО, в процесс устойчивого развития.

Также можно выделить принципы ООН по социальной ответственности инвесторов. Согласно этим принципам, инвесторы обязаны:

1) учитывать социальные и экологические аспекты деятельности в процессах инвестиционного анализа и принятия решений;

2) быть активными собственниками и включать вопросы о социальных и экологических аспектах в политику и практику собственности;

3) искать соответствующую информацию по вопросам экологических и социальных аспектов деятельности в отношении субъектов, в которые инвестируют ресурсы;

4) способствовать принятию и реализации данных принципов в инвестиционной сфере;

5) сотрудничать для повышения эффективности работы по внедрению принципов;

6) отчитываться о своей деятельности по внедрению принципов.

Большинство европейских стран разрабатывают и внедряют национальные политики (программы, стратегии) по корпоративной социальной ответственности, что свидетельствует о повышении уровня осведомленности по КСО и понимании роли КСО для устойчивого развития стран.

Принято выделять три модели социальной ответственности: американскую, европейскую (сюда также входят британская и скандинавская модели), японскую (азиатскую).

Американской модели присуща максимальная свобода, потому что сама модель предприятия там основана на полной свободе. Другими характерными чертами американской модели КСО являются: минимальное влияние государства на частные предприятия; постоянное участие корпораций в финансировании различных некоммерческих проектов посредством корпоративных фондов; значительная роль коммуникации по КСО, так как общество и инвесторы уделяют внимание этому компоненту; финансирование бизнесом профессионального образования; закрепление налоговых льгот на законодательном уровне.

В европейской модели корпоративной социальной ответственности ощущается влияние общества на формирование национальной политики КСО. Главной целью КСО европейских государств является развитие социальной ответственности через улучшение социальной ответственности государственных предприятий. Таким образом, государственные предприятия влияют на другие компании страны, создавая конкурентные преимущества. Государства заинтересованы в стабильном и благополучном обществе, чего можно достичь, поддерживая развитие социальной ответственности.

Азиатская модель корпоративной ответственности характеризуется активной ролью государства. Она предусматривает социальную сплоченность на уровне компании и деловую сплоченность на уровне индустриальной группы. Для данной модели характерно восприятие предприятия как «производственной семьи», а работника – как члена семьи.

Работая в направлении повышения социальной ответственности, организациям необходимо учитывать и помнить интересы всех заинтересованных сторон (стейкхолдеров). В общем виде основные группы заинтересованных сторон включают инвесторов, партнеров, акционеров, государственные регулирующие и контролирующие органы, поставщиков, персонал и профессиональные объединения работников, общественные организации, потребителей товаров и услуг, СМИ, представителей местных сообществ в регионах присутствия компании [3, с. 17].

Таким образом, диалог со стейкхолдерами помогает компаниям улучшать свои продукты и услуги, понимать последствия своей деятельности; формулировать свою миссию, стратегию, ценности, обязательства и план действий; делать процессы мониторинга и отчетности прозрачными; лучше управлять репутацией и рисками; развивать инновации, открывать новые стратегические возможности; лучше контактировать и устанавливать более доверительные отношения между компанией и ее партнерами и пр.

Диалог со стейкхолдерами также рассматривается как эффективный инструмент содействия коммуникации между компанией, обществен-

ными организациями, правительством, научными и другими группами общества.

Диалог со стейкхолдерами имеет два аспекта, которые являются неразделимыми. С одной стороны, диалог – это способ коммуникации со своими навыками, специфическими правилами и техниками. С другой стороны – это процесс, в котором стороны пытаются построить длительные отношения, основанные на взаимном доверии.

Социальная ответственность должна рассматриваться как основа ведения бизнеса, поэтому сфера КСО должна быть интегрирована в бизнес-стратегию компании. Это означает, что главной целью любой предпринимательской деятельности является получение прибыли. Но необходимо учитывать тот факт, что компании в обществе не существуют отдельно. И важным является вопрос, как компания получает прибыль: нарушаются ли интересы заинтересованных сторон при получении компанией прибыли, не наносят ли ее ежедневная деятельность и решения вред окружающей среде и различным группам населения; насколько честно, прозрачно и подотчетно ведет свою деятельность компания.

Одним из важных аргументов в пользу необходимости внедрения программ социальной ответственности в деятельность компаний является то, что социальная ответственность определяется как важный фактор повышения конкурентоспособности предприятия и одновременно как эффективная стратегия роста благосостояния населения и достижения устойчивого развития. Организации, которые поддерживают внедрение политики социальной ответственности больше других компаний, почувствовали положительное влияние программ по социальной ответственности на все основные аспекты своей деятельности.

Например, улучшение репутации отметили 72,5% компаний, которые задекларировали внедрение социальной ответственности, улучшение экономических показателей – 64% компаний, действительную пользу для общества – 79,4%, улучшение отношения рабочих компаний – 86,7%, а введение инноваций – 41,3% [2, с. 118].

Важно отметить, что в условиях глобализации сам факт социально ответственного ведения бизнеса является важным фактором инвестиционной привлекательности организации. Хотя реализация программ по социальной ответственности вызывает рост расходов предприятия, в долгосрочном периоде они компенсируются ростом дохода от повышения инвестиционной привлекательности компании и улучшения деловой репутации, что в итоге создает условия для роста конкурентоспособности.

Таким образом, теория корпоративной социальной ответственности предусматривает получение прибыли ответственными предприятиями. Также наиболее часто упоминаемыми преимуществами внедрения программ КСО являются:

- повышение эффективности процессов. При внедрении программ КСО компании могут выявить скрытые рычаги повышения эффективности, которые иначе просто невозможно было увидеть. Это особенно касается технологических процессов: если, например, целенаправленно не искать способы уменьшения выбросов, технологии могут меняться очень медленно;

- повышение производительности труда и мотивации работников. Так как работники компании одновременно являются потребителями, гражданами и жителями определенного города, забота об обществе преобразуется в заботу о работаниках компании. Очень важными для любой

организации являются психологические факторы мотивации к работе;

- рост стоимости нематериальных активов. Внедрение активной политики в сфере КСО представляет реальную выгоду для компаний: повышение деловой репутации компании, улучшенный доступ к новым рынкам благодаря лучшей репутации, уменьшение рисков от возможной потери рынков. Данные выгоды компании получают в том случае, если стратегия коммуникации КСО подтверждена реальными шагами компании.

В целом внедрение программ корпоративной социальной ответственности может помочь решить экологические и социальные проблемы, улучшить доступ компаний к инвестиционному капиталу, улучшить деловую репутацию компаний.

Выводы. Концепция социальной ответственности предприятия является средством улучшения бизнес-процессов, деловой и общественной репутации предприятия, технологий, повышения мотивации и производительности работников, повышения эффективности управления и конкурентоспособности предприятия, улучшения экономических показателей предприятия, минимизации рисков и обеспечения устойчивого развития.

В целом КСО предполагает:

- производство в достаточных количествах товаров и услуг, качество которых соответствует всем обязательным нормам, при соблюдении всех законодательных требований к ведению бизнеса;

- соблюдение права работников на безопасный труд при определенных социальных гарантиях, в том числе создание новых рабочих мест;

- содействие повышению квалификации и навыков персонала;

- защиту окружающей среды и экономию невосполнимых ресурсов;

- защиту культурного наследия;

- помощь малоимущим семьям, сиротам, инвалидам и одиноким престарелым;

- соблюдение общепринятых законодательных и этических норм ведения бизнеса.

Принципы КСО необходимо внедрять в деятельность компаний на системной основе и быть интегрированными во все процессы. При принятии решений компаниям необходимо учитывать не только экономические, но и экологические и социальные факторы, что позволит им управлять влиянием своей деятельности на общество и окружающую среду и быть подотчетными за него. При этом компаниям необходимо понимать, что КСО не является обязательным дополнением к их основной деятельности и не ограничивается филантропией.

Итак, корпоративная социальная ответственность – это не просто ответственность компании перед людьми и организациями, с которыми она сталкивается в процессе работы, перед обществом в целом, не просто набор принципов, в соответствии с которыми компания выстраивает свои бизнес-процессы, а философия организации предпринимательской деятельности, которых придерживаются компании, заботящиеся о своем развитии, обеспечении достойного уровня жизни людей, о развитии общества в целом и сохранении окружающей среды для последующих поколений.

Список литературы:

1. Корпоративная социальная ответственность : [учебник для бакалавров] / Под ред. Э.М. Короткова. – М. : Юрайт, 2014. – 445 с.
2. Корпоративна соціальна відповідальність: моделі та управлінська практика : [підручник] / За ред. О.С. Редькіна. – К. : Фарбований лист, 2011. – 480 с.
3. Дмитриев В.А. Корпоративная социальная ответственность. Новая философия бизнеса : [учеб. пособие] / В.А. Дмитриев. – М. : Внешэкономбанк, 2011. – 57 с.

Мешкова В. С.

Донецкий державний університет управління

ЗНАЧЕННЯ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЛЯ ЕФЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ БІЗНЕСУ

Резюме

У статті розглянуто концепцію корпоративної соціальної відповідальності. Визначено моделі корпоративної соціальної відповідальності. Позначено необхідність діалогу зі стейкхолдерами компанії. Розглянуто значення КСВ для ефективного розвитку бізнесу. Виділено переваги впровадження програм корпоративної соціальної відповідальності.

Ключові слова: корпоративна соціальна відповідальність, товариство, бізнес, ефективність, корпоративне управління.

Meshkova V. S.

Donetsk State University of Management

THE IMPORTANCE OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY FOR EFFECTIVE BUSINESS DEVELOPMENT

Summary

It is researched in the article the concept of corporate social responsibility. It is defined the model of corporate social responsibility. It is highlighted the need for dialogue with the stakeholders of the company. It is observed the importance of CSR for effective business development. It is pointed out the advantages of the implementation of corporate social responsibility programs.

Keywords: corporate social responsibility, society, business, efficiency, corporate governance.

УДК 338.47(338.2):656.61

Познанська І. В.

Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень
Національної академії наук України

СИСТЕМА ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН МОРСЬКОГО ТРАНСПОРТНОГО КОМПЛЕКСУ ЄС

Дослідження присвячено стану, проблемам та перспективам євроінтеграції України в розрізі судноплавної галузі. Визначено основні напрями розвитку морської транспортної політики Євросоюзу, проаналізовано основні проблеми реформування у сфері морських транспортних послуг. Узагальнено результати реалізації Угоди про асоціацію з ЄС стосовно морського транспорту.

Ключові слова: морська транспортна політика ЄС, міжнародна нормативно-правова база, конкурентоспроможність морського транспорту, екологічна безпека транспортування, судноплаводство малого тоннажу.

Постановка проблеми. Морська транспортна політика Євросоюзу базується на розумінні ролі морських транспортних послуг в економічному зростанні і розвитку європейської економіки, конкурентоспроможності європейських компаній на світовому ринку, а також у розвитку пов'язаних із морською галуззю областей і формуванні робочих місць. Морський транспорт забезпечує 80% світової торгівлі і 40% внутрішнім європейським перевезень; не менш важливим аспектом роботи морського транспорту є прямий вплив на якість життя громадян, у тому числі жителів островів і периферійних регіонів. В останні роки зростання світової економіки і міжнародної торгівлі викликав попит на морські транспортні послуги. Проте фінансова криза в кінці 2008 р. вплинула на сферу морських перевезень, тому морська транспортна політика Євросоюзу враховує роль морського транспорту в забезпеченні безперервної роботи транспортної системи ЄС та її внесок у відновлення світової економіки на засадах гуманності і розвитку нових технологій у цій сфері. Основні стратегічні цілі європейської морської транспортної політики спрямовані на посилення конкурентоспроможності сектора за одночасного підвищення екологічної ефективності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Великий інтерес до проблеми формування в Україні європейських стандартів і адаптації вітчизняного законодавства до міжнародних вимог має особливе значення для транспортної галузі. Розвиток і конкурентоспроможність морського транспорту в ще більшому ступені залежать від успішної модернізації законодавства. У публікаціях, присвячених цій темі, найчастіше розглядаються особливості міжнародних зв'язків [1, с. 42], питання правового регулювання [2, с. 37–39], фінансові аспекти реформування галузі [3, с. 155–156]. Залежність ефективності роботи морського транспорту від світової економіки, тенденцій міжнародної торгівлі, високих стандартів щодо екологічної безпеки транспортування створюють передумови до безперервності процесу трансформації умов роботи в транспортній сфері.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на достатню увагу до цієї проблеми, орієнтацію вітчизняної економіки на європейські стандарти, оновленню транспортного сектору України і поступовій гармонізації діючих стандартів та політики з наявними в ЄС, досі не використовується значний судноплавний потенціал України.

Мета статті полягає в аналізі сучасного стану та тенденцій розвитку торговельного судноплаводства

ЄС, визначенні основних проблем упровадження реформ із проекцією на українську практику.

Виклад основного матеріалу дослідження. Адаптація європейського судноплаводства до вимог глобальної економіки призвела до значних структурних змін у секторі. Низка заходів, прийнятих державами-членами, щодо державної підтримки морських перевезень зробили внесок у підтримку частини флоту європейських реєстрів і створення робочих місць для європейських моряків. Проте європейські прапори продовжують стикатися з гострою конкуренцією з боку реєстрів третіх країн, які мають значні переваги з точки зору державної підтримки, доступу до дешевого капіталу, великої кількості робочої сили і гнучкого виконання міжнародних стандартів [4, с. 15–16].

У контексті поточної економічної кризи інші чинники, такі як ризики надлишкових потужностей у деяких сегментах ринку, протекціоністські заходи з боку третіх країн, мінливість енергетичного ринку або втрата ноу-хау через дефіцит кваліфікованих кадрів в Європі можуть спровокувати перенесення головних офісів морської галузі за межі Євросоюзу, що ускладнює забезпечення якості перевезення вантажів по всьому світу. Стратегічні цілі Євросоюзу щодо функціонування морської транспортної галузі в умовах глобалізації полягають у формуванні умов для досягнення і підтримки стабільних і передбачуваних конкурентних умов для судноплаводства та інших морських галузей для забезпечення стійкості європейської морської транспортної галузі в умовах економічного спаду [5, с. 103]. У цьому контексті стратегія так само спрямована на:

- формування чіткої і конкурентоспроможної бази оподаткування для тоннажу, оподаткування доходів і державної допомоги повинне бути збережене і, за можливості, покращене у світлі досвіду, накопиченого відповідно до директив державної допомоги для морських перевезень;

- підтримку чесних міжнародних умов у морській торгівлі і доступу до ринків;

- прагнення до підвищення якості послуг морського транспорту шляхом узгодженості на міжнародному рівні в дотриманні правил;

- вивчення економічних наслідків нового антимонопольного підходу і прийняття відповідних заходів щодо коригування в разі потреби;

- активізацію глобалізації з урахуванням дотримання балансу між міжнародною базою, регулюючим правом і зобов'язань країн щодо якості прапору, порту і прибережних держав.

За останні роки в морському транспортному комплексі створено, прямо або побічно, безліч робочих місць. Близько 70% робочих місць,

пов'язаних із морським бізнесом, забезпечують наукомістку, висококваліфіковану працю на березі. Наростаючий дефіцит морських фахівців, осіб командного і рядового складів тягне за собою ризик втрати критичної маси людських ресурсів, яка підтримує конкурентоспроможність європейської морської галузі у цілому. У зв'язку із цим у морській політиці Євросоюзу передбачено заходи з популяризації морських професій:

- полегшення кар'єрного росту в морському кластері;

- підвищення іміджу судноплавства і кар'єри на морі;

- підтримка роботи Міжнародної морської організації (ІМО) та Міжнародної організації праці (МОП) про справедливе поводження з моряками;

- переоцінка нормативної основи соціального складника;

- стимулювання ефективного використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) для підвищення якості життя на морі (заохочення наявності супутникового зв'язку для забезпечення охорони здоров'я на борту, дистанційного навчання, а також особистих зв'язків);

- спрощення заходів щодо зниження адміністративного навантаження на капітанів і старших офіцерів на борту суден.

Під час прийняття перелічених вище заходів передбачено дотримання правильного балансу між умовами зайнятості моряків ЄС і конкурентоспроможності європейської флоту. Підтримка високих стандартів навчання і професійної компетентності екіпажів необхідна для забезпечення безпеки мореплавства й екологічно безпечних перевезень. Звідси випливає необхідність забезпечити належну основу з професійної підготовки і перепідготовки екіпажів у вигляді заходів, спрямованих, зокрема, на:

- забезпечення ретельного дотримання міжнародних та європейських вимог у рамках Міжнародної конвенції про підготовку і дипломування моряків та несення вахти (ПДНВ) усіма країнами, які надають сертифікати про кваліфікацію моряків;

- сприяння співробітництву між європейськими морськими навчальними закладами на підтримку компетенції моряків на рівні передумов нинішнього розвитку судноплавства, створення, за можливості, мережі центрів передового досвіду в галузі морської підготовки в Європі (Європейської морської академії);

- сприяння партнерству з галузевими підприємствами з надання місць для курсантів, яким необхідно проходити практику під час навчання в навчальних закладах ЄС.

Що стосується умов праці, першочерговим завданням Європейського Союзу є забезпечення реалізації Конвенції МОП 2006 про працю в морському судноплавстві (MLC) щодо поліпшення умов праці та життя на борту судна. Угода між соціальними партнерами ЄС про здійснення ключових елементів цієї Конвенції демонструє широку підтримку у цій сфері. Доступні такі дії у цьому напрямі:

- якнайшвидша ратифікація Конвенції МОП 2006 (MLC) усіма державами-членами та внесення у зв'язку із цим змін до законодавчих актів ЄС;

- забезпечення ефективного застосування нових правил за допомогою адекватних заходів, у тому числі вимог прапора і контролю з боку держави порту;

- сприяння формуванню безпечного екіпажу, вирішення питань про втому і адекватні умови вахти на міжнародному рівні та на рівні ЄС;

- розвиток і підтримка дослідження проблем, пов'язаних із людським фактором, який є складним багатовимірним питанням, які зачіпають благополуччя людей на морі, часто з прямими наслідками для безпеки мореплавства й охорони навколишнього середовища;

- розгляд можливості вжиття заходів щодо поліпшення охорони здоров'я на борту.

В останні роки морська адміністрація ЄС та європейська судноплавна галузь докладають значних зусиль щодо поліпшення екологічного стану морських перевезень. Нормативна база ЄС була спрямована на співпрацю з державами-членами щодо запобігання аваріям та інцидентам, атмосферним викидам, очищення баластових вод і утилізації суден. Нині робота Європейської Комісії спрямована на досягнення довгострокової мети – «нуль відходів за нульового рівня викидів» на морському транспорті. У зв'язку з цим визначилися пріоритетні завдання:

- забезпечення стійкого прогресу в досягненні узгодженого і комплексного підходу до скорочення викидів парникових газів (ПГ) від міжнародного судноплавства, поєднуючи технічні, експлуатаційні та ринкові заходи;

- співпраця з ІМО щодо обмеження або скорочення викидів парникових газів із суден;

- досягнення «доброго екологічного стану» в морських водах, які підпадають під суверенітет або юрисдикцію ЄС до 2020 р., відповідно до вимог нової морської стратегії;

- вдосконалення законодавчих актів ЄС щодо портових приймальних споруд для судових відходів і залишків вантажу, поліпшення механізмів координації цих операцій;

- подальше просування стратегії ЄС щодо вдосконалення демонтажу суден, забезпечення прийняття Конвенції ІМО по утилізації суден і постійний прогрес у напрямі його майбутньої реалізації;

- контроль безперешкодного внесення поправок, прийнятих ІМО в жовтні 2008 р. до Додатку VI МАРПОЛ, для зменшення викидів оксидів сірки та викидів окислів азоту із суден;

- стимулювання використання альтернативних джерел енергії в портах, таких як хвильова енергія моря, шляхом звільнення від податків і вироблення стимулюючої нормативної бази;

- повторний запуск «Компанії з якості судноплавства» за допомогою угод про партнерство з морськими адміністраціями ЄС, морських галузей у цілому і користувачів послуг морського транспорту;

- сприяння європейській системі управління безпекою навколишнього середовища для морського транспорту (EMS-MT), орієнтованій на безперервне поліпшення екологічних характеристик судноплавства, шляхом удосконалення реєстраційних і портових зборів, а так само інших платежів для стимуляції забезпечення екологічно безпечного судноплавства.

Із прийняттям і подальшою реалізацією Третього пакету безпеки на морі ЄС має нині одну з найбільш повних і просунутих нормативних баз у світі по судноплавству. Крім того, морські адміністрації ЄС і підприємства морської галузі вклали значні кошти у виконання вимог охорони і безпеки.

Проте зростання тоннажу флоту, введення в експлуатацію дуже великих суден для перевезення пасажирів і вантажів та експоненціальне зростання вантажних операцій значно ускладняють дотримання морської безпеки. Збільшення кіль-

кості відкритих і судноплавних вод неминуче поверне рух через так званий Північний морський шлях з його особливими вимогами, а розширення Суецького каналу призведе до збільшення дедвейту і кількості суден у Середземному морі.

У наступні роки ЄС і державами-членами планується:

- пріоритет дотримання наявних в ЄС і міжнародних правил та якнайшвидшого здійснення заходів, уведених Третім пакетом безпеки на морі;
- перегляд мандата і функціонування Європейського агентства з безпеки на морі для подальшого збільшення технічної та наукової допомоги;
- підвищення ефективності участі ЄС в ІМО і зміцнення міжнародного співробітництва з торговими і судноплавними партнерами ЄС, забезпечення загальної культури морської безпеки;
- особливу увагу спрямувати на вирішення проблем, пов'язаних з екстремальними умовами навігації, таких як льодова обстановка, а також на розміри суден, що постійно збільшуються;
- забезпечення систематичного застосування «Керівництва по рятувальних операціях на морі» ІМО, надання допомоги й уточнення зобов'язань щодо порятунку;
- всі держави – члени ЄС повинні виконувати умови Паризького меморандуму про взаєморозуміння щодо контролю суден державою порту 2012 р.;
- якнайшвидша угода про створення ефективної міжнародної бази щодо відповідальності, яка регулює і компенсує збитки у зв'язку з перевезенням небезпечних і шкідливих речовин морем.

Значні зусилля були спрямовані на впровадження обов'язкових заходів щодо безпеки, прийнятих у 2002 р. ІМО і введених у законодавство ЄС у 2004 р. Однак зберігається серйозна ймовірність актів піратства та збройного розбою на морі, а також інцидентів, пов'язаних із контрабандою людей, товарів і безквитковими пасажирами.

У зв'язку із цим у морській транспортній політиці Євросоюзу передбачено проведення низки робіт щодо створення фундаменту з вироблення заходів безпеки, заснованих на профілактиці, реактивності і стабільності. Це повинно привести до вироблення справжньої «культури безпеки», яка повинна стати невід'ємною частиною діяльності судноплавної сфери і портів, без шкоди продуктивності судноплавства й якості життя моряків і пасажирів.

З урахуванням відповідних повноважень у цій сфері дії ЄС і його держав-членів спрямовані на підтримку здійснення міжнародних заходів із безпеки, співробітництво в навчанні моряків, сприяння розвитку стійких законних взаємин у цьому секторі, вжиття заходів щодо розвитку і стабілізації країн «піратських регіонів», захист моряків, рибалок і пасажирів на суднах, що плавають біля берегів Сомалі, в Аденській затоці або в будь-якому іншому регіоні світу, які могли б стати проблематичними в майбутньому. Крім того, стабільність світової морської транспортної системи вимагає захисту міжнародних морських шляхів від будь-яких дій, які можуть порушити просування по ним. Наприклад, судна, що транспортують нафту через Аденську затоку, змушені подовжувати рейс через мис Доброї Надії, що значно збільшує транспортні витрати, витрати палива і збільшення викидів. Комісія розробляє плани протидії і систем раннього оповіщення, спільного моніторингу подій і планів захисту щодо забезпечення заходів з удосконалення програми технічної

допомоги для портових і морських адміністрацій (Кодекс ОСПЗ).

Напередодні 2018 р. потужності системи морського транспорту ЄС спрямовані на посилення шляхом створення інтегрованої системи управління інформацією для забезпечення можливості виявлення, моніторингу, контролю і звітності всіх суден у морі та на внутрішніх водних шляхах, що слідує з європейських портів і транзитом або в безпосередній близькості до вод ЄС. Завдання такої системи – розвивати єдину електронну морську систему ЄС для надання електронних послуг на різних етапах транспортного ланцюга. Система повинна взаємодіяти з інтелектуальними транспортними системами, давати користувачам змогу відстежувати вантаж не тільки під час водної частини подорожі, але й на всіх видах транспорту.

Транспортна політика ЄС спрямована і на сприяння створенню платформи для забезпечення конвергентності між морським транспортом, наземним транспортом і космічними технологіями. Комісія також працює над створенням інтегрованої прикордонної та міжгалузевої системи спостереження ЄС, однією з основних цілей якої є створення інформаційних мереж для обміну між національними органами влади для підвищення сумісності заходів щодо нагляду, підвищення ефективності операцій на морі та сприяння виконанню норм відповідного законодавства.

Морський транспорт відіграє ключову роль у забезпеченні енергетичної безпеки Європи і, отже, є важливим інструментом європейської енергетичної політики. Морські перевезення є частиною стратегії ЄС з диверсифікації маршрутів і джерел енергії: 90% нафти транспортується морем, нині розвивається транспортування природного газу танкерами в скрапленому вигляді (СПГ), багато інших енергетичних продуктів транспортуються морем. Флот, що транспортує різні енергозабезпечувальні продукти (сиру нафту і нафтопродукти, СПГ і СНД), і судна технічного флоту мають особливе значення для забезпечення ефективного функціонування енергетичних ринків і безпеки поставок, а отже, економіки у цілому. Ці судна повинні бути оснащені на найвищому технічному рівні. Також великі вимоги висуваються до рівня кваліфікації екіпажу для забезпечення стандартів ЄС щодо якості судноплавства.

На сьогоднішній день велика увага приділяється використанню потенціалу каботажних перевезень і коротких морських перевезень (перевезень малого тоннажу). Подальша економічна інтеграція спрямована на розвиток європейських морських транспортних зв'язків. Морські перевезення в країнах ЄС-27, за прогнозами, зростуть із 3,8 млрд. т у 2006 р. до 5,3 млрд. т у 2018 р. Це означає, що через десять років інфраструктура (включаючи порти та їх зв'язок із наземним транспортом) і судноплавна галузь повинні бути в змозі обробляти щонайменше на 1,6 млрд. т більше, ніж сьогодні. Завдання полягає в тому, щоб забезпечити правильне поєднання заходів щодо забезпечення можливості портів ефективно справлятися зі своєю міжмережевою функцією. Це включає як створення нових об'єктів інфраструктури, так і оптимізацію використання наявних потужностей за рахунок збільшення продуктивності порту. Наявна система разом із внутрішніми районами і вантажними коридорами повинна бути адаптована до очікуваного зростання. У зв'язку із цим основними пріоритетами є:

– встановлення істинного «європейського морського транспортного простору без бар'єрів», видаляючи непотрібні адміністративні бар'єри, дублювання прикордонного контролю, відсутність узгоджених документів і всі інші фактори, які перешкоджають потенційному зростанню каботажних перевезень;

– реалізація заходів, оголошених у зв'язку з європейською політикою про порти. Портові послуги повинні надаватися у всіх випадках відповідно до принципів чесної конкуренції, фінансової прозорості, недискримінації та економічності;

– забезпечення належних умов для залучення інвестиційних потоків у портовому секторі, пріоритетності модернізації та розширення інфраструктури портових проектів у тих сферах, які частіше страждають від проблем перевантаженості;

– оптимізація керівництва щодо застосування відповідного природоохоронного законодавства Євросоюзу стосовно порту;

– подальший розвиток проектів морських магістралей, сприяння запуску інноваційних інтегрованих інтермодальних транспортних рішень, спрощення адміністративних вимог і підтримка ініціатив у сфері екологізації транспорту;

– фінансування європейських проектів повинне бути спрямоване на стимуляцію інтермодальних перевезень;

– стимулювання заходів щодо полегшення перевезень між островами і далекими пасажирськими перевезеннями всередині ЄС;

– вивчення економічних інструментів (податки, збори або схеми управління викидами) для «отримання адекватних цін», що стимулюють використання альтернативних транспортних каботажних перевезень для зменшення проблем перевантаженості доріг;

– поліпшення якості поромних і круїзних послуг в Європі шляхом виділення найбільш сумлінних поромних операторів.

Конкурентоспроможність морського судноплавства Європи і здатність вирішувати проблеми навколишнього середовища, енергетики, безпеки та проблеми, пов'язані з людським фактором, дуже впливають на напрям наукових досліджень та інноваційну діяльність.

Сучасні завдання надають широкі можливості для розвитку галузі та підвищення ефективності її діяльності. Кінцеві споживачі більш пильну увагу звертають на рівень екологізації компаній у всьому ланцюжку поставок, вантажовідправники вимагають використовувати екологічно безпечні і стійкі види транспорту, а корпоративна соціальна відповідальність набирає сили як чинник конкурентної переваги. Наприклад, у секторі морського транспорту існують значні можливості для підвищення енергоефективності на судах, зменшуючи їх вплив на навколишнє середовище, мінімізуючи ризик аварій і підвищуючи якість життя на морі. Виникає необхідність розробки інструментів моніторингу, передових технологічних та екологічних стандартів і компетентної перевірки їх виконання. Відповідно до цього, у морській транспортній політиці продумані заходи і програми

з дослідження засобів здійснення перерахованих вище перетворень:

– захист інтелектуальної власності щодо винаходу нових конструкцій і устаткування суден щодо поліпшення безпеки й екологічних характеристик, нових форм дизайну, передових конструктивних рішень, матеріалів, показників чистої тяги (ефективної тяги силової установки) і енергоефективності суден;

– розвиток передових технологічних та логістичних концепцій, які максимізують ефективність усього транспортного ланцюга за допомогою каботажного судноплавства і внутрішнього водного транспорту для досягнення сталої мобільності;

– всі учасники, які прагнуть вийти на ринок, повинні гарантувати підтримку запропонованих RTD-платформ, таких як Технологічна платформа WATERBORNE;

– інтеграція морських наукових досліджень у рішення технологічних проблем як основ розвитку морської галузі в Європі;

– адекватне вивчення і розробка інструментів моніторингу. Технічний менеджмент флоту, у тому числі дистанційне керування роботою двигуна, посилення конструкцій і загальний експлуатаційний стан суден, має бути спрощено за допомогою передових телекомунікаційних систем. Для цього повинен бути розроблений механізм управління «e-Maritime» послуг на європейському і світовому рівнях. Такі електронні послуги повинні також передбачати державні органи, портові спільноти і судноплавних компаній.

Висновки. Еволюція вимог до транспортної галузі створила особливі умови для формування сучасної транспортної політики. Євросоюзу належить одна з основних ролей у впровадженні та генеруванні найбільш прогресивних напрямів розвитку. Розвиток судноплавства у цьому сенсі приймає участь у формуванні нових стандартів якості перевезень, прозорих умов функціонування, повинен відповідати міжнародній правовій базі, сприяти високому рівню підготовки кадрів галузі, поліпшенню умов праці та життя на борту, екологічним умовам перевезень, виробленню нових стандартів «культури безпеки», впровадженню інтегрованої системи управління інформацією, підвищенню ефективності операцій, узгодженості заходів із наглядом за виконанням норм законодавства, забезпечувати енергетичну безпеку ЄС, сприяти розвитку каботажного судноплавства та коротких перевезень та ін. Нині в Україні ведеться робота з наближення українського законодавства у сфері морських перевезень до європейського. Загальні напрями питань, що вирішуються, – забезпечення достатніх умов праці та життєдіяльності для моряків на борту, безпека портової інфраструктури та операцій, змінення порядку реєстрації транспортних засобів; почато роботу зі створення морської навігаційної системи [6–8]. Усі ці перетворення дуже затратні для суб'єктів господарювання, тому в Європі проводиться політика щодо державної підтримки і створення податкових заходів та сприятливих умов, стимулюючих плідну співпрацю.

Список літератури:

1. Семерія Б. ЕС и Украина: сотрудничество в сфере транспорта / Б. Семерія // Порты Украины. – 2014. – № 7. – С. 42–43.
2. Станков Ю. ЕЕА, ЕФТА и морской транспорт / Ю. Станков // Порты Украины. – 2006. – № 1. – С. 37–39.
3. Ярмолович Ю.Р., Ярмолович Д.Ю. Развитие возможностей транспортной системы Украины в свете концепции развития транспорта ЕС до 2050 года / Ю.Р. Ярмолович, Д.Ю. Ярмолович. – Одеса : ОНМУ, 2015. – Вип. 1(50). – С. 155–169.

4. The EU explained: Transport (Electronic resource) / European Union, 2014 – 20 с.
5. Analysis of recent trends in EU shipping and analysis and policy support to improve the competitiveness of short sea shipping in the EU (final report) / European Commission DG mobility and transport – 2015. – 138 p. [Electronic resource]. – Mode of access : <http://ec.europa.eu/transport/modes/maritime/studies/doc/2015-june-study-sss-final.pdf>.
6. The economic value of the EU shipping industry - A report for the European Community Shipowners' Associations (ECSA)/ Oxford Economics, April 2014. – 71 с.
7. Review of Maritime Transport 2015 / UNCTAD UNITED NATIONS – 2015. – 122 p. [Electronic resource]. – Mode of access : <http://unctad.org/rmt>.
8. Progress in implementation of the EUUA association agreement on transport issues in 2015/ European Union, 2015 – 10 с.

Познанская И. В.

Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований
Национальной академии наук Украины

**СИСТЕМА ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ МОРСКОГО
ТРАНСПОРТНОГО КОМПЛЕКСА ЕС**

Резюме

Исследование посвящено состоянию, проблемам и перспективам евроинтеграции Украины в разрезе судоходной отрасли. Определены основные направления развития морской транспортной политики Евросоюза, проанализированы основные проблемы реформирования в сфере морского транспорта. Обобщены результаты реализации Соглашения об ассоциации с ЕС относительно морского транспорта.

Ключевые слова: морская транспортная политика ЕС, международная нормативно-правовая база, конкурентоспособность морского транспорта, экологическая безопасность транспортировки, судоходство малого тоннажа.

Poznanska I. V.

Institute of Market Problems and Economic&Ecological Research
National Academy of Sciences of Ukraine

**SYSTEM OF ECONOMIC AFFAIRS
OF THE MARITIME TRANSPORT SYSTEM OF THE EU**

Summary

Studies showing the status, problems and prospects of European integration of Ukraine in the context of the shipping industry. Determined the main directions of the EU maritime transport policy, analyzes the main problems of reform in the field of maritime transport services. The results implementation of the Association Agreement with the EU on maritime transport are generalized.

Keywords: maritime transport policy of the EU, the international legal framework, the competitiveness of maritime transport, environmental safety of transportation, shipping of small tonnage.

УДК 005.8

Продіус О. І.

Одеський національний політехнічний університет

ФОРМУВАННЯ ТА УПРАВЛІННЯ КОМАНДОЮ ПРОЕКТУ

У статті визначено фактори, що впливають на формування проектної команди, розглянуто головні обов'язки проект-менеджера щодо створення найкращих умов командної праці. Досліджено основні етапи формування команди проекту. Проаналізовано класичні підходи до розподілу ролей між учасниками проектної команди. Сформовано рекомендації, які дадуть членам команди змогу пройти всі стадії розвитку і повністю розкрити свій потенціал відповідно до цілей проекту.

Ключові слова: проект, команда, управління командою, формування команди, персонал, проектний менеджмент, проект-менеджер.

Постановка проблеми. В умовах активізації глобалізаційних процесів, функціонування нових механізмів господарювання, орієнтованих на світову ринкову економіку, більшість проблем українських підприємств носять організаційно-управлінський та кадровий характер. Будь-які зміни – реінжиніринг, антикризове управління, здійснення стратегічного планування і менеджменту, реорганізація або організаційний розвиток – вимагають цілеспрямованого підбору

професіоналів, формування управлінських і виконавських команд і усвідомлених командних дій. Однією з найбільш ефективних ринкових управлінських культур і методологій є проектний менеджмент, який усе більше використовується під час управління проектами.

Ефективність проектної діяльності підприємства, рівень його розвитку багато в чому визначаються правильним розумінням керівництва ролі та значення персоналу. На жаль, сьогодні менедж-

мент більшості вітчизняних промислових підприємств основну увагу, як і раніше, приділяє проблемам зниження витрат, максимізації прибутку. Іншими словами, пріоритет належить цілям виробничого характеру. Разом із тим не приділяється належної уваги управлінню процесами консолідації трудової діяльності персоналу, забезпеченню відповідності інтересів і цілей окремих працівників і підприємства в цілому, формуванню зразків нового організаційного поведіння, ефективних систем мотивації та стимулювання людей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці управління проектами та формування команди проекту присвячено праці вітчизняних учених: Ф. Ярошенка, Л. Батенко, С. Бушуєва, Н. Бушуєвої, Т. Безверхнюк, С. Попова, Н. Котової, С. Ілляшенко, С. Чернова, О. Федорчак. Аналіз публікацій у цій площині дає можливість зазначити, що тема розвитку проектного управління є надзвичайно актуальною для сучасного розвитку українського суспільства, має особливе значення, оскільки вихід економіки із кризи пов'язаний з упровадженням загально цивілізаційних засад управління, які базуються на нових підходах до менеджменту. Суттєвий пласт знань із питання управління проектами міститься в дослідженнях міжнародних фінансових організацій (Світового банку, Європейського банку реконструкції та розвитку), спеціалізованих професійних організацій, що об'єднують фахівців із даного питання (Міжнародної асоціації з управління проектами, професійних національних асоціацій з управління проектами різних країн тощо). Основні підходи до управління персоналом та функціонування команд як способу організації праці людей висвітлені в працях таких вітчизняних учених, як: Д. Богиня, О. Грیشнова, М. Долішній, Н. Доценко, А. Колот, О. Кузьмін, Б. Пасхавер, Ф. Хміль, І. Швець, Г. Щокін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на досить широкий спектр зарубіжних та вітчизняних досліджень щодо проблеми управління персоналом у проектній діяльності, деякі питання щодо напрямів підвищення ефективності менеджменту команди проекту в сучасних складних умовах господарювання потребують подальшого вивчення.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей управління командою проекту та пошуку шляхів його вдосконалення в контексті підвищення ефективності діяльності підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перед підприємствами постає необхідність працювати, враховуючи закони і вимоги сучасного ринку, опановуючи новий тип економічної поведінки. Одним із головних завдань підприємств різних форм власності є пошук нових способів управління персоналом, які підвищують ефективність виробництва за рахунок усебічного розвитку і розумного використання творчих сил і можливостей працівника, підвищення рівня його кваліфікації, компетентності, відповідальності, ініціативи.

У переважній більшості вітчизняні підприємства поступово включаються в проектну діяльність, і система управління персоналом, орієнтована на функціональну діяльність, не справляється зі специфікою управління персоналом у проектах. Менеджмент відчуває труднощі з плануванням і адекватною оцінкою ризиків роботи керівника проекту і проектної групи. Так, кадрові служби регіональних представництв компаній мають великі труднощі з підбором проектних команд.

Значно зросли вимоги до якості і точності підбору проектних фахівців, оскільки від рівня кваліфікації працівника багато в чому залежить і кінцевий результат проекту.

Під час організації роботи над проектом необхідно вирішити два головних завдання: формування команди проекту; організація ефективної роботи команди.

Команда проекту – управлінська структура, в яку входять фахівці, які є, по суті, менеджерами у своїх напрямках діяльності, що очолюється менеджером проекту, який відповідає за реалізацію його в цілому. Ця група створюється на період реалізації проекту і після його завершення розпускається. Специфіка проекту визначає формальну структуру команди, яка затверджується керівництвом; рольовий склад; перелік знань, умінь і навичок, якими повинні володіти члени команди; терміни, етапи, види робіт за проектом.

Організаційно-культурне середовище команди проекту ділиться на зовнішнє і внутрішнє. Зовнішнє включає в себе оточення проекту в усіх аспектах. Внутрішнє середовище, або організаційна культура самої команди, – це інтегральна характеристика команди проекту як організаційної структури, що включає такі елементи, як система цінностей, зразки поведінки, способи оцінки результатів, типи управління [1].

Організаційна культура – потужний стратегічний інструмент, що дає змогу орієнтувати команду проекту на загальні цілі і результати. До складу організаційної культури входять: усвідомлення свого місця в команді; цінності і норми поведінки; звичаї ділової практики; комунікаційна система і культура спілкування; критерії і правила розподілу повноважень і відповідальності, питання статусу і влади; правила неформальних стосунків; сформовані в команді звички і традиції; взаємини між людьми; трудова та ділова етика; способи розподілу влади; згуртованість і зв'язаність членів команди; характерні способи організації та протікання командних процесів координації, комунікації, діяльності з вирішення конфліктів; організація рольового розподілу.

Досконале формування команди впливає на ефективність всієї подальшої її діяльності: керівництво і якість прийняття рішень поліпшуються; змінюється командна організаційна культура; з'являються послідовність у відстоюванні своєї позиції і розумна кооперація серед усіх членів команди.

Проектну команду слід починати формувати до етапів планування та виконання проекту. Незалежно від деталізованого змісту проекту пошуком людей на основні ролі в проектній команді необхідно займатися якомога раніше: знайти керівника проекту, планувальника, вартісного інженера та інженера з управління ризиками, які володіють достатньою кваліфікацією і готові працювати на проекті.

На етапі формування команди важливо розуміти, що існує стандартний ризик просто не знайти персонал, який володіє професійними знаннями та досвідом. Але навіть зумівши на початкових етапах проекту залучити досвідчених людей до команду, пізніше можна їх утрапити. Підхід до оцінки ризиків, пов'язаних із персоналом, повинен бути таким же, як і підхід до оцінки виробничих, фінансових ризиків проекту. У цьому керівнику проекту повинні допомагати інженер з управління ризиками і фахівець з управління персоналом.

Успіх проекту значно залежить від швидкості прийняття управлінських рішень в команді. Щоб швидко і своєчасно сповіщати про рішення всіх зацікавлених співробітників, необхідно здійснити розподіл ролей у рамках проекту. Уникнути серйозних складнощів можна, правильно розрахувати і розподіливши завантаженість персоналу. Це зручно робити в системі управління проектами на базі програмного забезпечення Primavera [8; 9].

Створення команди для нового проекту ускладнено ще й тим, що ці люди не працювали разом, не мають загальних цінностей і норм, але повинні працювати ефективно і синхронно. Потрібен тривалий час, щоб усередині групи виникло командне почуття, зумовлене особливостями проектною роботи: новизною виконуваних функцій і завдань; унікальністю виконуваної роботи; ризиком і швидкоплинністю, недостатнім знанням один одного, відсутністю спільних цінностей, норм і традицій; різним темпераментом людей; відмінностями в ціннісних орієнтаціях, особливостях пізнавальних психічних процесів, здібностях [6; 7].

Класичний підхід до розподілу ролей між учасниками проектною командою був запропонований доктором Р.М. Белбином. У кожній проектній команді, яка прагне ефективно організувати свою роботу незалежно від її кількісного складу, повинні виконуватися наступні вісім ролей [4]:

1. Голова (chairman) – обирає шлях, яким команда рухається вперед до загальних цілей, забезпечуючи найкраще використання її ресурсів; уміє виявити сильні і слабкі сторони команди і забезпечити найбільше застосування потенціалу кожного учасника команди. Можна думати, що такою людиною є, як правило, офіційний керівник проекту, однак у самоврядних командах ним може бути будь-яка людина.

2. Оформлювач (shaper) – надає закінчену форму діям команди, спрямовує увагу і намагається надати певні рамки груповим обговоренням і результатам спільної діяльності. Така людина може мати офіційну посаду «архітектора» або «провідного проектувальника», але головне те, що ця роль «уявна».

3. Генератор ідей (plant) – висуває нові ідеї та стратегії, приділяючи особливу увагу головним проблемам, з якими стикається група, намагається впроваджувати в команду радикальні технології, шукати нові рішення технічних завдань.

4. Критик (monitor-evaluator) – аналізує проблеми з прагматичної точки зору, оцінює ідеї і пропозиції таким чином, щоб команда могла прийняти збалансовані рішення. Здебільшого така людина рівноважує оптимістичні пропозиції оформлювача і генератора ідей. Критик добре знає, що нові технології не завжди працюють, обіцянки постачальників про можливості нових засобів іноді не збуваються і все може піти не так, як було задумано.

5. Робоча бджілка (comprany worker) – перетворює плани і концепції в практичні робочі процедури, систематично й ефективно виконує взяті зобов'язання. Іншими словами, тоді як оформлювач надає закінчену форму великим технологічним рішенням, генератор ідей пропонує радикальні нові рішення, а критик займається пошуком вад і недоліків у цих пропозиціях, робоча бджілка – це той чоловік, який працює, не привертаючи уваги.

6. Опора команди (team worker) – підтримує силу духу в учасниках проекту, надає їм допомогу у важких ситуаціях, намагається поліпшити вза-

мовідносини між ними і в цілому сприяє підняттю командного настрою.

7. Здобувач (resource investigator) – виявляє і повідомляє про нові ідеї, розробки і ресурси, що є за межами проектною групи, налагоджує зовнішні контакти, які можуть бути корисними для команди, і проводить усі подальші переговори. Командний здобувач має багато друзів і зв'язків в організації, за допомогою яких можна випросити чи позичити необхідні ресурси.

8. Завершальний (completer) – підтримує в команді наполегливість у досягненні мети, активно прагне відшукати роботу, яка потребує підвищеної уваги, і намагається, наскільки можливо, позбавити команду від помилок. Така людина відіграє домінуючу роль під час тестування системи на завершальній фазі життєвого циклу проекту, проте його роль на більш ранніх фазах теж важлива.

Слід виділити ще один цікавий підхід до формування команди проекту, що був запропонований Р. Баррерой, членом PMI, фахівцем у сфері управління проектами. Він виділяє чотири основні категорії учасників, різних за типом поведінки: керівники (directors), «загальні друзі» (socializers), «особисті друзі» (relaters) і мислителі (thinkers) [4].

Керівники відрізняються високою працездатністю і націлені на успіх виконання проекту, вони навряд чи погодяться займатися якимись іншими справами, поки залишилася невиконана робота. «Загальні друзі» займаються збором інформації, спілкуванням з колегами, лише після цього приступають до виконання роботи. «Особисті друзі», також як і «загальні друзі», спілкуються з іншими членами команди, але роблять це віч-на-віч. Мислителі воліють робити всю роботу самостійно, аналізуючи й осмислюючи інформацію, оголошуючи про результати тільки після завершення всієї роботи.

Таким чином, щоб домогтися найкращого результату в підборі проектною команди, слід дотримуватися рівного співвідношення виконавців кожної категорії й уникати домінування однієї з них. Формування корпоративної культури залежить від різноманітності учасників проектною команди, їх інтересів і амбіцій, які необхідно враховувати в повному обсязі.

Щоб забезпечити ефективну командну роботу, менеджер проекту повинен виявити всі категорії учасників, щоб підібрати точні ролі для кожного члена команди і зробити умови роботи максимально комфортними. Добившись цього, менеджер може розраховувати на більшу ефективність роботи своєї команди. При цьому він сам повинен володіти якостями кожної групи, розуміти мотивацію своїх співробітників і мати перспективне бачення розвитку проектною команди.

Важливим фактором ефективної роботи команди проекту є мотивація, яка повинна: передбачати рівні можливості для зайнятості й просування; гарантувати працівникам оплату відповідно до результатів їхньої праці; забезпечувати безпечні умови роботи й використати відповідні професійні послуги з охорони здоров'я; підвищувати професійну майстерність робітників; передбачати програми навчання на робочому місці й підвищення кваліфікації.

Так, частину заробітної плати працівників проектною групи, принаймні її основних учасників, необхідно прив'язати до етапів виконання проекту, спочатку розробивши систему стимулювання праці і розподілу бонусної частини. У дов-

гостроковому проєкті обов'язково знайдуться ключові точки, після досягнення яких замовник буде оплачувати роботу проєктної команди. З іншого боку, слід уникати зайвого перекоосу в бік збільшення змінної частини заробітної плати, тому фіксована частина повинна становити не менше 40% від загального річного доходу працівника.

Також слід зазначити, що людина – істота соціальна, тому до діяльності її спонукують не тільки матеріальні, але й моральні стимули. Так, урахувавши думки дослідників, можна запропонувати наступні напрями управлінської діяльності, необхідні для морального стимулювання: співробітник повинен бути знайомим з успіхом. Успіх – це реалізована мета. Необхідно разом із співробітником формулювати цілі, у досягненні яких він зацікавлений; співробітник повинен мати можливість показати себе в результатах своєї праці, виразити себе в праці; співробітник повинен відчувати свою значимість [2; 3].

Умілий керівник прагне створити у своїх підлеглих почуття перспективності у своїй роботі. Працівники повинні знати, що в даному проєкті вони мають умови для власного професійного росту. Керівник повинен розбиратися в мотивах діяльності підлеглих йому людей і, висуваючи перед ними ті або інші завдання, розкривати перспективи для кожного працівника. Керівник проєкту має прагнути підтримувати в колективі атмосферу схвалення, що дає змогу підвищувати вимоги для того, щоб ставити й вирішувати більш важкі завдання [10; 12].

Особливу роль серед факторів формування соціально-психологічного клімату команди проєкту виконує система відносин керівництва й підпорядкування, весь комплекс функцій, виконуваних керівником. Цей показник характеризує один з істотних результатів специфічної саме для керівника функції, що спрямована на організацію соціально-економічної ефективності діяльності всього колективу. Звідси – очевидна значимість характеристики соціально-психологічного клімату команди як показника діяльності самого керівника, бо саме від його активності та творчої участі в справах колективу залежить і стан клімату [10].

Зростаюча роль керівництва командою як фактору покращення соціально-психологічного клімату впливає з багатьох обставин і умов існування та функціонування колективу. Також має значення почуття приналежності особистості до команди, що виражається насамперед у ступені внутрішньогрупових комунікаційних зв'язків. Кожний із членів конкретного колективу виробляє в собі відповідну соціально-психологічному клімату свідомість, сприйняття, оцінку й відчуття свого «Я». Самопочуття особистості певною мірою може служити вагомим показником ступеня розгорнення її духовного потенціалу. У цьому разі мається на увазі психічний стан людини, багато в чому зумовлений атмосферою виробничого колективу. Із цього погляду самопочуття особистості, самооцінка, ступінь задоволеності положенням у групі можуть розглядатися як показники соціально-психологічного клімату [1; 5].

Утримати й об'єднати людей допомагають не тільки спеціальні тренінги, скільки усвідомлені, відповідальні дії керівника. Як показує практика, заходи зі створення команди, які виконують зовнішні тренери або консультанти, є, як правило, допоміжним етапом формування і зміцнення тієї

команди, яка створена керівником. Командні тренінги можуть відкрити нову якість команди, але не створити її. Для об'єднання фахівців у команду краще всього на ранніх стадіях проєкту познайомити фінальних кандидатів не тільки з його керівником, але і з усіма його учасниками.

Слід зазначити, що саме послідовні дії керівника створюють адекватне емоційне поле проєкту, що дасть людям змогу залишатися в команді практично за будь-яких зовнішніх негативних подій. Керівник повинен забезпечити лояльність персоналу як до самого проєкту, так і до компанії в цілому, яка залежить не тільки від матеріального фактора. Завданням керівника проєкту під час формування команди є підбір членів команди, які забезпечували б: відповідність кількісного і якісного складу команди цілям і вимогам проєкту; ефективну групову роботу з управління проєктом; психологічну сумісність членів команди і створення активної стимулюючої внутрішньої культури; розгорнуте групове спілкування і вироблення оптимальних групових рішень проблем, що виникають під час реалізації проєкту [11; 12].

Сучасні технології проєктного менеджменту спрямовують діяльність проєкт-менеджера на допомогу членам команди щодо ефективного проходження всіх стадій розвитку і повного розкриття власного потенціалу. Також проєкт-менеджер повинен уміти передбачати настання чергового етапу розвитку команди та вести її у зазначеному напрямі відповідно до цілей; представляти й аналізувати можливі труднощі на шляху становлення команди, такі як нечіткість цілей, брак відкритості і конфронтація в команді; своєчасно визначати найважливіші проблеми команди та формувати напрями їх вирішення.

Висновки. Таким чином, управління персоналом у проєкті необхідно розглядати як невід'ємну частину управління проєктом, та заходи щодо персоналу слід формувати, реалізовувати й адаптувати під поточну ситуацію на протязі всього проєкту. Необхідно планувати власну діяльність у довгостроковій перспективі та намагатися не допускати ситуації зі строкової докомплектації трудовими ресурсами і не користуватися послугами спеціалізованих кадрових агентств, а проводити цілеспрямований пошук фахівців силами внутрішньої кадрової служби з використанням корпоративних баз даних і власних напрацювань.

Єдність команди більшою мірою залежить від лідера, керівника проєкту, але частину цих обов'язків необхідно делегувати та зосередитися на стратегії і загальному управлінні. Так, для покращення внутрішнього клімату і комунікацій у команді доцільно призначати фахівця, відповідального за командний дух, який розподілить функції так, щоб кожен член команди усвідомлював себе частиною цілого, робив свій важливий внесок, від якого залежить підсумковий результат проєкту.

У процесі формування й управління командою проєкту керівнику важливо не упустити важливі моменти і не допустити стихійного командування з усіма наслідками, оскільки саме наявність згуртованої та ефективно працюючої команди є одним із головних гарантів успіху проєкту. Враховуючи, що в Україні продовжує посилюватися інтерес до проєктного менеджменту, питання формування та розвитку проєктних команд і проєктної культури приймають особливу актуальність та потребують додаткових досліджень у даному напрямі.

Список літератури:

1. Фролова В.Ю. Сучасна концепція використання інноваційних методів управління проектами / В.Ю. Фролова, О.В. Поздняков // Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова. – 2013. – Т. 18. – Вип. 4/3. – С. 161–164.
2. Швець І.Б. Комплексна оцінка якості управління персоналом : [монографія] / І.Б. Швець, Т.В. Коваленко. – Донецьк : ДонНТУ, 2013. – 159 с.
3. Грузіна І.А. Проблеми розвитку персоналу в системі стратегічного управління : [монографія] / І.А. Грузіна, В.І. Дериховська. – Х. : ХНЕУ, 2014. – 252 с.
4. Доценко Н.В. Методи управління людськими ресурсами при формуванні команд мультипроектів та програм : [монографія] / Н.В. Доценко, Л.Ю. Сабадош, І.В. Чумаченко ; за заг. ред. І.В. Чумаченко. – Харків : ХНУМГ, 2015. – 201 с.
5. Кабаченко Д.В. Методологические основы разработки и обоснования инновационных проектов развития предприятия / Д.В. Кабаченко, М.С. Кныш // Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова. – 2015. – Т. 20. – Вип. 6. – С. 98–102.
6. Куліченко В.О. Управління інноваційними проектами та програмами: зарубіжний досвід та вітчизняна практика / В.О. Куліченко // Ефективна економіка. – 2016. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4751>.
7. Маковій О.П. Особливості формування проектної команди / О.П. Маковій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/8_NMIV_2013/Economics/6_131678.doc.htm.
8. Ноздріна Л.В. Управління проектами : [підручник] / Л.В. Ноздріна, В.І. Ящук, О.І. Полотай. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 432 с.
9. Оленіч А.В. Формування і розвиток проектної команди в сучасних умовах / А.В. Оленіч, З.Я. Шацька // Економіка та управління підприємствами. – 2012. – № 10. – С. 136–142.
10. Томчук М.І. Психологічні особливості формування команд в організаціях Міністерства внутрішніх справ / М.І. Томчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadps_2012_5_50.pdf.
11. Філатов А.С. Особливості формування крос-функціональних команд для управління інноваційними проектами / А.С. Філатов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pmdp.org.ua/images/Journal/35/10fasuip.pdf>.
12. Шафранська Т.Ю. Проектний менеджмент як специфічна галузь управління / Т.Ю. Шафранська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/10_DN_2014/Economics/10_165298.doc.htm.

Продиус О. И.

Одесский национальный политехнический университет

ФОРМИРОВАНИЕ И УПРАВЛЕНИЕ КОМАНДОЙ ПРОЕКТА

Резюме

В статье определены факторы, влияющие на формирование проектной команды, рассмотрены главные обязанности проект-менеджера по созданию лучших условий командной работы. Исследованы основные этапы формирования команды проекта. Проанализированы классические подходы к распределению ролей между участниками проектной команды. Сформированы рекомендации, которые позволят членам команды пройти все стадии развития и полностью раскрыть свой потенциал в соответствии с целями проекта.

Ключевые слова: проект, команда, управление командой, формирование команды, персонал, проектный менеджмент, проект-менеджер.

Prodius O. I.

Odessa National Polytechnic University

FORMATION AND MANAGEMENT OF PROJECT TEAM

Summary

The article determines the factors influencing the formation of the project team, the main responsibilities of the project Manager, to create the best team environment. The basic stages of formation of the project team. Analyzed classic approaches to the distribution of roles between project team members. Formed recommendations that will allow team members to pass all stages of development and reach their full potential in accordance with modern requirements.

Keywords: project team, team management, team building, personnel, project management, project-manager.

УДК 658.147:621

Хілуха О. А.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Загоруйко В. Л.

Луцький національний технічний університет

ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ НА КАТЕГОРІЮ «КОМПЕТЕНТНІСТЬ» ЯК ПЕРЕДУМОВА ВИНИКНЕННЯ КОМПЕТЕНТНО-ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ В КОРПОРАТИВНОМУ УПРАВЛІННІ

У статті досліджено еволюцію поглядів на категорію «компетентність». Виокремлено основні етапи становлення компетентно-орієнтованого підходу та його використання в корпоративному управлінні. Окремлено основні функції навчання, зорієнтованого на формування компетентностей управлінців корпорації.
Ключові слова: компетентність, корпоративне управління, компетентно-орієнтований підхід.

Постановка проблеми. Як показують дослідження, системними недоліками вітчизняного корпоративного управління є слабка участь акціонерів у загальнокорпоративній системі стратегічного планування; конфлікт інтересів власників та менеджерів корпорації; обмеження законних прав міноритарних акціонерів тощо. Таким чином, актуалізується проблема підвищення якості корпоративного управління. При цьому якість визначається тим, наскільки дії ради директорів адекватні загальнокорпоративній соціально-економічній ситуації, чинним правовим нормам, досвіду зарубіжної та вітчизняної корпоративної практики, а також наскільки забезпечений раціональний баланс між управлінням корпорацією і максимально можливим її саморегулюванням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зарубіжними вченими, що досліджували категорію компетентності в управлінні, є: Ю. Адлер, Н. Ансофф, Л. Беркович, І. Бурдянский, І. Блауберг, В. Васильєв, М. Вебер, Ю. Вінслав, Д. Вумек, А. Гастев, Н. Генрі, В. Глушков, Е. Голдрат, В. Дементьев, Е. Демінг, П. Друкер, А. Динкін, О. Ерманський, Г. Емерсон, У. Ешбі, Г. Захаров, В. Івлєв, Л. Канторович, Р. Каплан, К. Келлер, В. Керженцев, Г. Клейнер, В. Кнорінг, Ф. Котлер, В. Леонтєв, А. Маслоу, М. Месарович, Т. Митрова, А. Морита, Г. Мюнсберг, Ф. Ніксон, В. Новожилов, А. Орешніков, У. Оучі, М. Портер, К. Портной, Н. Псарьов, З. Румянцева, І. Садчиков, М. Самосудов, Ф. Тейлор, В. Уколов, А. Файоль, Г. Фідельман, Г. Форд, М. Хаммер,

І. Хабарова, І. Шиткіна, Й. Шумпетер, Е. Юдін та ін.

Вітчизняні учені, такі як К.О. Абульханова-Славська, А.О. Деркач, Д.Б. Ельконін, І.О. Зимня, І.А. Зязюн, А.К. Маркова, Л.М. Мітіна, Л.А. Петровська, М.О. Холодна, А.В. Хуторський, М.А. Чошанов та ін., також присвятили значний обсяг наукових і методичних публікацій даній проблемі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значний внесок вітчизняних та зарубіжних дослідників, передові методи корпоративного управління не знаходять широкого застосування в умовах вітчизняної економіки у цілому і в практиці акціонерних товариств зокрема, а використання стандартних, апробованих принципів, методів, формування шаблонних стилів управління, які орієнтовані на типові ситуації, у сучасних умовах не завжди є ефективним.

Мета статті полягає у дослідженні еволюції поглядів на категорію «компетентність» як передумову виникнення та потребу використання компетентно-орієнтованого підходу в корпоративному управлінні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз літературних джерел указує на те, що категорія «компетентність» з'явилася порівняно недавно. Разом із тим ідея розвитку управлінської компетентності існує в науковій думці досить давно.

Досліджуючи генезис поняття «компетентність», можна виокремити такі етапи становлення компетентнісного підходу (рис. 1).

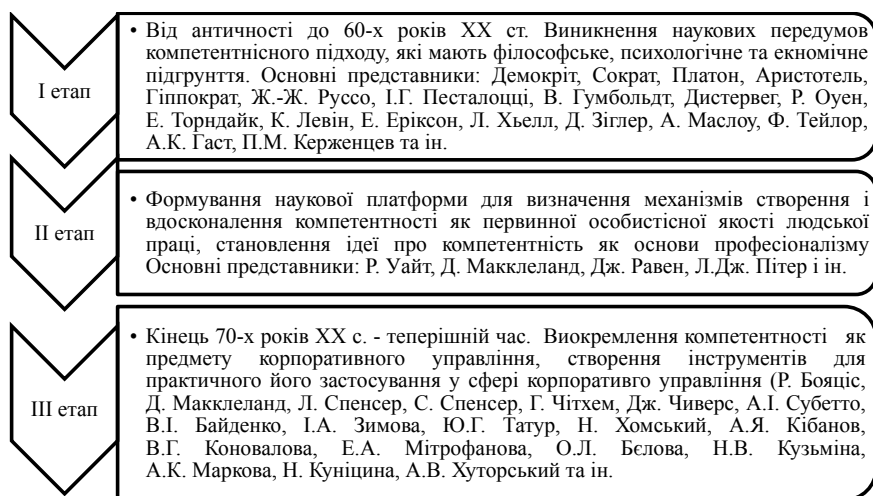

Рис. 1. Етапи становлення компетентно-орієнтованого підходу та його використання в корпоративному управлінні

Джерело: сформовано автором на основі [1–15]

Перший етап (від античності до 60-х років ХХ ст.) – етап створення наукових передумов компетентнісного підходу, який має філософське, психологічне та економічне підґрунтя.

Філософи Стародавньої Греції, аналізуючи нерозривний зв'язок людської душі із зовнішнім середовищем, сформували основи філософських систем, згідно з якими саме практична діяльність людини та її природні якості, передусім розумові, виступають першоосновою гармонійного людського існування.

Філософ Демокрит (460–370 рр. до н. е.) уперше висловив думку, що людині для повноцінного життя необхідні такі компетентності: «Добре мислити, добре говорити і добре

робити». У цю ідею він цілком гармонійно укладає низку сучасних професійних компетентностей – мислити, говорити, робити.

Виходячи з поставленої у дослідженні проблеми, слід відзначити учення Сократа (469–399 рр. до н. е.). Ним було доведено, що розвиток знань можливий під впливом зовнішнього спонукання та на основі внутрішньої потреби людини у цьому знанні. Ідеї Сократа ґрунтувалися на вивченні залежності знань та практичної діяльності. Саме він сформулював висновок про те, що «знання – це поняття про предмет». Осягнення знань – деяка дія для досягнення особистої мети. Кінцевий результат усіх дій формує і розвиває когнітивні можливості людини. Когнітивні можливості, своєю чергою, сприяють формуванню нових понять. Ця ідея нині актуальна в акмеології, як зазначають такі дослідники, як А.А. Деркач, А.А. Бодалев, Е.А. Клімов, А.К. Маркова, Л.М. Мітіна та ін., вищий професіоналізм – це здатність працівника створювати нове знання на базі вже освоєних компетентностей.

Особливий внесок в обґрунтування необхідності розвитку професійної компетентності зробили погляди Платона (427–347 рр. до н. е.), які знайшли відображення в усіх сферах існування і діяльності людини. Згідно з Платоном, для того щоб людина успішно оволоділа будь-яким ремеслом (професією), вона повинна володіти певними природними властивостями: «Коли природа людей неоднакова, то їх заняття є різними».

Значний інтерес із точки зору дослідницьких завдань мають ідеї розвитку компетентностей давньогрецького мислителя Аристотеля (384–322 рр. до н. е.) У праці «Політика» він зазначає: «Необхідним у професійному навчанні є навчання виконувати завдання відповідно до навиків».

У період з IV по IX ст. до н. е. на зміну ідеалістичному розумінню взаємодій людини із середовищем прийшли натуралістичні філософські вчення про природу речей, які розглядали пізнання світу людиною, його взаємини зі світом. Найбільш значущим є вчення Гіппократа, яке в подальшому вплинуло на виникнення основних напрямів детермінізму: психологічного і біологічного. Сучасна наукова психологія вважає таке вчення найбільш значущим, хоча спочатку воно поширювалося лише на сферу медицини. Подальші вчення, сформовані на основі натурфілософських теорій про вплив навколишнього середовища на зміну поведінки людини, її ество (анатомічну будову), дали змогу пояснити більшість психологічних проблем, що виникають під час взаємодії людини з навколишнім світом.

Отже, можна сказати, що в античний період велике значення надавали вивченню того, яким чином душа дає активність тілу, як вона бере участь у регулюванні поведінки людини і яким чином вона пізнає світ. Відповідно до античної філософії, душа людини матеріальна, оскільки складається з тих частин, що і навколишній світ, а навколишній світ впливає на душу людини, її думки, вчинки. Ці ідеї, на нашу думку, є безсумнівні з точки зору сучасної професійно-освітньої системи. Погодимось з А. В. Булгаковим, який підкреслює, що в силу цього розвиток компетентностей заснований на «вдосконаленні особистісних якостей (душі), інтелектуальних здібностей (думок) і практичної діяльності (вчинків)» [2].

Епоха Просвітництва дала світу безліч наукових гіпотез та ідей, які також мали великий вплив на становлення компетентнісного підходу та стали його

науковою основою. З точки зору даного дослідження особливий інтерес представляють ідеї про розвиток прикладних здібностей людини. У роботах французьких мислителів людина є вінцем природи і має невичерпні можливості вдосконалення. Ці ідеї вплинули на розвиток психолого-педагогічних теорій, в яких підкреслюється важливість підкріплення теоретичного знання практичною діяльністю.

У працях Ж.-Ж. Руссо [3] відзначається позитивний вплив досвіду, отриманого в процесі взаємодії людини з навколишнім середовищем. І.Г. Песталоці у дослідженнях, присвячених трудовому вихованню людини, наголошував на необхідності поєднання навчання з професійною діяльністю, оскільки праця вчить зневажати слова, відірвані від справи. Взаємозв'язок навчання з діяльністю і життям із різних сторін були розглянуті також у працях В. Гумбольдта, А. Дистервега, Р. Оуена та ін. [3]

Формування нових поглядів на можливості розвитку людини як професіонала детерміновано появою наукових відкриттів, матеріалістичних учень і теорій природного розвитку початку XIX ст.

У працях англійського філософа і психолога Г. Спенсера (1820–1903) закони еволюції розглядаються в зв'язку не тільки із психікою, а й із соціальним життям. Тим самим отримала розвиток органічна теорія суспільства, що вивчає вплив соціального середовища на людину та підкреслює важливість соціальних знань для людини, включення соціального складника до складу професійних якостей.

Із цієї ж позиції важливими є ідеї Е. Торндайка (1874–1949) про реалізацію інтелектуальних здібностей фахівця в практичній діяльності. Сенс активних дій організму, з його точки зору, полягає у вирішенні проблеми для адаптації його до середовища. Якщо розвиток індивіда залежить більшою мірою від стимулів, що надаються середовищем, отже, і розвиток компетентності фахівця відбувається в результаті впливу середовища [3].

Також представляє інтерес «теорія психологічного поля» соціолога і психолога К. Левина (1890–1947). В основі такого підходу знаходиться ідея, що енергія мотиву замкнута межами організму в системі «організм – середовище». Людина та навколишнє середовище є нероздільним динамічним цілим.

Психологічні феномени, що визначають вектор акмеологічних прагнень професіонала, такі як прийняття рішення, реакція на успіх і невдачу, поведінка в конфліктній ситуації, дали змогу отримати уточнення поняття компетентності та створили умови для його подальшого дослідження.

Психолог Е.Г. Еріксон згадує поняття компетентності в дослідженні стадій розвитку людини. Він не лише розглядає людські кризи, а й оцінює їх як можливості появи якісно нових утворень. Для вирішення поставлених у даному дослідженні завдань особливе значення має стадія розвитку у віці від шести до одинадцяти років, роки початкової школи, в якій присутня криза працьовитості проти почуття неповноцінності, і в разі сприятливого розвитку з'являються такі новоутворення, як «система» і «компетентність». У своїх працях Е. Еріксон підкреслює, що з розвитком таких якостей, як «старанність, працьовитість, дитина пристосовується до «недосконалого» світу. Формування компетентності дитини відбувається паралельно з виконанням роботи разом з іншими, що сприяє появі, розвитку й усвідомленню ментальної культури».

Американські дослідники Л. Хьелл і Д. Зіглер [8], спираючись на теорії Е. Еріксона, виокремили поняття «почуття компетентності». На їхню думку, почуття компетентності і працьовитості у дитини пов'язані із шкільною успішністю. А поняття працьовитості створює почуття міжособистісної компетентності. Це проявляється в упевненості, що через пошук важливих індивідуальних і суспільних цілей індивід може здійснювати позитивний вплив на суспільство. Тобто «психосоціальна сила компетентності є основою для ефектної участі в соціальному, економічному та політичному житті суспільства».

Під час опису особистісної орієнтації А. Маслоу (1908–1970) порівнює цінність і поведінку, що пов'язані із самореалізацією особистості. У його розумінні компетентність передусім полягає в оволодінні індивідом прийомів успішного існування «тут і тепер», що можна вважати прийнятним до будь-якої життєвої ситуації [9]. Також учений виділяє «компетентність у часі». За допомогою «компетентності в часі» можна виміряти, наскільки людина живе в сьогоденні, а не зосереджена на минулому і майбутньому. «Люди, компетентні в часі, можуть аналізувати, як минуле відноситься до сьогодення, і реалістично пов'язувати довгострокові плани з поточними завданнями. У них є почуття безперервності часу. І навпаки, некомпетентні в часі відокремлюють своє минуле і майбутнє від теперішнього. Їхнє життя у сьогоденні засноване на почутті образи, пов'язаної з минулим, і ідеалізованих цілях або страхах, пов'язаних із майбутнім. Вони також відчувають труднощі зі зв'язком минулих досягнень та надіями на майбутнє. Отже, самореалізована людина здебільшого є компетентною в часі».

Сучасна психологія вивчає компетентність із точки зору можливості отримання когнітивних навичок. Ці навички досліджувалися такими вченими, як Фітс і Познер. Модель, запропонована ними, складається з трьох стадій розвитку когнітивних навичок:

1. Початкова, або когнітивна, стадія – розуміння завдання і концентрація уваги на необхідній інформації.

2. Проміжна, або асоціативна, стадія – спроби використовувати прийоми, що забезпечують швидке розуміння типових завдань. Усунення помилок і підвищення швидкості їх виконання.

3. Остання, або автономна, стадія – правильні відповіді стають автоматичними, підвищуються швидкість і безпомилкове виконання.

Освоєння знань і вивчення нової інформації, з точки зору авторів моделі, відбувається відповідно до цього алгоритму. Багато дослідників уважали, що з точки зору даного підходу компетентність – «це вищий рівень розвитку когнітивних навичок, який займає важливе місце у когнітивній психології» [3, с. 170].

Компетентність із позиції прихильників когнітивної психології виходить з наявності великого обсягу спеціалізованих і систематизованих знань. Усі знання мають відношення до певної сфери і можуть бути реалізовані шляхом відповідних методів. Знання впорядковані і пов'язані між собою у групи. Це полегшує можливість згадати інформацію. Знання, відображені у пам'яті, можуть бути використані залежно від ситуації і сфери застосування. Фахівці самі вирішують, чи є розв'язуване завдання в межах їх знань чи існує потреба у знаннях із суміжних сфер.

У ХХ ст. змінився підхід до організації праці. Перш за все основою ефектної організації праці стали професійна діяльність і кваліфікація. Наукова організація праці Тейлора використовувала короточасні програми професійної освіти для вдосконалення кваліфікації робітників. Поступово ці програми стали ускладнюватися і спеціалізуватися за сферами діяльності.

У 1930-х роках поняття кваліфікації стало розглядатися для систематизації сфер зайнятості. Саме виникнення поняття кваліфікації сприяло виникненню, а отже, вивченню, наукового поняття компетенції. Підготовка компетентного фахівця стала безпосередньо розглядатися виходячи з практичної спрямованості професійної освіти.

Одним із перших розробників передумов обґрунтування і становлення компетентнісного підходу в управлінні став дослідник А.К. Гаст, який опублікував у 1924 р. працю «Трудові установки», де вперше були сформульовані конкретні вимоги до компетентностей працівників. Основні положення цього дослідження в 1927 р. адаптував і застосував до управління персоналом у роботі «Організу самого себе» П.М. Керженцев. Ці наукові роботи викликали реальний інтерес дослідників і практиків у сфері управління персоналом [9].

Другий етап розвитку поглядів на категорію «компетентність» – 60–70-ті роки ХХ ст., коли дана категорія була введена в науковий обіг. Вона виникла в результаті формування нової економіки, нових підходів до вивчення можливостей розвитку людського ресурсу, потреби в професійній адаптації людини до мінливих умов зовнішнього середовища.

Важливий внесок у розвиток компетентнісного підходу був зроблений Р. Уайтом у середині ХХ ст. У 1959 р. під час дослідження індивідуальних особливостей людини він уперше використав термін «компетентність», що розглядається ним як «ефективна взаємодія (людини) з навколишнім середовищем». Компетентність в такому розумінні включає в себе особистісні складники з урахуванням мотивації. Надалі категорія отримала розвиток у понятті компетентнісної мотивації [13].

Розвиток ідей компетентності був досліджений у працях Д. МакКлелланда [13]. На початку 70-х років ним була запропонована теорія щодо значення мотивації та компетентності для економічного і політичного розвитку, управління, здоров'я і професійних успіхів, яка знайшла своє успішне застосування на практиці. З його точки зору, саме компетентність, а не інтелект становить основу ефектної роботи. Поведінкові характеристики компетентностей формуються через різні типи розвитку і навчання, це їх відокремлює від інтелекту й індивідуальності.

У 1984 р. у Лондоні опублікована робота Дж. Равена «Компетентність у сучасному суспільстві». Автор дає розгорнуте пояснення компетентності як явища, що складається «з великої кількості компонентів, багато з яких незалежні один від одного, при цьому деякі компоненти належать до когнітивної сфери, інші – емоційної, ці компоненти можуть бути замінені один одним як складники ефектної поведінки» [6, с. 252]. Типи компетентностей представлені як різні мотивовані здібності людини [6, с. 258]. Дж. Равеном виділено низку категорій компетентності, що є актуальними в сучасній практиці. Інші дослідники не тільки систематизували поняття компетентності, але й підкреслювали, що компетентність є кінцевим результатом навчання; для різних видів діяльності є свої види компетентності.

У працях Л.Дж. Пітера компетентність описується як стан, що дає змогу діяти. Компетентність – це здатність і уміння виконувати певну функцію. Це спосіб, що призводить до певного результату. «Компетентний керівник фінансує, підбирає штати, організовує, контролює, підтримує контакти з персоналом, відділами, іншими організаціями. Некомпетентний керівник, роблячи те ж саме, не вносить у свою діяльність керівну ідею, необхідну для досягнення успіху».

Таким чином, ідеї і дослідження психологів другої половини ХХ ст. змінили погляди на процеси сприйняття і механізми взаємодії менеджера-професіонала із середовищем. Вони стали науковою платформою для визначення механізмів створення і вдосконалення компетентності як первинної особистісної якості людини у професійній діяльності. Теорії про розвиток майстерності та взаємодію менеджера-професіонала з навколишнім середовищем стали джерелом становлення ідеї про компетентність як основу професіоналізму менеджерів корпорації.

У психології сформована програма, що дає змогу вивчати шляхи розвитку професійної компетентності. У цій програмі підкреслюється важливість виокремлення основних характеристик менеджера-професіонала, що має певну професійну компетентність. Подальший етап передбачає визначення загальної, унікального й одиничного в таких характеристиках, які представляють групи професій «людина – природа», «людина – суспільство», «людина – техніка», «людина – ринок», «людина – знакова система», «людина – образи мистецтва» тощо. У подальшому досліджуються зміни, що виникають у таких характеристиках зі зростанням професійної майстерності людини і досягненням нею високого рівня професіоналізму.

Подальше вивчення поняття «компетентність» відбулося в кінці 70-х – на початку 80-х років. Компетентнісний підхід став розглядатися з позиції вдосконалення людини для досягнення ефективності в управлінні. Саме цей факт ознаменував початок третього етапу розвитку компетентнісного підходу, який розпочався в кінці минулого століття і триває дотепер. У цей період у світовій управлінській практиці компетентність виступає як одне з центральних понять, категорія компетентності виокремлюється як предмет усебічного дослідження та наукового аналізу в корпоративному управлінні.

Сучасний етап розвитку компетентнісного підходу в управлінні персоналом пов'язаний з іменами Д. МакКлелланда, Р. Бояціса, Л. Спенсера. Їхні роботи були присвячені дослідженню передусім поведінки успішних керівників.

У 70-х роках під час прийому на роботу в США і деяких інших країнах роботодавці враховували академічні оцінки претендентів, використовуючи тест на інтелект. Однак практика показала, що тільки цих двох показників недостатньо для формування ефективного працівника. Як альтернативу цьому методу Д. МакКлелланд запропонував компетентнісний підхід на базі використання поняття змінної компетентності. Вчений розробив тести для прогнозування ефективності роботи персоналу, які по своїй суті не були пов'язані із тестами на визначення інтелекту. У 1976 р. Д. МакКлелланд описав компетентність як характеристику бездоганного виконання роботи. Такий підхід був апробований у консалтинговій фірмі Нау McBer.

У працях учених компетентно-орієнтований підхід був сформований виходячи з аналізу успіху

ефективних менеджерів та їх відмінності від менш успішних. Із цієї позиції компетентність включає в себе навички і властивості, наприклад самосвідомість, саморегуляцію і соціальні навички [1].

Д. МакКлелланд запропонував використовувати критеріальні вибірки і визначення внутрішнього стану людини (мотивів, настроїв, цінностей) та її конкретних дій, які є причинами успішної діяльності.

Було розроблено інтерв'ю з отримання поведінкових прикладів на основі методу аналізу критичних подій Фланагана (Flanagans Critical Incident Method) і тематичний асперцептивний тест (ТАТ).

У 80-х роках Р. Бояціс [1] дав визначення компетентності як основної характеристики персоналу, яка полягає у бездоганному виконанні ним професійних завдань. На основі проведених досліджень було виокремлено особливості менеджера (основні компетенції), які дають можливість стати успішним. У інтегрованої моделі менеджерських компетентностей Бояціс дослідив взаємозв'язок таких особливостей між собою з функціями управління і внутрішнім організаційним середовищем. До цих компетентностей були віднесені: здатність взаємодіяти з персоналом, відмінні комунікативні навички, високий рівень мотивації, точна і позитивна самооцінка, здатність до логічного мислення, раціональне використання ресурсів. Найціннішим у такій моделі є виокремлення чинників, які призводять до успішного виконання роботи. Якщо у попередніх дослідженнях уважалося, що необхідно розглядати всі характеристики людини, то в такому дослідженні було виокремлено ті з них, які можуть вплинути на кінцевий результат виконання роботи. При цьому наголошувалося, що, відбираючи менеджерів на основі компетентностей, корпорація матиме конкурентні переваги та зможе прогнозувати результати робіт. Також однією із цілей, досягнення якої можна забезпечити через застосування компетентнісної моделі, є збереження і розвиток персоналу організації.

Ідеї Р. Бояціса знайшли своє продовження в роботах С. Спенсера і М. Спенсера. Ними було розроблено «Словник компетентностей», в якому було дано нове визначення терміну «компетентність» – базова якість індивідуума, що має причинне відношення до ефективного та/або бездоганного виконання роботи. Для практичного використання такого підходу, основу якого становила компетентність, авторами був розроблений метод на базі компетентностей: «Успішна відповідність людини у роботі залежить від оцінки її індивідуальних компетентностей, компетентнісних вимог роботи і визначення місця людини у виконанні завдань, передбачених роботою» [7, с. 9–11].

Вивчення американського підходу до компетентностей дало змогу виокремити його спрямованість на визначення поведінкових характеристик, необхідних для успішного виконання людиною тієї чи іншої роботи. Саме особистісні риси є вирішальним фактором успіху у виконанні завдань працівником. А компетентність, якою володіє працівник, його професійна діяльність є основою поведінкової характеристики, що впливає на досягнення ефективності його у роботі.

У 1980-х роках у Великобританії було розроблено «функціональний підхід». Основна ідея «функціонального підходу» полягає в тому, що ефективна робота передбачає дії відповідно до стандартів, це й є компетентністю конкретного менеджера. Важливим питанням, що розглядається в межах такого підходу, є «вимоги, які повинні

бути реалізовані, щоб уважати результат досягнути. Для досягнення вимог працівники виявляють компетентність, щоб їхня діяльність була відповідною таким стандартам або перевищувала їх» [14]. Отже, визначається, чи досягне результату виконання роботи, при цьому якими засобами вона буде виконана, не представляє інтересу.

Г. Чітхем і Дж. Чиверс, вивчаючи досвід застосування представлених підходів і аналізуючи характер компетентностей, розробили цілісну модель професійної компетентності, що включає особистісні, функціональні, етичні пізнавальні і мета-компетентності [10]. Модель професійної компетентності зазнала змін у 1998 р. В її новому варіанті було запропоновано враховувати вплив на професійну діяльність таких факторів, як масштаб організації і навколишнє середовище. Також у новій концепції було зазначено, що особистість і мотивація також можуть впливати на професійну компетентність, допомагаючи або перешкоджаючи їй.

Зауважимо, що в кінці 1990-х років у Великобританії поняття «компетентність» стало розглядатися ширше, до нього були включені функціональні компетентності, що залежать від специфіки діяльності, базисні знання й особистісні характеристики.

У Франції інтерес до компетентнісного підходу виник у 1980-х роках, а в 1990-х роках досяг піку популярності. Еволюційний шлях компетентнісного підходу був пройдений у чотири етапи:

1. Виникнення самої ідеї компетентнісного підходу в організаціях.

2. Створення інструментів для практичного його застосування в галузі управління людськими ресурсами.

3. Формування концепції підходу.

4. Виникнення критичних досліджень удосконалення компетентностей.

У 1984 р. виокремлено нові моделі компетентності. Створені у цей період нові способи управління організацією на основі компетентностей застосували компетентнісний підхід у рамках захисту прав людини на отримання професійної освіти.

Природу компетентнісного підходу змінило Національне бюро з працевлаштування. Організації замість вимірювання кваліфікації почали використовувати більш гнучку для управління систему індивідуальної оцінки компетентностей. Було розроблено інструменти для вимірювання компетентностей. Усе більше вони застосовувалися в управлінні персоналом. Французький компетентнісний підхід увібрав у себе всі розроблені раніше дослідження компетентностей в управлінні. Такий підхід базувався на трьох основних положеннях: знаннях, досвіді і поведінкових характеристиках.

У Німеччині у 1980-х роках вводиться поняття «ключові кваліфікації». У це поняття вкладаються індивідуальні компетенції, такі як гнучкість, здатність до співпраці, етичність, моральна стійкість. Зауважимо, що раніше в німецькій системі професійного навчання основна увага приділялася знанням, а не результатам навчання і компетентностям. Компетентнісний підхід у німецьку систему був упроваджений у 1996 р. У навчальних планах професійного навчання стала вказуватися стандартна типологія не тільки професійно-технічних компетентностей, а й особистісних та соціальних компетентностей. Компетентності професійної діяльності включали в себе здатність виконувати завдання, оцінювати результати залежно від поставлених цілей. Окрім того, у них було відображено вимоги й обмеження особистого, трудового та суспільного життя, а

також представлено такі особистісні властивості, як надійність, упевненість у собі, незалежність, відповідальність. До соціальних компетентностей було віднесено здатність взаємодіяти з іншими, готовність створювати і підтримувати відносини та визначати вигоду і загрози у взаєминах.

Компетентнісний підхід австрійських дослідників описує ключові кваліфікації через «функціональні та професійні кваліфікації, що включають специфічні можливості й уміння особистості» [11]. При цьому було виокремлено їх три основні види: когнітивні, соціальні та особистісні компетенції.

Резюмуючи сказане, можна підкреслити широко прийнятий багатовимірний підхід до компетентностей, а також внесок, який було зроблено в розвиток компетентнісного підходу різними зарубіжними школами. Поступове доповнення підходу різними поглядами та ідеями популяризував його у світовому масштабі.

Необхідно зазначити тенденції активного розвитку компетентно-орієнтованого підходу в корпоративному управлінні, під яким прийнято розуміти усвідомлення менеджерами корпорації загальних принципів корпоративного управління, визначення цілей розвитку корпорації, адекватне оцінювання результатів корпоративного управління.

У документах ЮНЕСКО було виділено перелік компетентностей, які повинні розглядатися всіма як бажаний результат освіти. Ж. Делор у доповіді на Міжнародній комісії за освітою «Освіта: прихований скарб» виділив «чотири стовпи», на яких базується освіта: «Навчитися пізнавати, навчитися робити, навчитися взаємодіяти, навчитися жити, тим самим він визначив основні глобальні компетентності. Одна з них – навчитися робити – пов'язана з тим, щоб отримати не тільки професійну кваліфікацію, а й у більш широкому значенні компетентність, яка дає можливість розв'язувати численні завдання і працювати в групі» [3].

Отже, поняття компетентності в корпоративному управлінні необхідно розглядати в сукупності понять знань, умінь та навичок управління корпорацією. Компетентність включає в себе поряд із когнітивною та операційно-технологічною також мотиваційний, етичний, соціальний і поведінковий складники. Якщо знання, вміння, навички передбачають дію за аналогією, то компетентність передбачає наявність досвіду самостійної діяльності на основі універсальних знань. Як концептуальне визначення компетентності можливе прийняття його формулювання у проекті TUNING Європейського Союзу: «Поняття компетентностей включає знання і розуміння (теоретичне знання академічної області і здатність розуміти), знання як діяти (практичне й оперативне застосування знань відповідно до конкретних ситуацій), знання як бути (цінності – як невід'ємна частина способу сприйняття і життя з іншими в соціальному контексті). Компетентності є поєднанням характеристик (що відносяться до знання і його застосування, навичок і відповідальності), які описують рівень, до якого особа здатна ці компетентності реалізувати».

Реалізація компетентнісного підходу може стати важливим фактором формування і розвитку єдиного освітнього, професійно-кваліфікаційного і культурно-ціннісного простору корпорацій. Основні функції компетентності у професійному навчанні управлінців корпорацією можна визначити так:

1) розуміння менеджерами професійної і соціальної значущості, підготовка до участі у стратегічній діяльності корпорації;

2) визначення завдань управління персоналом для можливості цільового комплексного застосування отриманих ними знань, умінь і способів діяльності;

3) регулювання менеджерами можливостей розвитку персоналу корпорації;

4) участь у різних сферах корпоративного управління;

5) поєднання теоретичних знань із можливостями їх практичного використання для розв'язання професійних завдань;

6) організація комплексного соціально значущого контролю персоналу корпорації.

У цілому компетентнісний підхід у системі професійної освіти менеджменту корпорації сприяє

розширенню корпоративної відповідальності, посиленню гнучкості та адаптивності стандартів щодо місцевих, регіональних, національних і міжнародних контекстів, підвищенню орієнтації результатів освіти на вимоги корпоративного управління.

Висновки. Отже, дослідження історико-наукових передумов становлення і розвитку компетентнісного підходу та його використання у корпоративному управлінні дає змогу зробити висновок про те, що на його основі потрібно розробити комплекс компетентностей менеджерів корпорації, за допомогою яких вони (менеджери) змогли б досягнути цілі корпорації, врегулювали інтереси зацікавлених сторін, розв'язали інші завдання корпоративного управління.

Список літератури:

1. Бояцис Р. Компетентный менеджер. Модель эффективной работы / Р. Бояцис ; пер. с англ. – М. : НИРО, 2008. – 352 с.
2. Булгаков А.В. Междисциплинарный подход к построению модели профессиональных компетенций в образовании / А.В. Булгаков, Е.В. Густова // Вестник Московского государственного областного университета. Серия «Психология и педагогика». – 2006. – № 1. – С. 183–190.
3. Гейвин Х. Когнитивная психология / Х. Гейвин. – СПб. : Питер, 2003. – 272 с.
4. Делор Ж. Освіта: прихований скарб. Основні положення Міжнародної комісії освіти для XXI століття / Ж. Делор // МОО ВПП ЮНЕСКО «Інформація для всіх».[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ifap.ru/library/book201.pdf>.
5. Никифоров А.Л. Философия и история науки : [учебное пособие] / А.Л. Никифоров. – М. : ИНФРА-М, 2014 – 176 с.
6. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация / Дж. Равен ; пер. с англ. – М. : Когито-Центр, 2002. – 396 с.
7. Спенсер-мл. Л.М., Спенсер, С.М. Компетенции на работе / С.М. Спенсер, Л.М. Спенсер-мл. ; пер. с англ. – М. : НИРО, 2005. – 384 с.
8. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб. : Питер, 2003. – 608 с.
9. Bailes K.E. Alexei Gastev and the Soviet Controversy over Taylorism, 1918 – 1924 / K. E. Bailes // Soviet Studies. – Glasgow, UK, 1977.
10. Cheetham, G., Chivers, Dg. The reflective (and competent) practitioner: A model of professional competence which seeks to harmonise the reflective practitioner and competence-based approaches / G. Cheetham, Dg. Chivers [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.smithsrisca.demon.co.uk/PSYcheethametal1998.html>.
11. Deist, Ie, D. F. O. & Winterton, J. What Is Competence? // Human Resource Development International. – 2005. – March. – Vol. 8. – № 1. – P. 27–46.
12. Maslow A.H. Motivation and Personality / A.H. Maslow. – New York :
13. Harper&Row, 1954.
14. McClelland D.C. A Guide to Job Competency Assessment / D.C. McClelland. – Boston : Mc Ber, 1974. – 381 p.
15. Parry S.B. The quest for competencies: competency studies can help you make HR decision, but the results are only as good as the study / S. B. Parry // Training. – 1996. – Vol. 33. – P. 48–56.
16. White R.W. Motivation reconsidered: The concept of competence / R.W. White // Psychological review. – 1959. – № 66.

Хилуха О. А.

Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки

Загоруйко В. Л.

Луцкий национальный технический университет

ЭВОЛЮЦИЯ ВЗГЛЯДОВ НА КАТЕГОРИЮ «КОМПЕТЕНТНОСТЬ» КАК ПРЕДПОСЫЛКА ВОЗНИКНОВЕНИЯ КОМПЕТЕНТНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ПОДХОДА В КОРПОРАТИВНОМ УПРАВЛЕНИИ

Резюме

В статье исследована эволюция взглядов на категорию «компетентность». Выделены основные этапы становления компетентно-ориентированного подхода и его использования в корпоративном управлении. Определены основные функции обучения, ориентированного на формирование компетенций менеджеров корпорации.

Ключевые слова: компетентность, корпоративное управление, компетентно-ориентированный подход.

Khilukha O. A.

Lesya Ukrainka Eastern European National University

Zagoruiko V. L.

Lutsk National Technical University

EVOLUTION OF VIEWS ON CATEGORY "COMPETENCE" AS PREDICTORS THE COMPETENT-ORIENTED APPROACH IN CORPORATE GOVERNANCE

Summary

The article provides evolution of views on the category of competence. It is determined basic stages of competence-based approach development and its use in corporate governance. It is formed the basic function of education which oriented for manager competence development.

Keywords: competence, corporate governance, competence-based approach.

УДК 631.17.001.76:636(477)

Шиян Н. І.

Харківський національний аграрний університет імені В. В. Докучаєва

ІННОВАЦІЯ ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СКОТАРСТВА В УКРАЇНІ

У статті здійснено спробу простежити вплив використання інновацій у галузі скотарства на показники її ефективності. Запропоновано методичний підхід до визначення рівня інноваційності галузі, відповідно до якого він визначається величиною амортизаційних відрахувань на одного працівника галузі. Результати розрахунків свідчать про те, що в галузі молочного скотарства на відміну від галузі м'ясного скотарства віддача від використання інновацій є більшою та про відсутність на сучасному етапі розвитку галузі скотарства мотивації до збільшення товаровиробниками обсягів виробництва яловичини (телятини).

Ключові слова: інновація, скотарство, продуктивність, віддача, прибуток, дохід.

Постановка проблеми. Для сучасного розвитку аграрного сектора економіки України характерною є орієнтація на інноваційно-інвестиційний шлях розвитку. Про його прийняття зазначається в Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 р. [5]. У Програмі акцентується увага на існуванні проблеми низьких темпів техніко-технологічного оновлення виробництва, зростанні рівня зношеності техніки, переважанні використання застарілих технологій під час виробництва аграрної продукції в Україні. Водночас серед шляхів вирішення поставленої проблеми визначається сукупність заходів, серед яких – необхідність залучення капітальних інвестицій у галузь тваринництва шляхом запровадження державних програм здешевлення інвестицій для аграрного бізнесу, зокрема в галузь скотарства [5].

Про актуальність проблеми і необхідність її розгляду саме в даному контексті свідчать показники розвитку галузі скотарства України за період 1990–2014 рр. Упродовж цього періоду поголів'я великої рогатої худоби зменшилося із 24 623,4 до 3 884,0 тис. гол., або на 84,2%, корів – із 8 378,2 до 2 262,7 тис. гол, або на 73,0%. Обсяги виробництва яловичини і телятини (у забійній вазі) зменшилися із 1 985,4 тис. т у 1990 р. до 412,7 тис. т у 2014 р., а молока – із 24 508,3 до 11 132,8 тис. т відповідно. Рівень прибутковості галузі молочного скотарства є невисоким, а виробництво яловичини і телятини взагалі збиткове. Тому можна вважати, що ситуація у розвитку галузі є вкрай складною. І одним із чинників створення умов для виходу із неї є орієнтація галузі скотарства на інноваційно-інвестиційний розвиток. Інноваційний тип розвитку розглядається як один із напрямів підвищення рівня конкурентоспроможності галузі та продукції, яка виробляється нею, як основа для формування високоприбуткового виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підходи до розгляду впливу інновацій на розвиток економік країн світу, галузей, підприємств є різними. Так, дана проблема розглядається із точки зору створення умов для економічного зростання економік країн [4; 6; 18], формування конкурентних переваг національної економіки, галузі, підприємств [13; 18], зокрема підприємств аграрної сфери економіки [1; 2; 11] та ін. Про позитивний вплив інновацій на рівень продуктивності в різних сферах економіки свідчать результати досліджень багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема Б. Голдара [14] І. Ахлувалія [12], Д. Хитченса, Р. Хосте та ін. [15; 16]. В останні роки все частіше питання використання інновацій на рівні держави і на рівні суб'єктів господарювання розглядаються з точки зору їх впливу на екологічні зміни [7; 8; 10].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Між тим реальної аналітики відносно ефективності інновацій в аграрному секторі дуже небагато. Вона переважно стосується або конкретних підприємств та їх досвіду втілення сучасних технологій та передових методів організації виробництва. Однак при цьому постає глобальне питання, наскільки ефективним є економічний механізм, який зумовлює зацікавленість виробників в інноваційних технологіях, і використання яких методичних підходів та наявної статистичної інформації робить можливим обґрунтування доцільності використання інновацій в аграрному секторі і галузі молочного скотарства зокрема.

Разом із тим в аграрному секторі нашої держави в останні роки намітилася тенденція як до зростання урожайності головних культур, так і підвищення продуктивності тварин, зокрема в галузі скотарства. Все це можливо за рахунок утілення сучасних технологій та передових методів організації виробництва. Однак при цьому постає глобальне питання, наскільки ефективним є економічний механізм, який зумовлює зацікавленість виробників в інноваційних технологіях, і використання яких методичних підходів та наявної статистичної інформації робить можливим обґрунтування доцільності використання інновацій в аграрному секторі і галузі молочного скотарства зокрема.

Мета статті полягає в обґрунтуванні підходу до оцінки рівня інноваційності скотарства в сільськогосподарських підприємствах України та визначенні ступеня його впливу на показники їх ефективності. Статистичну базу становлять емпіричні дані по сільськогосподарських підприємствах України, які в 2014 р. виробляли і реалізували продукцію скотарства (ф. 50 с. г.).

Виклад основного матеріалу дослідження. Емпіричні дослідження, які слугують основою наших досліджень, і статистична інформація, що представлена у ф. 50 с. г., ставлять питання про недостатність інформації для визначення рівня оснащення основними засобами галузі скотарства. Проблема полягає в тому, що сучасна статистична звітність аграрних підприємств позбавлена багатьох позицій, які б дали уточнення цього питання. Так, ф. 50 с. г. дає змогу визначити продуктивність тварин, ефективність виробництва окремих видів продукції, структуру витрат на їх виробництво. Водночас практично відкритим залишається питання про рівень упровадження інновацій на підприємстві. З нашої точки зору, керуючись інформацією даної статистичної форми, непрямо можна отримати дані про рівень оснащеності та нововведень на підприємстві і використати їх для дослідження.

У даному разі таким показником може виступати величина амортизаційних відрахувань на одного працівника галузі. Даний підхід обґрунтовується тим, що сучасні технології, які втілюються в реальному виробництві, коштують дуже дорого та призводять до автоматичного збільшення вартості основних засобів та, відповідно, зазначеного вище показника. Крім того, вони призводять до скоро-

чення чисельності персоналу, які обслуговують ту чи іншу кількість поголів'я корів. Отже, хоча запропонований нами показник не містить безпосередньо прямих даних про рівень інвестицій в інноваційний розвиток галузі, він фактично його відображає.

Але проблема полягає в тому, що ф. 50 с. г. містить дані про рівень амортизаційних відрахувань по конкретних видах продукції тваринництва і кількості працівників галузі тваринництва у загальній кількості. Для вирішення цього протиріччя нами було зроблено припущення, що працівники галузі тваринництва будуть пропорційно поділятися щодо обсягу заробітної плати. Це дало нам можливість визначити конкретну величину працівників, зайнятих в галузі молочного і м'ясного скотарства. Після цього було визначено величину амортизаційних відрахувань у розрахунку на одного працівника під час виробництва молока й окремо – в розрахунку на одного працівника під час виробництва яловичини і телятини.

Наступним етапом досліджень стало здійснення групування сільськогосподарських підприємств, які в 2014 р. виробляли і реалізовували молоко. Отримані результати розрахунків представлено в табл. 1.

Аналіз залежності між рівнем амортизаційних витрат на одного працівника та окремими показниками ефективності функціонування галузі молочного скотарства в отриманих у процесі дослідження групах дає змогу зробити такі **Висновки.** По-перше, існує доволі чітка залежність між групуючим показником та показниками обсягів виробництва молока і виробництва молока на одну голову. Величина коефіцієнту кореляції між ними становила відповідно 0,845 і 0,959.

По-друге, перші дві групи аналітичної таблиці мали найменшу кількість середньорічного поголів'я корів, яке припадало на одне підприємство (191 та 263 гол. відповідно), а останні дві групи були найбільшими за кількістю поголів'я (526 та 600 гол. відповідно).

Необхідно також зазначити і те, що збільшення величини амортизації на одного робітника в галузі молочного скотарства супроводжувалося підвищенням продуктивності тварин (удою на

одну корову). До речі, коефіцієнт парної кореляції між ними становив 0,808, тобто був високим. Так, у I групі з рівнем амортизаційних витрат на одного працівника галузі молочного скотарства до 1 000 грн. удій на одну корову дорівнював 3 729 кг за рівня амортизаційних витрат 15–20 тис. грн. – 6 503 кг, а за рівня більше 4 500 грн. – 7 157 кг на одну корову. Відмічена залежність наочно простежується по даних, представлених на рис. 1.

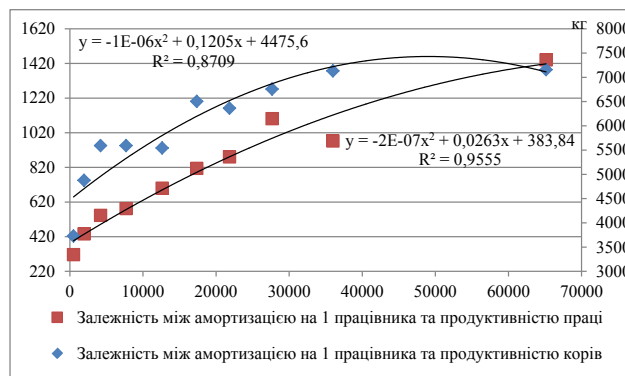

Рис. 1. Залежність між величиною амортизації на одного працівника галузі молочного скотарства та продуктивністю праці та удоєм корів у сільськогосподарських підприємствах у 2014 р.

Але що ще важливо в даній тенденції – це наявність максимуму функції, який дорівнює 48 тис. грн. на одного працівника, за якого максимальне значення удою корів дорівнює майже 7 300 кг і після досягнення якого удій зменшується. Водночас показник продуктивності праці мав чітку тенденцію до зростання. Його величина збільшилася з 316,6 ц на одного працівника галузі в першій групі підприємств до 1 440,6 ц – у десятій (останній) групі за середнього рівня виробництва молока на одного робітника галузі молочного скотарства 535,8 ц. Величина коефіцієнту парної кореляції між величиною амортизаційних відрахувань на одного робітника галузі молочного скотарства і рівнем продуктивності праці дорівнювала 0,959, тобто була високою, що свідчить про тісну залежність між аналізованими показниками.

Таблиця 1

Групування сільськогосподарських підприємств України за величиною амортизаційних витрат на одного робітника в галузі молочного скотарства, 2014 р.

Номер групи	Група	Аморт. відрахування на 1 працівника в мол. скот-ві, грн.	Поголів'я корів, гол.	Виробництво молока, ц	Удій на 1 корову, кг	Виробництво молока на 1 працівника галузі, ц	Комерційна собівартість 1 ц, грн.	Ціна реалізації 1 ц молока, грн.	Прибуток на 1 корову, грн.	Дохід на 1 корову, грн.
1	До 1000	495,0	191	7129	3729	316,6	323,58	343,57	672,9	11567,5
2	1001-3000	1935,6	263	12829	4877	436,5	324,13	357,49	1492,3	15989,2
3	3001-6000	4197,0	448	25026	5591	543,1	328,08	368,51	2110,6	19233,8
4	6001-10000	7689,0	416	23295	5592	582,7	335,05	369,32	1780,9	19193,3
5	10001-15000	12614,7	403	22331	5543	699,9	311,95	369,09	3167,4	19100,4
6	15001-20000	17358,1	462	30049	6503	814,8	311,69	380,55	4477,5	22870,2
7	20001-25000	21831,1	290	18457	6363	880,5	350,98	385,55	2200,0	23795,0
8	25001-30000	27661,4	402	27183	6756	1101,7	322,48	382,38	4047,2	23894,5
9	30001-45000	35976,4	526	37522	7132	972,7	340,62	397,13	4030,2	26818,6
10	Більше 45000	65144,8	600	42916	7157	1440,6	339,86	391,71	3710,7	26906,2
У середньому по сукупності		6640,5	327	17417	5331	535,8	327,6	367,43	2119,9	18180,1

Що стосується показників, які виражені в грошовій оцінці (прибуток і дохід на одну корову), то в даному разі також має місце тенденція до зростання цих показників із збільшенням величини амортизаційних відрахувань на одного працівника галузі молочного скотарства, передусім щодо рівня доходу на одну корову (рис. 2).

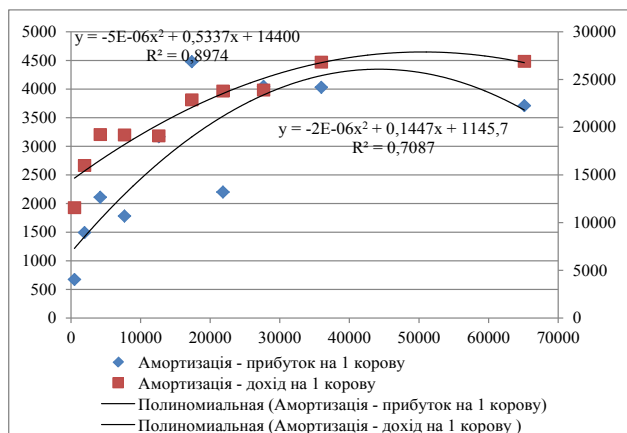

Рис. 2. Залежність між величиною амортизації на одного працівника галузі молочного скотарства та доходом на одну корову і прибутком на одну корову в сільськогосподарських підприємствах у 2014 р.

Величина доходу на одну корову збільшилася з 11 567,5 грн. у першій групі до 26 906,2 грн. в останній (десятій) групі за середнього її рівня по сукупності 18 180,1 грн. За величини амортизації на одного працівника галузі молочного скотарства на рівні 53 150 грн. спостерігається максимальне значення доходу на одну корову, після чого ця величина зменшується. Величина прибутку на одну корову зростала з 672,9 грн. у першій групі до 4 047,2 грн. у підприємствах восьмої групи із наступним зменшенням до 3 710,7 грн. у підприємствах десятої групи.

Тобто зростання рівня інноваційності розвитку галузі молочного скотарства, який нами було представлено виходячи з рівня амортизації витрат на одного працівника галузі молочного скотарства, призводить: до підвищення продуктивності тварин – удою на одну корову, а також зумовлює підвищення продуктивності праці та рівня доходу, отриманого на одну корову. Водночас дія закону спадної віддачі обмежує зацікавленість господарств у подальшому підвищенні рівня інтенсифікації галузі молочного скотарства, зокрема максимум показника прибутку констатується за рівня амортизаційних витрат на одного працівника в 40 000 грн.

На наступному етапі дослідження ми звернулися до здійснення аналогічних розрахунків із використанням даних по сільськогосподарських підприємствах, які в 2014 р. виробляли і реалізовували м'ясо ВРХ. Відповідні дані представлені в табл. 2.

Особливістю даного групування сільськогосподарських підприємств є те, що в отриманих групах існує група підприємств із величною амортизаційних відрахувань на одного працівника галузі, яка дорівнює нулю. Група ця є доволі численною. Кількість підприємств, яка ввійшла до неї, дорівнювала 319. У цій же групі найменшою була чисельність середньорічного поголів'я ВРХ – 204 голови, найнижчими порівняно з наступними групами були величини собівартості і ціни реалізації 1 ц м'яса ВРХ.

Особливістю даного групування є й те, що кількість підприємств із високим рівнем величини амортизаційних витрат на одного працівника галузі (останні групи представленого в табл. 2 групування) є невеликою. В 11-й групі вона становила 66 підприємств, а в наступних двох (в 12-й і 13-й групах) – відповідно 28 і 24 підприємства.

Взагалі зі збільшенням величини амортизаційних витрат на одного працівника галузі спостерігалось підвищення показників ефективності виробництва яловичини (телятини). Так, зі збіль-

Таблиця 2

Групування сільськогосподарських підприємств України за величиною амортизаційних витрат на одного робітника в галузі м'ясного скотарства, 2014 р.

Номер групи	Група	Кількість підприємств у групі	Аморт. відрахування на 1 працівника в м'ясному скот-ві, грн.	Поголів'я, ВРХ, гол.	Виробництво м'яса ВРХ, ц	Середньодобовий приріст, г	Виробництво яловичини (телятини) на 1 працівника галузі, ц	Комерційна собівартість 1 ц, грн.	Ціна реалізації 1 ц, грн.	Прибуток (збиток) на 1 голову ВРХ, грн.	Дохід на 1 гол ВРХ, грн.
1	0	319	0	204	282	380	56	1839	1288	-551	2635
2	до 500 грн.	170	264	317	488	422	44,6	2177	1315	-862	2412
3	501-1000	166	742	307	479	427	45	2179	1300	-879	2707
4	1001-2000	233	1490	360	613	466	54	2025	1381	-644	3008
5	2001-3000	178	2510	449	844	514	69	2002	1361	-641	3049
6	3001-4000	104	3526	668	1182	484	75	1969	1314	-655	2955
7	4001-6000	143	4966	572	1048	502	74	2437	1401	-1036	3225
8	6001-8000	106	6793	508	943	508	78	2274	1354	-920	2999
9	8001-12000	108	9826	607	1225	552	93	1992	1413	-578	3818
10	12001-20000	114	15476	722	1798	682	138	2187	1413	-774	3252
11	20001-40000	66	26903	659	1262	524	136	2092	1302	-790	2572
12	40001-60000	28	46002	760	2134	769	229	2348	1474	-874	3972
13	Більше 60001	24	91737	1046	2241	587	295	2731	1452	-1279	3062
У середньому по сукупності		1759	6541	442	826	512	81	2134	1365	-768	3035

шенням групуючого показника збільшувався середньодобовий приріст із 380 г у підприємствах першої групи до 769 г у підприємствах 12-ї групи та з наступним зменшенням його до 587 г у підприємствах 13-ї групи.

Комерційна собівартість і ціна реалізації 1 ц продукції також мали тенденцію до зростання зі збільшенням величини амортизаційних відрахувань на одного робітника галузі м'ясного скотарства. Комерційна собівартість 1 ц збільшилася з 1 839 грн./ц у підприємствах першої групи до 2 731 грн./ц у підприємствах 13-ї (останньої) групи, а ціна реалізації зросла, відповідно, із 1 288 до 1 452 грн./ц. Темпи зростання ціни реалізації були меншими порівняно з темпами зростання комерційної собівартості 1 ц продукції.

Характерним для розвитку галузі м'ясного скотарства є її збитковість. За представленими в табл. 2 результатами групування вона була притаманною для всіх груп аналізованих підприємств. Найбільшою величиною збитку на одну голову ВРХ була в підприємствах сьомої і тринадцятої груп, склавши 1 036 і 1 279 грн. відповідно. На увагу заслуговує існування чіткої тенденції щодо зростання рівня продуктивності галузі зі збільшенням величини амортизаційних відрахувань на одного робітника галузі м'ясного скотарства. Рівняння, яке описує дану залежність, має вигляд $y = 0,0028x + 61,031$; високим є і коефіцієнт детермінації: $RI = 0,9426$. Пояснити дану залежність можна, з одного боку, позитивним впливом зростанням амортизаційних витрат на одного працівника на збільшення середньодобового приросту тварин, з іншого – існуванням тенденції до зменшення м'ясного поголів'я, до згорання галузі м'ясного скотарства, вирізання тварин, унаслідок чого суттєво збільшується обсяг реалізації тварин, а отже, підвищується і рівень продуктивності праці в галузі.

Водночас залежність між величиною амортизаційних відрахувань на одного працівника і середньодобовим приростом носила децю інший характер. За збереження загальної тенденції до збільшення середньодобового приросту зі зростанням величини амортизаційних відрахувань на одного працівника галузі простежується дія закону спадної віддачі. Так, за величини амортизаційних відрахувань до 48 000 грн. на одного робітника галузі рівень середньодобового приросту збільшувався, із досягненням цієї величини – зменшувався. Дана залежність дає нам підстави зробити висновок про те, що за наявного

рівня матеріального забезпечення галузі м'ясного скотарства, наявної системи організації виробництва, генетичного потенціалу тварин забезпечити більшу віддачу від ресурсів, які вкладаються в галузь, складно.

Водночас висока порівняно з імпортною продукцією величина собівартості 1 ц яловичини і телятини не дає змоги за наявної організації виробництва і невисокого рівня продуктивності тварин на відгодівлі конкурувати з імпортною продукцією галузі, яку використовують м'ясопереробні підприємства України. А це, своєю чергою, виступає не стимулом до розвитку галузі, а зумовлює її згорання.

Висновки. Підприємства галузі молочного скотарства частіше звертаються до можливості використання інновацій під час виробництва молока, ніж підприємства галузі м'ясного скотарства. Крім того, підвищення рівня інноваційності галузі молочного скотарства дає більшу віддачу порівняно з галуззю м'ясного скотарства.

І для підприємств із виробництва молока, і для підприємств із виробництва яловичини (телятини) характерною є чітка залежність: із підвищенням рівня інноваційності галузі, показники продуктивності зростають до певної величини, після досягнення якої спостерігається їх зменшення. Для галузі молочного скотарства такою величиною була величина амортизаційних відрахувань на рівні 48 тис. грн. на одного працівника галузі молочного скотарства і рівень продуктивності корів 7 300 кг, для галузі м'ясного скотарства – величина амортизаційних відрахувань на одного працівника галузі – близько 52 тис. грн. і середньодобовий приріст 720 г.

Збільшення величини амортизаційних відрахувань на одного працівника під час виробництва молока і м'яса ВРХ супроводжується підвищенням рівня продуктивності праці в галузі. А криві, які відображають дані залежності, свідчать про існування резервів у подальшому їх зростанні.

Фінансові показники у розвитку галузі скотарства та їх зміна за збільшення величини амортизаційних відрахувань на одного робітника галузі свідчать про те, що в галузі молочного скотарства спостерігається збільшення величини доходу на одну корову, водночас дія закону спадної віддачі обмежує зацікавленість господарств у подальшому підвищенні рівня інтенсифікації галузі молочного скотарства. Під час виробництва м'яса ВРХ спостерігається зростання величини доходу на одну голову ВРХ за повної збитковості виробництва яловичини (телятини).

Список літератури:

1. Біленький О.Ю. Виробництво та експорт продукції тваринництва у світі / О.Ю. Біленький // Економіка АПК. – 2012. – № 6. – С. 110–113.
2. Діброва А.Д. Основні тенденції розвитку зовнішньої торгівлі агропродовольчою продукцією / А.Д. Діброва // Економіка АПК. – 2012. – № 2. – С. 95–102.
3. За крок до найтехнологічнішої молочної ферми України // Молоко і ферма. – 2015. – № 4. – С. 8–9.
4. Зверяков М.І. Про зміну моделі економічного розвитку / М.І. Зверяков // Економіка України. – 2015. – № 6. – С. 41–49.
5. Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 р. : проект [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minagro.gov.ua/apk?nid=16822>.
6. Москаленко О.М. Соціальна орієнтація політики та можливості випереджального економічного розвитку / О.М. Москаленко // Економіка України. – 2015. – № 6. – С. 82–90.
7. Попов О.Л. Екологізація виробництва як чинник ефективного розвитку вітчизняних сільгоспідприємств / О.Л. Попов // Перспективи екологізації аграрного виробництва в Україні : зб. наук. праць / За заг. ред. Ю.О. Лупенка, О.В. Ходаківської. – К. : ННЦ ІАЕ, 2012. – С. 32–47.
8. Саблук П.Т. Екологізація агропромислового виробництва – визначальна складова сучасної аграрної політики / П.Т. Саблук, О.В. Ходаківської // Перспективи екологізації аграрного виробництва в Україні : зб. наук. праць / За заг. ред. Ю.О. Лупенка, О.В. Ходаківської. – К. : ННЦ ІАЕ, 2012. – 182 с.
9. Трактат про молочне скотарство: чорно-ряба худоба в Україні // Молоко і ферма. – 2015. – № 3. – С. 58–61.

10. Хвесик М.А. Екологічна криза в Україні: соціально-економічні наслідки та шляхи їх подолання / М.А. Хвесик, А.В. Степаненко // Економіка України. – 2014. – № 1. – С. 74–86.
11. Шубравська О.В. Інтеграційні перспективи України: переваги і ризики для аграрного сектору / О.В. Шубравська, К.О. Прокопенко // Економіка України. – 2014. – № 1. – С. 63–73.
12. Ahluwalia I.J. (1991): Productivity and Growth in Indian Manufacturing. Oxford University Press, New Delhi.
13. Buckley P., Pass C., Prescott K. (1988): Measures of international competitiveness: critical survey. Journal of Marketing Management, 86: 175–200.
14. Goldar B. (2000): Employment growth in organized manufacturing in India. Economic and Political Weekly, 35: 1–7.
15. Hitchens D., Birnie J., McGowan A. (1998): Investigating the relationship between company competitiveness and environmental regulation in European food processing: Results of a matched firm comparison. Environment and Planning, 30: 1585–1602.
16. Hoste R., Backus G.B.C. (2003): Global Pig Production Costs – Costs of Pig Production in Brazil, Canada, China, Poland and the USA Compared to those in the Netherlands. LEI, Wageningen.
17. M. Kubankova, M. Hajek, A. Votavova. Environmental and social value of agriculture innovation // Agric.Econ – Czech, 62, 2016 (3): 101–112.
18. Singh S., Kiran R., Goyal D. Identification of key factors for enhancing competitiveness: an exploratory study of the selected agri-biotech firms of Punjab in India Agric.Econ.– Czech, 61, 2015 (4): 179–188.

Шиян Н. И.

Харьковский национальный аграрный университет имени В. В. Докучаева

ИННОВАЦИЯ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ СКОТОВОДСТВА В УКРАИНЕ

Резюме

В статье прослежено влияние инноваций в отрасли скотоводства на показатели её эффективности. Предложен методический подход к определению уровня инновационности отрасли, в соответствии с которым он определяется величиной амортизационных отчислений на одного работника отрасли. Результаты расчётов свидетельствуют о том, что в отрасли молочного скотоводства в отличие от отрасли мясного скотоводства отдача от использования инноваций большая, об отсутствии на данном этапе развития отрасли мотивации к увеличению товаропроизводителями объёмов производства говядины (телятины).

Ключевые слова: инновация, скотоводство, продуктивность, отдача, прибыль, доход.

Shyian N. I.

Kharkov V. V. Dokuchaev National Agrarian University

INNOVATION AS A FACTOR TO INCREASING THE EFFICIENCY OF STOCK RAISING IN UKRAINE

Summary

This paper gives consideration to the influence of innovations on efficiency indicators in the cattle-breeding branch. A methodical approach was proposed to determine the level of branch innovation. According to this approach the branch innovation level is defined by the level of depreciation deductions per 1 employee working for the branch. The calculation data are indicative of the fact that the innovations provide a higher efficiency for the dairy cattle branch in comparison with the meat cattle branch, because there is no motivation for product producers to increase the amount of beef and/or veal products at a contemporary stage of the development of cattle-breeding branch in Ukraine.

Keywords: innovation, cattle-breeding branch, productivity, efficiency, profit, loss, revenue.

РОЗДІЛ 5

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК 332.02(477)

Приходченко Т. А.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

НАУКОВІ ОСНОВИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Визначено сутність регіону та проаналізовано чинники регіонального розвитку України. Поглиблено теоретико-методологічні положення регулювання регіонального розвитку. Обґрунтовано механізм управління регіональним розвитком в умовах децентралізації влади.

Ключові слова: регіон, регіональний розвиток, регіональне управління, регіональна політика, регіоналістика.

Постановка проблеми. Актуальність та своєчасність вирішення питань, пов'язаних із дослідженнями на регіональному рівні, зумовлені зростанням уваги до регіонів та визначенням їх провідної ролі в забезпеченні сталого соціально-економічного розвитку України, яка знаходиться під впливом світових глобалізаційно-інтеграційних процесів.

Наявні проблеми регіонального розвитку зумовлюють його несталість, а методологічне підґрунтя, на якому формуються механізми регіонального розвитку, недостатні для їх ефективного функціонування. До того ж підходи, засоби та інструменти управління регіональним розвитком не повністю відповідають сучасним тенденціям і не стимулюють у повному обсязі прискорення розвитку економіки України, тому ефективне регулювання регіонального розвитку в умовах реформування майже всіх сфер життєдіяльності країни, що має забезпечити якісне оновлення українського суспільства, є актуальною, але складною проблемою, розв'язання якої залежить від багатьох умов і чинників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження розвитку регіонів в Україні набуває особливої уваги з огляду на доведену залежність рівня соціально-економічного розвитку країни від її регіонального розвитку. Нерівномірність розвитку українських регіонів посилює науковий інтерес до цього питання починаючи від розгляду регіону як структурної одиниці в межах економічної географії та закінчуючи використанням процесного, комплексного і системного підходів у процесі здійснення відповідних досліджень.

Найбільш актуальні проблеми формування і використання стратегічного потенціалу продуктивних сил регіонів у різних соціально-економічних умовах досліджували провідні вітчизняні вчені, серед яких: О. Алімов, С. Біла [1], І. Булеєв, М. Бутко [2], З. Варналій [3], О. Вітковський, Н. Гавкалова [4], В. Геєць [5], В. Гончаров, О. Гранберг, В. Гриньова, Б. Данилишин, М. Долішній [6], С. Дорогунцов, С. Єрохін, В. Захарченко, Е. Лібанова [7], І. Лукинов, В. Медвідь [8], А. Мельник [9], Я. Олійник, В. Онищенко, Ю. Пащенко, Д. Стеченко [10], М. Фащевський, Л. Чернюк, В. Чижова, А. Чухно та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дані вчені розробили методологію дослідження регіонального розвитку, однак у зв'язку зі зміною координат суспільно-політичного розвитку України сьогодні виникають нові

проблеми, що потребують подальших системних досліджень.

Необхідність забезпечення усталеного соціально-економічного розвитку продуктивних сил України та її регіонів у сучасних складних суспільно-політичних умовах, важливість успішної інтеграції у світову спільноту зумовлюють нові завдання у сфері зміцнення стратегічного потенціалу продуктивних сил України та її регіонів як основи стабілізаційних процесів та економічного зростання для досягнення соціально прийнятної життєвої рівня населення. Нині фундаментальні засади формування і розвитку продуктивних сил збагачуються новими поглядами, концептуальними положеннями та ідеями, які знаходять реальне втілення в основних напрямках діючої державної регіональної політики. При цьому принципово важливим є те, що сучасна активізація теоретичних і прикладних аспектів комплексного дослідження складних та суперечливих процесів відтворення продуктивних сил і в цілому регіонального розвитку набуває соціальної значущості, підпорядковується соціальним цілям, пов'язаним з обмеженням бідності, забезпеченням продуктивної зайнятості й людським розвитком. Нові глобальні можливості для поступового нарощування стратегічного потенціалу продуктивних сил України відкривають процеси глобалізації та регіоналізації, хоча й у цій сфері зберігаються значні обмеження, зумовлені насиченістю світових товарних ринків в окремих сегментах, падінням платоспроможного попиту та економічним стримуванням мобільності робочої сили.

Мета статті полягає в аналізі наукових основ регіонального розвитку в умовах турбулентності економічної системи України та її регіонів, а також поглибленні теоретико-методологічних засад управління регіональним розвитком.

Виклад основного матеріалу дослідження. Регіон у світі – це територія, де є певна критична маса для розвитку. Українські області в принципі відповідають цим параметрам. І світовий досвід говорить про те, що кожен регіон має розвиватися відповідно до свого потенціалу, оскільки у кожного регіону є ті чи інші конкуренти чи порівняльні переваги для розвитку. Наявні також депресивні території в межах цих регіонів або навіть цілі регіони, що є депресивними, і завдання державної регіональної політики – надати регіонам, які мають потенціали для розвитку, можливість реалізувати ці потенціали, а для депресивних територій – ті інструменти, які можуть пом'якшити

ризиків розвитку [1, с. 60]. Регіони слугують підґрунтям для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку країни за рахунок того, що на рівні регіону відбувається початкове акумулювання та розподіл людського, інтелектуального та соціального капіталів, природних, матеріально-технічних, фінансово-кредитних та інших ресурсів [4, с. 10].

Ураховуючи багатоаспектність категорії «регіон» та використовуючи міждисциплінарний підхід, регіональний розвиток можна характеризувати з різних точок зору, а саме економікою, державним і регіональним управлінням, регіональною політикою, регіональним менеджментом та ін. Таким чином, майже всі сфери регіонального розвитку стають предметом наукового пізнання. Розвиток даної науки супроводжується появою нових знань, удосконаленням методології, виникненням новітніх методів дослідження, що зумовлює необхідність виникнення нової парадигми регіоналістики.

Так, В.Ю. Медвідь вважає, що реальний регіональний розвиток може бути виявлений на основі дослідження змін окремих параметрів його основних форм (території – освоєність, насиченість; економічної (господарської) системи – цілісність, стійкість, комплексність, життєздатність, цілеспрямованість, синергічність; економічного простору – однорідність, неоднорідність) та інших властивостей регіону.

Кількісні та якісні зміни параметрів регіонального розвитку є свідченням того, що такий процес має безповоротний характер – за умови наявності позитивного тренду динаміки або зворотний – за наявності негативного тренду динаміки. В обох випадках проявом регіонального розвитку стають протиріччя між рівнем розвитку продуктивних сил (природних, матеріальних і трудових) і змістом виробничих відносин (між характером суспільного виробництва і способом привласнення отриманих результатів) [8, с. 11].

Регіональний розвиток постійно підпадає під вплив різних ризиків – політичного, фінансового (кредитно-банківського, валютного, інфляційного), підприємницького, інвестиційного, споживчого, інформаційного, екологічного тощо. Комплексний вплив дії означених ризиків, своєю чергою, є породженням викликів глобалізації. Це ставить перед регіонами завдання попередження негативних наслідків глобалізаційного впливу, які найчастіше проявляються через посилення диспропорційності основних показників соціально-економічного розвитку регіонів (ВРП та обсяг прямих інвестицій на душу населення, питома вага регіону у структурі загальнонаціональних експорту та імпорту, рівень оплати праці тощо).

Під впливом процесів глобалізації та внаслідок продовження входження економіки України у систему міжнародного поділу праці характерними ознаками регіонального розвитку стали: локалізація центрів економічного розвитку; наростання депресивних соціально-економічних тенденцій на території старопромислових регіонів; збереження високих показників монополізації локальних регіональних ринків. Таке поєднання ризиків локалізації регіонального розвитку та хронічних регіональних диспропорцій ставить перед державою нові виклики, змушує шукати нові механізми та інструменти стимулювання регіонального розвитку, вимагає активного пошуку нових шляхів удосконалення системи управління регіональним розвитком як основи досягнення стабільного, збалансованого,

безпечного розвитку регіонів, що розглядається як запорука процвітання країни в ХХІ ст.

Усі країни впроваджують регіональний розвиток із різноманітних причин і розуміють його по-різному. Іноді регіональний розвиток нерозривно пов'язаний із проблемою забезпечення мобілізації заходів на субнаціональному рівні у процесі розвитку країни та забезпечення форми управління розвитком на засадах субсидіарності (у подібних випадках цей процес часто супроводжується певною формою регіоналізації та поглибленої децентралізації).

Теоретично цілком можливо будувати політику регіонального розвитку, визначивши «регіон» рівнем, який максимально підходить для планування та забезпечення регіонального розвитку. У цьому разі політика регіонального розвитку загалом регламентує питання врядування. Здебільшого (проте не обов'язково) цей підхід поширений у державах, які дотримуються принципів регіоналізації чи федералізації (наприклад, у Бельгії, Іспанії, Німеччині).

Основний аргумент на користь регіонального розвитку полягає в тому, що саме регіон є тим оптимальним рівнем, на якому слід планувати та здійснювати заходи з розвитку, які відповідають засадам національної (галузевої) політики, а також потребам регіонального та місцевого рівнів. Саме на регіональному рівні можна «зрозуміти ситуацію зсередини» та забезпечити інтеграцію заходів різного галузевого спрямування. Цього не можна досягти у разі застосування низхідного підходу до управління, особливо у більш великих країнах, як Україна.

Регіональний розвиток необов'язково дорівнює політиці подолання міжрегіональних диспропорцій. Навіть за відсутності міжрегіональної диспропорції у багатьох ситуаціях знайдуться міцні аргументи на користь регіонального розвитку, який розуміють як процес планування розвитку на регіональному рівні шляхом інтеграції пріоритетів національної політики з урахуванням регіональних і місцевих потреб, а також визначення і провадження відповідних інвестицій. Однак у багатьох випадках політика регіонального розвитку часто визначається занепокоєнням стосовно диспропорції і нерівного розвитку регіонів.

Із 2001 р. у багатьох різноманітних документах неодноразово повторюється концепція розвитку регіональної політики України. Усі ці документи мали спільні елементи: політика стосується всіх регіонів України; всі регіони повинні прагнути до підвищення своєї конкурентоспроможності задля забезпечення загальнонаціонального процвітання і гідного рівня життя всім громадянам незалежно від місця їх проживання. Акцент різних стратегічних документів дещо відрізнявся з точки зору уваги до територій із меншим за середній рівнем соціально-економічного розвитку. Основні відмінності полягали у такому: у деяких документах зроблено акцент на відмінностях між регіонами; багато документів зосереджуються на відмінностях усередині регіонів. Отже, можна зробити висновок про наявність двох різних підходів до подолання диспропорції: 1. між регіонами – використовується термін «відсталі регіони», і ці регіони отримують спеціальну підтримку від держави з бюджету; 2. всередині регіонів – їх називають територіями із соціально-економічними проблемами місцевого характеру. Саме цих територій стосується Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів».

Узагалі політика регіонального розвитку забгато уваги приділяла питанню депресивності, яку насамперед розуміли не на регіональному рівні, а на субрегіональному, тобто на місцевому. На відміну від законодавчих норм чи стратегічних положень на практиці увага зосереджується саме на політиці стосовно територій із соціально-економічними проблемами місцевого характеру. Це класичний підхід до депресивності, який можна спостерігати в багатьох країнах незалежно від наявності у них політики регіонального розвитку. У цьому разі не йдеться про регіональний розвиток, навіть якщо було б доцільно включити цей підхід до політики регіонального розвитку, він мав би стати лише одним з її елементів. У політиці регіонального розвитку є питання більш фундаментального характеру, які потребують регулювання.

На практиці акцент політики регіонального розвитку України змінився – від уваги до усіх регіонів, їх конкурентоспроможності та здатності сприяти розвитку національної економіки до питань міжрегіональної диспропорції, зокрема диспропорції між суб'єктами субрегіонального рівня на всій території країни.

Зараз в Україні поставлене пріоритетне завдання – розробка нової концепції територіального розвитку та формування ефективної економічної спеціалізації регіонів. Оскільки регіони мають різний рівень соціально-економічного розвитку, необхідно проводити регіональну політику, спрямовану на вирівнювання умов і підвищення рівня розвитку даних регіонів. Успіх проведення економічних реформ багато в чому залежить від реалізації пріоритетів довгострокової стратегії держави, від ходу проведення оздоровлення економіки та сильної соціальної політики. Важливу роль у даному контексті набуває державне управління економікою, а у зв'язку з перенесенням тяжкості реформ від центру в регіони комплекс теоретичних та практичних питань регіонального управління стає дуже важливим.

Основна проблема, яка ускладнювала впровадження політики регіонального розвитку загалом і подолання міжрегіональної диспропорції та депресивності територій зокрема, пов'язана з відсутністю ясності стосовно відповідних функцій та відповідальності на різних рівнях управління. У цьому зв'язку особливого значення набуває процес децентралізації, адже він дає змогу роз'яснити ту принципову роль, яку субнаціональні, особливо субрегіональні суб'єкти, відіграватимуть у тих основних напрямках, які визначають конкурентоспроможність регіону та якість життя у ньому. Загальне прагнення до децентралізації не дасть змоги оминати питання визначення, як саме центральні органи влади мають діяти як адміністратор загальної політики регіонального розвитку, зокрема під час установа міжрегіональної непропорційності та подолання цієї проблеми. Їх роль має відповідати логіці децентралізації, отже, необхідно уникнути неналежного мікроуправління питаннями розвитку, які найкраще вирішувати всередині регіону.

Державна стратегія підвищення ефективності територіального управління повинна бути орієнтована передусім на підтримання достатнього рівня життя населення, на забезпечення цілісності й єдності економічного простору країни, на формування умов сталого та індустріально-інноваційного розвитку регіонів. Важливою умовою досягнення поставлених цілей є формування в Україні відповідної нормативно-правової бази.

Регіональний фактор може бути оптимально задіяний у формуванні стабільного економічного росту країни за умови, що структурні перетворення в країні будуть відбуватися з урахуванням пропорційності і рівноваги трьох складових частин регіональних систем: економічної, соціальної та екологічної. При цьому стратегічні галузі повинні бути підпорядковані таким національним інтересам держави, як зміцнення соціальної сфери шляхом створення нових робочих місць та оздоровлення навколишнього природного середовища.

Темпи економічного розвитку в цілому у Україні супроводжуються диференціацією за рівнями розвитку окремих її регіонів. Рівень життя у великих містах та промислових центрах значно вищий, ніж у менш розвинутих регіонах, особливо в сільській місцевості. У результаті виникають диспропорції, які значною мірою стримують реалізацію стратегічних цілей щодо побудови соціально орієнтованої ринкової економіки. Отже, виникає необхідність модернізації регіонального управління, що дасть змогу вдосконалити взаємовідносини між державними, регіональними та місцевими органами управління.

Економічне зростання регіонів у сучасних умовах неможливе тільки за рахунок концентрації на території основних факторів виробництва та адміністративних повноважень. Воно передбачає нарощування організаційного потенціалу, тобто здатності регіонального менеджменту до залучення відповідних господарських суб'єктів, які зможуть зробити позитивний внесок у створення і збереження цінностей суспільства (людського капіталу, знань, технологій). У зв'язку із цим основною проблемою, яка повинна вирішуватися в процесі введення принципів регіонального управління, є інтеграція ефективного державного і місцевого управління з процесами стратегічного планування сталого територіального розвитку.

Сучасною концепцією державної регіональної політики України категорія «регіональний розвиток» визначається як процес соціальних, економічних, екологічних, гуманітарних та інших позитивних змін у регіонах, а «програма регіонального розвитку» представлена як комплекс взаємопов'язаних завдань та заходів довготривалого характеру, спрямованих на досягнення визначених цілей регіонального розвитку (оформлений як документ, що готується та затверджується в установленому законодавством порядку) та реалізується через проекти регіонального розвитку, об'єднані спільною метою [11]. Своєю чергою, завданнями організаційно-економічного механізму управління соціально-економічним розвитком регіону є: зростання конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості регіону; інноваційний розвиток виробничої та невиробничої бази регіону; розвиток пріоритетних галузей економіки регіону; активізація ділової активності в регіоні; розвиток інституційної структури регіону тощо. Отже, дотримання концепції державної регіональної політики та побудова організаційно-економічного механізму управління розвитком регіону сприятиме вирішенню пріоритетних завдань регіонального розвитку та створить передумови для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку країни.

Висновки. Регіональний розвиток є результатом інтегральної дії низки факторів, найважливішими серед яких є: раціональне використання природно-ресурсного та виробничо-економічного потенціалу регіону; вдосконалення процесів рин-

кового реформування; покращення умов життєдіяльності населення. На формування регіональної політики здійснюють вплив різні чинники, які можна згрупувати за чотирма напрямками: економічні відносини; соціальні проблеми; природно-ресурсні чинники; розвиток людського капіталу.

У зв'язку із тим, що існує відмінність між факторами впливу на управління розвитком регіону та через різний ступінь їх розробки, доцільною є побудова таких груп механізмів політики регулювання регіонального розвитку, які б стали стимулятором управління розвитком регіону в цілому. Так, першочерговими заходами з активізації регіонального управління комплексним розвитком економіки регіону повинні стати: по-перше, розробка комплексних програм стимулювання інвестиційного розвитку інноваційної діяльності; по-друге, забезпечення пріоритетного розвитку виробничої сфери; по-третє, системний підхід до формування політики соціально-економічного розвитку регіону.

Таким чином, у політиці регіонального розвитку необхідно забезпечити баланс, який був

порушений так званою політикою невеликих територій. Відновлення балансу має узгоджуватися з характеристиками політики, які проаналізовано вище. Загалом область є оптимальним територіальним рівнем, на якому необхідно визначати і структурувати фактори, що пов'язані з регіональною конкурентоспроможністю і мають економічний характер, а також фактори, що пов'язані з рівнем зайнятості та навичками, доступністю та забезпеченням основних послуг. Ці фактори визначають рішення щодо господарської діяльності та інвестицій. Стратегії та плани регіонального розвитку мають зосереджуватися на детальному плануванні цих елементів. Регіони, які характеризуються відносною диспропорцією, повинні отримувати певну додаткову допомогу для вирішення своїх проблем. Найкращим способом вирішення цього завдання є ефективні механізми партнерства за участю органів місцевого самоврядування, територіальних органів державної влади, а також інших ключових зацікавлених сторін.

Список літератури:

1. Держава та регіони: від патерналізму до партнерства : аналіт. доповідь / С.О. Біла, О.В. Шевченко, В.І. Жук [та ін.] ; за ред. С.О. Білої. – К. : НІСД, 2010. – 64 с.
2. Бутко М.П. Регіональне управління: інноваційний підхід : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / М.П. Бутко, О.О. Зеленська, С.М. Зеленський [та ін.] ; за заг. ред. д.е.н., проф. М.П. Бутка. – К. : Знання України, 2006. – 560 с.
3. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку : [монографія] / За ред. З.В. Варналія. – К. : Знання, 2005. – 498 с.
4. Управління регіональним розвитком: проблеми та перспективи : [монографія] / Н.Л. Гавкалова, Л.Й. Аведян, Г.М. Шумська [та ін.] ; за заг. ред. докт. екон. наук, проф. Н.Л. Гавкалової. – Х. : ХНЕУ, 2013. – 400 с.
5. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство / За ред. В.М. Геєця ; Науководослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України. – Х. : ІНЖЕК, 2006. – 240 с.
6. Регіональна політика та механізми її реалізації / За ред. М.І. Долішнього. – К. : Наукова думка, 2003. – 489 с.
7. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз : [колективна монографія] / За ред. чл.-кор. НАНУ, д-р екон. наук, проф. Е.М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 328 с.
8. Медвідь В.Ю. Методологічні основи економічного регулювання регіонального розвитку : автореф. дис. ... докт. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / В.Ю. Медвідь. – Чернівці, 2016. – 40 с.
9. Організаційно-економічний механізм розвитку регіону: трансформаційні процеси та їх інституційне забезпечення : [монографія] / За ред. д. е. н., проф. А.Ф. Мельник. – Тернопіль : Економічна думка, 2003. – 608 с.
10. Стеченко Д.М. Програмно-цільова орієнтація в управлінні соціально-економічним розвитком регіону / Д.М. Стеченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.univer.km.ua/visnyk/1375.pdf>.
11. Закон України «Про засади державної регіональної політики» від 05.02.2015 № 156-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/156-19>.

Приходченко Т. А.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

НАУЧНЫЕ ОСНОВЫ РЕГИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ УКРАИНЫ

Резюме

В статье определена сущность региона и проанализированы факторы регионального развития Украины. Углублены теоретико-методологические положения регулирования регионального развития. Обоснован механизм управления региональным развитием в условиях децентрализации власти.

Ключевые слова: регион, региональное развитие, региональное управление, региональная политика, регионалистика.

Prykhodchenko T. A.

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

SCIENTIFIC FOUNDATIONS OF REGIONAL DEVELOPMENT OF UKRAINE

Summary

Defined the essence of the region and analyzes factors of regional development of Ukraine. Deepened the theoretical and methodological framework for the regulation of regional development. Proved the mechanism of management of regional development in the context of decentralization.

Keywords: region, regional development, regional management, regional policy, regionalism.

УДК 338.33:332122

Прокопюк А.

Вища економічна школа в Бялимстоку, Польща

НАУКОВІ ЗАСАДИ СТРУКТУРУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті визначено концептуальні засади дослідження структури економіки регіону. Запропоновано типологію структури економіки регіону за низкою критеріїв. Обґрунтовано напрями формування регіональної політики та її взаємозв'язку зі структурною політикою на національному та регіональному рівнях.

Ключові слова: регіон, структура економіки регіону, структурні деформації, структурна трансформація, регіональна політика, структурна політика.

Постановка проблеми. Нині структурні зміни дедалі більше стають предметом досліджень в економічній науці у зв'язку з виникненням інформаційної економіки, появою транзакційного сектора, різних деформацій у структурі споживання, мотивацій, уподобань. Структурні зміни в економіці можуть мати як стихійний характер, так і бути регульованими державою. Вони показують, що різні складники вітчизняної економіки та реальна економічна динаміка в Україні розвиваються з різною інтенсивністю. Так, яку б структуру національної економіки не взяти – галузеву, територіальну, за формами власності тощо, – всюди можна помітити значну різницю у темпах та якості зростання, а місцями й спаду. Особливе місце в системі структуризації національної економіки належить структурі економіки регіонів. Остання, з одного боку, виступає як результат структурної та регіональної політик, що реалізуються на національному рівні, з іншого – зумовлює структуру економіки країни загалом. Відповідно, забезпечення довготривалих раціональних співвідношень та взаємозв'язків між усіма елементами регіональної системи, досягнення оптимальних пропорцій між ними як основи забезпечення сталого розвитку територій розглядаються як одні з пріоритетних завдань державної регіональної політики в цілому і регіональної структурної політики зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем диспропорційного розвитку регіонів присвячено роботи В. Геєця, П. Гудзя, М. Долішнього, В. Данилишина, М. Джамана, Ю. Орловської, В. Приходько, В. Прушківського, І. Сторонянської, Л. Чернюк та багатьох інших. Особливий внесок у дослідження галузевої структури економіки й економічної системи зробили українські вчені: Л. Шинкарук, А. Ігнатюк, З. Герасимчук, І. Крючкова, Я. Жаліло, В. Точилін та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значний доробок із даної проблематики, додаткового вивчення потребують питання теоретичного осмислення сутності поняття «структура економіки регіону», розроблення типології економічного розвитку регіону. Крім того, постає об'єктивна необхідність обґрунтування теоретико-методологічних засад дослідження структурних трансформацій регіонального розвитку; ідентифікування та систематизування наукових підходів до розроблення концептуальних і прикладних засад формування державної регіональної політики та визначення стратегічних пріоритетів структурних трансформацій в економіці регіонів.

Мета статті полягає у розробленні концептуальних засад дослідження структури економіки регіону, зокрема в частині визначення сутності та типологізації структури економіки регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Економічний розвиток є багатоплановим процесом, що включає економічне зростання, підвищення якості та рівня життя, комплексні структурні зрушення. Даний процес пов'язаний із серйозними протиріччями і не завжди демонструє прямолінійне зростання, а характеризується нерівномірністю (має складну структуру фаз спаду і підйому). Тенденції розвитку можуть набувати позитивних і негативних проявів. Відбуваються кількісні й якісні зміни. Дана суперечлива динаміка чітко простежувалася в 90-х роках у вітчизняній економічній системі, коли трансформаційні процеси супроводжувалися і зумовлювалися вагомими структурними зрушеннями: реформуванням структури відносин власності, істотними зрушеннями в структурах фаз відтворення на мега-, макро-, мезо-, мікро- і нанорівнях її функціонування, у структурах реального і фінансового секторів економіки, у структурах традиційних та інноваційних сфер економічних відносин, у структурі цілей і завдань економічного розвитку, у структурах традиційного та інноваційного стратегування економічного зростання. Істотні зміни відбувалися і в сегментах інфраструктури, що забезпечують функціонування і розвиток економічної системи. Загалом можна стверджувати, що успішність і стійкість динамічного економічного розвитку суспільства залежать від досконалості й якості його структури та інфраструктури, які характеризують специфіку і конкурентоспроможність національної економічної системи.

Сучасний економічний розвиток регіону передбачає оновлення техніко-технологічних, організаційно-управлінських, соціально-економічних та інституційних відносин економічної системи регіону. Він протікає по-різному залежно від конкретних історично сформованих технологічних укладів, відносин власності, виробництва, обміну розподілу і споживання. Економічна система являє собою взаємодію сукупності елементів і зв'язків між ними. Структура – це спосіб взаємодії між елементами економічної системи через певні форми зв'язку.

Економічна система регіону має властивість стійкості, яка забезпечується її фракталами, тобто традиціями і властивістю динамічності, яка забезпечується її оновленням, тобто інноваціями. Стійкість її розвитку залежить від досконалості, якості і динамічності структур і механізмів їх взаємодії. Традиції конкретної економічної системи виступають фундаментальними інноваціями, їх генетичним середовищем, оновлення якої залежить від динаміки «творчих руйнувань» [1], тобто власне інновацій, забезпечених інвестиціями.

На підставі цього методологічного положення вважаємо за доцільне виділити основні групи вза-

емодіючих структур економічного розвитку регіону, які типологізуємо за такими критеріями, як:

- форма власності. Це базисна архітектоніка структури економічного розвитку регіону, яка включає сукупність форм суспільного виробництва і форм привласнення на основі визначеної власності. Пануюча форма власності, взаємодія суб'єктів власності та інтересів у межах регіону визначають принцип і спосіб привласнення благ;
- спосіб взаємодії виробників благ із засобами виробництва. Визначає конкретну форму взаємодії продуктивних сил і виробничих відносин (фазу відтворення) у регіоні;
- інституційне забезпечення. Характеризує сукупність інститутів, правил і норм, що регулюють взаємозв'язки суб'єктів структур економічної системи (сфери відносин);
- комунікативно-синергетична взаємодія структур економічної системи регіону. Характеризує взаємозв'язок традиційних, фрактальних та інноваційних властивостей, які забезпечують стабільний розвиток регіональної економічної системи. Визначає ступінь стійкості системи;
- роль в економічній системі регіону: основна або допоміжна;
- визначальний сектор економічної системи регіону, що характеризує її спеціалізацію (реальну і фінансову);
- рівень функціонування: мезо-, мікро- і нано-економіка.

Крім даної типологізації структур економічного розвитку регіону, можливим є їх укрупнений поділ на економічні ендогенні структури (господарючі одиниці), у взаємозв'язку яких розкривається зміст економічної системи, і неекономічні екзогенні структури (освіта, наука, культура). Останні в теорії і господарській практиці належать до категорії інфраструктури, яка впливає на зміст національної економічної системи.

Якщо економіка розглядається у вигляді системного утворення, то, відповідно, вона набуває форми економічної системи і економічний розвиток набуває вигляду трансформаційних системних змін структури залежно від умов сучасного технологічного укладу. При цьому існує не простий набір елементів структур системи, а ієрархічна побудова її системоутворюючих елементів.

Характерною особливістю системи виступає наявність функцій, які може реалізувати лише цілісний об'єкт, а елементи виконати цього не спроможні. Структура економічної системи регіону – це її найважливіша характеристика. Спираючись на структурні особливості економічних систем, слід зазначити, що кожна економічна система регіону має малі підсистеми: домашні господарства, підприємства, галузі, економіко-політичні системи, техніко-економічні та інші, засновані на поділі і кооперації праці. Джерелом економічного розвитку є суспільний поділ праці, що призводить до його спеціалізації і до формування нових економічних зв'язків, перетворюючи економіку в єдину систему. У сучасних умовах продуктивні сили являють собою складну структуру виробництва і галузей. Кожен етап економічного розвитку має у своїй основі певну технологію виробництва, співвідношення сфер і галузей народного господарства і, відповідно, виражається у специфічній структурі суспільного виробництва. Розглядаючи економічну систему з позиції формаційного підходу як поступальний розвиток, заснований на конкретному способі виробництва, структури розвитку представлятимуть внутрішню організацію суспільного виробництва.

Структурний аналіз дає змогу зробити більш детальне вивчення економічних процесів. Структурування вимагає виділення пропорцій складових частин стосовно один одного. Відносини реалізуються через стійкі зв'язки між елементами структури і здатні до зміни або збереження за допомогою інфраструктури. Проведення структурного аналізу дає змогу визначити сутність і спрогнозувати майбутній стан і розвиток економічної системи: 1) повніше пояснити процеси, які відбуваються в національній економіці; 2) виробити найбільш ефективну, актуальну, гнучку національну політику.

Успіх в економічному розвитку регіону багато в чому зумовлений істотними структурними змінами, отже, для забезпечення динамічного розвитку слід переглянути наявні структури економічного розвитку з урахуванням зростаючого впливу і поширення інноваційної компоненти, тобто інновацізації.

Результати, яких досягнули більшість країн Заходу, безпосередньо залежать від реалізації глибоких структурних змін, забезпечили високу динаміку й якісні трансформації виробництва. Найбільш швидкі темпи зростання країн Південно-Східної Азії пояснюються форсуванням реформування і розвитку нетрадиційних секторів, тобто це також результат різкої, стрибкоподібної зміни господарської структури.

Структура економіки регіону, а отже, й економічного розвитку, – дуже багатопланове поняття, яке розкривається з позиції різних точок зору і відображає співвідношення на всіх рівнях господарської системи. Прийнятим у науці і практиці є виділення таких структур:

1. Галузева структура економіки. Галузева структура характеризує співвідношення, взаємозв'язки і пропорції між різними галузями і підгалузями в системі національного господарства чи економіки регіону. Формування галузевої структури економіки відбувається на основі суспільного поділу праці. Галузева структура складна, динамічна і піддається кількісним і якісним змінам, перебуваючи під впливом науково-технічного прогресу, суспільно-історичних умов, циклічного розвитку економіки і низки інших чинників. Виділення в системі господарства основних сфер економіки (сільського та лісового господарства, промисловості та будівництва, транспорту, торгівлі та інших галузей сфери послуг) зумовлює загальний поділ праці. Далі в ході конкретизації в кожній із цих сфер виділяють самостійні галузі на основі поділу праці. І, нарешті, відображенням внутрішньогалузевого поділу праці виступають підгалузі.

У процесі функціонування суспільного відтворення формуються тісні міжгалузеві взаємозв'язки, вивчення яких дає змогу здійснювати прогнозування розвитку економіки регіону та країни загалом. Необхідність аналізу цих взаємозв'язків була покладена в основу моделі міжгалузевих балансу, розробленої в 30-х роках минулого століття В.В. Леонтєвим [2]. Модель В.В. Леонтєва «витрати – випуск» відображає кількісні співвідношення між витратами ресурсів і випуском продукції в кожній галузі національного господарства чи окремої території, показує рух товарів і послуг з однієї галузі економіки у всі інші [3; 4].

Упродовж ХХ ст. галузева структура економіки постійно змінювалася. На початку ХХ ст. у формуванні суспільного продукту західних країн

переважали природоексплуатуючі сфери діяльності (галузі первинної переробки природної сировини), сільське господарство; було покладено початок розвитку машинобудування. У середині ХХ ст. спостерігаються стрімке зниження питомої ваги сировинних галузей і сільського господарства в загальному обсязі виробленого ВВП і різке зростання частки сфери послуг. Перехід до постіндустріального суспільства в кінці ХХ ст. призвів до кардинальних змін у галузевій структурі розвинених країн, що знайшло своє відображення в таких аспектах:

- у формуванні загального обсягу ВВП тривало скорочення частки сільського та лісового господарства, всіх видобувних галузей і важкої промисловості;

- водночас спостерігалось зростання випереджаючими темпами цілої низки наукомістких галузей виробничої сфери, таких як електронне машинобудування, електротехніка, робототехніка, ракетно-космічна галузь, контрольно-вимірювальне та аналітичне приладобудування тощо;

- відбувається зростання питомої ваги сфери послуг, зокрема таких її підсистем, як охорона здоров'я, наука, освітні послуги, соціальне страхування і забезпечення [5].

2. Відтворювальна структура. Дана структура відображає співвідношення складових елементів суспільного продукту на основі їх функціонального призначення. В економічній теорії під час аналізу суспільного продукту як основні виділяються такі відтворювальні пропорції: пропорції між обсягом виробництва засобів виробництва й обсягом виробництва предметів споживання – вони описують натурально речовий склад виробленого валового суспільного продукту; пропорції між необхідним і додатковим продуктом, що характеризують структуру розподілу виробничого національного доходу між працею і капіталом; пропорції між фондами витрат та заощаджень, що показують структуру розподілу валових заощаджень; пропорції між фондами заощаджень і споживання у складі використаного національного доходу, що відображають структуру його розподілу залежно від тієї функціональної ролі, яку виконують у задоволенні поточних потреб (фонд споживання) або беруть участь в формуванні продукту для задоволення майбутніх потреб (фонд заощаджень).

Галузева структура виробництва дає змогу проаналізувати сформовану систему розподілу виробничих ресурсів за основними видами діяльності, а також характеризує частку окремих галузей (та їх роль) у формуванні загального обсягу національного продукту. Виходячи з різних умов економічного розвитку суспільства, галузева структура може зазнавати трансформацій, динаміка яких характеризується ступенем і інтенсивністю здійснення змін [6].

3. Регіональна структура являє собою сукупність пропорцій, що характеризують розміщення продуктивних сил по регіонах країни. Вона дає змогу виявити особливості територіального поділу праці в межах окремої країни. Регіональна структура виражається часткою кожного регіону у виробленому ВВП держави. В умовах глибокого суспільного поділу праці необхідна горизонтальна і вертикальна інтеграція, виникають стійкі зв'язки у виробництві конкретних видів продукції, тобто відбувається формування виробничої кооперації. Як правило, кооперативні зв'язки відповідають і співвідносяться з географічним розміщенням про-

дуктивних сил території країни і забезпечують мінімізацію транспортних витрат. За наявності в країні депресивних регіонів регіональна політика повинна бути спрямована на подолання кризових явищ у них, на вирівнювання їх соціально-економічного розвитку, забезпечення відповідного рівня життя населення в кожному регіоні, а також стабільності соціально-економічної ситуації в усіх регіонах.

4. Зовнішньоторговельна структура визначається пропорціями між різними товарними групами в експорті та імпорті продукції. По суті, вона відображає структуру національного господарства як із позицій її зовнішніх економічних зв'язків, так і з позицій рівня розвитку національної економіки. Наприклад, якщо розглядати зовнішньоторговельну структуру економіки промислово розвинених держав, то можна відзначити в структурі експорту високу питому вагу продукції кінцевого споживання, у тому числі високотехнологічної, наукомісткої та інноваційної продукції. У структурі експорту більшості країн, що розвиваються, висока питома вага сировинних товарів, енергоносіїв, продукції екологічно шкідливих виробництв. У структурі імпорту таких держав спостерігається переважання обладнання, зокрема високотехнологічного, машин, транспортних засобів. Таке співвідношення дає змогу активно використовувати переваги міжнародного поділу праці. Економічна структура не є незмінною і піддається перетворенням, наприклад у результаті змін у нормі прибутку окремих галузей, а також завдяки застосуванню інструментів державної та регіональної політики для прискорення прогресивних структурних зрушень. Структурні перетворення в регіоні – це зміна економічних відносин для модифікації структури економіки регіону. Значною мірою вони зумовлені трансформацією відносин власності (зокрема, через приватизацію), а також проведенням заходів, спрямованих на підвищення ефективності розподілу і використання ресурсів. Економічна політика національного і регіонального рівнів повинна враховувати можливі наслідки таких перетворень, оскільки різкі, тим більше економічно не обґрунтовані, а лише політично мотивовані зміни структури, можуть призводити до глибоких і гострим наслідків, навіть криз, що охоплює не тільки регіональну, а й національну економіку. При цьому регіональні органи влади повинні виходити з міркувань доцільності, сприяти перебудові структури економіки, сприяти формуванню оптимальних співвідношень попиту і пропозиції на продукцію різних галузей. Очевидно, що перетворення структури економіки не може бути і не повинно здійснюватися тільки ринковими методами. Необхідна грамотна економічна політика, цілеспрямована і мотивована. Зауважимо, що трансформація економіки регіону не може відбуватися відособлено від економічної ситуації в державі. Тобто зміни у структурі економіки регіону безпосередньо залежать від політики структурних зрушень, яка реалізовується на національному рівні. При цьому зміна структури економіки в принципі не може відбуватися лише за допомогою ліберальних методів та інструментів у процесі розвитку інститутів ринку. Це вимагає розробки і реалізації ефективної промислової політики в рамках державної економічної політики [7].

Різкі структурні трансформації можуть зумовити неоднозначні наслідки для економіки регіону, держави або навіть для зовнішньоеконо-

мічних зв'язків та спровокувати формування структурних криз. Структурні кризи проявляються в окремих сферах економічної системи, що істотно відрізняє їх від циклічних криз, що виявляються в зміні кон'юнктури економіки. Сутність структурної кризи передбачає її вплив на галузі господарства регіону та держави впродовж тривалого періоду. Структурні кризи носять характер тривалого нециклічного явища і проявляються в порушенні загальноекономічних пропорцій, що може спричинити занепад окремих галузей чи видів діяльності. Нерівномірність економічного розвитку в територіальному масштабі є однією з основних причин структурних криз. Галузева структура економіки зазнає змін нерівномірно в різних регіонах, що може призвести до поглиблення міжрегіональних диспропорцій в країні. Техніко-економічною причиною структурних криз є зростання невідповідності щодо технологічного способу виробництва внаслідок використання нових технологій, революційних і еволюційних змін у межах виробництва.

Висновки. Чим структура економіки регіону є динамічнішою і чим вища еластичність суспільних і соціально-економічних умов розвитку регіону, тим ефективнішу структуру економіки можна отримати на виході модернізації.

Визначальну роль у ході реалізації структурних трансформацій економіки регіону відіграє структурна політика, яка являє собою систему заходів державного регулювання з метою створення умов для сталого довготривалого економічного зростання і перебудови структури економіки з метою захисту і стимулювання галузей, конкурентоспроможних на внутрішньому і зовнішньому ринках або розвиток яких відповідає національним інтересам.

Таким чином, державне регулювання структурних змін здійснюється на основі аналізу сформованої структури, прогностичних оцінок, що дають змогу визначити необхідні напрями зміни наявної структури і співвідношення елементів нової структури, а також вироблення методів сприяння досягненню орієнтирів.

Список літератури:

1. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития / Й.А. Шумпетер. – М. : Прогресс, 1982. – 452 с.
2. Леонтьев В.В. Избранные произведения : в 3-х т. Т. 2. Специальные исследования на основе методологии «затраты – выпуск» / В.В. Леонтьев. – М. : Экономика, 2006. – 544 с.
3. Ляшенко І.М. Економічні гіпотези та динаміка рівноважних цін в моделі Леонтьєва «витрати – випуск» / І.М. Ляшенко, О.І. Ляшенко, А.М. Онищенко // Економічна кібернетика. – 2009. – № 3–4.
4. Ляшенко І.М. Економіко-математичні методи та моделі сталого розвитку / І.М. Ляшенко. – К. : Вища школа, 1999. – 236 с.
5. Экономическое развитие, рост и структурные изменения [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.be5.biz/ekonomika/e010/21.htm>.
6. Добрынин А.И. Экономическая теория / Под ред. А.И. Добрынина, Л.С. Тарасевича ; 3-е изд. – СПб. : Питер, 2004. – 544 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://financecredit.biz/ekonomicheskaya-teoriya/165-vosproizvodstvennaya-otraslevaya-16145.html>.
7. Герасимов Б.И. Структурная перестройка экономики / Б.И. Герасимов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://yourlib.net/content/view/14353/164/>.

Прокопук А.

Высшая экономическая школа в Бялимстоке, Польша

НАУЧНЫЕ ОСНОВЫ СТРУКТУРИРОВАНИЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Резюме

В статье определены концептуальные основы исследования структуры экономики региона. Предложена типология структуры экономики региона по ряду критериев. Обоснованы направления формирования региональной политики и ее взаимосвязи со структурной политикой на национальном и региональном уровнях.

Ключевые слова: регион, структура экономики региона, структурные деформации, структурная трансформация, региональная политика, структурная политика.

Prokopyuk A.

Higher Economic School in Byalymstoku, Poland

SCIENTIFIC BASIS OF STRUCTURING OF THE REGIONAL ECONOMY

Summary

Conceptual bases of research of the economic structure of the region is proposed. A typology of the economic structure of the region on several criteria is worked out. The directions of forming regional policy and its relationship with structural policies at national and regional levels are grounded.

Keywords: region, the structure of the regional economy, structural deformation, structural transformation, regional policy, structural policy.

УДК 332.133.6 (477.74)

Сідлецька О. С.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КЛАСТЕРНИХ УТВОРЕНЬ В ОДЕСЬКОМУ РЕГІОНІ

У статті проаналізовано стан розвитку економіки в Одеському регіоні з метою можливого створення кластерів. Досліджено зміни обсягу випуску продукції та рейтингові ступені основних галузей господарства регіону. Розглянуто основні завдання створення регіонального кластера на базі хлібопереробної промисловості. **Ключові слова:** кластер, показники розвитку економіки регіону, переробна галузь, хлібопекарська галузь, модель регіонального інноваційного кластера.

Постановка проблеми. Україна, маючи значні природні та виробничі ресурси, вигідне фізико-географічне положення у центрі Європи, володіє значним потенціалом для створення кластерних утворень. Це стосується й Одеського регіону. Більшість фірм купує сировину, компоненти для виробництва продукції, різні послуги безпосередньо у інших місцевих фірм. Спільна мережа постачальників і покупців є великою перевагою для фірм регіонального рівня. Одним із визначних факторів кластерних взаємозв'язків є формування ланцюга доданої вартості. Таке функціонування дає змогу показати конкурентні переваги фірм, що залежать від активності їх діяльності, починаючи від розробки проекту, закупки матеріалів, виготовлення продукції та до їх продажу й обслуговування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню та вирішенню проблем створення кластерних моделей, особливостям їх формування та функціонування присвячено праці таких зарубіжних і вітчизняних учених, як: Е. Лимер, М. Портер, В. Прайс, П. Самуельсон, І. Толенадо, М. Войнаренко, В. Гусева, К. Дудкина, О. Зінченко, В. Чижикова та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Важливість процесів освоєння кластерних моделей, визначення і виділення різновидів кластерних зв'язків викликає необхідність актуалізувати напрями цих досліджень. Конкретні схеми повинні визначатися виробничими відносинами даного мережевого утворення, включаючи територіальну близькість, соціальні аспекти, особливості технології, напрями виробничих потоків та ін. Перелічені складники визначають міцність та ефективність мотивованого функціонування кластерної виробничої системи. Потребує додаткового аналізу й адаптування можливості кластерів формувати необхідну критичну масу в окремих сферах діяльності та презентувати світу як унікальність, так і здатність будь-якої національної, регіональної чи територіальної економіки витримувати конкурентний тиск. Маючи значний практичний інтерес, ця проблема потребує більш глибокого дослідження та адаптування можливостей формування кластерів.

Мета статті полягає в обґрунтуванні необхідності формування регіонального кластеру як оптимального варіанту перебудови економічних відносин у хлібопереробній галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Можливість створення перспективних кластерів у регіоні визначено низкою основних показників (2008–2014 рр.), які характеризують: економічний розвиток територіально-адміністративної одиниці за видами економічної діяльності; обсяг випуску продукції; обсяг валової доданої вартості; введення в дію нових основних фондів; інвестиції в основний капітал; кількість суб'єктів Єдиного

державного реєстру підприємств і організацій України (ЄДРПОУ); попит на робочу силу.

Простежені зміни обсягу випуску продукції у фактичних цінах за вказаний період Одеського регіону, характеризують відсутність значних коливань, а рейтингові ступені є відносно стійкими. Проведені дослідження показали, що лідерами економічної діяльності є такі галузі, як переробна промисловість, транспорт та зв'язок, однак їх питома вага в загальній структурі випуску продукції має значне зниження. У переробній промисловості спад виробництва знизився на 4,8%, у транспорті та зв'язку – на 3,8% [6]. Знизилися показники в сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві та будівництві.

Важливим показником для створення кластерів, як було вказано, є обсяг валової доданої вартості (ВДВ) за аналізований період спостерігається ті ж самі тенденції, що і в структурі випуску. Зниження валової доданої вартості за вказаний період становило 2,2%. Лідером за цим показником усі роки є галузь транспорту та зв'язку. Другий рейтинговий ступінь стабільно займає переробна промисловість, яка збільшила ВДВ майже втричі. Останні рейтингові ступені, як у структурі випуску продукції, так і в обсязі ВДВ, займають інші види діяльності (готелі і ресторани, рибне господарство, добувна промисловість).

Третім показником розвитку економіки регіону необхідно розглянути стан основних фондів та введення в дію нових.

Складна ситуація спостерігається в переробній промисловості регіону, яка гостро потребує оновлення основних засобів, оскільки ступень їх зносу перевищує 60%. На частку транспортної галузі та переробної промисловості припадає 71,5% вартості наявних основних фондів регіону і біля 60% вартості нововведених основних засобів.

Збільшення введення нових основних засобів необхідно в сільському господарстві, оскільки ступінь зносу їх становив більше 53%. Однак останні роки мало місце деяке збільшення введення нових основних засобів.

Аналізуючи обсяг інвестицій в основний капітал, можна зазначити, що найбільший обсяг інвестиції припадає на діяльність транспорту та зв'язку, інжиніринг та переробну промисловість. У сукупності на вказані види діяльності галузей припадає біля 75% всіх інвестицій в основний капітал.

Економічний стан країни характеризується значним зниження попиту на робочу силу за всіма видами економічної діяльності. Потреба в ній скоротилася майже вдвічі. Зростання виробництва збільшує попит на трудові ресурси. Це передусім стосується діяльності транспорту та зв'язку та переробної промисловості. Попит на робочу силу в цих галузях становить відповідно 14,7% та 11,5%

від усього попиту за всіма видами економічної діяльності. Це свідчить про основні напрями розвитку промисловості в Одеському регіоні [6].

Рішенням проблем, на нашу думку, має стати збільшення інвестиційних вкладень у відповідні галузі. Це стосується як іноземних, так і внутрішніх інвесторів, які на основі досліджень матимуть можливість активізації своєї інституційної діяльності щодо створення нових підприємницьких структур.

На підставі досліджених індикаторів соціально-економічного розвитку Одеського регіону були розраховані рейтинги визначених виду економічної діяльності. За результатами рейтингової оцінки методом суми рейтингових ступенів були сформовані три групи виробництв різних галузей регіону:

- найбільш розвиненими означені транспорт та зв'язок, переробна промисловість, торгівля, сільське господарство (1–5);

- до середньорозвинених належать: будівництво, державне управління, фінансова діяльність, комунальні та індивідуальні послуги, освіта (6–10);

- менш розвиненими є: виробництво і розподіл електроенергії, газу й води; охорона здоров'я та соціальна допомога; діяльність готелів і ресторанів; рибне господарство; добувна промисловість (11–15) [5].

З погляду формування кластерів найперспективнішими є виробництва, що належать до першої групи та визначають спеціалізацію і конкурентоспроможність Одеського регіону.

Перспективними для створення кластерів є галузі з переробки сільськогосподарських продуктів до яких належить харчова та переробна промисловість. Створення таких кластерів дасть можливість підвищити конкурентоспроможність та ефективність розвитку цієї галузі та збільшити їх значущість. Так, найбільшу привабливість серед прямих іноземних інвестицій (ПІІ) в Одеський регіон за останні роки мала саме обробна промисловість – 29,5% усіх прямих іноземних інвестицій, з яких 13,8% надійшло в харчову і переробну промисловість [5]. Це підтверджує той факт, що в цих промислових виробництвах зберігається великий попит на робочу силу, що в перспективі може знижувати соціальну напруженість у регіоні. Пріоритетність створення цих кластерів підтверджує зростання індексу обсягу продукції у виробництві машинобудування й устаткування для сільського господарства та устаткування для переробки сільськогосподарської продукції.

Важливою проблемою у створенні кластерів є стан використання основних засобів. Проведене дослідження показало, на жаль, високий ступінь їх зносу, тому принципово важливим є не модернізація устаткування, а перехід на нові технології, нові технологічні устрої в межах інноваційного складника регіону. Це повинно базуватися на значному освітньому, науково-дослідному та кадровому потенціалі Одеського регіону.

Створення кластерів у сільському господарстві має передбачити кооперацію між виробниками і переробниками сільськогосподарської сировини, слугувати найважливішим і невід'ємним доповненням до забезпечення економічної ефективності харчової і переробної промисловості на території регіону. Таке об'єднання дасть змогу згладити коливання цін і забезпечити передбачуваність сільськогосподарського виробництва. Додатковим стимулом для формування таких кластерів буде створення оптового сільськогосподарського ринку в Одеському регіоні.

Як було зазначено, найперспективнішим є створення кластерів у тих видах економічної діяльності, які на підставі дослідження індикаторів соціально-економічного розвитку регіону належать до найрозвиненіших. У цьому разі кластери як добровільні об'єднання підприємств є гнучкими системами та сприятимуть:

- створенню та розвитку великих логістичних вузлів, сучасної системи зв'язку і телекомунікацій, регіональних транспортних комунікацій;

- підвищенню ефективності діяльності переробної промисловості, насамперед харчової, а також дадуть поштовх для підвищення ефективного функціонування АПК;

- розширенню можливостей упровадження і використання інноваційних технологій;

- розвитку бізнес-послуг на підставі потужного наукового і кадрового потенціалу Одеського регіону та розширенню надання туристичних послуг;

- створенню додаткових сприятливих умов для залучення інвестицій та впровадженню нових інвестиційних проектів;

- збільшенню кількості зайнятих у цих видах економічної діяльності, зниженню безробіття в регіоні.

Одеська область знаходиться на першому місці серед південних регіонів України у виробництві саме хлібобулочних виробів. Так, у загальних обсягах виробництва в 2015 р. частка Одеського регіону становила 72,2 тис. т., або 5,3%.

Однак, незважаючи на значну питому вагу виробництва хлібобулочних виробів у загальних обсягах по Україні, тенденції їх виробництва показують спад.

Динаміка обсягів реалізованої продукції виробництва хліба, хлібобулочних і борошняних виробів в Одеському регіоні за останні десять років, мала тенденцію до збільшення з 150 млн. грн. у 2005 р. до 829,2 млн. грн. у 2015 р.

Незважаючи на зростання обсягів реалізації, рентабельність операційної діяльності підприємств по виробництву хліба, хлібобулочних і борошняних виробів має тенденції до зниження, а починаючи з 2011 р. має місце збитковість їх операційної діяльності, яка на протязі 2011–2015 рр. знижується з 6,6% до 0,9% [4].

Створення кластерів як потенціальних регіональних «точок росту» буде стимулювати розвиток окремих виробництв. У межах кластерів у найменших підприємств з'явиться можливість стійко нарощувати обсяги свого виробництва, не ризикуючи поодинокі пробиватися на перспективні ринки.

Кластерний підхід може бути досить корисним для створення національного інноваційного кластера на базі хлібобулочної промисловості Одеського регіону. Формування регіонального інноваційного кластера є найоптимальнішим варіантом перебування економічних відносин у галузі хлібопечення, встановлення інтеграційних зв'язків на основі єдності інтересів учасників агропромислового ланцюга, тісної кооперації і здорової конкуренції.

Основними завданнями створюваних регіональних кластерів на базі хлібопереробної галузі Одеського регіону мають стати:

- зменшення собівартості продукції галузі на всіх етапах створення ланцюга доданої;

- зростання рентабельності галузі і суміжних із нею галузей, підвищення їх інвестиційної привабливості;

- оновлення основних фондів і модернізація виробничих потужностей підприємств галузі,

оновлення парку сільськогосподарської техніки агровиробників;

- підвищення використання виробничих потужностей;
- можливість отримання кредитів для сільгоспвиробників, зниження відсоткових ставок і поліпшення кредитних умов.

Указані завдання мають стати основою для формування кластерної структури хлібопекарської галузі Одеського регіону. Структура основних учасників регіонального кластера та їх функції наведено в табл. 1.

Для вирішення завдань, що були поставлені, можна запропонувати організаційну модель інноваційного кластера, створеного на базі хлібопекарської промисловості Одеського регіону (рис. 1).

Особливістю цієї моделі є розподіл її основних учасників на п'ять секторів: адміністративний, ресурсозабезпечуючий, обслуговуючий, науково-кадровий і виробничий. Ядром запропонованої моделі формування інноваційного кластера в хлібопекарській галузі має стати саме виробничий сектор, в якому за умови плідної співпраці всіх інших учасників створюється інноваційна продукція.

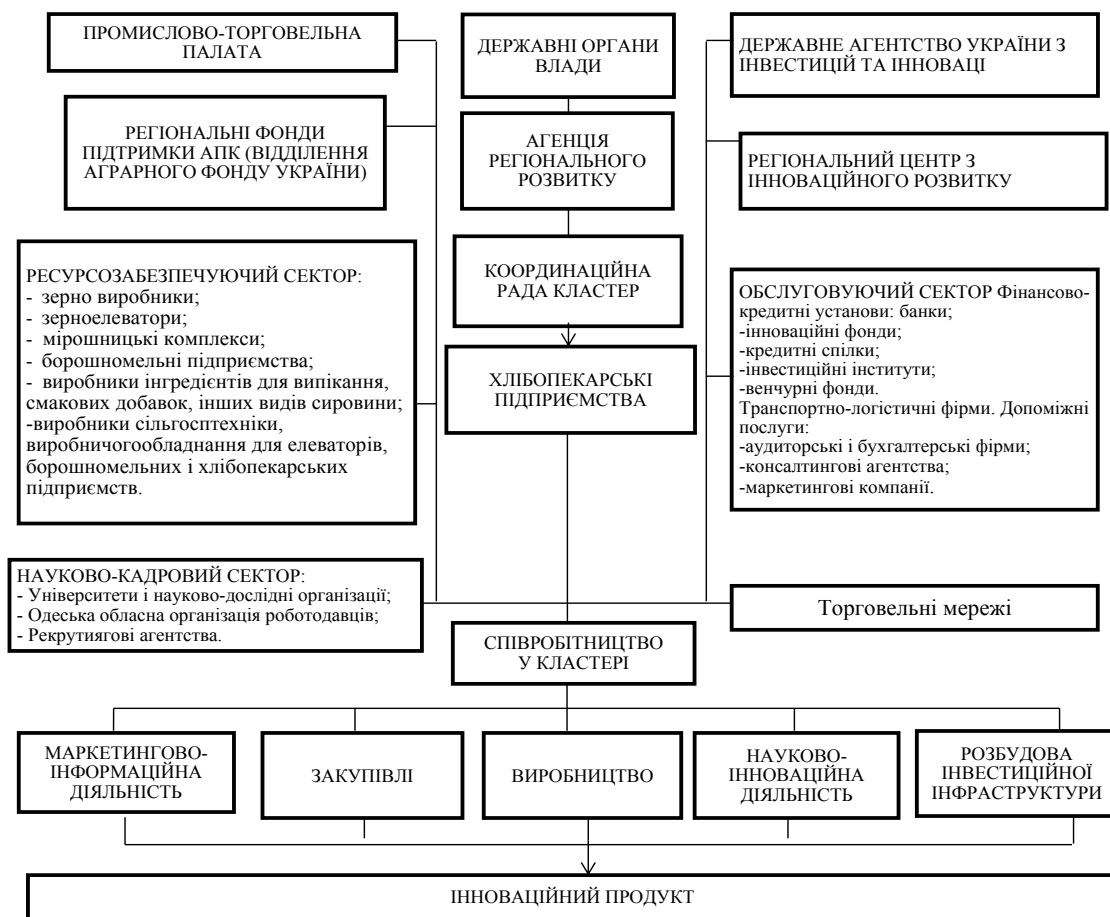

Рис. 1. Модель регіонального кластера в хлібопереробній галузі (на прикладі Одеського регіону)

Таблиця 1

Структура та функції основних учасників регіонального кластера

«Ініціатор»	«Активатор»	«Каталізатор»
<p>Ініціатором виступає бізнес-структура, яка:</p> <ul style="list-style-type: none"> - формує групи підприємств і регулює їхню роботу; - формує групи лідерів, які мають регулювати роботу кластерів; - проводить серії нарад, зборів, бесід із ключовими зацікавленими і з потенційними учасниками кластера; - складає модель кластера галузі кластера галузі, основні цілі і завдання; - розробляє стратегію діяльності кластеру та план заходів щодо її реалізації; - формує взаємозв'язки між сферами діяльності; - започатковує тісне співробітництво в основних сферах діяльності: спільний маркетинг, навчання, закупівлі, виробництво, інноваційні розробки 	<p>Активатор розробляє та затверджує стратегію підвищення конкурентоспроможності регіонів на основі кластерного підходу:</p> <ul style="list-style-type: none"> - розробляє і впроваджує програму розвитку; - налагоджує розвиток міжнародної співпраці з питань кластерізації економіки; - приймає участь в європейських форумах, присвячених даним проблемам; - формує і впроваджує програми розвитку потенціалу регіонів на базі кластерних моделей; - забезпечує стабільну економічну політику в державі; - здійснює фінансову підтримку кластерів у галузях 	<p>Для вирішення проблем необхідні наукові дослідження, які дають можливість:</p> <ul style="list-style-type: none"> - проведення науково-дослідних та дослідно-конструкторських розробок проектів кластера; - дослідження й обговорення недоліків і переваг кластерів, можливостей їх адаптування в умовах регіонального розвитку в Україні та хлібопекарської галузі зокрема; - створення на базі Одеського державного аграрного університету, Одеської академії харчових технологій і ОНУ імені І.І. Мечникова науково-дослідного центру в галузевих рамках; - здійснення підготовки та перепідготовки спеціалістів із кластерної економіки; - організація спеціальних університетських програм із вивчення феномену кластера, проведення семінарів, ділових зустрічей, організацію конференцій і круглих столів

Джерело: складено на основі [3]

Представлена модель дає змогу: по-перше, виділити складники майбутнього кластера і його роль в розвитку цієї регіональної структури; по-друге, виділити відповідні блоки всередині кластера, які дадуть можливість визначити їх конкурентні переваги; по-третє, окреслити потенційні можливості для розвитку і розширення кластера.

Враховуючи проведенний аналіз функціонування кластерних структур, можна зазначити, що основними принципами створення регіонального кластера на базі хлібопекарської галузі Одеського регіону можуть бути:

- добровільна участь у процесі створення й управління кластером, тобто низький бар'єр для входження в кластерну групу його нових учасників;
- обмін досвідом, інформацією, ресурсами та тісна кооперація учасників кластеру, що має сприяти створенню сукупного інноваційного продукту;
- урахування специфіки територіально-регіонального аспекту в процесі становлення і розвитку кластера;
- інтеграція інтересів учасників кластера та основних напрямів його діяльності;
- забезпечення здорового конкурентного середовища всередині кластера;

- динамічність і гнучкість розвитку;
- інноваційна активність усіх учасників кластера;
- пріоритетність вибору напрямів науково-технічного і технологічного розвитку економіки регіону з урахуванням її наукового й інноваційного потенціалу;
- збалансований розвиток усіх учасників кластера, що дасть змогу прискорити підвищення і зростання його конкурентоспроможності;
- диверсифікація джерел фінансування для зниження ризику неуспішності інноваційних проєктів і підвищення їх ефективності;
- розподіл ризиків між учасниками кластера;
- поетапне фінансування інноваційних проєктів.

Висновки. Урахування розроблених принципів у процесі створення і розвитку регіонального інноваційного кластера на базі хлібопереробної галузі Одеського регіону дасть змогу сконцентрувати зусилля кожного з його учасників на досягнення загальної мети – стабільного зростання економіки регіону та окремих його підприємств. Утворення кластерних угруповань дає можливість формування активного та конкурентоспроможного середовища регіону.

Список літератури:

1. Войнаренко М.П. Механізми адаптації кластерних моделей до політико-економічних реалій України / М.П. Войнаренко // Світовий та вітчизняний досвід запровадження нових виробничих систем (кластерів) для забезпечення економічного розвитку територій : матеріали конференції (1–2 листопада 2010 р.). – К. : Спілка економістів України, 2012. – С. 25–33.
2. Дегтяренко Н.В. Кластерная концепция в инновационном развитии территориально-промышленных комплексов как возможность посткризисного развития / Н.В. Дегтяренко // Модели посткризисного развития стран: анализ и прогноз : материалы междунар. науч.-практ. конф. молодых ученых и студентов (Таллинн, 13–14 мая 2013 г.) ; Ин-т экономики и управления ЕСОМЕН. – Таллинн, 2013. – С. 111–113.
3. Кластери та інноваційний розвиток України / Український фонд підтримки підприємництва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ufpp.gov.ua/ckfinder/userfiles/files/lib_bisnes/klasterS.pdf.
4. Офіційний сайт об'єднання «Укрхлібпром» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http:// ukrhlbiprom.org.ua/pro_nas.html](http://ukrhlbiprom.org.ua/pro_nas.html).
5. Промисловість Одеської області : доповідь ГУ статистики в Одеській області / За ред. О.В. Федотової. – Одеса : ГУ статистики в Одеській області, 2014. – 36 с.
6. Статистичний щорічник Одеської області за 2014 рік / За ред. Т.В. Копилової. – Одеса: ГУ статистики в Одеській області, 2015. – 245 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.od.ukrstat.gov.ua>.

Сидлецкая О. С.

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ КЛАСТЕРНЫХ ОБРАЗОВАНИЙ В ОДЕССКОЙ ОБЛАСТИ

Резюме

В статье проведен анализ состояния развития экономики в Одесском регионе с целью возможного создания кластеров. Прослежены изменения объема выпуска продукции и рейтинги основных отраслей хозяйства региона. Рассмотрены основные задачи создания регионального инновационного кластера на базе хлебопекарной отрасли.

Ключевые слова: кластер, показатели развития экономики региона, перерабатывающая отрасль, хлебопекарная отрасль, модель регионального инновационного кластера.

Sidletskaia O. S.

Odessa National I. I. Mechnikov University

FEATURES OF FORMATION OF CLUSTER FORMATIONS IN THE ODESSA REGION

Summary

Analysis of the economic development in the Odessa region for possible clustering. Traces the changes in the volume of output, and rankings of basic sectors of the economy of the region. The main task of creating a regional innovation cluster on the basis of the baking industry.

Keywords: cluster, indicators of development of the regional economy, the processing industry, bakery industry, a model of regional innovation cluster.

УДК 796,5:658

Стефанишин Л. С.

Івано-Франківський навчально-науковий інститут менеджменту
Тернопільського національного економічного університету

ВИЗНАЧЕННЯ НАПРЯМІВ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ОБ'ЄКТУ ДЕСТИНАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ

У статті досліджено формулювання пропозицій щодо напрямів розвитку територій Івано-Франківщини як об'єкту дестинації сільського зеленого туризму. Проведено оцінку сильних і слабких сторін галузі сільського зеленого туризму Прикарпаття, а також ключових зовнішніх загроз і можливостей для його розвитку.

Ключові слова: сільський зелений туризм, територія, дестинація.

Постановка проблеми. Після проведення пісенного конкурсу «Євробачення» в 2016 р. інтерес туристів з усього світу до України значно зріс. А це створює додаткові передумови для розвитку в'їзного туризму. Сучасні туристи стають усе більш вибагливими та потребують нових відчуттів, нових уражень. Передусім їх цікавить те, чого вони не зможуть побачити у своїй країні, або в тих країнах, які вони вже відвідали. З іншого боку, глобальною світовою тенденцією є перехід до екологічних видів продукції, до здорового способу життя. Україна ж має великий потенціал природних ресурсів, чарівні сільські краєвиди, унікальну самобутню культурну спадщину. Не є винятком й Івано-Франківська область.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Темі сільського зеленого туризму присвячено чимало публікацій. Серед найбільш значущих слід згадати роботи зарубіжних авторів Б. Бремвела, Х. Джингмінга, Б. Лейн, Д. Піка, а також вітчизняних і російських науковців: В. Бирковича, П. Горішевського, Б. Буркинського, С. Нездоймінова, Т. Ткаченко, В. Уркевича, В. Яковенка. Але слід зазначити, що у більшості публікацій автори недостатньо уваги приділили питанням дослідження розвитку саме сільському (зеленому) туризму.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Є потреба в науково обґрунтованому аналізі стану розвитку сільського (зеленого) туризму на Прикарпатті, у розробці напрямів розвитку сільських територій Івано-Франківської області як об'єкту дестинації сільського зеленого туризму, спрямованих на розвиток підприємництва, диверсифікацію зайнятості і збільшення робочих місць на селі, а отже, й підвищення добробуту селян.

Мета статті полягає у визначенні теоретичних і прикладних аспектів формування напрямів розвитку сільського зеленого туризму як інструменту підвищення рівня добробуту населення сільських територій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Територія Івано-Франківської області розташована у південно-західній частині України, практично у географічному центрі Європи. Область межує з Тернопільською, Львівською, Закарпатською і Чернівецькою областями, а також на півдні має 50 км державного кордону з Румунією.

Адміністративно область включає 14 районів, 15 міст, шість з яких мають обласне значення, 24 селища і 765 сільських населених пунктів [6]. 57,9% населення області проживає на сільських територіях – даний показник є значно вищим, ніж у середньому по Україні (31%).

В області нараховується біля 800 сільськогосподарських підприємств, включаючи і фермерські господарства. При цьому недостатня кількість

оплачуваних, кваліфікованих робочих місць і стагнація соціальної інфраструктури є причиною міграції населення і занепад традиційних сіл. Так, станом на 01.01.2014 в області налічується 301 село (39,4%) із понад 1 000 мешканців, 199 (26,1%) – із населенням від 500 до 999 осіб, у 206 сільських населених пунктах (27%) мешкає від 100 до 499 осіб і в 57 селах (7,5%) – менше 100 жителів. У двох сільських поселеннях (у Коломийському і Рогатинському районах) населення немає [3].

Щодо житлово-комунального обслуговування населення області, то станом на початок 2015 р. 100% міст і селищ міського типу, а також 96,5% сіл було забезпечено природним і скрапленим газом. Із водопостачання ситуація є значно гіршою – лише 48, тобто біля 6% населених пунктів області мають водопроводи, із них 15 міст (100%), 14 селищ міського типу (58,3%), 19 сільських населених пунктів (2,5%). Упродовж останніх 10 років різко скоротилася кількість сільських фельдшерсько-акушерських пунктів, у 107 селах області не має жодного лікувального закладу. За даними Головного управління статистики, станом на початок 2014 р. у понад 500 селах не було дошкільних навчальних закладів, у 198 селах не було шкіл [5].

Івано-Франківська область має досить розгалужену мережу автомобільних доріг державного (28,0%) і місцевого (72,0%) значення. Основними транспортними вісями виступають дві автомагістралі: Р-03 і Р-04. Траса Р-03 є ключовою транскарпатською автомагістраллю і зв'язує область із Румунією, Словаччиною й Угорщиною. Траса Р-04 сполучає Івано-Франківськ із сусідніми обласними центрами – Львовом та Чернівцями. Основним залізничним вузлом області є м. Івано-Франківськ, де сходяться залізничні маршрути шести напрямів, що сполучають область із Польщею, Білорусією, Росією і Молдовою [4].

Прикарпаття за територією порівняно невелике (13,9 тис. км², або 2,3% території України), меншими є лише Закарпатська, Чернівецька і Тернопільська області, але за рельєфом по праву вважається одним з наймальовничих куточків країни. Приблизно 1/3 території області займають гори Карпати, решту – передгірська рівнина. Гірську місцевість охоплюють території семи районів (Богородчанського, Верховинського, Долинського, Коломийського, Косівського, Надвірнянського й Рожнятівського) та двох міських рад (Болексівської і Яремчанської).

Клімат Івано-Франківської області є помірно-континентальним, із м'якою зимою і теплим літом. Загальна площа земель лісового фонду становить 636 тис. га, або 46,0% території області. Найбільшими річками є Дністер і Прут, який бере свій початок на території області з-під найвищої гори України – Говерли. Прикарпаття багате на міне-

ральні води, на його території налічується більше 800 мінеральних джерел, найвідомішим з яких є Горянка у с. Новий Мізунь Долинського району, яке за дією є подібним до Нафтусі (м. Трускавець).

В області налічується п'ять об'єктів природно-заповідного фонду: Карпатський національний природний парк (50495,0 га, включаючи найвищу вершину України – Говерлу), природний заповідник «Горгани» (5344 га, у тому числі охоронна зона – 3712,89 га), національний природний парк «Гуцульщина» (32248 га, включаючи озеро Лебедина, розташоване на 650 м, із площею водного дзеркала 3 500 м² і глибиною 28 м), Верховинський (12 022,9 га із 3 879,2 га заповідних територій) та Галицький (14 684,8 га, у тому числі 5 105,0 га заповідних територій) національні природні парки, а також національний природний парк «Синьгора» (10 866 га), який не має статусу природно-заповідного фонду. Загалом площі природно-заповідного фонду займають 15,7% території області.

На території області є п'ять міст, що згадуються в давньоруських літописах: Тисмениця (1143 р.), Снятин (1158 р.), Тлумач (1213 р.), Коломия (1240 р.) і Галич (898 р.), на території якого створений Національний заповідник «Давній Галич» [60]. Івано-Франківщина має багату культурно-історичну спадщину, зокрема такі унікальні пам'ятки, як церква св. Пантелеймона під Галичем, закладена у 1194 р. князем Романом Великим (Мстиславичем), батьком легендарного Данила Галицького, Манявський скит – чоловічий монастир, який називають українським Афоном, заснований у 1606 р., із чудодійним Блаженним каменем, дерев'яні гуцульські і бойківські храми, зокрема церква Успіння Пресвятої Діви Богородиці (с. Пістинь Косівського району), яка є найстарішою церквою Гуцульщини, зведеною у 1600 р., а також руїни Галицького замку, розташовані на пагорбі Галич-гори, який спочатку існував як дерев'яна споруда (з 1110 р.), а згодом (XII–XIV ст.) перетворився на цитадель галицьких князів. За даними Івано-Франківської ОДА, на теренах області нараховується 3 903 пам'ятки (1 490 – пам'ятки археології, 833 – історії, 155 – монументального мистецтва, 1 360 – архітектури та містобудування), у тому числі 111 – національного значення [1]. Дві пам'ятки сакральної архітектури – Церква Святого Духа (1598 р., м. Рогатин) і Церква Різдва Пресвятої Богородиці (1808 р., с. Нижній Вербіж Коломийського району) – внесено до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Останніми роками в області активізувався фестивальний рух. Переважна більшість заходів має екологічну або етнографічно-культурну спрямованість, що є додатковим чинником сприяння розвитку сільського зеленого туризму.

Івано-Франківщина є батьківщиною князя Ярослава Осмомисла (1130–1187 рр.) і його доньки, легендарної Єфросинії Ярославни, оспіваній у «Слові о полку Ігоревім», а також не менш відомої дівчини – доньки священика з Рогатина Анастасії-Олександри Лісовської (бл. 1506 – 1558 рр.), що увійшла в історію під ім'ям Роксолани або Хюррем-султан – блискучої дружини султана Сулеймана I.

У межах Івано-Франківщини виділяють етнографічні регіони Опілля (Галицький і Рогатинський райони), Покуття (Городенківський, Коломийський, Снятинський, Тлумачський, частини Богородчанського, Надвірнянського, Косівського районів), Бойківщина (Богородчанський, Рожнятівський та Долинський і частково Надвірнянський райони) і Гуцульщина (Верховинський район і південні частини Косівського та Надвір-

нянського районів). Їх представники зберегли особливості в мові, одязі, культурі та побуті, самобутні традиції і звичаї. Тут розвинені різні види художніх народних промислів. Серед них – художнє ткацтво, килимарство, вишивки, писанкарство, художня обробка металів, виробництва шкіряних предметів, виготовлення дитячих іграшок із сиру, а також мистецтво художньої обробки дерева, зокрема художня різьба [2].

Зважаючи на вищевикладене, Івано-Франківщина є однією з найпопулярніших туристичних destination України.

На території області виділено десять курортних місцевостей: Татарів, Яремче, Микуличин, Ворохта і Яблуниця Яремчанської міської ради, Мислівка і Новий Мізунь Долинського району, Косів та Шешори Косівського району, Черче Рогатинського району. Ключовими інструментами курортної терапії, а це 11 санаторіїв і 14 санаторіїв-профілакторіїв, є мінеральні ванни, лікувальні грязі та кліматотерапія.

За даними Івано-Франківської ОДА, в області функціонує 363 рекреаційні заклади на понад 17,5 тис. місць, зареєстровано близько 200 суб'єктів туристичної діяльності, 32 з яких мають ліцензію туроператорів, працює 14 центрів та пунктів туристичної інформації [6].

Розвиток сільського зеленого туризму як у цілому по Україні, так і на Прикарпатті, активізувався наприкінці 1990-х років. Нині в області функціонує вже понад 800 сільських туристичних садиб, найбільша кількість яких зосереджена на теренах Косівського, Верховинського, Рожнятівського, Надвірнянського районів і Яремчанської міськради.

Основними видами продуктів сільського зеленого туризму Прикарпаття є:

- участь у проведенні фестивалів, народних свят і традиційних обрядів (проводі на полонину, коляда, гаївки, вечорниці, ватра, весілля тощо);
- виставки-продажі і майстер-класи народних майстрів; автентична домашня кухня; участь у збиранні грибів, ягід, допомога і навчання їх консервації; участь у збиранні лікарських рослин; пішохідні туристичні маршрути; кінні прогулянки.

Характерною рисою туристичних продуктів сільських районів Івано-Франківської області є можливість активного відпочинку й екологічного туризму, зокрема: рафтинг гірськими річками; велосипедні туристичні і екотуристичні маршрути; походи на лижах, катання на гірських лижах і сноуборді; пейнтбол; квести із орієнтуванням на місцевості; сходження на гори різної складності; їзда верхи; спостереження за тваринами, рослинами; плавання і купання у природних водоймах; полювання і риболовля; фотополування.

І хоча перелік цих можливостей не є вичерпним, розвиток даних елементів регіонального турпродукту не відповідає рівню попиту на нього.

Впродовж останніх 15 років в області було створено близько 20 громадських організацій, так чи інакше пов'язаних із функціонуванням галузі туризму. До найбільш активних і впливових із них можна віднести, зокрема Раду з туризму Карпатського регіону, яку було створено в 2001 р. за ініціативи Івано-Франківської, Закарпатської, Львівської та Чернівецької обласних державних адміністрацій. Її метою є підтримка, розвиток та маркетинг туристичної галузі регіону через реалізацію освітніх програм, організацію конференцій, моніторинг стану розвитку туризму в регіоні і координацію дій туристичних підприємств і організацій. Зокрема, Рада стала ініціатором видання

туристичних путівників, ілюстрованих каталогів «Зима в Карпатах» і «Літо в Карпатах», а також «Музеї Карпатського регіону», інформаційних буклетів «Туристичні дива Карпатського регіону», «Заклади проживання регіону», «Заклади харчування регіону», численних рекламних проспектів і листівок. Вона організувала представлення регіону на більш ніж 40 міжнародних виставках. Додатково слід назвати асоціацію готелів та туристичних підприємств Карпатського регіону, що об'єднала турагентів, туроператорів, перевізників, готелі та ресторани, асоціацію музеїв і галерей Карпатського регіону, асоціацію туристичних спостерігачів тощо.

Для того щоби дати кількісну оцінку охарактеризованим вище чинникам і сформулювати пропозиції щодо основних напрямів розвитку сільських територій Івано-Франківської області як об'єкту дестинації сільського зеленого туризму, було проведено оцінку сильних і слабких сторін галузі сільського зеленого туризму Прикарпаття, а також ключових зовнішніх загроз і можливостей для його розвитку.

Для цього ми зібрали і проаналізували експертні оцінки двох груп респондентів: представників туристичних підприємств (власники садиби «Магнат» (с. Делятин Надвірнянського району, а також менеджери лідерів туристичного ринку регіону ПрАТ «Івано-Франківський турист» і ТзОВ «Туристична фірма «Надія») – усього 15 осіб, а також туристів, які зупинялися у садибі «Магнат» протягом січня-лютого 2015 р. – всього 24 особи.

Експертам був запропонований перелік чинників, які відображають сильні і слабкі сторони сільських

територій Івано-Франківської області як місць дестинації сільського туризму, а також основних можливостей і загроз, наявних у зовнішньому середовищі. Обидві групи респондентів повинні були оцінити дані чинники в діапазоні від +1 (найгірше значення) до + 5 (найкраще значення) для сильних сторін і можливостей і в діапазоні від -5 (найгірше значення) до - 1 (найкраще значення) для слабких сторін і загроз.

Результати експертної оцінки представлено в табл. 1, 2.

Коротко охарактеризуємо отримані результати.

Говорячи про сильні сторони сільського зеленого туризму на Івано-Франківщині, фахівці туріндустрії найвищим чином оцінили наявність значної кількості приватних туристичних садиб і наявність транспортного сполучення (автомобільного, залізничного, авіаційного) Прикарпаття з іншими регіонами і країнами (середня оцінка + 4,2). На другому місці за значенням вони вважають зручність територіального розташування і близькість до кордонів країн Євросоюзу (+ 4,1), на третьому – розвинену мережу мистецько-фестивальних заходів і збереження на теренах області етнокультурної самобутності (+ 4,0). Водночас туристи, що перебували на відпочинку у сільській туристичній садибі, найпривабливішими сторонами сільського зеленого туризму назвали місцевий природно-рекреаційний потенціал (середня оцінка + 4,7), збереження етнокультурної самобутності населенням сільських територій (+4,3), а також доброзичливість і гостинність сільського населення – параметр, який отримав у них середню оцінку + 4,2, тоді як представниками галузі був оцінений лише на + 2,5.

Таблиця 1

Оцінка сильних і слабких сторін сільських територій Івано-Франківської області як місць дестинації сільського зеленого туризму

№	Чинники	Середня оцінка	
		фахівці	туристи
S - Сильні сторони			
1	Збереження етнокультурної самобутності	4,0	4,3
2	Наявність багатого природно-рекреаційного потенціалу	3,8	4,7
3	Сприятлива екологічна ситуація	3,7	3,8
4	Доброзичливість і гостинність сільського населення	2,7	4,2
5	Значна кількість приватних садиб, що приймають туристів	4,2	3,9
6	Відносно невисокі ціни на проживання та харчування у приватному секторі	3,8	4,1
7	Можливості для розвитку «екологічно-дружніх» видів туризму	3,5	4,1
8	Розвинена мережа мистецько-фестивальних заходів	4,0	2,7
9	Розвинена мережа закладів громадського харчування ресторанного типу	3,6	2,3
10	Зручність територіального розташування, близькість до кордонів країн Євросоюзу	4,1	3,7
11	Наявність транспортного сполучення (автомобільного, залізничного, авіаційного) із іншими регіонами і країнами	4,2	4,0
	Середня оцінка	3,78	3,80
W - Слабкі сторони			
1	Відсутність досвіду організації туристичної діяльності у сільських мешканців і власників фермерських господарств	-3,9	-3,8
2	Відсутність єдиної системи категоризації приватних туристичних садиб (відсутність стандарту якості умов прийому туристів і їх обслуговування)	-4,3	-3,1
3	Незнання власниками / персоналом туристичних садиб іноземних мов	-2,4	-3,8
4	Відсутність цілісного образу Прикарпаття і Західної України в цілому як місця дестинації сільського зеленого туризму	-4,8	-2,9
5	Незадовільний стан автошляхів у сільській місцевості	-4,3	-4,5
6	Неадовільний рівень розвитку інфраструктури комунального обслуговування переважної більшості сіл	-3,8	-4,1
7	Недостатній розвиток закладів громадського харчування, що працюють у середній цінній категорії за належного рівня якості	-2,3	-4,1
8	Відсутність ефективних IT-систем для просування сільського туризму і замовлень он-лайн	-3,8	-4,0
9	Поганий імідж сільських територій як місця працевлаштування, що призводить до труднощів у наборі кваліфікованого персоналу	-4,2	-3,3
	Середня оцінка	-3,76	-3,73

Джерело: складено автором

До основних недоліків сільського зеленого туризму області представники турпідприємств віднесли відсутність цілісного образу Прикарпаття і Західної України у цілому як місця дестинації сільського зеленого туризму (середня оцінка -4,8), відсутність єдиної системи категоризації приватних туристичних садиб (відсутність стандарту якості умов прийому туристів і їх обслуговування) і незадовільний стан автошляхів у сільській місцевості (-4,3), а також поганий імідж сільській території як місця працевлаштування, що призводить до труднощів у наборі кваліфікованого персоналу (-4,2). Оскільки дані чинники є здебільшого інституційними і мають значення саме для організаторів туристичного бізнесу, зрозуміло, що споживачі туристичних послуг приділили їм значно менше уваги. Проблемою номер один вони вважають стан сільських доріг (оцінка -4,5). Після цього ускладнюють відпочинок у найбільшій мірі недовільний рівень розвитку інфраструктури комунального обслуговування і брак закладів громадського харчування, що працюють у середній ціновій категорії за належного рівня якості (-4,1). На третє місце вони поставили відсутність ефективних ІТ-систем для просування сільського туризму і замовлень он-лайн (-4,0).

Що ж до оцінки можливостей, що існують для розвитку сільського туризму на Прикарпатті, експерти-фахівці найсприятливішими вважають акти-

візацію транскордонних туристичних зв'язків у Карпатському регіоні і зміцнення співпраці виробників продуктів харчування з готелями і ресторанами, пабами для спільного проведення свят і фестивалів та розвитку унікальних місцевих туристичних характеристик (+4,2). На другому місці – підписання Україною політичної асоціації з Євросоюзом (+4,1); на третьому – функціонування в області асоціацій і організацій із функцією консультування і підтримки суб'єктів сільського туризму (+4,0). Натомість експерти-туристи основними двигунами розвитку сільського зеленого туризму вважають зростання інтересу до здорового способу життя і питань екології (+3,9) і до внутрішнього пізнавального, етнографічного і культурного туризму (+3,7).

В оцінці найнебезпечніших факторів зовнішнього середовища і фахівці турпідприємств, і туристи були однотайними, віддавши перше місце нестабільній політичній ситуації в країні (відповідно -4,8 і -5,0). Окрім того, називалися кризовий стан економіки, різкі коливання національної валюти і інфляція, надвисока вартість кредитних ресурсів і різке скорочення фінансування державних та регіональних програм розвитку.

Очевидно, що в оцінці чинників, які формують сьогодні ситуацію у сфері сільського зеленого

Таблиця 2

Оцінка можливостей і загроз для розвитку сільських територій Івано-Франківської області як місць дестинації сільського зеленого туризму

№	Чинни ки	Середня оцінка	
		фахівці	туристи
О - Можливості			
1	Підвищення ініціативності і самостійності місцевих громад	2,1	2,4
2	Збільшення частки фермерів, які шукають альтернативні джерела доходів і готові розглянути можливості диверсифікації в напрямку туризму	3,2	2,8
3	Зростання ємності цільових ринків – тури «вихідного дня», поїздки на недалекі відстані, «втеча від стресу»	3,6	3,7
4	Зростаючий інтерес до здорового способу життя і питань екології	3,2	3,9
5	Зростання інтересу населення інших регіонів України до пізнавального, етнографічного і культурного туризму	3,8	3,7
6	Падіння реальних доходів населення як короткострокове вікно можливостей для залучення мешканців регіону на відпочинок у селі	2,6	2,9
7	Зміцнення співпраці виробників продуктів харчування з готелями і ресторанами, пабами для спільного проведення свят і фестивалів та розвитку унікальних місцевих / регіональних особливостей	4,2	3,7
8	Наявність асоціацій і організацій із функцією консультування і підтримки суб'єктів сільського туризму	4,0	3,6
9	Політична асоціація з Євросоюзом	4,1	3,8
10	Активізація транскордонних туристичних зв'язків у регіоні	4,2	3,6
	Середня оцінка	3,50	3,41
Т - Загрози			
1	Нестабільна політична ситуація в країні	-4,8	-5,0
2	Кризовий стан економіки в країні	-4,5	-4,7
3	Різкі коливання національної валюти, інфляція	-4,4	-4,8
4	Скорочення фінансування державних та регіональних програм розвитку	-4,8	-4,3
5	Відсутність сталих і узгоджених норм і принципів функціонування сільського зеленого туризму	-4,3	-3,1
6	Надвисока вартість кредитних ресурсів	-4,7	-2,7
7	Складність залучення інвестицій	-4,4	-2,8
8	Виникнення некатегоризованої бази закладів розміщення з неконтрольованою якістю послуг	-3,2	-3,9
9	Нестача на сільських територіях кваліфікованої робочої сили для якісного обслуговування туристів	-2,4	-3,3
10	Сезонний характер туризму в деяких районах області	-2,8	-2,9
11	Загострення конкуренції у сфері сільського туризму з боку сусідніх країн і регіонів України	-1,3	-1,9
12	Загроза погіршення екологічного і соціального становища сільських територій у випадку різкого розвитку туризму	-1,8	-1,1
	Середня оцінка	-3,21	-3,37

Джерело: складено автором

туризму, між споживачами послуг і представниками підприємств, що їх надають, існує певна розбіжність. І якщо деякі розходження є об'єктивними, то недооцінка фахівцями ринку тих причин, які є найбільш привабливими або ж мотивуючими до даного виду туризму (наприклад, природно-рекреаційний потенціал, доброзичливість і гостинність сільського населення, а також інтерес до здорового способу життя, питань екології, етнографічного і культурного туризму), може привести до спотворення бачення ринку і розуміння реальних потреб і бажань споживачів, задоволення яких є ключовою метою діяльності будь-якого підприємства.

Зважаючи на проведені дослідження теоретичних засад організації і управління дестинаціями сільського зеленого туризму, успішного досвіду у цьому напрямі в зарубіжних країнах, а також специфіки стану сектору сільського зеленого туризму в Україні у цілому і на Прикарпатті зокрема, ми можемо сформулювати кілька основних рекомендацій щодо визначення напрямів розвитку сільських територій Івано-Франківської області як об'єкту дестинації сільського зеленого туризму.

Висновки. Для формулювання пропозицій щодо напрямів розвитку територій Івано-Франківщини як об'єкту дестинації сільського зеленого туризму було проведено оцінку сильних і слабких сторін галузі сільського зеленого туризму Прикарпаття, а також ключових зовнішніх загроз і можливостей для його розвитку. У результаті було

визначено кілька основних рекомендацій щодо напрямів розвитку сільських територій області як об'єкту дестинації сільського зеленого туризму

По-перше, активізація туристичних потоків: зміцнення іміджу бренду Прикарпаття та маркетинг сільських територій як місць дестинації; підвищення ефективності системи інформування відвідувачів; підвищення доступності сільських територій та екологічного туризму для всіх категорій відвідувачів.

По-друге, збагачення туристичного досвіду: розширення пропозиції якісних засобів розміщення в регіоні; сприяння просуванню місцевої продукції і гастрономії; розширення можливостей для активного туризму на сільських територіях.

По-третє, сприяння приватним підприємствам сільського туризму: забезпечення більш цілеспрямованої бізнес-підтримки індустрії туризму; посилення зв'язків між учасниками сільського туристичного бізнесу; підвищення позитивного впливу туристичного бізнесу на навколишнє середовище і місцеві громади.

Таким чином, за допомогою розвитку сільського зеленого туризму можна домогтися стимулювання місцевої економіки, сприяння фермерам у збереженні земель сільськогосподарського призначення і традиційних видів діяльності, а також рівня самоідентифікації і самодостатності сільських жителів (привід, щоб залишатися на селі та інвестувати у розвиток своєї громади).

Список літератури:

1. Довідка про підсумки виконання програми соціально-економічного та культурного розвитку області за 2014 рік / Івано-Франківська обласна державна адміністрація.
2. Лелик М.Б. До питання про народні художні промисли в Україні (оглядова довідка за матеріалами преси) / М.Б. Лелик [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/90274>.
3. На Прикарпатті є два села без людей [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://firtka.if.ua/?action=show&id=57582>.
4. Невєвченко А.І. Оцінка транспортної інфраструктури в туризмі на території Івано-Франківської області / А.І. Невєвченко // Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Географія. – 2013. – Вип. 672–673. – С. 148–150.
5. Офіційний сайт Головного управління статистики в Івано-Франківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ifstat.gov.ua/INDEX.HTM>.
6. Стратегія розвитку Івано-Франківської області на період до 2020 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.if.gov.ua/files/SP_IF_oblast_4.pdf.

Стефанишин Л. С.

Івано-Франківський учебно-науковий інститут менеджмента
Тернопільського національного економічного університета

ОПРЕДЕЛЕНИЕ НАПРАВЛЕНИЙ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ ИВАНО-ФРАНКОВСКОЙ ОБЛАСТИ КАК ОБЪЕКТА ДЕСТИНАЦИИ СЕЛЬСКОГО ЗЕЛЕННОГО ТУРИЗМА

Резюме

В статье исследованы направления развития территорий Ивано-Франковской как объекта дестинации сельского зеленого туризма. Проведена оценка сильных и слабых сторон отрасли сельского зеленого туризма Прикарпаття, а также ключевых внешних угроз и возможностей для его развития.

Ключевые слова: сельский зеленый туризм, территория, дестинация, территория.

Stefanishin L. S.

Ivano-Frankivsk Educational and Scientific Institute of Management
Ternopil National Economic University

DETERMINE THE DIRECTION OF RURAL DEVELOPMENT IVANO-FRANKIVSK REGION AS OBJECT DESTINATIONS RURAL GREEN TOURISM

Summary

Studied formulation of proposals for areas of the territories of Ivano-Frankivsk object as green tourism destinations, were evaluated strengths and weaknesses of the industry of green tourism Carpathians and key external threats and opportunities for its development.

Keywords: village green tourism, territory, destynatsyy, areas.

РОЗДІЛ 6

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

УДК 628.4(477+82)

Павліха Н. В.

Дубинчук Л. І.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Андрощук І. В.

Луцький національний технічний університет

СИСТЕМА ІНТЕГРОВАНОГО УПРАВЛІННЯ ВІДХОДАМИ ЯК СКЛАДНИК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ МІСТА

Статтю присвячено аналізу стану організації інтегрованого управління та поводження з твердими побутовими відходами у Волинській області. Основним завданням даної роботи є рекомендація щодо створення виробничих комплексів із переробки, утилізації твердих побутових відходів (ТПВ), що, своєю чергою, дасть можливість для вирішення низки соціально-екологічних проблем.

Ключові слова: інтегроване управління, утилізація, тверді побутові відходи.

Постановка проблеми. Вхідження України до Європейського Співтовариства неможливе без ефективної реалізації базових принципів сталого розвитку. У цьому аспекті важливим став перегляд підходів до управління сферою поводження з твердими побутовими відходами (ТПВ) для розкриття інноваційно-інвестиційного потенціалу даної сфери, переведення її в рентабельну, інвестиційно привабливу галузь, що є однією з передумов сталого розвитку регіонів України. Посилення регіонального рівня управління сферою поводження з ТПВ зумовлене необхідністю врахування соціальних, економічних та екологічних особливостей розвитку регіону й пошуку найбільш ефективних шляхів раціонального використання його вторинних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки.

Однією з умов сталого територіального розвитку є соціально-еколого-економічна рівновага регіону, що являє собою такий стан регіональних систем, за якого забезпечуються економічне зростання, соціальна стабільність і екологічна безпека регіону. Порушення даної рівноваги тягне за собою виникнення збитків різного характеру: екологічних, економічних, соціальних. Необхідним елементом соціально-еколого-економічної рівноваги регіону є ефективне функціонування сфери поводження з ТПВ [1, с. 67].

Проблема твердих побутових відходів (ТПВ) є актуальною і досить гострою для України. Утворення відходів зростає, тоді як значна частка цих відходів видалається на полігонах та звалищах, які розміщені, спроектовані та експлуатуються неналежним чином, наслідком чого є негативний вплив на навколишнє середовище та здоров'я людини. Охоплення послугами збирання відходів у багатьох населених пунктах є недостатнім, що призводить до несанкціонованого розміщення відходів та пов'язаних із цим негативних факторів впливу. Поточні заходи щодо зменшення утворення відходів та підвищення переробки та утилізації відходів погано координуються та не є ефективними.

Наявні нормативно-правова база й економічний механізм поводження з ТПВ не задовольняють сучасних вимог, а методи поводження з ТПВ

і технології, які використовуються в Україні, не відповідають світовим стандартам [2, с. 123].

Потужності з розміщення поточного утворення ТПВ на наявних полігонах значною мірою вичерпали свій ресурс, а самі сміттєзвалища стали фактором значного забруднення довкілля. Через протидію з боку населення, громадських організацій та відсутності практики надання соціальних гарантій затримується вирішення питань щодо виділення земельних ділянок під будівництво нових полігонів ТПВ.

Останнім часом дедалі частіше стали з'являтися стихійні, несанкціоновані сміттєзвалища у лісо-смугах, у приміських та незайнятих міських територіях.

Поряд з екологічними проблемами щодо забруднення довкілля в останні роки набули актуальності питання оцінки ресурсного потенціалу, пов'язаного з ТПВ. Зокрема, це стосується вкрай недостатнього використання ТПВ як джерела вторинної сировини та в енергетичних цілях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на зазначене, постає необхідність розв'язання актуального наукового завдання – формування інноваційного економічного механізму інтегрованого управління та поводження з твердими побутовими відходами на регіональному рівні.

Загальні теоретично-методичні питання щодо поводження з твердими побутовими відходами розроблялися в роботах Балацкого О.Ф., Бистрякова І.К., Борщевського П.П., Буна Е., Данилишина Б.М., Дорогунцова С.І., Качинського А.Б., Лимаренка В.О., Міщенко В.С., Мельника Л.Г., Хенса Л., Шевчука В.Я. та ін.

Значний внесок у розробку питань визначення еколого-економічних пріоритетів природоохоронної діяльності при поводженні з відходами, у тому числі з ТПВ, а також у науково-методичне та нормативно-правове забезпечення відповідної діяльності зробили Вашкулат М.П., Вілсон Д., Горлицький Б.О., Дрейер А.А., Манеліс Б.Г., Міщенко В.С., Маторін Є.І., Никольський К.С., Сігал І.Я., Стольберг Ф.В. та ін.

Разом із тим багато аспектів поводження з твердими побутовими відходами залишаються

недостатньо вирішеними. Успішне вирішення цих питань можливе лише за умови більш глибокої науково-методичної проробки відповідної проблематики, вироблення конкретних пропозицій і рекомендацій щодо виваженої політики з боку центральних та місцевих органів виконавчої влади.

Виклад основного матеріалу дослідження. Впродовж багатьох років кількість твердих побутових відходів в Україні невпинно зростала як через ріст населення, так і через зміни способу життя людей, які використовують усе більше обгорткових і пакувальних матеріалів.

Співвідношення морфологічного складу твердих побутових відходів досить умовне через те, що на співвідношення складників впливає багато чинників, зокрема пора року, впорядкованість житлового фонду, кліматичні умови тощо. У складі твердих побутових відходів постійно збільшується вміст паперу, пластмас, поліетиленових плівок та інших упаковок, а також відпрацьованої побутової техніки, комп'ютерів, мобільних телефонів тощо.

Нині кількість та різноманітність твердих побутових та промислових відходів в Україні стрімко зростає. «Смітєва проблема» є гострою як в Україні у цілому, так і у Волинській області зокрема, тому дуже важливо приймати кардинальні рішення щодо її розв'язання вже сьогодні. Облік, визначення структури ТПВ, пошуки інвестицій на вирішення проблем їх екологічно-безпечної утилізації є досить важливим завданням, яке стоїть як перед владними, бізнесовими структурами, науково-виробничими підрозділами, так і перед населенням у цілому.

Особливості структуризації вивезення твердих побутових відходів на території Волинської області порівняно з загальноукраїнськими обсягами наведено в табл. 1.

Як видно з даної таблиці, динаміка накопичення твердих побутових відходів як в Україні у цілому, так і на Волині зокрема, досить значна. У зв'язку з тим, що найбільш поширеним способом поводження з побутовими відходами є їх складування на сміттєзвалищах, ця проблема стає надзвичайно актуальною. Збільшення обсягів накопичення побутових відходів вимагає створення нових полігонів (удосконалених сміттєзвалищ) для їх складування, де основний спосіб їх переробки є спалювання. Такий вид утилізації твердих побутових відходів є надзвичайно небезпечним з екологічної точки зору, оскільки призводить до утворення шкідливих газоподібних сполук, забруднення прилеглих ґрунтів, водного басейну поверхневих та підземних вод. Подальше збільшення числа полігонів вимагає відведення великої кількості земельних ділянок.

Як бачимо з табл. 1, в Україні та Волинській області кількість відходів у загальному зростає, тоді як кількість населення загалом зменшується. Це підтверджує твердження про те, що прискорення економічного розвитку призводить до росту обсягів сміття. Отже, накопичення у

Волинській області відходів іде поруч з економічним зростанням.

Нині житлово-комунальними організаціями області експлуатуються 25 міських та селищних сміттєзвалищ та полігонів ТПВ загальною площею 79,2 га, із них сім – загальною площею 30 га – є перантаженими, що призводить до посилення соціального напруження серед місцевого (здебільшого сільського) населення. Проте слід зазначити, що захворюваність населення прилеглих до полігонів ТПВ населених пунктів інфекційними та паразитарними хворобами не відрізняється від загального фоновому рівня захворюваності по всіх нозологічних одиницях (за даними Волинського обласного лабораторного центру МОЗ України).

Таблиця 3

Структура вивезення ТПВ у розрізі Волинської області

Показники	Кількість вивезених ТПВ	
	тис. т	тис. м ³
Разом по області: за рік	145	507,5
за день	0,4	1,4
Окремо по містах:		
м. Луцьк	59	200,6
м. Ковель	12	42
м. Нововолинськ	11	38,5
м. Володимир-Волинський	10	35,0

Джерело: дані обласного управління екоресурсів

Разом із тим в області існує значна кількість стихійних (необладнаних згідно із санітарно-гігієнічними нормами) сміттєзвалищ, що не відповідають вимогам природоохоронного законодавства й експлуатуються з численними порушеннями. Для зменшення шкідливого впливу побутових відходів на навколишнє середовище і здоров'я людини у Волинській області розробляється програма «Комплексна організація утилізації твердих відходів». Одним з основних завдань цієї програми є систематизація особливостей збору, накопичення, транспортування, утилізації та переробки твердих побутових відходів. Для цього нами було проведено аналіз обсягів відходів за кожною категорією як на обласному рівні, так і на рівні таких міст, як Луцьк, Ковель, Нововолинськ, Володимир-Волинський. Окремо були зібрані дані про потоки особливих відходів – відходів від лікувально-профілактичних закладів, стічні води та інші напіврідкі відходи, будівельне сміття та брухт [3, с. 15–19].

Відповідно до наявної в місті системи збору відходів можна виділити дві основні категорії відходів: хатні (господарсько-побутові) та від організацій, контор, комерційних та промислових підприємств. Як приклад дане співвідношення відображено на рис. 1. Указаний обсяг вивозу твердих побутових відходів (рис. 1) від населення міста Луцька розраховувався відповідно до «Рекомендованих норм накопичення ТВП для населених пунктів України» КТМ 204 України 012-95 та згідно з фактичним накопиченням відходів для інших замовників.

Таблиця 1

Структура вивезення ТПВ у розрізі адміністративно-територіального поділу

Адміністративно-територіальний поділ	Кількість вивезених ТПВ за роками, млн. м ³							
	з 2009	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Волинська область	3.177	0.45	0.28	0.51	0.45	0.49	0.49	0.507
Вивезених ТПВ по Україні	252.82	26.31	29.78	36.67	32.39	37.65	43.23	46.79
Населення України, млн. осіб		50.1	49.7	49.3	48.0	47.6	47.3	46.9

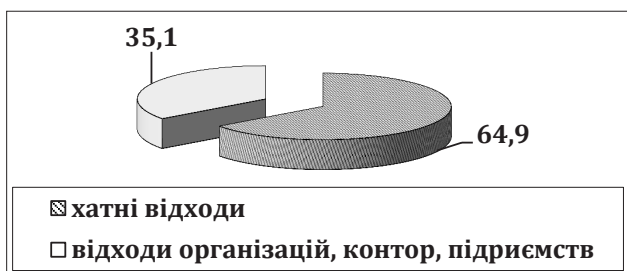

Рис. 1. Структура накопичення відходів у м. Луцьк

Збір та утилізацію ТПВ у місті Луцьку здійснює ДКП «Луцькспецкомунтранс». Основними джерелами створення та накопичення твердих побутових відходів є домашнє господарство, установи, організації, підприємства різних форм власності, відходи лікувально-профілактичних закладів, будівництво, сміття після прибирання вулиць [4, с. 17]. У даній роботі ми хочемо сконцентрувати увагу на деяких категоріях даних відходів.

1. Специфічні відходи. До специфічних відходів належать відходи лікарень (інфекційних, хірургічних, травматологічних, опікових, онкологічних та інших відділень). Основними методами знищення таких відходів в області є їх захоронення після дезінфекції на спеціально відведених місцях кладовищ. Основними вимогами щодо утилізації таких відходів є обов'язкова їх дезінфекція відповідно до Наказу № 120 Міністерства охорони здоров'я України.

2. Промислові відходи. Основними джерелами утворення токсичних промислових відходів у місті є підприємства машинобудівної, хімічної та нафтохімічної промисловості, виробництва електроенергії, газу та води. Станом на 01.01.2015 на території області було накопичено понад 1 820 т токсичних відходів різних класів небезпеки. На виконання вимог держуправління продовжувалася робота із знешкодження небезпечних відходів переробки ЗОР на ВАТ «Луцький підшипниковий завод» у складі корпорації SKF (Швеція). За період 2015 р. підприємствами «Еко-Хелп» (м. Рівне) та «Екоцентр» (м. Львів) було прийнято від підприємств та організацій області понад 48 тис. шт. відпрацьованих люмінесцентних ламп. ДП «Волиньторккольормет» зібрано від підприємств та організацій області та відправлено на спеціалізовані підприємства України понад 150 т відпрацьованих свинцево-кислотних акумуляторів, що належать до небезпечних відходів I класу небезпеки.

Імпорт небезпечних відходів на територію області для переробки та захоронення в 2015 р. не проводився. Фактів транскордонного переміщення небезпечних відходів по території області в 2015 р. не встановлено. Випадків виникнення надзвичайних ситуацій під час поводження з небезпечним відходами на території області в 2014 р. не встановлено.

3. Інституційно-комерційні відходи. Це відходи, що утворюються в магазинах, готелях та інших підприємствах обслуговування, у школах та інших соціальних установах, а також сміття, що утворилося в конторах підприємств. Кількість таких відходів оцінюється в межах 600 кг на кожне робоче місце чи в межах ~ 100–150 кг на душу населення.

4. Будівельні відходи. Збір та вивіз будівельних відходів у м. Луцьку покладено на забудовників (організації, юридичних та фізичних осіб), хоча

проблемою є несанкціонований вивіз будівельного сміття через установлені контейнери для побутових відходів. Будівельне сміття утилізується на полігоні ТПВ. Його обсяг окремо не обліковується (за даними Луцького міськвиконкому). За невідтвердженими даними, відходи будівництва і зносу становлять по 150–300 кг на душу населення.

5. Військові відходи. За даними Державного управління екології та природних ресурсів у Волинській області, відходи на території дислокації військових частин (Живецький район поблизу с. Сокиричі, Горохівський район поблизу м. Берестечко), вся відпрацьована бойова техніка, обладнання, залишки палива, стратегічних ядерних ракет (гептил) із ліквідацією цих частин були утилізовані та вивезені за межі області.

6. Хімічні відходи. Нині в області складовано понад 2 000 т непридатних до використання пестицидних препаратів, які зберігаються з 80–90-х років минулого століття. Із них близько 1 100 т – у отрутомогильнику і 1 016 т – у господарствах області. Всі вони очікують своєї черги на знешкодження і вторинну переробку.

Щодо м. Нововолинська, то ТПВ надходять із таких джерел: ЖКГ (кооперативний та приватний сектор) – 49%, громадські заклади (лікарні, дитсадки, контори) – 4%, промпідприємства – 31%, інші джерела відходів – 16%.

Для м. Ковеля: побутові відходи ЖКГ – 54 862 м³, відходи громадських закладів – 280 м³, використана тара – 180 м³, відходи промислових підприємств – 9701 м³, інші джерела (вуличне прибирання, будівництво) – 8 772 м³ [4 с. 22].

Висновки. Державній обласній та муніципальній владі необхідно керуватися і базуватися в своїх діях на комплексному підході до проблеми ТПВ із відповідними науково обґрунтованими схемами інтегрованого управління відходами, оскільки єдиного універсального методу, враховуючи складність і багатофакторність проблеми, немає і поки що не може бути. І хоча Рішенням обласної ради від 28.12.2010 № 2/42 затверджено регіональну екологічну програму «Екологія – 2011-2015 та прогноз до 2020 року», в якій окремим розділом передбачається будівництво полігонів ТПВ та проведення рекультивации існуючих сміттєзвалищ в усіх містах та селищах міського типу, проведений аналіз програми свідчить про її недовиконання. Основною причиною цього є недостатнє фінансування даної програми. Тому, на нашу думку, необхідно максимально виконати програму «Екологія – 2011-2015 та прогноз до 2020 року» і паралельно впровадити нові технології складування і переробки відходів.

Обласній та міським радам разом із державним управлінням екології та природних ресурсів у Волинській області за кошти обласного фонду охорони навколишнього середовища необхідно розробити об'єктивну програму поводження з ТПВ, залучивши до її опрацювання і наукового обґрунтування досвід експертів ЄС. В основі даної програми повинне бути затвердження її мети і заходів зі встановленням чіткого графіку їх проведення, розподіл сфер відповідальності кожної зі сторін, яка приймає участь у програмі, попередня оцінка коштів, потрібних для проведення кожного заходу, та визначення доступних фінансів для кожного етапу проекту, залучення інвесторів.

Існування значної кількості законів і законодавчих актів, які регламентують сферу управління і поводження з ТПВ, не завжди створює єдину і зрозумілу, послідовну і реальну державну

політику в цьому питанні. Більшість законів не виконуються достатньою мірою або ігноруються на місцевому рівні юридичними та фізичними особами, які причетні до процесу поводження з ТПВ. Незважаючи на загрозливу ситуацію з ТПВ, у Волинській області (як і в Україні у цілому) не створено відповідних організаційних, нормативно-правових та інформаційних передумов для вирішення зазначених проблем, зокрема відсутня комплексна регіональна програма організації, управління, поводження, утилізації та повторного використання (переробки) ТПВ згідно зі стандартами ЄС. Діюча регіональна екологічна програма «Екологія – 2011-2015 та прогноз до 2020 року» не повністю вирішує проблему організації інтегрованого управління та поводження з твердими побутовими відходами у місті Луцьку та Волинській області.

Для визначення пріоритетних напрямів щодо управління відходами в області необхідно створити спеціальну ієрархічну систему управління відходами, яка б включала в себе заходи щодо скорочення відходів (зменшення використання одноразової пакувальної тари, перехід на багаторазову тощо), повторне їх використання, пере-

робки на вторинну сировину (подрібнення – дробильна машина ОЛНОВА тип VB 650 D/E, лінія переробки відходів ТБО термопластичних і т.д.), енергетичної утилізації відходів (спалювання у котельнях, ТЕС та інше), розміщення на звалищі з мінімальним впливом на довкілля (організовані полігони та сміттєзвалища згідно з Наказом Міністерства будівництва, архітектури і житлово-комунального господарства України від 10.01.06 № 5).

Рекомендувати Волинській обласній владі надати допомогу у вирішенні проблеми будівництва в місті Луцьку потужного заводу по сортуванню сміття на території села Брище, чітко визначивши джерела фінансування цього проєкту; остаточно вирішити питання щодо відведення земельної ділянки під дане підприємство із залученням фахівців – екологів, землевпорядників, юристів та інших зацікавлених юридичних і фізичних осіб, – а також створення виробничого комплексу з переробки твердих полімерних побутових та виробничих відходів у виробі у місті Шацьку на одному з нефункціонуючих підприємств, де вже є відповідна інфраструктура, комуналізація, приміщення, дороги.

Список літератури:

1. Удосконалення системи управління відходами в Україні в контексті європейського досвіду / В.С. Міщенко, Г.П. Виговська, Ю.М. Маковецька, Т.Л. Омеляненко. – К. : Лазурит-Поліграф, 2012. – 67 с.
2. Бондар Л.І. Системи поводження з твердими побутовими відходами в українських містах, роль міського населення в роздільному зборі сміття та рекомендації для органів місцевого самоврядування у містах / Л.І. Бондар, Л.І. Полтораченко // Аналітичне дослідження, виконане в рамках проєкту ПРООН «Муніципальна програма врядування та сталого розвитку (проєкт)». – К., 2011. – 123 с.
3. Андросчук І.В., Крюков В.Л. Зведений звіт про стан організації інтегрованого управління та поводження з твердими побутовими відходами в м. Луцьку та Волинській області / І.В. Андросчук, В.Л. Крюков. – Луцьк ; Київ : Бюро економічного менеджменту та правових досліджень / ВСЕОМ, 2015.
4. Регіональна екологічна програма «Екологія 2011-2015 рр.» : Рішення Волинської обласної ради від 28.12.2010 № 2/42.

Павлиха Н. В.

Дубынчук Л. І.

Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки

Андросчук И. В.

Луцкий национальный технический университет

СИСТЕМА ІНТЕГРОВАНОГО УПРАВЛІННЯ ОТХОДАМИ КАК СОСТАВНАЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ГОРОДА

Резюме

Статья посвящена анализу состояния организации интегрированного управления твердыми бытовыми отходами (ТБО) в Волынской области. Главная задача этой работы – дать рекомендации по созданию производственных комплексов по переработке и утилизации твердых бытовых отходов. Это, в свою очередь, даст возможность для решения социально-экологических проблем.

Ключевые слова: интегрированное управление, утилизация, твердые бытовые отходы.

Pavliha N. V.

Dubynchuk L. I.

East-European National University named after Lessia Ukrainka

Androshchuk I. V.

National Technical University

THE SYSTEMS OF WASTES INTEGRAL MANAGEMENT AS A COMPONENT OF THE CITY'S SOCIAL-ECONOMICAL DEVELOPMENT

Summary

This article is dedicated to the aim of the project is analysis of the state of organization of integrated solid waste management and utilization in Volyn Oblast. The main objective of this works recommendations on construction of production complexes that will solve the problem of recycling, processing and utilization of solid domestic waste (SDW), which in its turn will be an instrument for solving the following social and ecological problems.

Keywords: integrated management, utilization, solid waste.

РОЗДІЛ 7

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 631.158:331.5

Пахуча Е. В.

Харківський національний аграрний університет імені В. В. Докучаєва

СУЧАСНИЙ СТАН РИНКУ ПРАЦІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ

Предметом дослідження є аналіз стану аграрного ринку праці, який приймає безпосередню участь у забезпеченні продовольчої безпеки країни, шляхом забезпечення аграрного сектору трудовими ресурсами. У статті проаналізовано основні показники ринку праці в сільській місцевості. Визначено основні причини безробіття і рівень безробіття за рівнем освіти в сільській місцевості. Досліджено стан демографічної ситуації та домінуючі фактори, що зумовили його кількісні зміни. Окреслено основні шляхи вирішення проблеми зростання рівня безробіття сільського населення.

Ключові слова: ринок праці, економічно активне населення, рух населення, зайнятість, рівень безробіття.

Постановка проблеми. Ринок праці виступає тим лакмусовим папірцем ринкової економіки, який гостро реагує на зміну в структурі економіки, професійному і кваліфікаційному складі робочої сили, рівня заробітної плати, освітньої політики. Він віддзеркалює практично всі соціально-економічні явища, які відбуваються в суспільстві, тому відсутність стабільного економічного і соціального розвитку не сприяє ефективному функціонуванню ринку праці, зокрема у сільській місцевості. Останні десятиріччя відзначалися для сільської місцевості зниженням рівня життя, занепадом соціальної інфраструктури, старінням населення, високим рівнем безробіття, трудовою міграцією, спадом продуктивності аграрної праці, відсутністю кваліфікованих кадрів і, як наслідок, здешевленням ціни робочої сили. Саме аграрний сектор економіки відповідає за продовольчу безпеку країни, тому проблеми ринку праці не залишили байдужими вчених і практиків, дослідження яких торкнулися різних сторін сучасного стану ринку праці, піднімаючи питання підвищення продуктивності праці, ефективності використання трудових ресурсів та запровадження комплексного управління зайнятістю населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам, які пов'язані з функціонуванням та розвитком ринку праці передусім в аграрному секторі економіки, присвячено широке коло наукових праць. Значну увагу в дослідженні даної проблеми приділили такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як: С. Брю, Д.П. Богиня, С.Й. Вовканич, М.І. Долішній, О.Гришнова, В.К. Горкавий, Т.А. Заяць, С.М. Злупко, В. Нижник С.П. Качан, Т.І. Олійник, Г. Манків, І.С. Маслова, Л.В. Транченко, І.В. Хлівна, В.М. Шамота, К.І. Якуба, В.В. Ярова та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом із тим у сучасних умовах вирішення проблеми зайнятості сільського населення та рівня забезпеченості ринку праці трудовими ресурсами потребує розгляду в контексті економічного розвитку та пошуку шляхів вирішення даних проблем.

Мета статті полягає у визначенні сучасного стану ринку праці та тенденцій його розвитку, а також виокремленні найбільш гострих проблем, які стосуються зайнятості населення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Економічна, політична та соціальна нестабільність потребує нових підходів до подальшого та всебічного вивчення проблем формування та розвитку ринку робочої сили в аграрному секторі. Формування, функціонування та розвиток ринку робочої сили підпорядковані загальним тенденціям розвитку ринкової економіки України. На динаміку ринку робочої сили впливають економічні, соціальні, політичні, природно-демографічні, морально-етичні, психологічні фактори і процеси. Вони впливають на міграційні процеси, попит та пропозицію робочої сили, показник доходів населення, зумовлених заробітною платою [1, с. 507].

Перехід економіки України до ринкових відносин зумовив значні зміни як у системі показників щодо аналізу ринку праці, так і в методології їх обчислення. За вимогами МОП аналіз ринку праці проводиться за такою категорією, як економічно активне населення, використовуючи при цьому цілу систему взаємопов'язаних соціально-демографічних показників, а саме рівень економічної активності, рівень зайнятості, рівень безробіття [2, с. 119].

Економічно активним населенням вважають частину населення, яка забезпечує пропозицію робочої сили для виробництва товарів та надання послуг. Кількісно економічно активне населення складається з осіб, зайнятих економічною діяльністю, та безробітних. Аналіз основних показників ринку праці у сільській місцевості вказує на складну ситуацію, яка склалася в результаті погіршення показників зайнятості та безробіття населення (табл. 1).

Середньорічна чисельність економічно активного населення віком від 15 до 70 років у 2015 р. зменшилася порівняно з 2010 р. на 2 796,2 тис. осіб, або на 13,4%, у тому числі у сільській місцевості чисельність економічно активного населення зменшилася на 915,6 тис. осіб, або на 13,9%. Розраховані показники економічної активності населення свідчать про зменшення рівня економічної активності населення на 1,3 в. п., у тому числі у сільській місцевості на 6,7 в.п., рівня зайнятості населення – на 1,8 в. п., а у сільській місцевості – на 7,6 в. п. Своєю чергою, рівень безробіття населення зріс на 0,9 в. п., на 2,2 в. п. – у сільській

Динаміка основних показників ринку праці в сільській місцевості України, 2010–2015 рр.
(у віці 15–70 років, тис. осіб)

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Економічно активне населення	20894,1	20893,0	20851,2	20824,6	19920,9	18097,9
у т. ч у сільській місцевості	6583,1	6566,7	6481,9	6511,7	5850,6	5667,5
Зайняте населення	19180,2	19231,1	19261,4	19314,2	18073,3	16443,2
у т. ч у сільській місцевості	6108,0	6069,3	5996,3	6033,5	5292,4	5134,2
Безробітне населення	1713,9	1661,9	1589,8	1510,4	1847,6	1654,7
у т. ч у сільській місцевості	475,1	497,4	485,6	478,2	558,2	533,3
Економічно неактивне населення	22051,6	12265,5	12055,3	11861,7	12023,0	10925,5
у т. ч у сільській місцевості	6967,7	3267,0	3282,9	3174,0	3615,9	3 647,7
Рівень економічної активності населення, %	63,7	64,3	64,6	65,0	62,4	62,4
у т. ч у сільській місцевості	67,5	68,1	67,7	68,5	61,8	60,8
Рівень зайнятості населення, %	58,5	59,2	59,7	60,3	56,6	56,7
у т. ч у сільській місцевості	62,7	63,0	62,7	63,5	55,9	55,1
Рівень безробіття населення, %	8,2	8,0	7,5	7,2	9,3	9,1
у т. ч у сільській місцевості	7,2	7,6	7,4	7,3	9,5	9,4

Джерело: складено на основі [3]

місцевості. Отже, як свідчать розрахунки, найбільших і негативних змін у структурі населення за економічною активністю зазнало саме населення у сільській місцевості.

Для повного висвітлення ситуації на ринку праці необхідно проаналізувати рівень зайнятості населення, адже зайнятість виступає одним із головних індикаторів трансформаційних процесів в економіці. Враховуючи досить високу питому вагу сільського населення в загальній кількості населення України (32%), важливість і актуальність проблем зайнятості на сучасному етапі аграрного реформування важко переоцінити.

Зайнятість у сільському господарстві має свої характер та особливості. Спад виробництва, погіршення соціальної інфраструктури призвели до зрушення сфери прикладання праці в сільській місцевості. Низький рівень оплати праці, доходи від зайнятості не гарантують селянам захисту від бідності [4]. Спостерігається дисбаланс між трудою забезпеченістю аграрної сфери економіки і параметрами конкурентного поля на ринку сільськогосподарської праці, безробіттям і нелегальною трудовою діяльністю, доходами різних верств населення, темпами продуктивності та оплати праці, часткою матеріальних витрат і затрат праці у собівартості продукції, якістю і рівнем життя та можливостями відтворення життєвого і трудового потенціалу селян. Загострення протиріч у сфері аграрної праці, особливо проблем соціальної політики на селі, вимагає всебічного наукового осмислення проблеми забезпечення зайнятості сільського населення.

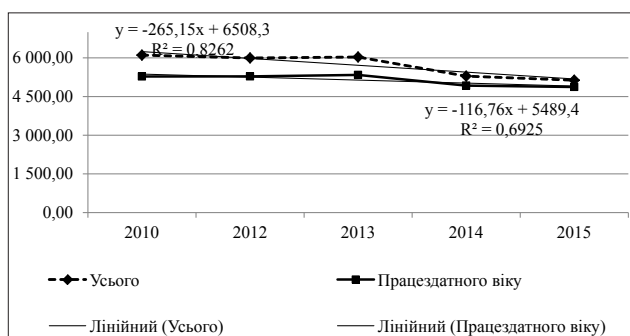

Рис. 1. Динаміка зайнятого населення в сільській місцевості (у віці 15–70 років, тис. осіб)

Джерело: розраховано автором за даними [5]

Динаміка зайнятості населення у сільській місцевості (рис. 1) указує на спад кількості зайнятого населення, особливо працездатного віку.

За досліджуваний період кількість зайнятого населення зменшилася на 15,9%, а працездатного віку – на 7,7%. Середнє щорічне зменшення зайнятого населення в сільській місцевості становить 265,2 тис. осіб, а середнє щорічне зменшення зайнятого населення працездатного віку за відповідний період – 116,8 тис. осіб.

У структурі зайнятого сільського населення за професійними групами найменшу питому вагу займали кваліфіковані робітники сільського та лісового господарства, риборозведення та рибальства (станом на 2015 р. – 2,0%), а найбільшу – найпростіші професії (38,7%). Серед загальної кількості зайнятих осіб кожний шостий працював у промисловості або в торгівлі, кожний сьомий – у сільському господарстві. Це ще раз підтверджує низький рівень забезпеченості кваліфікованими трудовими ресурсами галузі сільського господарства, а також зростанням рівня дешевої робочої сили.

Гостроту проблеми зайнятості мешканців сільської місцевості підкреслює перевищення значень показників рівня неформальної зайнятості над аналогічними показниками зайнятості в міських поселеннях. В умовах ринкової економіки поширюється неформальна зайнятість населення, яка охоплює всі неформальні робочі місця як у неформальному, так і в офіційному (формальному) секторах економіки. У 2015 р. кількість неформально зайнятого населення становила 4,3 млн., або 26,2% від усього зайнятого населення. Серед неформально зайнятих осіб більш як третина осіб (38,6%) працювала саме в сільському, лісовому та рибному господарстві. Зазвичай неформальна зайнятість притаманна населенню окремих соціально-економічних груп.

Так, неформальні трудові відносини переважали у секторі самостійної зайнятості, де частка населення, яке працювало на неформальних робочих місцях, становила 73,2%, а серед працюючих за наймом таких осіб було 17,3%. Більше половини неформально зайнятих осіб (50,8%) були мешканцями сільської місцевості. Аналіз неформальної зайнятості у розрізі вікових груп свідчить, що найвищий її рівень характерний для осіб у віці 15–24 років (36,1%) та у віці 60–70 років (37,2%) [3]. Зазначені категорії населення вразли-

Таблиця 2

Динаміка рівня безробіття за рівнем освіти в сільській місцевості в 2010–2015 рр.
(у віці 15–70 років, %)

Роки	Усього	Повна вища	Базова вища	Неповна вища	Професійно-технічна	Повна загальна середня, середня	Базова загальна середня
2010	7,2	5,3	9,9	6,8	-	8,0	6,5
2012	7,5	7,0	12,6	7,3	-	8,0	5,5
2013	7,3	7,6	13,0	6,6	-	7,7	5,6
2014	9,5	8,4	18,2	8,3	10,8	9,1	10,8
2015	9,4	7,3	17,4	8,8	10,7	8,8	11,9

Джерело: складено на основі [5]

віші та соціально незахищені в сучасних умовах господарювання.

Ще одним показником, який визначає ситуацію на ринку праці, є рівень безробіття. Безробіттям називається соціально-економічна ситуація в суспільстві, за якої частина активних працездатних громадян не може знайти роботу, що зумовлена переважанням пропозиції праці над попитом. Хоча й існує думка, що безробіття є стимулятором трудової дисциплінованості і активності працюючого населення, однак соціально-економічні втрати від безробіття настільки значні, що в усьому світі докладається багато зусиль для його мінімізації.

Найвищий рівень безробіття (за методологією МОП) спостерігався серед молоді віком 15–24 років, а найнижчий – серед осіб віком 50–59 років. Слід зазначити, що рівень безробіття населення віком 15–70 років у мешканців сільської місцевості на 0,4 в. п. перевищував відповідний показник серед городян, а у чоловіків – на 2,0 в. п. від рівня безробіття жінок [5].

Слід зазначити, що в 2015 р. порівняно з 2014 р. у складі безробітних за причинами незайнятості відбулося збільшення питомої ваги вивільнених з економічних причин (на 5,5 в. п.) та осіб, що мали сезонний характер роботи (на 0,6 в. п.). Водночас спостерігалось зменшення частки звільнених у зв'язку із закінченням строку контракту або договору найму та не працевлаштованих після закінчення загальноосвітніх та вищих навчальних закладів (на 3,0 в. п. у кожній групі), звільнених за власним бажанням, за угодою сторін (на 2,9 в. п.) та інших причин безробіття (на 0,7 в. п.). Найбільшу питому вагу у структурі основних причин безробіття сільського населення займають непрацевлаштовані після закінчення загальноосвітніх та вищих навчальних закладів – 4,0% та звільнені за власним бажанням, за угодою сторін і сезонний характер роботи – 3,8%. Більшість безробітних шукали роботу самостійно (72,5%), а решта зверталася за допомогою до Державної служби зайнятості.

На рівень безробіття також впливає рівень освіти працівників (табл. 2).

За досліджуваний період рівень безробіття зріс на 2,2 в. п., найменшу питому вагу в структурі рівня безробіття за рівнем освіти в сільській місцевості займали безробітні з повною вищою освітою, рівень якої коливався, однак можемо відмітити позитивну тенденцію до його зменшення. Дана тенденція свідчить про зростання потреби в кваліфікованих працівниках. Найбільша питома вага в структурі рівня безробіття належить особам із базовою вищою освітою, рівень якої постійно зростає і станом на 2015 р. зріс порівняно з 2010 р. на 7,5 в. п. Така особливість є суттєвим фактором

формування ринку праці і визначає потребу в працівниках саме з вищою освітою.

Процес формування ринку праці знаходиться в прямій залежності від демографічної ситуації, і саме ці показники є визначальним фактором кількісного складу робочої сили як товару. Динаміка чисельності та руху населення, а також його склад є важливими вихідними параметрами, що визначають тенденції формування та розвитку ринку робочої сили [6, с. 5].

Зменшення чисельності сільського населення відбувається переважно під впливом природного і механічного руху в сільській місцевості. У динаміці питома вага кожного з наведених факторів впливу на чисельність сільського населення змінюється. Якщо в 1990–1995 рр. домінуючим фактором, що зумовлював зменшення селян, був міграційний вплив, то в 1996–2013 рр. переважачим фактором стало природне скорочення сільського населення, а за останні два роки ситуація змінюється на користь міграційного впливу. Питома вага сільського населення в загальній структурі населення за період 2010–2015 рр. зменшилася з 31,4% до 30,9 %, загальна кількість скоротилася на 8,2%. Отже, зменшення за останні роки природного руху населення приводить до зменшення населення, що негативно відбивається на забезпеченні трудовими ресурсами передусім сільського господарства.

Вагомий вплив на формування ринку праці має міграційний рух населення. За даним Державної служби статистики, міграційне скорочення в сільській місцевості спостерігалось в періоди з 2010 по 2013 р., яке зросло на 54,1%. Станом на 2014 та 2015 рр. ситуація змінилася: спостерігався міграційний приріст сільського населення, а різниця між кількістю прибулих та кількістю вибулих зросло з 2 999 ос. у 2014 р. до 119 391 ос. у 2015 р. Дана ситуація пояснюється зростанням кількості переселенців із зони проведення антитерористичної операції, кількість яких невпинно зростає.

Покращення ситуації на ринку праці в сільській місцевості не зможе обійтися без допомоги і підтримки з боку держави, адже держава покликана виконувати досить важливі функції, а саме: забезпечення рівності сторін у відносинах «роботодавець – працівник»; зростання ефективності трудових відносин та раціональне використання трудових ресурсів; суспільне визнання унікальної цінності праці; забезпечення нормативно-правової бази функціонування ринку праці; оптимізація соціальної, організаційної, функціональної та територіальної структур ринку праці; розвиток потужного внутрішнього ринку та забезпечення платоспроможності населення; підтримка розвитку професійних спілок, які діють на ринку праці.

Програма забезпечення зайнятості має бути широкомасштабною і включати вирішення певного комплексу проблем, пов'язаних із розвитком сільської місцевості. Насамперед це підпрограми: розвитку на селі інфраструктури соціально-комунального призначення; економічної допомоги розвитку приватної власності; житлового будівництва; розвитку сільського господарства і раціонального природокористування в сільській місцевості [7].

Основними засобами забезпечення продуктивної зайнятості сільського населення визначено такі: утвердження статусу селянина як реального власника та господаря на землі; запровадження спрощеного порядку реєстрації та звітності суб'єктів господарювання в аграрному секторі; розмежування підсобної та підприємницької форм господарювання сільських сімей, сприяння перетворенню особистих підсобних господарств у господарства товарного типу; підтримка розвитку особистих підсобних господарств як форми самозайнятості сільського населення; залучення приватного сектора у сільській місцевості до рекреаційно-туристичного підприємництва та підсобної діяльності у сфері туризму (сільського зеленого туризму); регулювання трудової міграції сільського населення, спрямування її з трудонадлишкових регіонів до депресивних сільських територій; запровадження системи професійного навчання і перепідготовки незайнятих працюючих сільських жителів; надання державної підтримки розвитку дрібного і середнього підприємництва на селі; створення спеціального фонду підтримки підприємницької діяльності на селі молодих сімей; розвиток та підтримка діяльності кредитних спілок; поліпшення умов реалізації селянами

продукції особистих підсобних господарств [8]. Отже, запропоновані засоби забезпечення продуктивної зайнятості сільського населення можуть позитивно вплинути на ситуацію на ринку праці у сільській місцевості, разом із тим забезпечуючи розвиток аграрної сфери в цілому.

Висновки. На етапі подальшої трансформації ринкових відносин ринок праці залишається одним із головних елементів ринкової системи господарювання, який має свої специфічні особливості в аграрній сфері. Стан аграрного ринку праці проявляється в коливанні попиту та пропозиції на робочу силу, зниженні престижності аграрної праці, рості обсягів безробіття й високому рівні безробіття, сезонності аграрного виробництва, низькій територіальній та професійній мобільності селян, низькій ціні аграрної праці і, як наслідок, погіршенні соціально-економічних умов праці. Проведені дослідження також свідчать, що проблема зайнятості та безробіття на селі загострюється, передусім залишається непрацевлаштованою молодь, яка після закінчення загальноосвітніх та вищих навчальних закладів не має роботи, хоча, за даними дослідження, потреба саме в працівниках із вищою освітою зростає.

Отже, без підтримки на державному, регіональному та місцевих рівнях, а також розробки програм, які б включали систему заходів, спрямованих на створення організаційно-правових та соціально-економічних умов для комплексного розвитку сільських територій, ринок праці в аграрній сфері і надалі буде перебувати у складному становищі. Також важливим для розвитку аграрного ринку праці є забезпечення молоді робочими місцями для отримання досвіду і зменшення рівня неформально зайнятого населення.

Список літератури:

1. Ситник В.П. Трансформація АПК України в ринкові умови / В.П. Ситник. – К. : Ін-т аграр. економіки УААН, 2002. – 518 с.
2. Олійник О.В. Економічний механізм сталого розвитку сільськогосподарських підприємств : [монографія] / О.В. Олійник, Г.С. Морозова. – Х. : Місдруку, 2012. – 272 с.
3. Ринок праці у 2015 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ11_u.htm.
4. Залізник О.Д. Проблеми зайнятості в сільській місцевості / О.Д. Залізник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fao.org/worldfood-situation/foodpricesindex/en/>.
5. Економічна активність населення України 2015/ Державна служба статистики України ; за ред. І.В. Сенік. – К., 2016. – 216 с.
6. Приступа М.І. Регулювання соціально-трудова відносин на регіональному ринку праці : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.09.01 / М.І. Приступа ; Харк. держ. економ. ун-т. – Х., 2004. – 21 с.
7. Хлівна І.В. Особливості функціонування та тенденції розвитку ринку праці у сільській місцевості / І.В. Хлівна // Ефективна економіка. – 2013. – № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_5_17.
8. Трудові ресурси села, зайнятість та ринок праці [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://agroua.net/economics/documents/category-58/doc-8/>.

Пахучая Э. В.

Харьковский национальный аграрный университет имени В. В. Докучаева

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ РЫНКА ТРУДА В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ ЭКОНОМИКИ

Резюме

Предметом исследования является анализ аграрного рынка труда, который принимает непосредственное участие в обеспечении продовольственной безопасности страны путем обеспечения аграрного сектора трудовыми ресурсами. В статье проанализированы основные показатели рынка труда в сельской местности. Определены основных причин безработицы и уровень безработицы по уровню образования в сельской местности. Исследованы состояние демографической ситуации и доминирующие факторы, обуславливающие его количественные изменения. Определены основные пути решения проблемы роста уровня безработицы сельского населения.

Ключевые слова: рынок труда, экономически активное население, движение населения, занятость, уровень безработицы.

Pakhucha E. V.

National Agrarian University named after V. V. Dokychaev

CURRENT STATE OF THE LABOUR MARKET IN THE AGRARIAN SECTOR

Summary

The subject of research is the analysis of the agricultural labor market, which is directly involved in ensuring food security of the country by ensuring that the agricultural sector workforce. The article analyzes the main labor market indicators in the rural areas. The main causes of unemployment and the rate of unemployment by level of education in rural areas. The state of the demographic situation and the prevailing factors that led to its quantitative changes. The main ways to address the growth of unemployment in rural areas.

Keywords: labor market, economically active population, movement of population, employment, unemployment rate.

РОЗДІЛ 8 ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 368.025.5:368.8

Наливайко Д. В.

Київський національний торговельно-економічний університет

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ СТРАХОВОЇ СУМИ ПІД ЧАС СТРАХУВАННЯ НЕРУХОМОГО МАЙНА

У статті розглянуто та проаналізовано основні методи визначення страхової вартості нерухомого майна. Виділено переваги та недоліки кожного з методів. Надано рекомендації щодо вибору конкретного методу залежно від характеристики об'єкту страхування.

Ключові слова: страхування майна, страхова сума, ринкова вартість, відновлювальна вартість, страхове відшкодування.

Постановка проблеми. У світовій практиці страхування нерухомого майна – основний напрям отримання прибутку страховими компаніями. Натомість інші види страхування, у тому числі транспортне, великих прибутків не дають, тому мають швидше іміджевий характер. В Україні простежуються дещо інші тенденції – на страхування нерухомого майна припадає лише 25% від загальної суми страхових внесків, причому їх більша частина – на заставне та орендоване державне і комунальне майно. Але навіть у такій ситуації оцінювачам доволі часто доводиться зустрічатися з випадками оцінки нерухомого майна для його страхування. Нормативна неврегульованість та неоднозначність цього питання породжують низку проблем, з якими оцінювачам доводиться кожен раз боротися самотужки.

Отже, важливим завданням є визначення способів і методів, які дали б змогу найбільш повно і справедливо визначити страхову суму нерухомого майна. Це дало б змогу формалізувати дану процедуру, зменшити витрати на ведення справи страховиками й отримання страховальниками найбільш повного та якісного страхового захисту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок в розробку теоретико-методологічних засад визначення страхової суми нерухомого майна зробили зарубіжні вчені: Ю. Фогельсон, Д. Бланд, Л. Ключенко, В. Райхер, А. Собакинських, В. Абрамов, А. Авдеев.

Питання оцінки майна досліджували вітчизняні науковці: М. Александрова, В. Базилевич, К. Базилевич, К. Воблій, О. Вовчак, Н. Внукова, Т. Ротова, О. Гаманкова, В. Грушка, О. Заруба, М. Клапків, В. Малько, С. Осадець, Я. Шумелда.

Разом із тим доцільним було б систематизувати всі можливі підходи до визначення страхової вартості нерухомого майна, які страховики можуть використовувати у своїй діяльності; розробити систему єдиного підходу до визначення страхової суми майна, яке приймається на страхування, для підвищення ефективності надання послуг та зменшення витрат на ведення справ.

Мета статті полягає у систематизації підходів до визначення страхової вартості нерухомого майна, розкритті особливостей основних способів визначення страхової суми, висвітлення їх переваг та недоліків, а також визначенні найбільш доцільного єдиного підходу, який би дав змогу прискорити розвиток страхування нерухомого майна в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Під час укладання договору страхування визначається страхова сума – грошова сума, у межах якої страховик, відповідно до умов страхування, зобов'язаний провести виплату у разі настання страхового випадку. Таким чином, це максимальна сума, яку може отримати страховик від страхувальника.

Під час страхування майна категорія страхової вартості має дуже важливий характер. При цьому вона не має легальної дефініції, а в доктрині страхового права не вщухають дискусії з приводу її економічної та правової природи; немає єдності і в питанні щодо методики визначення її величини.

Відповідно до ст. 9 Закону України «Про страхування», розмір страхової суми визначається за домовленістю між страховиком та страхувальником, у межах вартості майна за цінами і тарифами, що діють на момент укладання договору [1]. Тобто один із ключових моментів процесу страхування не має чіткого врегулювання – методи та принципи визначення величини страхової суми законом не зумовлюються.

Деякою мірою шлях до вирішення проблеми вказує Національний стандарт № 1 «Загальні засади оцінки майна та майнових прав», згідно з яким у разі оцінки майна для його страхування визначається дійсна вартість для цілей страхування – вартість відтворення (вартість заміщення) або ринкова вартість, визначені відповідно до умов договору страхування [2]. Але слід підкреслити, що поняття «дійсна вартість» не є ідентичним поняттю «ринкова вартість». Остання категорія використовується в практиці найчастіше просто з тієї причини, що поки не створено більш точних оцінок вартості, визнаних більшістю суб'єктів господарського обороту. Водночас ринкова вартість, особливо коли вона схильна до різких спекулятивних коливань (згадайте, як скаче то вгору, то вниз ціна на нафту), навряд чи може розглядатися як справжня вартість майна. Внаслідок цього для визначення дійсної вартості можливе застосування й інших методик, що за певних умов може дати більш достовірне значення вартості майна, ніж його ринкова ціна в даний момент часу.

Серед методик визначення страхової вартості майна слід виділити такі:

- 1) страхова вартість майна як ціна його придбання;
- 2) страхова вартість майна як його балансова вартість;

3) страхова вартість майна як його середня ринкова вартість;

4) страхова вартість і відновлювальна вартість з урахуванням зносу;

5) страхова вартість як відновлювальна вартість застрахованого об'єкта [4].

Саме ці методики найчастіше використовуються страховиками. Розглянемо детальніше ці методики, виділивши переваги та недоліки кожної з них.

1. Страхова вартість майна як ціна його придбання.

Багато авторів під час визначення страхової вартості майна рекомендують використовувати ціну покупки застрахованого майна за мінусом зносу [11, с. 78]. Перевагою досліджуваного методу є виняткова простота визначення розміру страхової вартості. Страховик заощаджує кошти у разі залучення нового клієнта, а страховальник економить під час оформлення всіх процедур час.

Проте негативних моментів значно більше. Річ може бути куплена як дешевше, так і дорожче – це питання факту, а для страховика важлива все-таки реальна вартість майна. Оскільки тут дуже сильний суб'єктивний фактор, то орієнтуватися на ціну покупки буває не тільки невіправдано, але й небезпечно. Коли річ була куплена за меншу ціну, ніж вона оцінюється на ринку, то під час страхування на цю величину в разі збитку або знищення майна страховальник отримає грошове відшкодування, яке буде недостатнє для ремонту або купівлі нової такої ж речі. Якщо майно придбано за ціну вищу, ніж ринкова, то існує загроза страхового шахрайства, оскільки за суму страхового відшкодування страховальник може купити таке ж майно, і у нього ще залишаться гроші. До того ж правильніше говорити про те, що тут власник насправді втрачає не те, скільки було витрачено на купівлю майна, а те, скільки ця річ коштує в момент її втрати або знищення на ринку.

Слід також зазначити, що під час розрахунку страхової вартості за ціною придбання не дотримується вимога Закону України «Про страхування», згідно з яким страхова сума визначається в момент укладання договору страхування [1, ст. 9], тоді як момент придбання майна здебільшого буде відрізнятися від моменту підписання договору страхування.

2. Страхова вартість майна як його балансова вартість.

Ю.Б. Фогельсон вважає за необхідне застосування балансової вартості майна для визначення страхової вартості для майна юридичних осіб [9].

Зазвичай балансова вартість становить вартість придбання майна. І страховики здебільшого саме цей метод і використовують під час визначення страхової вартості нерухомого майна своїх корпоративних клієнтів. Це пояснюється кількома факторами, зокрема:

- спрощенням процесу прийняття ризику на страхування;

- скороченням витрат на ведення справи і залучення клієнта, тому що оцінка майна потребує залучення кваліфікованих спеціалістів, робота яких має оплачуватися з бюджету страховика;

- значна частина застрахованого нерухомого майна перебуває в заставі у банках, які їх приймають по балансовій вартості і, відповідно, вимагають від клієнтів страхувати по цій вартості.

На перший погляд може здатися, що дана методика ідентична визначенню страхової вартості на підставі ціни придбання майна. Але це не

так, оскільки законодавство дозволяє збільшувати балансову вартість на ті витрати, які суб'єкт господарської діяльності поніс на придбання майна понад його ціни придбання (наприклад, було виплачено комісійну винагороду посередникові або довелося заплатити якісь організаційні внески для того, щоб бути допущеним до торгів і т. д.).

Як позитивний момент відзначимо максимальну простоту визначення страхової вартості, оскільки вона вже фактично вказана в даних бухгалтерського обліку.

До негативних моментів слід віднести таке:

- передусім цей метод не є універсальним, він не може бути використаний для оцінки страхової вартості майна громадян;

- під час визначення вартості новоствореного майна він ураховує фактично лише витрати й ігнорує ціну, по якій таке майно може бути продано, тобто відступає від принципу покриття реального збитку;

- неважко помітити, що цьому способу притаманні всі недоліки методу визначення розміру страхової вартості за ціною придбання майна.

Іноді цей метод здатний привести до ще більшого відступу від принципу відшкодування реального збитку. Зокрема, у 90-х роках балансова вартість старих комп'ютерів у кілька разів перевищувала їхню ринкову ціну. Прискорена ж амортизація, як відомо, застосовується досить рідко і лише в разі прямого дозволу закону.

3. Страхова вартість майна як його середня ринкова вартість.

Тут мається на увазі середня ринкова вартість майна в місці його знаходження і на момент укладення договору страхування. Саме цей метод найчастіше ідентифікується з нинішнім трактуванням у законодавстві.

Під ринковою вартістю об'єкта оцінки розуміється найбільш імовірна ціна, за якою об'єкт оцінки може бути відчужений на дату оцінки на відкритому ринку в умовах конкуренції, коли сторони угоди діють розумно, володіючи всією необхідною інформацією, а на величині ціни угоди не відбуваються будь-які надзвичайні обставини [6, с. 201].

Перевагою даного методу є те, що тут відносно невеликий вплив суб'єктивних факторів на визначення вартості майна.

Негативні моменти:

- під час страхування унікального майна даний спосіб не може бути застосований. У цьому разі зазвичай проводиться експертиза або незалежна оцінка об'єкта, однак треба звернути увагу на те, що єдиної методики розрахунку ціни експертним шляхом немає;

- немає єдиного підходу до визначення середньоринкової вартості, оскільки можна додати найнижчу і найвищу ціни і поділити на два, а можна, навпаки, відкинути ці значення і додавати інші. Але й тут можлива значна похибка залежно від того, яка кількість урахованих значень (три, шість, десять і т. д.);

- у період дії договору страхування середня ринкова вартість застрахованого майна може збільшитися або зменшитися. У першому випадку в разі настанні страхової події – знищенні або розкраданні майна – страховальник отримає страхового відшкодування, яке буде нижче його реального збитку, а в другому – вище. Й те й інше суперечить принципам страхування, згідно з якими підлягають відшкодуванню тільки реальні збитки страховальника;

- також у разі використання даного методу не береться до уваги фактор інфляції. Використання для визначення величини страхової вартості валютного еквівалента також проблему не вирішує, тому що курси відповідних валют теж можуть змінюватися, причому доволі часто незалежно від темпу інфляції;

- враховуючи прийняту в страхуванні практику врахування величини зносу майна під час визначення розміру збитків, страхувальник може отримати відшкодування, яке фактично буде менше страхової вартості майна, яка була в момент підписання договору страхування на розмір зносу та інфляції;

- як зазначалося вище, даний метод у чистому вигляді недоцільний під час страхування майна, вартість якого явно буде рости в період дії договору (об'єкти, які будуються, імпорتنі вантажі і т. д.).

4. Страхова вартість і відновлювальна вартість з урахуванням зносу.

Ця методика використовується переважно в автотранспортному страхуванні для визначення розміру страхової виплати у разі пошкодження транспортних засобів і деяких інших типів майна. Розмір зносу деякими страховиками встановлюється з урахуванням амортизації, інші пропонують страхувальникам свій варіант зносу.

Як позитивний фактор можна вказати на те, що ця методика дає змогу страховику здійснювати відшкодування витрат по оплаті праці спеціалістів.

Негативний момент полягає в тому, що цей метод не повністю покриває збитки, які завдано страхувальнику, тому що під час відновлення пошкодженого майна дуже часто використовуються нові деталі, агрегати і матеріали, і, таким чином, реальна вартість ремонту перевищує розмір здійсненого страхового відшкодування.

5. Страхова вартість як відновлювальна вартість застрахованого об'єкта.

Передусім потрібно зазначити, що страхування по відновлювальній вартості є провідною тенденцією на світовому ринку страхування.

Д.Е. Бланд, описуючи ризики нерухомості, вказує, що «практична сума відшкодування у разі пошкодження і руйнування будівель розраховується як вартість їх ремонту або реконструкції на момент страхової події за вирахуванням вартості поліпшень» [7, с. 74]. Щодо страхування предметів домашнього вжитку громадян він уточнює, що широко використовується метод «нове за старе» [7, с. 86].

Автори німецького підручника «Страхова справа» щодо страхової суми зазначають, що «часто майно страхується не по поточній ринковій вартості, а за вартістю нової речі...» [8, с. 75].

Н.Г. Адамчук серед різних видів страхової вартості вказує і відновну вартість застрахованого майна [3, с. 505].

В.К. Райхер свого часу зазначав, що «збільшення суми страхових виплат, якщо воно виникає ... з більш досконалих форм страхування, більшою мірою відповідає принципу повноти страхового забезпечення, є не мінусом, а плюсом, не пороком, а великою гідністю» [5, с. 101].

Під час використання даного методу передусім необхідно дати відповідь на питання: чи можна розглядати відновлювальну вартість застрахованого об'єкта як реальний розмір збитків страхувальника у разі знищення такого об'єкта? Вважаємо, що так. Якщо людина проживає в будинку,

то для неї дуже часто недостатньо просто отримати відшкодування ринкової вартості зруйнованого будинку, їй потрібен будинок для проживання. Тому тут її домінуючий інтерес полягає не в отриманні якоїсь компенсації, а у відбудові будинку. Таким же чином і підприємства, як правило, зацікавлені не просто в отриманні відшкодування за згорілі або зруйновані виробничі цехи та обладнання, які використовуються у виробничих цілях, а в їх відновленні, щоб мати можливість продовження операційної виробничої діяльності. Для того щоб власник міг відновити знищене майно, він повинен отримати суму відшкодування більшу, ніж його залишкова вартість, і при цьому у нього доходу не буде, він лише відновить те, що у нього було до настання страхового випадку.

Крім того, ніхто не може заборонити страхувальнику одночасно з майном застрахувати свої фінансові ризики, пов'язані з необхідними витратами щодо відбудови знищеного об'єкта страхування. Таким чином, страхування по відновлювальній вартості, як ми вважаємо, не є причиною утворення додаткового доходу у страхувальника або вигодонабувача.

Таким чином, найбільш придатним для використання страховиками є метод, коли страхова вартість розраховується як відновлювальна вартість застрахованого об'єкта. Даний метод дає змогу найбільш повно задовольнити потреби клієнта під час страхування майна, а також повною мірою здійснити страхове відшкодування без використання коефіцієнта пропорційності. Це дасть змогу збільшити лояльність клієнтів та підвищити репутацію страхових компаній на ринку.

Проте даний метод практично неможливо застосувати, коли планується страхування вбудованих нерухомих приміщень (квартир в багатоквартирних будинках, площі, які здаються в комерційну оренду і т. д.), тому що в разі руйнування об'єкта його відновлення шляхом відбудови практично неможливе – вбудовані приміщення окремо не будуються. Це все вказує на те, що в даному разі під час визначення страхової суми доцільно орієнтуватися на ринкову вартість об'єкта страхування.

Таким чином, рекомендувати єдиний метод визначення страхової вартості нерухомого майна не варто. Саме тут найбільше проявляє себе «договірність» природа страхової суми. На даному етапі і страховик, і страхувальник повинні зважено підійти до вирішення даного питання: страхувальник повинен прийняти рішення, що для нього більш важливе – отримання повного відшкодування своїх збитків у разі настання страхового випадку чи економії на величині страхових платежів, страховик – отримання вагомшої суми страхових внесків, чи виплата страхового відшкодування, яке може значно покращити майновий стан страховика. У результаті компромісу між ними повинна бути визначена страхова сума, яка адекватно відображає інтереси кожної сторони.

Висновки. Під час страхування майна категорія страхової вартості носить дуже важливий характер. При цьому вона не має легальної дефініції, а в доктрині страхового права не виходять дискусії з приводу її економічної та правової природи; немає єдності і в питанні про методики визначення її величини.

Як показує практика, існує декілька методів визначення страхової вартості майна. Вибір методу визначення страхової вартості, як ми вважаємо, для конкретного договору страхування залежить від волевиявлення сторін угоди, тому що

процес визначення страхової суми майна неможливо стандартизувати чи розробити для нього типові алгоритми вирішення проблем, в кожному

конкретному випадку він повинен ґрунтуватися на глибокому дослідженні особливостей об'єкта та вивченні умов договору страхування.

Список літератури:

1. Закон України «Про страхування» від 04.10.2001 № 2745-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Постанова КМУ від 10.09.2003 № 1440 «Про затвердження Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-%D0%BF>.
3. Адамчук Н.Г. Теория и практика страхования : [учебное пособие] / Н.Г. Адамчук. – М. : Анкил, 2003. – 704 с.
4. Дедиков С.В. Методики определения страховой стоимости / С.В. Дедиков // Юридическая и правовая работа в страховании. – 2011. – № 4. – С. 8–22.
5. Райхер В.К. Общественно-исторические типы страхования / В.К. Райхер. – М. ; Л., 2011. – 282 с.
6. Родін А.Ю. Правові основи оціночної діяльності / А.Ю. Родін. – М. : Московська фінансово-промислова академія, 2005. – 265 с.
7. Страхование: принципы и практика / Сост. Д. Бланд ; пер. с англ. – М. : Финансы и статистика, 2015. – 416 с.
8. Страховое дело : [учебник] : в 2-х т. Т. 1: Основы страхования / Под ред. О.И. Крюгер ; пер. с нем. – М., 2004. – 232 с.
9. Фогельсон Ю.Б. Комментарий к страховому законодательству / Ю.Б. Фогельсон. – М. : Юристъ, 2011. – С. 175–176.
10. Фогельсон Ю.Б. Страхование право. Теоретические основы и практика применения / Ю.Б. Фогельсон. – М. : Норма ; Инфра-М, 2012.
11. Шихов А.К. Страхование право : [учеб. пособ.] / А.К. Шихов ; 3-е изд., стер. – М. : Юстицин-форм, 2010. – 304 с.

Наливайко Д. В.

Киевский национальный торгово-экономический университет

ОСОБЕННОСТИ ОПРЕДЕЛЕНИЯ СТРАХОВОЙ СУММЫ ПРИ СТРАХОВАНИИ НЕДВИЖИМОГО ИМУЩЕСТВА

Резюме

В статье рассмотрены и проанализированы основные методы определения страховой стоимости недвижимого имущества. Выделены преимущества и недостатки каждого из методов. Даны рекомендации по выбору конкретного метода в зависимости от характеристики объекта страхования.

Ключевые слова: страхование имущества, страховая сумма, рыночная стоимость, восстановительная стоимость, страховое возмещение.

Nalyvaiko D. V.

Kyiv National University of Trade and Economics

SPECIFICS OF DETERMINING THE SUM INSURED FOR INSURANCE OF IMMOVABLE PROPERTY

Summary

The article viewed and analyzed the main methods for determining the insurance value of real estate. Advantages and disadvantages of each method. Recommendations for choosing a particular method depending on the characteristics of the object of insurance.

Keywords: property insurance, the insured amount, market value, replacement value, insurance indemnity.

УДК 336.7

Неізнестна О. В.

Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського

РАННЯ ДІАГНОСТИКА В СИСТЕМІ НАГЛЯДУ ЗА ПРОБЛЕМНИМИ БАНКАМИ

У статті розкрито особливості здійснення ранньої діагностики в системі банківського нагляду. Здійснено загальний моніторинг стану банківської системи для виявлення всіх дестабілізуючих факторів і ризиків банківської діяльності, що можуть впливати на виникнення проблем у банках. Окреслено основні коригувальні заходи державного регулятора, спрямовані на подолання проблемності банківських установ. Запропоновано напрями вдосконалення інструментів раннього діагностування проблем у діяльності банків.

Ключові слова: проблемний банк, неплатоспроможність банку, банківський нагляд, регулювання банківської діяльності, інструменти ранньої діагностики, моніторинг банків.

Постановка проблеми. Банки на відміну від інших економічних суб'єктів ринку містять у собі підвищену загрозу дестабілізації власної діяльності і провокування загальноекономічної кризи, що

пояснюється самою природою банків, специфікою їхньої діяльності. Оскільки банки є найважливішими елементами інфраструктури сучасного суспільства, то забезпечення їх надійного і стійкого

функціонування вимагає державного регулювання банківської діяльності в інтересах суспільства та постійного, безперервного нагляду за цією діяльністю з боку держави чи уповноважених органів.

Розгортання світової фінансової кризи призвело до зростання кількості проблемних банків, що дуже гостро поставило питання діагностування проблем у діяльності банківських установ. Особливо актуального значення у цьому аспекті набуває вчасне (раннє) виявлення проблемних банків у сучасній практиці банківського нагляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Достатність різних наукових праць, які висвітлюють причини виникнення проблемних банків, засоби діагностики проблемності та напрями її подолання, а також наявність критичних точок зору фахівців-практиків свідчать про те, що окреслена проблема має достатній рівень актуальності й є питанням першочергової важливості для розвитку банківського сектора. Дослідженню питань побудови системи нагляду за проблемними банками та подоланню проблемності присвячено

Таблиця 1

Аналіз джерел щодо визначення терміну «проблемний банк»

Джерело/автор	Трактування
Про систему гарантування вкладів фізичних осіб // Закон України № 4452-VI від 23.02.2012 [6]	Проблемний банк – банк, щодо якого НБУ прийняв рішення про віднесення до категорії проблемних у порядку, передбаченому Законом України «Про банки і банківську діяльність» і нормативно-правовими актами НБУ.
Про затвердження Положення про виведення неплатоспроможного банку з ринку : Рішення Фонду гарантування вкладів фізичних осіб №2 від 05.07.2012 [7]	Проблемний банк – банк, щодо якого НБУ прийняв рішення про віднесення до категорії проблемних у порядку, передбаченому Законом України «Про банки і банківську діяльність» і нормативно-правовими актами НБУ.
Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 № 2121-III [8]	Національний банк України зобов'язаний прийняти рішення про віднесення банку до категорії проблемних за умови його відповідності хоча б одному з таких критеріїв: 1) банк протягом звітного місяця допустив зменшення на п'ять і більше відсотків: щоденного розміру регулятивного капіталу нижче встановленого нормативно-правовими актами Національного банку України мінімального розміру регулятивного капіталу - п'ять і більше разів та/або значення нормативу достатності (адекватності) регулятивного капіталу нижче встановленого нормативно-правовими актами Національного банку України нормативного значення цього нормативу – два і більше разів; 2) банк не виконав вимогу вкладника або іншого кредитора, строк якої настав п'ять і більше робочих днів тому, та/або встановлено факти невідображення в бухгалтерському обліку документів клієнтів банку, що не виконані банком у встановлений законодавством України строк; 3) системне порушення банком законодавства, що регулює питання запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму; 4) банк протягом звітного місяця допустив зменшення на п'ять і більше відсотків значення хоча б одного з нормативів ліквідності нижче мінімальних нормативних значень, установлених нормативно-правовими актами Національного банку України, що розраховуються: за щоденними розрахунками – п'ять і більше разів; щодокади – два і більше разів; 4-1) обсяг негативно класифікованих активів банку (крім санаційного) становить 40% і більше загальної суми активів, за якими має оцінюватися ризик та формуватися резерв згідно з нормативно-правовими актами Національного банку України; 5) банк не має ефективних та адекватних систем внутрішнього контролю та/або управління ризиками, що створює загрозу інтересам вкладників чи інших кредиторів банку; 6) систематичне подання та/або оприлюднення недостовірної інформації або звітності з метою приховування реального фінансового стану банку, у тому числі щодо операцій із пов'язаними з банком особами.
Базельський комітет із питань банківського нагляду [9]	Ослаблений банк – банк, ліквідність або платоспроможність якого ослаблена або буде ослаблена доти, доки не будуть ужиті заходи зі значного поліпшення стану його фінансових ресурсів, профілю (сукупності параметрів) ризиків, з корекції стратегічного напрямку діяльності, з підвищення потенційних можливостей управління ризиком і/або підвищення якості управління.
О.С. Любунь, В.І. Грушко [3, с. 247]	Проблемним є банк, який демонструє можливість чи вірогідність банкрутства.
Авторський колектив під керівництвом А.М. Мороза [4, с. 278]	З погляду розумного (пруденційного) банківського нагляду проблемним є банк, який демонструє можливість чи вірогідність банкрутства; банкрутство банку може зумовити одна з двох класичних причин: 1) неплатоспроможність, що означає відсутність у банку достатньої кількості активів, щоб виконати свої зобов'язання. Іншими словами, коли банк відчуває дефіцит власних коштів (має від'ємний капітал), він визнається неплатоспроможним; 2) неліквідність, тобто банк не в змозі виконати свої зобов'язання перед вкладниками чи кредиторами.
О.Б. Барановський [1, с. 20]	Проблемним можна вважати банк, де спостерігається: – зменшення абсолютної величини власних коштів (капіталу) до рівня, нижчого від розміру фактично сплаченого статутного капіталу; – наявність на аналізовану звітну дату неоплачених платіжних та інших розрахункових документів клієнтів і банку (прострочені залучені міжбанківські кредити) через відсутність коштів на коррахунок понад три дні поспіль; – недоліки в бухгалтерському обліку та звітності (завищення або заниження фінансового результату, величини капіталу, свідомо неправильна класифікація кредитів тощо); – несприятливі зміни в стані чи складі учасників і керівників банку (незадовільний фінансовий стан власників банку, залучення в оборот банку капіталу сумнівного походження).

Джерело: систематизовано автором

праці О.Д. Барановського [1], В.В. Коваленко [2], О.С. Любуна [3], А.М. Мороза [4], А.В. Олійника [5] та багатьох інших.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Високо оцінюючи внесок зазначених дослідників у розбудову теоретико-практичних засад роботи з діагностики проблемності банківських установ, зауважимо, що поруч з наявними дослідженнями даної проблематики є ціла низка аспектів, які вимагають додаткового висвітлення, зокрема питання оцінювання результатів прийнятих регулюючим органом заходів.

Мета статті полягає у дослідженні практичних аспектів реалізації ранньої діагностики в системі нагляду за проблемними банками та розробці пропозицій щодо її подальшого вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід зазначити, що процедура віднесення банку до категорії проблемного повинна бути чітко окреслена в законодавчих документах, оскільки банки відіграють виняткову роль у грошово-кредитній системі будь-якої країни, яка полягає у тому, що: банки мобілізують фінансові заощадження та перетворюють їх на інвестиції; створюють основу механізму національних розрахунків; надають основні сховища для суспільних ліквідних коштів (схоронність та наявність цих коштів є значним фактором стабільності та ефективності фінансової системи).

Розглянемо підходи до трактування терміну «проблемний банк», які представлено в науковій літературі та законодавчо-нормативній базі України і враховують думки державного регулятора, міжнародних організацій і науковців (табл. 1).

Таким чином, ми можемо констатувати відсутність єдиного підходу до трактування терміну «проблемний банк». Однак наведені в табл. 1 трактування визначають систему індикаторів, що дають змогу віднести банк до категорії «проблемний». І державний регулятор, і науковці єдині в одному – проблемний банк відчуває нестачу ресурсів (передусім дефіцит власних коштів), що тягне за собою неспроможність виконати свої зобов'язання.

Згідно із законодавчо-нормативними актами України, неплатоспроможність банку – це його неспроможність своєчасно та в повному обсязі виконати законні вимоги кредиторів через відсутність коштів або зменшення розміру капіталу банку до суми, що становить менше однієї третини мінімального розміру регулятивного капіталу банку [8].

Така ситуація в банку може виникнути внаслідок дії факторів, пов'язаних з якістю активів; неадекватним плануванням та управлінням; незадовільними економічними обставинами; відсутністю належного контролю та аудиту; невідрядними витратами тощо.

Проблемність банку, якщо вона не виявлена вчасно, згодом буде наростати. Рання діагностика в системі банківського нагляду дає змогу своєчасно виявити проблеми у діяльності банків. Відмінність ранньої діагностики полягає в тому, що їй притаманне фіксування потенційної можливості ускладнень у діяльності банку.

Головна мета ранньої діагностики в системі банківського нагляду – попередження кризових явищ, яка покликана в комплексі вирішити такі завдання:

- спостереження за діяльністю банківських установ;
- превентивне виявлення проблем у діяльності банківських установ;
- формування коригувальних заходів із боку регулюючого органу;
- оцінювання результатів прийнятих регулюючим органом заходів.

Як бачимо з наведених завдань, рання діагностика повинна бути взаємопов'язуючою ланкою між формуванням інформаційної бази, аналізом, відповідним регулюванням і наглядом.

Доцільно її розпочинати із загального моніторингу стану банківської системи. Можемо зазначити, що в 2014 р. Україна пережила безпрецедентне поєднання політичної, фінансово-економічної та банківської криз. Банківська криза назривала вже давно. Дефіцит внутрішніх ресурсів спонукав банки України проводити безперешкодні запозичення від нерезидентів, у результаті чого утворилася надмірна залежність банківського сектору від зовнішніх запозичень. Населення України як головний кредитор починаючи з 2006 р. перетворилося на головного позичальника (рис. 1).

Так, станом на 01.01.2009 питома вага кредитів, наданих фізичним особам, становила майже 34%. Такій ситуації сприяло використання банками системи «безпечного» скорингу, що давало змогу класифікувати кредити як стандартні (безризикові), хоча насправді більшість фізичних осіб – позичальників не мали достатніх доходів для їх погашення. Водночас, упродовж останніх років більшість українських банків ігнорували вимоги регулятора щодо необхідності збалансованості активів і пасивів за строками, що призвело до стрімкого зростання ризику незбалансованої ліквідності внаслідок «штучного» її утримування. Для таких банків в умовах фінансової кризи різко загострилася проблема ліквідності у зв'язку зі значним відпливом коштів клієнтів та неможливістю залучення грошей на міжбанківському та зовнішніх фінансових ринках. Гостро постало питання джерел ресурсного забезпечення, своєчасного виконання зобов'язань перед вкладниками і кредиторами, реструктуризації зовнішніх боргів, фондування активних операцій.

У 2016 р. банківська система України увійшла з невіршеними проблемами минулих років, до яких приєдналися і проблеми 2014 р.: значна девальвація гривні, спад в економіці, військові дії у Східному регіоні та анексія АР Крим. Недостатній рівень корпоративного управління зумовив погіршення якості кредитного портфелю банків. Унаслідок зростання рівня негативно класифікованої заборгованості банки змушені були створювати значні резерви за активними операціями, що

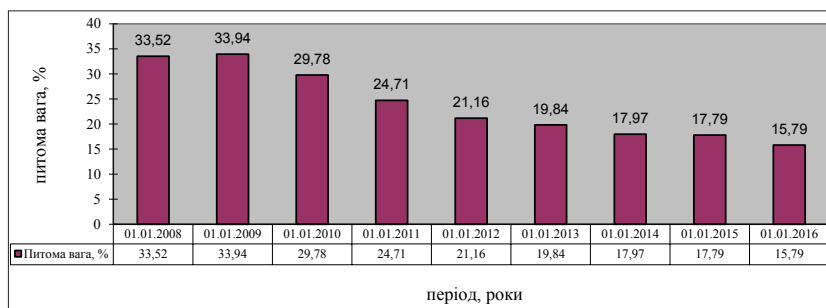

Рис. 1. Динаміка змін у питомій вазі кредитів, наданих фізичним особам, у загальній сумі кредитів в банках України, %

Джерело: складено автором на основі [10]

неминуче негативно вплинуло на рівень капіталізації банківських установ. За 2014 р. банки здійснили відрахувань у резерви на суму 103 млрд. грн., частка простроченої заборгованості за кредитами в загальній сумі кредитів становила 13,5%. Це стало визначальним чинником повернення

банківської системи до збитковості: за 2014 р. збитки банківського сектору становили майже 53 млрд. грн. [11]. Не винятком став і 2015 р.: сума створених резервів за активними операціями становила рекордну величину – 321 303 млн. грн., частка простроченої заборгованості за кредитами в загальній сумі кредитів – 22,1%, збитки банківського сектору – 66 млрд. грн. (рис. 2, 3).

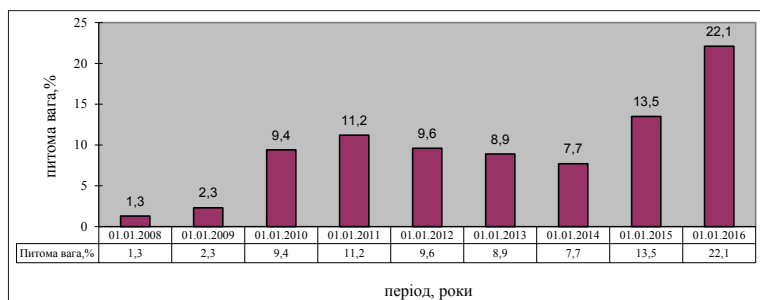

Рис. 2. Динаміка частки простроченої заборгованості за кредитами у загальній сумі кредитів в банках України, %

Джерело: складено автором на основі [10]

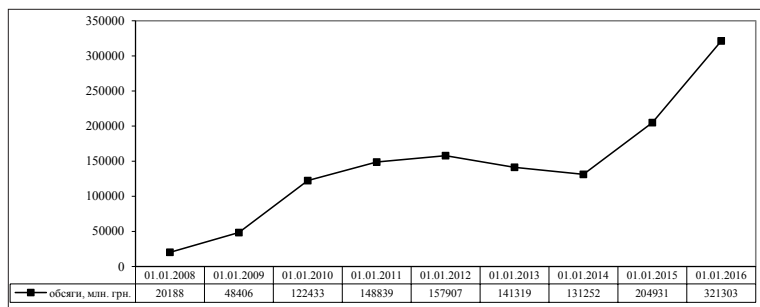

Рис. 3. Динаміка обсягів резервів за активними операціями, створених банками України за 2007–2015 рр., млн. грн.

Джерело: складено автором на основі [10]

Виявлені за допомогою ранньої діагностики взаємозв'язки між параметрами ознак проблемності дало регулятору змогу вживати коригувальні заходи для протидії нарощування проблемності банків.

Так, НБУ висунув українським банкам тверду вимогу докапіталізації як єдиної можливості їхнього подальшого існування. Національний банк України Постановою № 58 зобов'язав банки мати капітал мінімум 300 млн. грн. до 11 січня 2017 р. [12]. Проміжний дедлайн був уже влітку 2016 р.: до 1 липня всі банки повинні були мати статутний капітал не менше 120 млн. грн., інакше кредитним установам загрожувало посилення проблеми неплатоспроможності та вихід з ринку. Дослідимо виконання банками України вимог регулятора щодо розмірів статутного капіталу станом на 01.07.2016 (табл. 2).

Як свідчать дані табл. 2, найбільші банки системи (за винятком державного Українського банку реконструкції та розвитку) виконали вимоги регулятора щодо розмірів статутного капіталу станом на 01.07.2016. Вони вдалися до залучення від діючих акціонерів і між-

Таблиця 2

Розміри статутних капіталів найбільших банків банківської системи України станом на 01.01.2016, тис. грн.

Назва банку	Розмір статутного капіталу	Назва банку	Розмір статутного капіталу
Банки з державною часткою		ПАТ «АЛЬФА-БАНК»	
АТ «Укрексімбанк»	31 008 041	ПАТ «ІНГ Банк Україна»	7 400 620
АТ «ОЩАДБАНК»	34 856 840	АТ «ОТП БАНК»	731 298
АБ «УКРГАЗБАНК»	13 837 000	ПАТ «СТІБАНК»	6 186 023
Український банк реконструкції та розвитку	118 000	АТ «ПРОКРЕДИТ БАНК»	120 000
ПАТ «РОЗРАХУНКОВИЙ ЦЕНТР»	153 100	ПАТ «СВЕРБАНК»	752 310
Усього по банках із державною часткою	79 972 980	ПАТ «БМ БАНК»	12 465 461
Банки іноземних банківських груп		АТ «БМ БАНК»	1 631 397
ПАТ «Промінвестбанк»	39 010 847	ПАТ «БАНК ФОРВАРД»	283 000
ПАТ «УКРСОЦБАНК»	11 666 183	ПАТ «КРЕДИТ ЄВРОПА БАНК»	252 500
АТ «Райффайзен Банк Аваль»	6 154 516	ПАТ «Дойче Банк ДБУ»	228 666
ПАТ «ВТБ БАНК»	34 215 784	ПАТ «СЕБ КОРПОРАТИВНИЙ БАНК»	250 000
ПАТ «НЕОС БАНК»	126 116	Усього по банках іноземних банківських груп	135 900 618
ПАТ «КРЕДОБАНК»	2 248 969	I група	
ПАТ «ВіЕс Банк»	420 000	ПАТ «КБ «ПриватБанк»	21 256 469
ПАТ «МАРФІН БАНК»	462 101	Акціонерний банк «Південний»	956 894
АТ «УкрСиббанк»	5 069 262	ПАТ «ПУМБ»	3 294 492
ПАТ «Ідея Банк»	257 610	ПАТ «МЕГАБАНК», Харків	620 000
ПАТКБ «ПРАВЕКС-БАНК»	1 038 007	ПАТ «ДІАМАНТБАНК»	210 000
ПАТ «КРЕДІ АГРІКОЛЬ БАНК»	1 222 929	ПАТ «БАНК КРЕДИТ ДНІПРО»	1 521 000
ПАТ «УНІВЕРСАЛ БАНК»	1 175 672	ПАТ «БАНК ВОСТОК»	307 350
АТ «ПРЕУС БАНК МКБ»	2 531 347	ПАТ «ПтБ»	817 282
		Усього по групі I	28 983 487

Джерело: складено автором на основі [13]

народних фінансових організацій. У Національному банку України запевняють, що власники майже всіх банків підтвердили намір збільшити капітал, але поки не всі банки заявили про свої інвестиційні плани і намагаються домовитися про переоформлення діючих кредитних ліній від материнських структур. За оцінками групи ІСУ, банківська система України потребує загальної докапіталізації на суму 150 млрд. грн. [14].

Оцінюванням результатів прийнятих регулюючим органом заходів і водночас інструментом ранньої діагностики виступають рейтингові системи органів банківського нагляду. НБУ використовує рейтингову систему CAMELS. Однак ця система є системою закритого типу; одержана за її допомогою інформація використовується лише службовцями НБУ та не підлягає оприлюдненню у пресі; присвоєний за її допомогою рейтинг банку є власністю НБУ і доводиться лише до банку, що був об'єктом аналізу. Таким чином, знижується прозорість процедури віднесення банку до категорії проблемних.

Проте головним завданням рейтингу поряд із визначенням узагальнюючих оцінок і прогнозуванням майбутніх результатів діяльності банку, є необхідність зорієнтувати всіх потенційних користувачів у ситуації, що склалася в системі комерційних банків, визначити позицію банку у сукупності інших банків [15].

Тому, на нашу думку, Національному банку України до ранньої діагностики проблемності банків доцільно активно залучати методики рейтингового оцінювання, розроблені вітчизняними рейтинговими агенціями. Як правило, ці методики є відкритими і передбачають оприлюднення результатів оцінювання. Це методики таких агенцій, як «Кредит-Рейтинг» (яка, до речі, є уповноваженою агенцією Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, для визначення кредитних рейтингів суб'єктам господарювання, галузям економіки й регіонам), «Стандарт-Рейтинг», та ін. Розширюючи спектр послуг, рейтингові агенції додатково визначають, наприклад, рейтинги надійності банківських вкладів. Результатом визначення такого рейтингу є незалежна оцінка ризику виникнення проблем із своєчасним поверненням вкладу. Нині визначення рей-

тингу банківських вкладів є надзвичайно актуальною процедурою. Для багатьох клієнтів саме такий рейтинг є найбільш значущим показником надійності банку. Такий вид рейтингу відрізняється від загального кредитного рейтингу банку, оскільки цілком відображає можливість виконання зобов'язань банком.

Висновки. Питання проблемності банківських установ залишається дискусійним. Трактуювання терміну «проблемний банк» знаходить відображення в багатьох джерелах, характеризується значною кількістю ознак і містить систему індикаторів, що дають змогу віднести банк до категорії «проблемний». Процедура віднесення банку до категорії проблемного чітко окреслена в законодавчих документах, що дає змогу уникнути правової колізії і підґрунтя для вжиття неправомірних рішень. Однак особливої уваги потребує саме механізм раннього виявлення ознак проблемності в діяльності банківських установ. Проблемність з'являється вже на перших стадіях появи негативних зрушень у банківській діяльності, адже банки об'єктивно перебувають у центрі кризових економічних явищ, що викликані поєднанням внутрішніх і зовнішніх причин. Уважаємо, що банківському нагляду доцільно приділяти значну увагу ранній діагностиці проблем у діяльності банків, а саме:

- здійснювати постійний загальний моніторинг стану банківської системи для виявлення всіх дестабілізуючих факторів і ризиків банківської діяльності;

- своєчасно виявляти проблеми у діяльності банківських установ на підставі аналізу дотримання банком пруденційних норм і нормативів ведення банківської діяльності;

- формувати коригувальні заходи без деформування конкурентного середовища з боку регулюючого органу;

- проводити оцінювання результатів прийнятих регулюючим органом заходів із залученням відкритих методик та з дотриманням високого ступеню прозорості.

Подальшого дослідження вимагають питання щодо можливостей використання відкритих методик оцінювання стану проблемності банківської установи задля досягнення ефекту прозорості процедури віднесення банку до категорії проблемних.

Список літератури:

1. Барановський О. Проблемні банки: виявлення і ліквідація / О. Барановський // Вісник НБУ. – 2009. – № 11. – С. 18–31.
2. Коваленко В.В. Система управління проблемними банками / В.В. Коваленко, Л.М. Єріс // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2012. – Вип. 1(44). – С. 302–307.
3. Любунь О.С. Фінансовий менеджмент у банку : [навчальний посібник] / О.С. Любунь, В.І. Грушко. – К. : Слово, 2004. – 296 с.
4. Національний банк і грошово-кредитна політика : [підручник] / За ред. д-ра екон. наук, проф. А.М. Мороза та канд. екон. наук, доц. М.Ф. Пуховкіної. – К. : КНЕУ, 1999. – 368 с.
5. Олійник А.В. Проблемні банки та методи їх врегулювання в механізмі протидії банкрутству / А.В. Олійник // Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова. – 2013. – Т. 18. – Вип. 3/2. – С. 159–163.
6. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб : Закон України № 4452-VI від 23.02.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
7. Про затвердження Положення про виведення неплатоспроможного банку з ринку : Рішення Фонду гарантування вкладів фізичних осіб № 2 від 05.07.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
8. Про банки і банківську діяльність : Закон України № 2121-III від 07.12.2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
9. Документ Базельського комітету з питань банківського нагляду «Керівництво для органів банківського нагляду з роботи зі слабкими банками» (Supervisory Guidance on Dealing with Weak Banks) / Звіт робочої групи з роботи зі слабкими банками, березень 2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bis.org/bcbs/index.htm>.
10. Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593.
11. Банківська система: виклики та перспективи : доклад до парламентських слухань на тему: «Про шляхи стабілізації банківської системи України». [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document>.

12. Про збільшення капіталу банків України : Постанова Правління НБУ № 58 від 04.02.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=27072754>.
13. Показники фінансової звітності банків України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593.
14. Демків М. Для докапіталізації ТОП-банків потрібні 85–90 млрд. грн. / М. Демків [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://finbalance.com.ua/news/Dlya-dokapitalizatsi-TOP-bankiv-potribni-85-90-mlrd-hrn---bankir>.
15. Банківський нагляд : [навчальний посібник] / В.С. Котковський [та ін.]. – Львів : Магнолія 2006, 2011. – 314 с.

Неизвестная Е. В.

Донецкий национальный университет экономики и торговли имени Михаила Туган-Барановского

РАННЯЯ ДИАГНОСТИКА В СИСТЕМЕ НАДЗОРА ЗА ПРОБЛЕМНЫМИ БАНКАМИ

Резюме

В статье раскрыты особенности осуществления ранней диагностики в системе банковского надзора. Осуществлен общий мониторинг состояния банковской системы с целью выявления всех дестабилизирующих факторов и рисков банковской деятельности, которые могут влиять на возникновение проблем в банках. Очерчены основные корректирующие мероприятия государственного регулятора, направленные на преодоление проблемности банковских учреждений. Предложены направления усовершенствования инструментов раннего диагностирования проблем в деятельности банков.

Ключевые слова: проблемный банк, неплатежеспособность банка, банковский надзор, регулирование банковской деятельности, инструменты ранней диагностики, мониторинг банков.

Nieizviestna O. V.

Donetsk National University of Economics and Trade named after Mykhailo Tugan-Baranovsky

EARLY DIAGNOSIS IN THE SUPERVISION SYSTEM OF THE PROBLEM BANKS

Summary

The article discloses the peculiarities of the early diagnosis in the system of banking supervision. The general monitoring of the banking system state has been made in order to identify all destabilizing factors and risks in the banks activities which may affect the emergence of problems in banks. The basic state regulator corrective measures aimed at overcoming the problems in the banks institutions have been defined. The directions to develop better instruments of the early diagnosis of problems in banks activities have been proposed.

Keywords: problem bank, insolvency of a bank, banks supervision, banks activity regulation, early diagnosis instruments, banks monitoring.

УДК 336.72

Перловська Н. В.

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

ІНСТРУМЕНТАРІЙ УПРАВЛІННЯ ГРОШОВИМИ ПОТОКАМИ ПІДПРИЄМСТВА

У статті досліджено економічну сутність грошових потоків підприємства та чинники впливу на результативність управління їх рухом. Запропоновано аналітичний інструментарій моніторингу та інтегральний показник, який ураховує ступінь досягнення цілей платоспроможності та відтворення капіталу за результатами управління грошовими потоками підприємства. Обґрунтовано необхідність використання методів прогнозування та регулювання для реалізації превентивної функції в контурі фінансового управління. Надано рекомендації щодо використання запропонованого інструментарію через організаційний механізм моніторингу управління грошовими потоками.

Ключові слова: аналітичний інструментарій, відтворення капіталу, грошові потоки, інтегральні показники, моніторинг, організаційний механізм, платоспроможність, прогнозування, регламенти, регулювання, фінансовий потік.

Постановка проблеми. Мінливість ринкового середовища, наявна в Україні, веде до зниження ефективності фінансово-господарської діяльності підприємств, серед яких 35,1% за перше півріччя 2016 р. отримали збиток. На підприємствах промисловості цей показник досягає значення 37,1%, транспорту та зв'язку – 44%, у фінансовому секторі – 30,6% [1]. Відсутність надходжень ресурсів за результатами діяльності свідчить про нестачу джерел відтворення власного капіталу та унеможливорює реалізацію стратегічних програм розви-

тку підприємств. Це зумовлює необхідність зміни підходів до фінансового управління, провідною ланкою якого є управління грошовими потоками. Наявний механізм фінансового управління не виконує достатньою мірою покладених на нього завдань щодо комплексної оцінки результативності руху грошових потоків та оперативного регулювання для забезпечення досягнень фінансових цілей діяльності підприємств. У зв'язку із цим виникає потреба вдосконалення інструментарію управління грошовими потоками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади формування та руху грошових потоків викладено у працях зарубіжних та вітчизняних учених: М. Бертонеша, М. Білик, І. Бланка, Ю. Брікхема, Л. Костирко, Р. Найта, Д. Хана, А. Поддєрьогіна, О. Терещенко та інших [1–3; 7–9]. Питання аналізу та прогнозування грошових потоків розглядається у працях І. Бланка, Л. Костирко, В. Прохорової, Ю. Безуглої, Р. Тянь, Е. Лисенко, [3; 7; 9; 11]. Акцент на необхідність зростання вартості підприємства за результатами управління його грошовими потоками наведено у працях Н. Дехтяр, О. Терещенко, А. Даниленко, Л. Євчук [5; 6; 10].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз фахової літератури з питань управління грошовими потоками підприємства свідчить, що питання інформаційно-аналітичного забезпечення розглядаються теоретично та відокремлено від процесу прийняття рішень [2; 5; 6], недостатньо розвинений інструментарій регулювання на підставі врахування прогнозних показників та фактичних результатів діяльності [9; 11]. Отже, виникає об'єктивна потреба у застосуванні комплексного підходу до визначення інструментарію управління грошовими потоками підприємства, використання наявних методів для оцінки результативності управління з позиції досягнення як тактичних цілей, так і реалізації довгострокових інтересів власників.

Мета статті полягає у систематизації інструментарію управління грошовими потоками підприємств, його вдосконаленні відповідно до потреб оцінки досягнення цілей платоспроможності та відтворення капіталу за результатами управління, розробці рекомендацій щодо його практичного використання через організаційний механізм моніторингу управління грошовими потоками підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття грошових потоків підприємств має складний та місткий характер. В економічній літературі дуже часто зустрічається поєднання понять грошових та фінансових потоків, що є некоректним за внутрішньою сутністю грошей і фінансових ресурсів. Грошові потоки, що зумовлені рухом грошей як коштів, слід розглядати як потоки платежів; грошові потоки, що пов'язані з перерозподілом вартості, втіленої в кінцевих доходах, – як фінансові потоки (рис. 1).

Об'єктом руху у фінансовому потоці виступають не всі грошові кошти підприємства, а тільки ті, які можуть бути віднесені до категорії фінансових ресурсів, тобто саме грошові доходи, накопичення і надходження, що знаходяться у розпорядженні суб'єкта господарювання і призначені для

виконання фінансових зобов'язань, здійснення витрат із розширеного відтворення та економічного стимулювання [7, с. 39]. Виходячи із цього, можна сказати, що поняття грошового потоку є більше містким порівняно з фінансовим потоком, оскільки крім руху грошових доходів у порядку перерозподілу вартості – фінансових ресурсів грошовий потік відбиває і рух вартості як акту обміну еквівалентами в процесі поточного споживання.

Дослідження суті грошових потоків показало, що вони є комплексною характеристикою фінансово-господарської діяльності підприємства за відповідний період. Грошовий потік розглядається як рух грошових коштів у просторі та часі в результаті використання економічних і фінансових ресурсів підприємства, що є зовнішньою характеристикою руху вартості, індикатором платоспроможності і фінансової стійкості. Крім того, грошовий потік може бути показником ефективності діяльності підприємства у цілому і ефективності інвестицій зокрема [6, с. 161; 8, с. 120], індикатором оцінки майбутньої доходності бізнесу [10, с. 105], інструментом оптимізації витрат із точки зору раціонального розподілу ресурсів [9, с. 453].

Проведений аналіз дав змогу систематизувати найбільш значимі чинники, що роблять вплив на результативність управління грошовими потоками підприємств на сучасному етапі господарювання. Виявлені чинники систематизовані на зовнішні і внутрішні.

Зовнішні чинники зумовлюють можливості забезпечення платоспроможності і відтворення капіталу підприємств. Вони визначені як ринкові (високий рівень інфляції, незбалансованість попиту, пропозиції і цін на ресурси, слабкі темпи зростання національної економіки і розвитку ринкової інфраструктури) та чинники державного регулювання (ставки й умови оподаткування, рівень державного цільового фінансування, невпорядкованість нормативного забезпечення управління грошовими потоками підприємств).

Внутрішні чинники розподілено на господарські, фінансові, організаційно-методичні, що чинять комплексну дію. Господарські чинники, а саме збалансовані виробнича програма і цінова політика, завантаженість виробничих потужностей, реалізація інвестиційних і інноваційних програм, створюють передумови для формування операційних грошових потоків та є визначальним щодо досягнення цілей фінансового управління.

Організаційно-методичні чинники – недостатня увага питанням управління грошовими потоками підприємства та відсутність відповідних регламентів, слабка організація системи підготовки і підвищення кваліфікації кадрів, відсутність автомати-

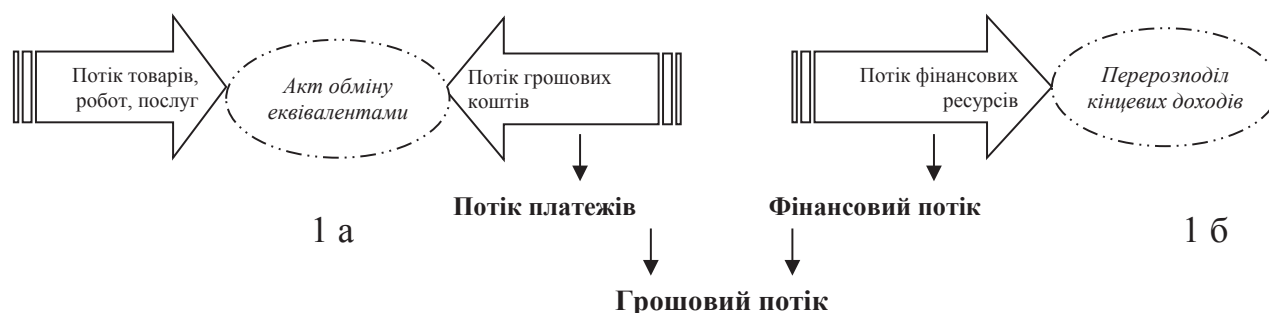

Рис. 1. Принципова відмінність категорій потоку платежів, фінансового і грошового потоку

Джерело: авторська розробка

зованих систем контролю руху грошових потоків підприємства – знижують дієвість наявного механізму управління грошовими потоками. Фінансові чинники визначають підходи до формування аналітичного інструментарію оцінки результативності управління грошовими потоками.

Інструментарій управління грошовими потоками включає: аналітичний інструментарій, методи і прийоми прогнозування і регулювання руху грошових потоків підприємства (рис. 2).

Аналітичний інструментарій управління грошовими потоками формує інформаційний базис для проведення аналізу результативності управління грошовими потоками із позицій досягнення цілей фінансового управління.

Виходячи з об'єктивного взаємозв'язку системи управління грошовими потоками із загальною системою фінансового менеджменту на підприємстві, генеральною метою управління грошовими потоками підприємства варто визначити максимізацію ринкової вартості підприємства як найбільш змістовного показника ефективності фінансового управління [3; 10]. Досягнення зазначеної мети передбачає комплексну реалізацію цілей другого рівня: забезпечення платоспроможності і фінансової стійкості та приросту капіталу.

Кожна з наведених цілей охоплює визначений аспект управління грошовими потоками і потребує вирішення відповідного комплексу завдань, які є основними напрямками оцінки ефективності фінансового управління (рис. 3).

Для формування повноцінного аналітичного інструментарію всі напрями повинні бути представлені відповідними інформаційними показниками, що визначають ступінь досягнення цілей управління.

Сукупність показників оцінки досягнення цілей платоспроможності в управлінні грошовими потоками представлено п'ятьма групами: A_1 – показники динаміки вхідного грошового потоку від операційної діяльності, A_2 – показники обіговості активів та капіталу підприємства, A_3 – показники, що характеризують вихідні грошові потоки від операційної діяльності, A_4 – показники забезпеченості підприємства грошовими коштами, A_5 – показники синхронності вхідних та вихідних грошових потоків підприємства. Аналітичні показники, що характеризують відтворення капіталу представлено за групами: B_1 – показники структури грошових потоків щодо їх впливу на зростання вартості підприємства, B_2 – показники використання вільних грошових коштів, B_3 – показники втрати вартості фінансових ресурсів у процесі їх використання, B_4 – показники збалансованості управління для досягнення цілей платоспроможності та відтворення капіталу підприємства.

Склад інформаційних показників може уточнюватися і конкретизуватися залежно від поставлених пріоритетів у дослідженні управління грошовими потоками. У своїй сукупності наведені показники є індикаторами, що дають змогу завчасно виявити загрози і вжити заходів щодо їх попередження. Реалізація їхньої інформативної значимості досягається за допомогою порівняння величини відхилень фактичних і оптимальних значень показників із коридором їх припустимих значень, що має бути максимальним образом наближеною до нуля:

$$\Delta A_{1i} = A_{1i}^{\phi} - A_{1i}^{\circ}, \quad (1)$$

де A_{1i}^{ϕ} , A_{1i}° – оптимальне і фактичне значення i -го інформаційного показника по A_1 напрямку моніторингу грошових потоків.

ІНСТРУМЕНТАРІЙ УПРАВЛІННЯ ГРОШОВИМИ ПОТОКАМИ ПІДПРИЄМСТВА		
Характеристика		
Аналітичний інструментарій	Інструментарій прогнозування	Інструментарій регулювання
<i>Призначення</i>		
Формування інформаційного базису для проведення порівняльного аналізу ефективності управління грошовими потоками	Формування прогнозової інформації щодо динаміки чинників середовища і рух грошових потоків від реалізації управлінських рішень	Розробка рекомендацій щодо усунення недоліків і відхилень в управлінні грошовими потоками підприємств
<i>Склад</i>		
Аналітичні коефіцієнти, критерії кількісної й якісної оцінки ефективності управління грошовими потоками	Методи прогнозування, методи економічної статистики, моделі кривих зростання, прогнозні моделі руху грошових потоків	Групування результатів моніторингу, факторний аналіз, імітаційне моделювання, метод сценаріїв
<i>Реалізація через моніторинг</i>		
Збір інформації, аналіз чинників, формування системи показників, розробка системи критеріїв, розрахунок показників, оцінка результатів	Передпрогнозна орієнтація, постановка завдання, аналіз чинників прогнозного фону, формування інформаційної бази, вибір методу, розробка прогнозової моделі, формування прогнозу, оцінка результатів	Формування сценаріїв, розробка варіантів управлінських рішень для кожного зі сценаріїв, порівняльна оцінка їх результативності, обґрунтування оптимальних варіантів фінансування і інвестування

Рис. 2. Характеристика інструментарію управління грошовими потоками підприємства [3; 7; 11]

Наближення величини відхилень до границь коридору припустимих значень свідчить про погіршення фінансового управління грошовими потоками, а їхнє перевищення – про настання нестабільності управління і наростання ризику конфлікту інтересів у сфері руху грошових потоків.

Інтегральні показники досягнення цілей платоспроможності та відтворення капіталу за результатами управління грошовими потоками запропоновано визначати за системою рівнянь (2):

$$\begin{cases} I_A = \sqrt[n]{\prod_{i=1}^n (1 - \bar{A}_i)}, & i = \overline{1, n} \\ I_B = \sqrt[m]{\prod_{j=1}^m (1 - \bar{B}_j)}, & j = \overline{1, m} \end{cases}, \quad (2)$$

де \bar{A}_i та \bar{B}_j – усереднена характеристика показників досягнення цілей платоспроможності та відтворення капіталу підприємства;

n та m – кількість груп показників, що характеризують досягнення платоспроможності та відтворення капіталу підприємства в управлінні грошовими потоками підприємства.

За умов досягнення максимального значення інтегрального коефіцієнта ($I_q=1$) управління грошовими потоками слід Уважати ефективним.

Застосування методів прогнозування є невід’ємною частиною управління грошовими потоками, що зумовлено концепцією поточної вартості та прогнозним характером фінансово-економічних розрахунків [3; 8]. Завданнями прогнозування в управлінні грошовими потоками є: передбачення тенденцій динаміки чинників середовища і результатів їх дії на показники грошових потоків підприємства; оцінка і формалізація причин відхилень ключових характеристик грошових потоків від їх цільових параметрів; визначення ризику реалізації неефективних рішень в управлінні грошовими потоками і заходів з його мінімізації. Прогнозування забезпечує реалізацію превентивної функції управління та надає можливість вибору найбільш ефективних рішень у заданих умовах господарювання. Інструмента-

рій прогнозування включає методи економічної статистики, моделі кривих зростання, прогнозні моделі руху грошових потоків.

Чинниками, що визначають вибір методів прогнозування грошових потоків підприємства, є:

- динамічні характеристики об’єкту прогнозування – міра стійкості чинників формування грошового потоку до зміни умов ринкового середовища;
- якісні характеристики об’єкту прогнозування – можливість застосування кількісних критеріїв оцінки і прогнозування ефективності управління грошовими потоками підприємства;
- період попередження – часовий інтервал, упродовж якого отримані результати прогнозування можна вважати з певною мірою вірогідності достовірними і релевантними для ухвалення управлінських рішень з урахуванням динамічних властивостей зовнішнього середовища.

Оскільки рух грошових потоків нерозривно пов’язаний із показниками виробничо-господарської діяльності підприємства, необхідною умовою формування прогнозу є дослідження тенденцій виробничої і збутової діяльності підприємства, аналіз внутрішніх чинників, що роблять істотний вплив на показники виробничої діяльності. Для підвищення достовірності прогнозу необхідно враховувати також активний прогнозний фон, тобто сукупність зовнішніх щодо показників управління грошовими потоками чинників, істотних для вирішення завдань прогнозування.

Регулювання тісно пов’язане з аналізом і прогнозуванням та є їх логічним продовженням. Його призначення полягає в розробці рекомендацій щодо усунення недоліків і відхилень в управлінні грошовими потоками підприємств. Регулювання ґрунтується на застосуванні ситуаційного підходу, який передбачає розробку варіантів управлінських рішень для кожного з можливих сценаріїв, порівняльну оцінку їх результативності і вибір оптимального для реалізації в кожній конкретній ситуації. Із цієї точки зору регулювання є управлінською дією, оскільки припускає зміну і

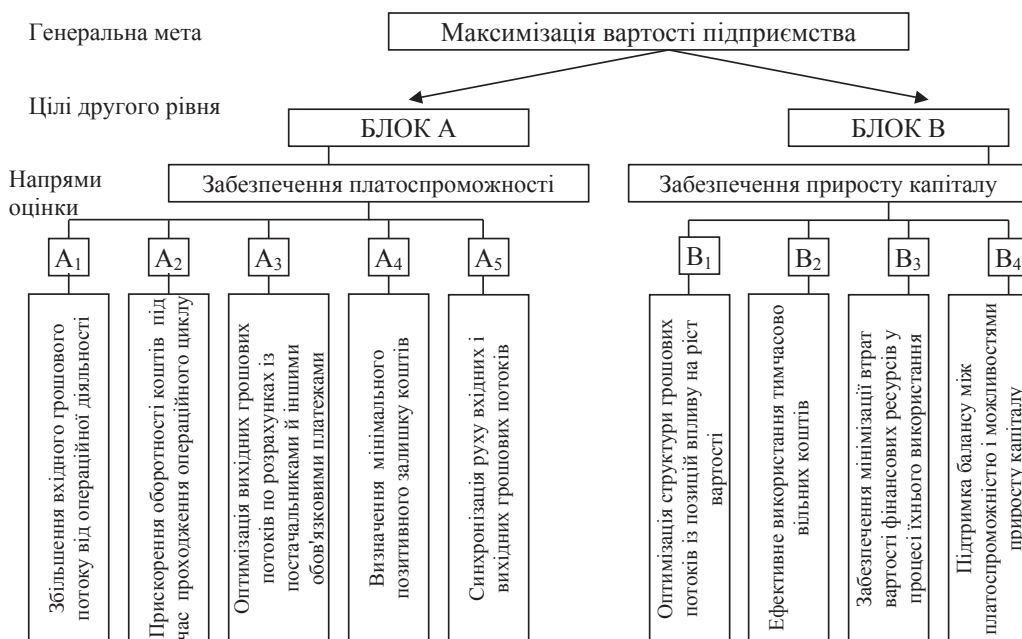

Рис. 3. Ієрархічна структура цілей управління і напрямів оцінки руху грошових потоків підприємства [3; 8; 10]

коригування управлінських рішень, пов'язаних з інвестуванням і фінансуванням, що є передумовою перегляду важливості завдань управління грошовими потоками в конкретних умовах середовища.

Ґрунтуючись на ситуаційному підході до регулювання, запропоновано відповідний алгоритм, що передбачає розробку варіантів управлінських рішень для кожного з можливих сценаріїв, порівняльну оцінку їх результативності і вибір оптимального для реалізації в кожній конкретній ситуації (рис. 4).

Скориставшись графоаналітичним способом, можна визначити варіанти змін показників ефективності управління грошовими потоками з урахуванням їх відповідності встановленим нормативам. У разі встановлення позитивних тенденцій зміни досліджуваних показників або спостерігається нейтральна тенденція, керівництву підприємства не слід робити ніяких дій зі зміни об'ємів і спрямованості руху грошових потоків. У всіх інших випадках потрібно вжити заходи з регулювання руху грошових потоків.

Практичне використання інструментарію управління грошовими потоками передбачає орга-

нізацію моніторингу, здійснення його процедур і використання отриманих результатів для підвищення результативності управління грошовими потоками.

Моніторинг управління грошовими потоками підприємства – процес постійного спостереження за показниками грошових потоків, що спрямований на своєчасне виявлення їх відхилень від визначеного рівня та регулювання їх руху для забезпечення ефективної діяльності підприємства [7, с. 40].

Організаційний механізм моніторингу управління грошовими потоками визначає регламенти, процес моніторингу та використання його результатів для прийняття управлінських рішень – узагальнення аналітичної інформації, розробка та оцінка варіантів регулювання руху грошових потоків, розробка параметрів управління грошовими потоками підприємства, координація прийняття управлінських рішень (рис. 5). Використання результатів моніторингу управління грошовими потоками здійснюється за такими напрямками: узагальнення аналітичної інформації для ухвалення управлінських рішень; координація ухвалення

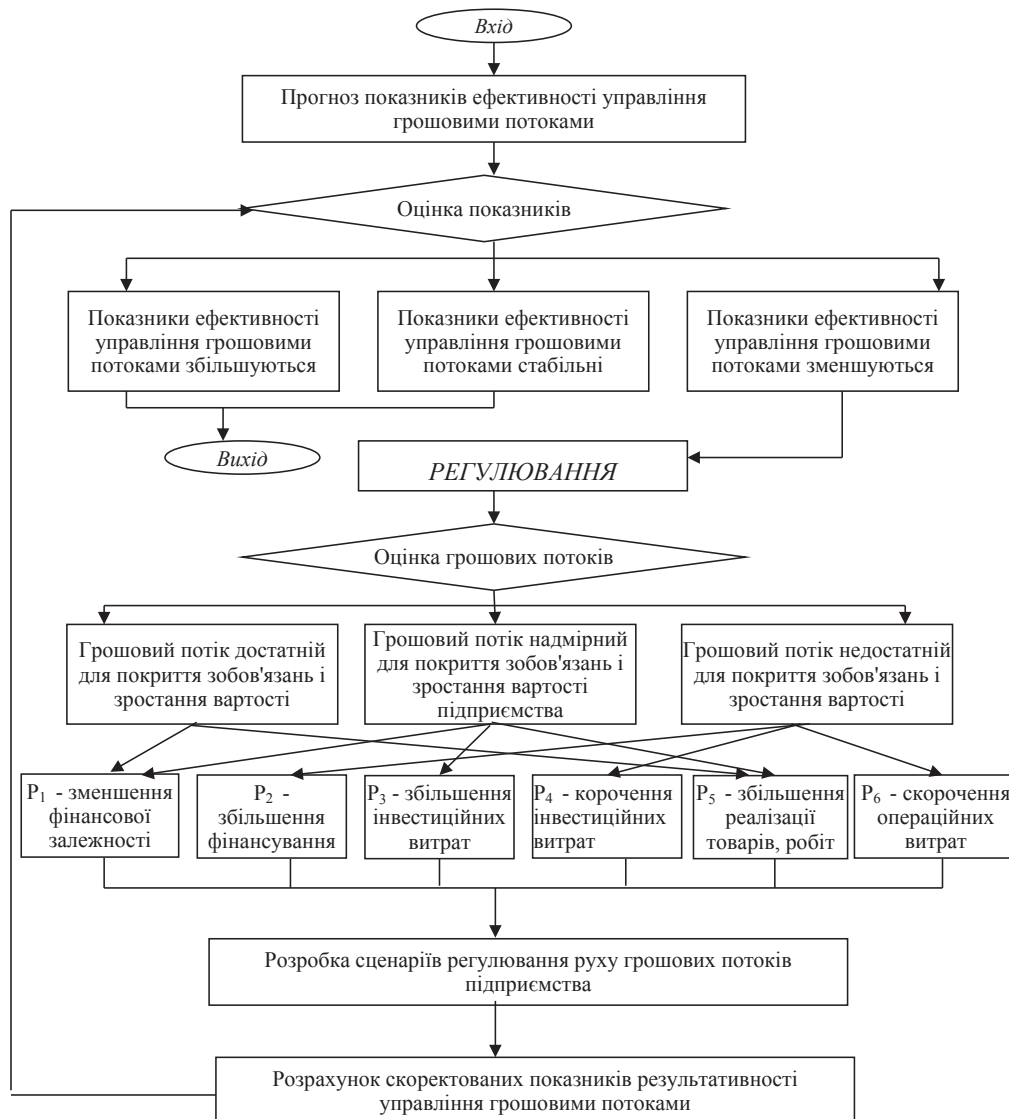

Рис. 4. Алгоритм регулювання руху грошових потоків підприємства

Джерело: авторська розробка

управлінських рішень; розробка й оцінка варіантів регулювання руху грошових потоків підприємства; розробка параметрів управління грошовими потоками підприємства. Перший та другий напрями використання результатів передбачають реалізацію контрольної функції моніторингу.

Третій та четвертий напрями передбачають вибір варіантів фінансування й інвестування залежно від наявних потреб, прогнозних грошових потоків від операційної діяльності та дії чинників зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства.

Висновки. Реалізація запропонованого інструментарію управління грошовими потоками через організаційний механізм моніторингу дає змогу реалізувати функцію зворотного зв'язку в контурі фінансового управління. Використання аналітич-

ного інструментарію надає можливість отримати формалізовану оцінку якості управління грошовими потоками з урахуванням стратегічних інтересів підприємства у забезпеченні зростання капіталу і платоспроможності. Регулювання руху грошових потоків на підставі ситуаційного підходу дає змогу максимально врахувати вплив чинників середовища, скорегувати виробничі, інвестиційні та фінансові плани підприємства для отримання показників управління грошовими потоками, наближених до максимально можливих у наявних умовах господарювання. Зважені управлінські рішення забезпечують позитивні зміни у фінансовому стані підприємства, що проявляється через підвищення платоспроможності, зміцнення фінансової стійкості та зростання вартості підприємства у цілому.

Рис. 5. Організаційний механізм моніторингу управління грошовими потоками підприємства

Джерело: авторська розробка

Список літератури:

1. Бертонеш М., Найт Р. Управление денежными потоками / М. Бертонеш, Р. Найт. – СПб. : Питер, 2004. – 240 с.
2. Білик М.Д. Грошові потоки підприємств у мікро- та макроекономічному аспекті / М.Д. Білик, С.І. Надточій // *Фінанси України*. – 2007. – № 6. – С. 133–147.
3. Бланк И.А. Управление денежными потоками / И.А. Бланк ; изд. 2-е, перераб. и доп. – К. : Ника-Центр, 2007. – 752 с.
4. Державний комітет статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
5. Дехтяр Н.А. Финансовый механизм деятельности суб'єктів господарювання : [монографія] / Н.А. Дехтяр. – К. : Ліра-К, 2015. – 182 с.
6. Євчук Л.А. Роль управління грошовими потоками в забезпеченні конкурентоспроможності підприємства / Л.А. Євчук // *Актуальні проблеми економіки*. – 2015. – № 8(170). – С. 159–164.
7. Костирко Л.А. Інтегрована інформаційна система підтримки фінансової стратегії стійкого розвитку підприємств / Л.А. Костирко // *Часопис економічних реформ*. – 2013. – № 4(12). – С. 38–43.
8. Поддєрьогін А.М. Ефективність управління грошовими потоками підприємства / А.М. Поддєрьогін, Я.І. Невмержицький // *Фінанси України*. – 2007. – № 11. – С. 119–127.
9. Прохорова В.В., Безугла Ю.Є. Оптимізація руху грошових коштів підприємства на основі факторингу / В.В. Прохорова, Ю.Є. Безугла // *Актуальні проблеми економіки*. – 2015. – № 10(172). – С. 452–457.
10. Терещенко О. Вартісний підхід в управлінні фінансами підприємств. / О.О. Терещенко [та ін.] // *Фінансово-монетарні важелі економічного розвитку* : [монографія] : у 3-х т. Т. 3: *Фінанси підприємств: тенденції, стан і проблеми управління* / За ред. чл.-кор. НАН України А.І. Даниленка. – К. : Фенікс, 2008. – 308 с.
11. Тянь Р.Б. Структурний аналіз денежних потоків з целью підвищення надійності їх прогнозування / Р.Б. Тянь, Е.В. Лысенко // *Фінанси України*. – 2012. – № 5. – С. 110–120.

Перловская Н. В.

Восточнокитайський національний університет імені Володимира Даля

ИНСТРУМЕНТАРИЙ УПРАВЛЕНИЯ ДЕНЕЖНЫМИ ПОТОКАМИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Резюме

В статье исследованы экономическая сущность денежных потоков предприятия и факторы влияния на результативность управления их движением. Предложен аналитический инструментальный мониторинг и интегральный показатель, который учитывает степень достижения целей платежеспособности и воспроизводства капитала по результатам управления денежными потоками предприятия. Обоснована необходимость использования методов прогнозирования и регулирования для реализации превентивной функции в контуре финансового управления. Даны рекомендации по использованию предложенного инструментария через организационный механизм мониторинга управления денежными потоками.

Ключевые слова: аналитический инструментальный, воспроизводство капитала, денежные потоки, интегральные показатели, мониторинг, организационный механизм, платежеспособность, прогнозирование, регламенты, регулирование, финансовый поток.

Perlovskaya N. V.

East Ukrainian National University named after Volodymyr Dal

MANAGEMENT TOOL BY THE CASH FLOWS OF ENTERPRISE

Summary

The enterprise's cash flows economic essence and factors on management effectiveness their movement are researched. Analytical tools of monitoring are offered. The author offers the integral index of effectiveness of monetary streams management which gives the estimation of achievement of solvency and reproduction of capital by the results of management. Use the forecasting methods and regulation for implementation of preventive function monitoring in cash flows management proved. Recommendations about use the offered tools in the organizational mechanism of monitoring of cash flows management are provided. The organizational mechanism of monitoring in cash flows management determines regulations of monitoring, process of monitoring and use of its results for ensuring cash flows management effectiveness.

Keywords: analytical tools, capital reproduction, cash flows, integrated indicators, monitoring, organizational mechanism, solvency, forecasting, regulations, financial flow.

УДК 005.334:336.773

Ходакевич С. І.

Свириденко А. Ю.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

МОНІТОРИНГ ТА КОНТРОЛЬ РІВНЯ КРЕДИТНОГО РИЗИКУ ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА ПРОЦЕСУ РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ БАНКУ

У статті розглянуто сутність поняття «моніторинг» та організацію кредитного моніторингу в банку. Проаналізовано важливість моніторингу як елементу ризик-менеджменту. Детально розкрито основні напрями процесу кредитного моніторингу та їх особливості.

Ключові слова: кредитний моніторинг, кредитний ризик, кредитування, ризик-менеджмент, кредитний портфель.

Постановка проблеми. Нині найбільшу питому вагу в активних операціях банку займає його кредитна діяльність, яка є найбільшим джерелом його доходів. Невід'ємною особливістю кредитної діяльності є наявність кредитного ризику. Враховуючи це, саме моніторинг кредитного ризику є однією з найважливіших складових частин загальної системи ризик-менеджменту в банку. Разом із цим для проведення ефективного моніторингу кредитного ризику в банківській діяльності необхідна відповідна методична база. Це зумовлює важливість удосконалення організаційно-методичних підходів, необхідних для здійснення моніторингу, що нині, враховуючи вплив складної економічної ситуації в країні на фінансовий стан позичальників та національну банківську систему в цілому, має першочергове значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження кредитних ризиків і методів управ-

ління ними знайшли своє відображення в працях багатьох вітчизняних і закордонних науковців та практиків, зокрема: І. Балабанова, А. Белякова, Н. Версаль, В. Вовка, Л. Гаряги, М. Дмитренко, О. Євтуха, А. Єпіфанова, І. Івченко, А. Мороза, Н. Островської, О. Пернарівського, Л. Примости, М. Савлука, І. Сала, Дж. Сінкі та багатьох інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на достатню кількість наукових досліджень проблеми управління кредитним ризиком банку, слід зауважити, що теоретико-методична база щодо моніторингу кредитного ризику як складової частини ризик-менеджменту в банку недостатньо досліджена, що й зумовлює актуальність і вибір теми даної роботи.

Мета статті полягає у розкритті сутності кредитного моніторингу як складової частини системи ризик-менеджменту банку, а також розгляді

основних напрямів кредитного моніторингу та їх особливостей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Моніторинг кредитного ризику в банку є складовою частиною банківського ризик-менеджменту та є важливим упродовж усього процесу кредитування, оскільки саме систематичне спостереження за динамікою будь-яких змін у діяльності позичальника чи якісному складі кредитного портфеля є попереджувальним сигналом для втручання та ефективного управління в разі несприятливих подій для банку.

Аналіз діяльності банків України показав, що реалії функціонування банківської системи вказують на те, що для українських банків кредитування залишається домінуючим видом діяльності в активних операціях. Так, питома вага кредитного портфеля банків України в активах станом на 01.02.2016 становила 72,02%. Водночас проблемні кредити в структурі кредитного портфеля українських банків на ту ж дату становили 24,1% (рис. 1). Окрім того, негативна динаміка частки проблемних кредитів у 2007–2015 рр. (зростання з 1,3% у 2007 р. та 7,7% у докризовому 2013 р. до 24,1% у I півріччі 2016 р.) свідчить про дуже суттєве погіршення якості кредитних портфелів банків. Тобто кредитні операції є для банку тим видом діяльності, який приносить найбільші доходи, але разом із тим потребує ефективного управління та систематичного моніторингу ризиків.

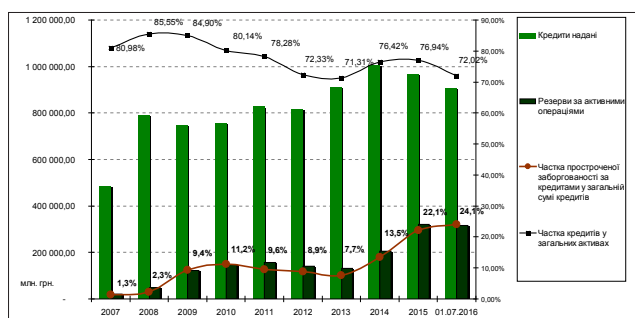

Рис. 1. Динаміка якості кредитного портфеля банків України за 2007 р. – I півріччя 2016 р.

Джерело: розроблено автором на основі [5]

Одне з основних завдань банку та один із найважливіших та відповідальних етапів кредитного процесу – постійний моніторинг кредитного портфеля, який охоплює всі етапи – від підготовки документів і видачі кредиту до його повного погашення. Цей контроль забезпечує своєчасне виявлення банком будь-яких змін у діяльності позичальника, які можуть вплинути на здатність останнього повернути кошти банку своєчасно та у повному обсязі, а також забезпечити прийнятний рівень доходності активної операції, тому банкам слід досить відповідально ставитися до організації кредитного моніторингу.

Організація кредитного моніторингу в банках – це сукупність форм і методів, що застосовуються підрозділами банків у процесі постійного спостереження за своєю кредитною діяльністю за такими напрямками: моніторинг кредитного ризику, моніторинг кредитного портфеля, моніторинг кредитної політики [1]. Механізм кредитного моніторингу має бути закріплений у відповідних банківських інструкціях, методиках, а також положенні банку «Про кредитування» – основному документі, що містить критерії відповідності виданих кредитів цілям та завданням процесу банківського креди-

тування. Положення «Про кредитування» містить основні вимоги до потенційних та наявних позичальників, умови здійснення активних операцій та вимоги щодо прийнятного забезпечення.

Для глибшого розуміння сутності досліджуваної проблеми необхідним є визначення поняття моніторингу кредитного ризику.

Економічний зміст поняття «моніторинг кредитного ризику» – це процедура систематичного відстеження зміни даних про стан кредитного ризику на рівні кредитного портфеля банку та індивідуальних позичальників і інших показників кредитного ризику для його мінімізації, управління та контролю, виявлення динаміки та прогнозування розвитку кредитної діяльності. При цьому пропонується здійснювати моніторинг не лише показників ризику, а й урахувувати, які саме фактори впливають на його динаміку [3, с. 3].

Тобто моніторинг кредитного ризику полягає у постійному контролі над станом виданого кредиту для своєчасного реагування на його можливе погіршення задля уникнення незапланованих утрат банку в разі неповної або несвоєчасної сплати основного боргу та/або нарахованих процентів та комісій за користування кредитними коштами. Такий контроль допомагає вчасно виявити проблеми з погашенням заборгованості за кредитом і вжити відповідних заходів. Відповідно до цього, основна мета кредитного моніторингу полягає в тому, щоб не допустити підвищення кредитного ризику понад допустимий рівень.

Головна вимога до процедури кредитного моніторингу – це постійний контроль та оцінка рівня кредитного ризику. До основних факторів, що впливають на рівень ризику кредитної операції, можна віднести зміну фінансового стану позичальника, зміну ринкової вартості та ліквідності застави, порушення графіка погашення відсотків і заборгованості за кредитом, невиконання інших умов кредитування. Ці фактори слугують сигналами для забезпечення механізму «раннього реагування» банку для уникнення або мінімізації можливих утрат.

Статистичні дослідження свідчать, що 80% проблемних кредитів виникають унаслідок недостатнього контролю над рівнем кредитного ризику. Інші причини, такі як неадекватна оцінка кредитоспроможності позичальника, неправильно проведена структуризація кредиту, помилки в кредитному договорі, породжують близько 20% проблемних кредитів [2, с. 279].

Для глибшого розуміння сутності процесу моніторингу варто розглянути його основні напрями (рис. 2).

Метою перевірки цільового використання кредиту є підтвердження напрямів руху кредитних коштів із кредитного рахунку. Підтвердженням цільового використання кредиту можуть бути фінансові документи (платіжні доручення, акредитиви, рахунки-фактури, митні декларації тощо), укладені договори з господарської діяльності та ін. Ці документи обов'язково додаються до кредитної справи та зберігаються до закінчення дії кредитного договору.

У разі встановлення факту нецільового використання кредиту банк може підвищити процентну ставку та/або комісію за управління кредитною лінією за кредитом у розмірах, передбачених кредитним договором, або призупинити подальше перерахування кредитних коштів у разі кредитування за кредитною лінією, вимагати дострокового погашення кредиту або оформлення

додаткової ліквідної застави, надання додаткового забезпечення (гарантії, поруки власників, інших платоспроможних юридичних осіб).

Основною метою контролю над зміною рівня кредитного ризику позичальника є недопущення підвищення рівня індивідуального кредитного ризику понад установлений нормативними документами банку рівень. Постійний контроль над індивідуальним кредитним ризиком, а саме моніторинг кредитного ризику клієнтів, допомагає вчасно виявляти проблемні кредити, а також здійснювати перевірку відповідності дій кредитних працівників основним вимогам кредитної політики банку [4].

Для моніторингу кредитного ризику на рівні окремого кредиту банк має постійно відстежувати зміни у фінансовому стані позичальника для виявлення можливих ускладнень і застосування відповідних заходів щодо мінімізації втрат банку від кредитної операції. Періодичність аналізу фінансового стану позичальника визначається банком самостійно з урахуванням рекомендацій Національного банку. Як правило, контроль здійснюється на основі щоквартальної фінансової звітності (за винятком позичальників, які, відповідно до чинного законодавства, складають звітність раз на рік). Для контролю застосовуються такі інструменти, як аналіз дотримання позичальником установлених фінансових кovenантів (фінансових коефіцієнтів ліквідності, кредитного навантаження, коефіцієнту покриття процентів тощо) та дотримання таких умов, як рівень грошових надходжень на рахунки, виконання показників бізнес-плану в частині виручки від реалізації та рівня доходності тощо.

Не менш важливим у процесі моніторингу є контроль над станом предмета забезпечення як вторинного джерела повернення виданих банком коштів у разі неспроможності позичальника повернути кредит за рахунок операційної діяльності або рефінансування заборгованості. Контроль над станом забезпечення заставою/іпотекою або іншими видами (поруками, гарантіями тощо) передбачає:

- своєчасне отримання достовірної інформації про стан і ринкову вартість предмета застави;
- здійснення візних перевірок наявності та стану застави/іпотеки;
- контроль виконання умов договору з боку заставодавця щодо страхування предмета забезпечення/передання без згоди банку предмету застави/іпотеки в оренду, зміни цільового призначення застави тощо;
- відстеження ринкової кон'юнктури для оцінки ліквідності заставленого майна.

Якщо предмет застави залишено в розпорядженні заставодавця, то в договорі застави має бути зазначено характер і періодичність відомостей, які заставодавець надає банку. На підставі цієї інформації банк має змогу перевіряти стан

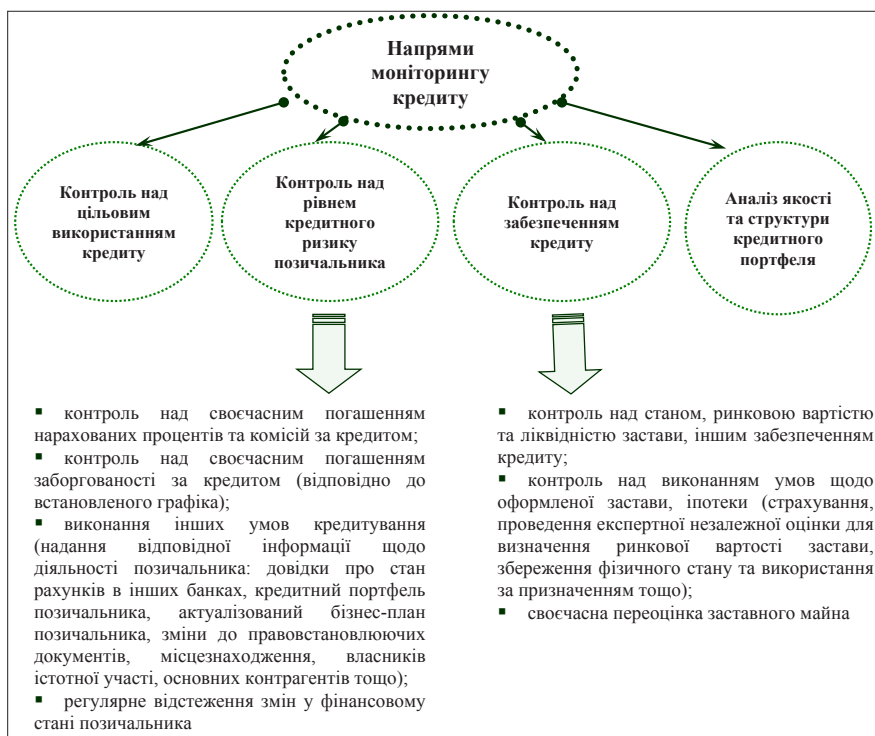

Рис. 2. Основні напрями моніторингу кредитних операцій банку

Джерело: розроблено автором на основі [2, с. 279]

предмета застави та порівнювати ринкову вартість застави із заставною вартістю для своєчасної переоцінки заставної вартості, контролю над дотриманням встановленого нормативними документами коефіцієнта покриття заборгованості заставою та в разі недотримання – вимоги оформлення додаткового забезпечення за кредитною операцією.

Коефіцієнт покриття забезпеченням розраховується за формулою:

$$\frac{Collateral}{Loan}, \quad (1)$$

де *Collateral* – заставна вартість оформленого забезпечення;

Loan – залишок фактичної заборгованості за кредитом.

Своєю чергою, підходи банку до визначення достатності забезпечення залежать від платоспроможності та виду господарської діяльності позичальника, а також ліквідності забезпечення. Наприклад, якщо у забезпечення пропонується найбільш ліквідне забезпечення (грошові кошти, розміщені на депозитному рахунку в банку, державні гарантії або гарантії платоспроможних банків) або застава ліквідної нерухомості, коефіцієнт покриття забезпеченням установлюється на мінімальному рівні (100% від основного боргу).

У випадку з виробничим обладнанням вирішальну роль відіграють його призначення та ліквідність. Якщо це, наприклад, ексклюзивне обладнання, яке використовується для виробництва специфічної продукції, то знати покупця такого обладнання банку буде складно, та, незважаючи на його високу ринкову вартість, вірогідність отримання коштів у рахунок погашення заборгованості нижча, тому задля мінімізації ризиків реалізації застави коефіцієнт покриття має встановлюватися на вищому рівні.

Своєю чергою, моніторинг кредитного ризику доцільно здійснювати як на рівні окремого позичальника, так і на портфельному рівні.

Якщо моніторинг кредитного ризику окремого позичальника – це процес відстежування ключових елементів діяльності позичальника, який визначає його здатність до повернення кредиту та процентів за ним для запобігання виникненню проблемної заборгованості, то моніторинг кредитного ризику на рівні кредитного портфеля банку – це процес систематичного аналізу показників кредитного ризику, який повинен ураховуватися та базуватися на аналізі кредитного портфеля на підставі факторів, що спричиняють його виникнення [3, с. 7].

Аналіз якості та структури кредитного портфеля банку здійснюється для виявлення проблемних кредитів і розробки заходів щодо мінімізації втрат банку, формування адекватних резервів за активними операціями.

Крім того, можна виділити також окремих напрям кредитного моніторингу – моніторинг кредитної політики банку. Моніторинг кредитної політики проводиться для визначення «цілових ринків», клієнтури, прийнятних або неприйнятних ризиків для банку. Моніторинг кредитної політики здійснюється відповідно до загальної стратегії діяльності банку [4].

Моніторинг кредитного ризику ефективно здійснювати лише в разі своєчасного отримання

достовірної та повної інформації про набір факторів, що впливають на зміну даного ризику. Упровадження інтегрованої інформаційної системи в банку та розподіл повноважень у фронт-, мідл-, та бек-офісах дають змогу зменшити виникнення помилок під час здійснення кредитних операцій та визначення рівня кредитного ризику [3, с. 7].

Висновки. Належним чином організований кредитний моніторинг дає змогу банкам своєчасно виявити проблемну заборгованість за кредитами та вжити необхідних заходів, спрямованих на мінімізацію втрат банку. Не менш важливою для банку в процесі здійснення моніторингу є можливість оцінити сукупний кредитний ризик на рівні кредитного портфеля і визначити потребу в нарощуванні банківського капіталу та можливість розширення кредитної діяльності. Отже, першочерговим завданням для банків є розробка ефективних інструментів моніторингу та адекватних заходів щодо раннього реагування на ймовірне погіршення стану активу та підвищення рівня кредитного ризику позичальників, а також забезпечення належного внутрішнього контролю над дотриманням банківських інструкцій та положень щодо організації кредитної діяльності.

Список літератури:

1. Арсанукаева А.С. Классификация кредитного мониторинга в коммерческом банке / А.С. Арсанукаева // Вестник Российского экономического университета им. Г.В. Плеханова. – 2007. – № 5. – С. 92–97.
2. Вовк В.Я. Кредитування і контроль : [навч. посіб.] / В.Я. Вовк, О.В. Хмеленко – К. : Знання. – 2008. – 463 с.
3. Гаряга Л.О. Моніторинг кредитного ризику в банківській діяльності : автореф. дис. ... канд. ек. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / Л.О. Гаряга. – Суми, 2009. – 22 с.
4. Островська Н.Л. Теоретичні та практичні аспекти організації моніторингу кредитної політики в банку / Н.Л. Островська // Ефективна економіка. – 2013. – № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2349>.
5. Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807&cat_id=36798.

**Ходакевич С. І.
Свириденко А. Ю.**

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

МОНИТОРИНГ И КОНТРОЛЬ УРОВНЯ КРЕДИТНОГО РИСКА КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ПРОЦЕССА РИСК-МЕНЕДЖМЕНТА БАНКА

Резюме

В статье рассмотрены сущность понятия «мониторинг» и организация кредитного мониторинга в банке. Проанализирована важность мониторинга как элемента риск-менеджмента. Детально раскрыты основные направления процесса кредитного мониторинга и их особенности.

Ключевые слова: кредитный мониторинг, кредитный риск, кредитование, риск-менеджмент, кредитный портфель.

**Khodakevych S. I.
Svyrydenko A. Y.**

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

MONITORING AND CONTROL OF CREDIT RISK AS A PART OF A RISK-MANAGEMENT PROCESS IN A BANK

Summary

The essence of monitoring and credit monitoring process organization in a bank is under consideration. The importance of monitoring as a part of risk management process is analyzed. The main areas of the credit monitoring process and their features are detailed.

Keywords: credit monitoring, credit risk, crediting, risk-management, credit portfolio.

УДК 336.47 (477)

Чуркина И. Е.

Одесский институт финансов

Украинского государственного университета финансов и международной торговли

СТРАТЕГИЧЕСКИЕ НАПРАВЛЕНИЯ РЕФОРМИРОВАНИЯ БЮДЖЕТНОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ

В статье исследованы стратегические ориентиры и направления реформирования бюджетной системы Украины в условиях современных глобальных финансовых трансформаций. Определены задачи средне- и долгосрочного характера реформирования бюджетной системы Украины. Выявлен ряд соответствующих рисков, которые в перспективе могут привести к деформациям бюджетной системы.

Ключевые слова: бюджетная система, реформирование, трансформации, финансовые риски.

Постановка проблемы. Со времени провозглашения независимости Украины реформирование бюджетной системы является перманентным процессом, направленным на повышение эффективности аккумулирования и использования бюджетных средств для достижения государственных целей. Нестабильность экономических процессов и ряд внутренних вызовов функционирования механизмов управления государством нуждаются в реформировании бюджетной системы как целостного комплекса с учетом трансформации ее основных составляющих (синергии и эмерджентности). Необходимость внесения изменений в нормативно-правовые акты в бюджетной сфере обусловлена потребностью в расширении базы и финансовой самостоятельности местного самоуправления как важной составляющей механизма повышения благосостояния населения и экономического развития страны; обеспечении со стороны государства полным комплексом публичных благ; совершенствовании межбюджетных отношений с целью обеспечения непредвзятого распределения финансовых ресурсов, соблюдения принципов самостоятельности и сбалансированности бюджетов; повышении эффективности использования бюджетных средств; расширении и аккумулировании бюджетных доходов; стимулировании экономики страны к устойчивому экономическому развитию и подъему.

Анализ последних исследований и публикаций. В современных условиях углубления глобализационных вызовов бюджетная система является одним из важнейших экономических рычагов воздействия государства на социально-экономическое развитие. Различные аспекты проблематики исследования бюджетной системы и ее реформирования рассматривались в многочисленных трудах таких ученых, как В. Бакингом, Дж. Гэлбрейт, Я. Тинберген, Р. Фриш, В. Добренков, А. Кравченко, Г. Росинская, В. Силантьев и др.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Развитие на демократических принципах эффективной бюджетной системы, научно обоснованное определение ее приоритетов и ориентиров фискальной политики являются важными факторами, обеспечивающими конкурентоспособность экономики Украины. Следовательно, вопрос модернизации бюджетной системы в контексте глобализационных процессов и соответствующих глобальных вызовов является актуальным и требующим дальнейших научных исследований.

Цель статьи заключается в исследовании и определении стратегических ориентиров и направлений реформирования бюджетной системы Украины в условиях современных глобальных финансовых трансформаций.

Изложение основного материала исследования. Низкая действенность механизмов распределения и расходования бюджетных средств приводила к недофинансированию важных государственных задач, нерациональной долговой политике; чрезмерный объем расходов провоцировал фискализацию налоговой системы, а ограниченность доходов местных бюджетов обуславливала потерю автономности органов местного самоуправления.

Анализ современной экономической литературы и изучение научных взглядов позволили выделить совокупность основных направлений реформирования национальной бюджетной системы, что обусловлено особенностями социально-экономического развития Украины на современном этапе [1–4], а именно:

- формирование определенных ограничений для необоснованного расширения бюджетных расходов. На первом этапе расширения социальных расходов происходило за счет роста доходов бюджета, обусловленных высокой динамикой роста ВВП и ликвидацией многочисленных налоговых льгот. Впоследствии этих ресурсов оказалось недостаточно, поэтому социальные расходы расширялись за счет сокращения государственных инвестиций;

- внедрение системы предотвращения чрезмерной долговой активности правительства с целью финансирования текущих расходов. Опасной тенденцией является то, что долговая политика в большей степени ориентируется на финансирование текущих расходов, что является недопустимым. Расходуя долговые ресурсы на текущее потребление, правительство не только не получает доходов от эксплуатации данного ресурса, который должен покрывать стоимость обслуживания, но и трагит сам ресурс. Такая политика – прямое перекладывание текущих финансовых обязательств на бюджеты будущих периодов, что является значительным риском для активизации экономического роста в будущем;

- институционализация и повышение эффективности капитальных расходов бюджета;

- перераспределение доходных источников и обязательств между центральным и местными бюджетами. Проблема перераспределения полномочий и финансовых ресурсов между центром и регионами сегодня является одной из самых актуальных в контексте повышения эффективности бюджетной системы Украины;

- урегулирование горизонтальных потоков финансовых ресурсов между бюджетом и другими квазипубличными институтами и внебюджетными фондами.

В отличие от многих других стран мира Украина практически не использовала рычаги бюд-

жетного стимулирования в кризисный период, поэтому их потенциал еще может быть применен в рамках антидепрессивной политики. Однако реализация проактивной бюджетной политики выдвигает специфические требования к бюджетной системе, которая должна:

- свести к минимуму потери при наполнении доходной части бюджета; тенезация экономики и предоставление необоснованных налоговых льгот могут существенно деформировать связь между экономической динамикой и наполнением бюджета, сохранив высокую фискальную нагрузку;

- обеспечивать многомерность налоговой базы. Поскольку в период экономической депрессии из-за стагнации доходов снижаются доля налога на прибыль и доля налога на доходы физических лиц, логично усиление внимания к косвенным налогам и налогообложению имущества;

- предусматривать прозрачный исчерпывающий набор налоговых стимулов. Стимулирующая функция налогов является обязательной составляющей проактивной бюджетной политики, однако все налоговые расходы должны иметь гарантированный целевой характер;

- обеспечивать целевой характер расходов. В условиях жесткой ограниченности бюджетных ресурсов должна быть обеспечена максимальная целесообразность расходования бюджетных средств;

- быть ориентированной на достижение мультипликативного эффекта. Ограниченность бюджетных средств должна компенсироваться концентрацией структуры расходов по направлениям, способным создавать положительный синергетический эффект для экономического роста (развития информационно-коммуникационной среды, снижения транзакционных издержек и т. д.);

- поддерживать соответствующую пропорцию между объемами бюджетных заимствований и структурой расходной части бюджета. Международный опыт показывает важность поддержания баланса между привлечением в бюджет заемных ресурсов и бюджетными расходами развития;

- обеспечивать оптимизацию процедур для минимизации транзакционных издержек. По налоговым процедурам это будет способствовать ослаблению факторов тенезации экономики, по бюджетным расходам (государственным закупкам, получению льгот, субсидий и т. п.) – усиливать их стимулирующий эффект;

- обеспечивать оперативное корректирование объемов бюджетных расходов. Неопределенность прогнозов экономической динамики в посткризисный период затрудняет корректное прогнозирование доходной части, а следовательно, и планирование затрат, поэтому наличие процедур изменения затрат в зависимости от показателей выполнения доходной части позволит избежать крайностей, таких как накопление нераспределенных средств в случае «перевыполнения» макроэкономических показателей и наращивания кассового дефицита.

Обеспечение выполнения указанных выше задач требует проведения в Украине ряда реформ, касающихся корректировки бюджетных, межбюджетных, налоговых отношений, а также институционального усовершенствования бюджетной системы.

Учитывая это, считаем необходимым выделить стратегические ориентиры относительно дальнейшего реформирования бюджетной системы Украины:

- совершенствование принципов формирования бюджета и механизмов использования бюджетных ресурсов;

- структурирование общего фонда государственного бюджета;

- внедрение системы сбалансированных автономных фондов сектора государственных финансов;

- внедрение механизмов сдерживания динамики расходов социальной направленности.

В процессе реформирования бюджетной системы следует учитывать ряд возможных рисков, которые формируются в посткризисный период. Влияние этих рисков способно представить ложные ориентиры бюджетной политики и привести к деформации бюджетной системы [5, с. 24]:

- в условиях депрессии на внутреннем рынке формируется избыток ликвидности, которая не востребована кредитной системой;

- восстановление после кризиса суверенных рейтингов страны обуславливает снижение стоимости заимствований на внешнем рынке, которые при определенных условиях могут быть дешевле, чем внутренние заимствования;

- меры бюджетной политики при отсутствии координации действий между фискальными и монетарными субъектами властных полномочий могут провоцировать неадекватные превентивные действия Национального банка как реакцию на инфляционные и валютно-курсовые риски;

- достижение экономического оживления путем смещения двигателей роста из центра в регионы является естественной тенденцией к фискальной суверенизации местной власти.

Указанные выше вызовы для бюджетной системы Украины частично уже нашли определенное отражение в процессе бюджетной и налоговой реформ, однако проблемы и пути их решения требуют дополнительных исследований и научных обоснований.

Со времен имплементации Бюджетного кодекса Украины государством сделаны определенные шаги по реформированию отдельных звеньев бюджетной системы. В частности, Кабинетом Министров Украины приняты «Стратегия развития системы управления государственными финансами» [6], соответствующие нормы к изменениям Бюджетного кодекса Украины [7] (бюджетная децентрализация, реформирование межбюджетных отношений и т. д.).

Система управления государственными финансами в Украине является основой обеспечения устойчивого развития страны и гарантированного выполнения социальных обязательств перед гражданами.

В состав системы управления государственными финансами входит ряд элементов: государственный бюджет, местные бюджеты, внебюджетные фонды, финансы государственного корпоративного сектора.

К составляющим элементам системы управления государственными финансами, развитие которых будет обеспечиваться в соответствии с этой Стратегией, относятся:

- налоговая система;

- среднесрочное бюджетное прогнозирование, среднесрочное бюджетное планирование, программно-целевой метод, стратегическое планирование на уровне министерств, других главных распорядителей бюджетных средств;

- управление ликвидностью государственных финансов и государственным долгом;

- квазифискальные операции;
- система бухгалтерского учета в государственном секторе;
- система государственных закупок;
- государственные инвестиции;
- государственный внутренний финансовый контроль;

- независимый внешний финансовый контроль;
- противодействие коррупции;
- доступ к информации по вопросам бюджета.

Учитывая вышеизложенное, нами определены следующие пути повышения эффективности функционирования бюджетной системы Украины:

- обеспечение достижения «структурной» эффективности расходов бюджетной системы;
- определение оптимальной степени децентрализации бюджетной системы, обеспечивающей сбалансированность местных бюджетов, их самостоятельность и ответственность за результаты своей работы;

- повышение эффективности и результативности существующих инструментов программно-целевого управления и бюджетирования;

- создание условий для повышения качества предоставления государственных услуг;

- повышение эффективности процедур проведения государственных закупок;

- совершенствование процедур предварительного и перспективного контроля, в том числе уточнение порядка и содержания мер принуждения за нарушения в бюджетной сфере;

- обеспечение широкого привлечения граждан в процедуры обсуждения и принятия конкретных бюджетных решений, общественного контроля их эффективности и результативности.

- разработка долгосрочного бюджетного прогноза, содержащего, в частности, предельные объемы расходов на реализацию государственных программ на период их действия, сформированные исходя из консервативного варианта прогноза социально-экономического развития страны, минимизации риска сокращения государственных программ, в том числе за счет увеличения доли условно утвержденных расходов;

- внесение изменений в Бюджетный кодекс, в частности: отражение в приложении к проекту Закона о государственном бюджете, которым утверждается распределение бюджетных ассигнований по государственным программам, показателей основных мероприятий вместо направлений расходов классификации расходов бюджета; консолидация в одном приложении к проекту Закона о государственном бюджете информации о распределении бюджетных ассигнований по разделам и подразделам классификации расходов бюджета; отражение в структуре расходов государственного бюджета информации всех утвержденных при рассмотрении Верховной Радой приложений, содержащих направления расходов; формирование сводного бюджетной росписи государственного бюджета и утверждение лимитов бюджетных обязательств в соответствии со структурой расходов государственного бюджета, а также других приложений, определяющих распределение бюджетных ассигнований по кодам бюджетной классификации; возможность перераспределения бюджетных ассигнований на реализацию государственной программы путем внесения изменений в бюджетную роспись при условии, что увеличение объема бюджетных ассигнований, утвержденных Законом о государственном бюджете по соответствующей целевой статье и совокупности затрат,

не превысит 10% и при сохранении значений целевых показателей соответствующей государственной программы;

- обеспечение формирования и утверждения открытых (при необходимости – сокращенных) версий всех государственных программ;

- формирование рейтинга государственных программ по качеству их формирования и эффективности реализации;

- внедрение аудита государственных программ, имеющих высокий рейтинг качества – не реже одного раза в три года, средний – одного раза в два года, низкий – ежегодно;

- урегулирование механизма использования хозяйственными обществами остатков бюджетных инвестиций для реализации других инвестиционных проектов (или возврат указанных остатков в бюджет);

- оптимизация структуры расходов государственного бюджета путем сокращения тех, которые не способствуют социально-экономическому развитию государства и увеличению капитальных вложений в приоритетные отрасли экономики;

- повышение эффективности бюджетных расходов путем установления приоритетности формирования целевых государственных программ, четкое структурирование государственных расходов инвестиционного характера по их значимости на законодательном уровне и обеспечения их бесперебойного финансирования без ежегодного изменения этих приоритетов.

Возможные риски выполнения поставленных задач:

- сложность в проведении оценки эффективности бюджетных программ в связи с трудностями в измерении главными распорядителями бюджетных средств результатов своей деятельности с помощью количественных и качественных показателей;

- несвоевременное осуществление мероприятий по опытной эксплуатации программного обеспечения в части расширения его функциональности при введении программно-целевого метода на уровне местных бюджетов;

- отсутствие социальных стандартов и нормативов, что сдерживает процесс определения реальной потребности отраслей бюджетной сферы в средствах на предоставление гарантированных государством услуг и оптимизации расходов на указанные цели;

- значительная волатильность основных макроэкономических показателей и сложность их прогнозирования на среднесрочную перспективу, что обусловлено неустойчивостью мировой экономики и нестабильностью ситуации на международных финансовых и товарных рынках.

Выводы. Обобщая вышеизложенное, опираясь на результаты проведенного исследования, можно утверждать, что модернизация современной бюджетной системы Украины должна основываться на эффективной реализации всех указанных направлений в совокупности с последующими трансформациями институциональной среды, институциональной структуры бюджетной системы, преобразованиями в функционировании ее формальных и неформальных институтов, установлением институционального порядка бюджетной системы, снижением транзакционных издержек в процессе ее функционирования, выравниванием вертикальных и горизонтальных дисбалансов, эволюцией институтов развития бюджетной системы, усилением конвергенции национальной бюджетной

системы к европейским и мировым стандартам, равномерность развития бюджетной инфраструктуры, что в целом должно обеспечить повышение уровня эффективности бюджетной системы как целостной системы в рамках государственных

финансов в средне- и долгосрочной перспективе для достижения устойчивого экономического развития в контексте дальнейших тенденций экономической глобализации современного демократического правового Украинского государства.

Список литературы:

1. Реформи системи державних фінансів України: перші результати та подальші перспективи / О.О. Молдован, О.В. Шевченко, О.А. Сторова ; за ред. Я.А. Жаліла. – К. : НІСД, 2011. – 88 с.
2. Щодо подальших заходів бюджетної стабілізації в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.niss.gov.ua.
3. Чуркіна І.Е. Особенности трансформации бюджетной системы Украины в условиях глобализационных вызовов / И.Е. Чуркина // Современный научный вестник. Серия «Экономические науки». – 2013. – № 55(194). – С. 47–53.
4. Чуркіна І.Є. Бюджетна система України в умовах глобальної конвергенції / І.Є. Чуркіна // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». – 2014. – Вип. 7. – Ч. 5. – С. 97–104.
5. Нова архітектура бюджетної системи України: ризики та можливості для економічного зростання. – К. : НІСД, 2010. – 35 с.
6. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2013 р. № 774-р «Стратегія розвитку системи управління державними фінансами» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/go/774-2013-p.
7. Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 року № 2456-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/go/2456-17.

Чуркіна І. Є.

Одеський інститут фінансів

Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ БЮДЖЕТНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Резюме

У статті досліджено стратегічні орієнтири та напрями реформування бюджетної системи України в умовах сучасних глобальних фінансових трансформацій. Визначено завдання середньо- і довгострокового характеру реформування бюджетної системи України. Виявлено низку відповідних ризиків, які можуть призвести до деформацій бюджетної системи в перспективі.

Ключові слова: бюджетна система, реформування, трансформації, фінансові ризики.

Churkina I. Y.

Odessa Institute of Finance of

Ukrainian State University of Finance and international trade

STRATEGIC DIRECTIONS OF BUDGET REFORM IN UKRAINE

Summary

The strategic goals and directions of reforming the budget system of Ukraine in modern global financial transformations. Defined objectives medium- and long-term nature of the reform of the budget system of Ukraine, and found a number of the risks that can lead to strain the budgetary system in the future.

Keywords: fiscal system, reform, transformation, financial risks.

УДК 336.276

Юшко С. В.

Золотухін Є. В.

Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

ІНСТИТУТ МІСЦЕВИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ В УКРАЇНІ: СТАН І ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ

Досліджено сучасний стан розвитку інституту місцевих запозичень в Україні. Проаналізовано склад та структуру джерел фінансування дефіциту місцевих бюджетів в Україні, визначено роль місцевих запозичень у такому фінансуванні. Досліджено проблеми та перспективи розвитку інституту місцевих запозичень в Україні.

Ключові слова: місцеві запозичення, інститут місцевих запозичень, місцевий борг, облігації місцевої позики, дефіцит бюджету.

Постановка проблеми. У сучасних умовах українського державотворення брак фінансових ресурсів не дозволяє місцевим органам влади ефективно виконувати покладені на них функції.

Широко анонсована бюджетна децентралізація відбувається наразі досить неоднозначно: обсяги фінансових ресурсів, що надходять до місцевих бюджетів внаслідок здійснення реформи, несут-

тево зросли чи взагалі залишилися незмінними. У той же час перелік завдань та повноважень місцевих органів влади та здійснюваних місцевими бюджетами видатків зростає, виникають ризики затвердження та виконання таких бюджетів з дефіцитом, що піднімає на порядку денному питання щодо пошуку обґрунтованих джерел його фінансування. Одним з таких джерел якраз і виступають місцеві запозичення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми залучення додаткових фінансових ресурсів муніципалітетами знаходяться у полі зору таких зарубіжних учених, як Л. Дж. Гітман, Б. Дафлон, Р. Л. Петерсен, Т. Тер-Мінасян, Ф. Уїтт, Ф. Фабози, Дж. Фрідман. Дослідження різноманітних аспектів функціонування інституту місцевих запозичень перебуває у колі наукових інтересів таких вітчизняних вчених, як С. А. Буковинський, І. В. Бураковський, М. А. Гапонюк, С. А. Дяченко, О. П. Кириленко, М. Г. Кореняко, В. І. Кравченко, І. О. Луніна, В. М. Падалка, А. В. Петриків, Л. П. Сідельникова, І. З. Сторонянська, В. М. Телятников та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Хоча проблематика забезпечення фінансовими ресурсами органів місцевого самоврядування активно досліджується вітчизняними та зарубіжними науковцями, однак наразі існує нагальна потреба у вивченні стану розвитку інституту місцевих запозичень в Україні з метою формування напрямків підвищення ефективності його функціонування, що є особливо актуальним в умовах економічної кризи в нашій країні.

Мета статті полягає у оцінюванні сучасного стану та перспектив розвитку інституту місцевих запозичень в Україні в умовах державної стратегії децентралізації управління.

Виклад основного матеріалу дослідження. Практично у всіх розвинених країнах місцеві органи влади можуть брати чи беруть участь у кредитних відносинах. Місцеві запозичення широко поширені у світовому економічному просторі, що зумовлюється їх здатністю забезпечити фінансування поточного дефіциту бюджету та ліквідувати касові розриви, що виникають у часі [1]. Тим не менш, найважливіше їх призначення полягає у формуванні фінансових ресурсів місцевої влади, що спрямовуються на інвестиційні потреби.

У ринкових умовах існує тісний зв'язок між обсягами запозичень та бюджетним дефіцитом, оскільки місцеві позики є провідним, хоча й не єдиним джерелом його покриття. З огляду

на це, доцільно проаналізувати стан дефіциту місцевих бюджетів в Україні. У якості періоду дослідження взято 2007-2015 рр. – саме за цей проміжок час Державна казначейська служба України подає офіційну відкриту інформацію про стан формування коштів місцевих бюджетів (табл. 1).

Таблиця 1

**Результат виконання
місцевих бюджетів в Україні**

Період	Показники*, млрд. грн.			
	Дефіцит (-)	Профіцит (+)	Величина дефіциту, розрахована у співставних цінах 2007 р.	Величина профіциту, розрахована у співставних цінах 2007 р.
2007 р.	-	2,14	-	2,14
2008 р.	-1,62	-	-1,26	-
2009 р.	-1,74	-	-1,20	-
2010 р.	-0,42	-	-0,25	-
2011 р.	-	0,50	-	0,26
2012 р.	-	2,66	-	1,30
2013 р.	-	1,12	-	0,53
2014 р.	-	6,02	-	2,19
2015 р.	-	14,27	-	3,29

*без урахування обсягів міжбюджетних трансфертів

Джерело: побудовано авторами на основі [2; 3]

Як свідчать наведені у табл. 1 дані, за досліджуваний період часу загальний результат виконання місцевих бюджетів України лише протягом трьох років був від'ємним, у інші роки, у т.ч. й п'ять останніх – мав місце бюджетний профіцит. Суттєве зростання позитивного результату виконання місцевих бюджетів за 2014-2015 рр. значною мірою пов'язане з впливом цінового чинника. Представлені у табл. 1 показники бюджетного дефіциту / профіциту, обчислені у співставних цінах, дозволяють дати їм об'єктивну оцінку. Як бачимо, реальна величина профіциту за 2014-2015 рр. склала лише 2,19 млрд. грн. та 3,29 млрд. грн. порівняно з номінальним (розрахованим у цінах поточного року) профіцитом 6,02 млрд. грн. та 14,27 млрд. грн. відповідно.

Важливим у рамках дослідження є демонстрація результатів виконання бюджету за його складовими – загальним та спеціальним фондами (табл. 2).

Таблиця 2

Структура дефіциту/профіциту місцевих бюджетів в Україні

Період	Показники*, млрд. грн.					
	Результат виконання бюджету за загальним фондом		Результат виконання бюджету за спеціальним фондом		Загальний результат виконання бюджету	
	дефіцит	профіцит	дефіцит	профіцит	дефіцит	профіцит
2007 р.	-	1,45	-	0,70	-	2,14
2008 р.	-0,62	-	-1,00	-	-1,62	-
2009 р.	-1,75	-	-	0,01	-1,74	-
2010 р.	-1,17	-	-	0,76	-0,42	-
2011 р.	-	8,70	-8,20	-	-	0,50
2012 р.	-	5,96	-3,30	-	-	2,66
2013 р.	-	1,54	-0,43	-	-	1,12
2014 р.	-	6,14	-0,12	-	-	6,02
2015 р.	-	38,44	-24,17	-	-	14,27

*без урахування обсягів міжбюджетних трансфертів

Джерело: побудовано авторами на основі [2; 3]

Як бачимо, загальний позитивний результат виконання місцевих бюджетів за 2011-2015 рр. має місце за профіциту загального фонду і дефіциту спеціального фонду. Такий стан речей демонструє особливості нормативного регулювання питань затвердження місцевих бюджетів в Україні з дефіцитом та профіцитом. Так, відповідно до ст. 72 чинного Бюджетного кодексу України затвердження бюджету з дефіцитом за загальним фондом можливе лише у разі використання вільного залишку бюджетних коштів шляхом внесення змін до рішення про такий бюджет, а за спеціальним фондом – у разі залучення до бюджету розвитку коштів від місцевих запозичень, коштів із загального фонду такого місцевого бюджету, надходження внаслідок продажу/пред’явлення цінних паперів, а також у разі використання залишків коштів спеціального фонду місцевого бюджету, крім власних надходжень бюджетних установ. Тому, на нашу думку, профіцитні місцеві бюджети в Україні – не тільки і не стільки результат належного стану місцевих фінансів (як відомо, територіальні громади характеризуються суттєвим недофінансуванням та браком фінансових ресурсів), скільки наслідок наявних нормативно-правових обмежень діяльності місцевих органів влади.

Розглянемо структуру фінансування дефіциту місцевих бюджетів за спеціальним фондом (табл. 3).

Таблиця 3
Складові фінансування дефіциту місцевих бюджетів за спеціальним фондом

Період	Фінансування бюджету, млрд. грн.	У тому числі			
		Сальдо внутрішніх запозичень	Сальдо зовнішніх запозичень	Зміни обсягів депозитів і цінних паперів	Зміни обсягів готівкових коштів
2007 р.	-0,70	0,05	1,49	-0,59	-1,64
2008 р.	1,00	-0,11	-0,73	0,18	1,65
2009 р.	-0,01	0,21	-	0,67	-0,89
2010 р.	-0,76	0,07	-0,08	0,05	-0,80
2011 р.	8,20	0,47	0,80	0,05	6,89
2012 р.	3,30	3,50	-2,13	0,03	1,9
2013 р.	0,43	-0,30	-0,03	0,01	0,74
2014 р.	0,12	-0,59	-0,08	0,01	0,78
2015 р.	24,17	-2,65	-0,04	-	26,86

Джерело: побудовано авторами на основі [2; 3]

Виходячи з даних табл. 3, можна стверджувати, що головним джерелом фінансування дефіциту місцевих бюджетів є залишки бюджетних коштів, натомість значення місцевих запозичень є доволі несуттєвим. Важливо визначити причини такого стану речей, адже, як відомо, у розвинутих країнах світу роль запозичень у формуванні ресурсів місцевих органів влади є надзвичайно важливою: у європейських країнах місцеві позики формують 10-15% доходів місцевих бюджетів [4]. У свою чергу суттєве відставання України у процесах становлення і функціонування інституту місцевих запозичень від провідних країн негативно відображається на соціально-економічному розвитку як окремих міст, та і усєї країни в цілому. Так, український ринок місцевих запозичень почав формуватися лише у середині 1990-х рр., коли окремими містами (зокрема, Київ, Харків, Черкаси) були здійснені перші позики, та пройшов декілька етапів у своєму становленні.

Перший етап – 1995–1998 рр. – початок виходу місцевих органів влади на фінансовий ринок. Так, влада м. Київ та м. Бровари емітувала облігації місцевих позик на суму 5 163 млрд. грн. з метою розвитку метрополітену та будівництва житла, у Харкові було емітовано облігацій на 150 млрд. грн. з метою розвитку міського транспорту. Загалом цей етап характеризується стрімким зростанням обсягів запозичень: вартісна величина, облігацій, які в цей час перебувають в обігу, становить понад 190 млн. грн. [5].

Другий етап – 1998–2003 рр. – у цей період активність на ринку місцевих запозичень практично зійшла нанівець, причинами чого були світова економічна криза 1998 року та негативний досвід Одеси у якості емітента облігацій місцевих позик. Результатом цих подій стало як зниження зацікавленості інвесторів цього ринку, так й бажання державної влади здійснити лібералізацію інституту запозичень у цілому [6].

Третій етап – 2003–2008 рр. – відбулося поживалення на ринку місцевих запозичень внаслідок розвитку правових основ його функціонування: затвердження Порядку здійснення запозичень до місцевих бюджетів та Положення про порядок випуску облігацій внутрішніх місцевих позик, внаслідок чого відбулося поступове зростання кредитної складової місцевих бюджетів України: загальний обсяг здійснених випусків облігацій місцевих позик за період 2003–2009 рр. склав 3 103,8 млн. грн. [6].

Четвертий етап – 2008–2013 рр. – характеризується двоїтим характером: спочатку під впливом світової економічної кризи 2008-2009 рр. відбулося деяке зниження активності на ринку, після чого напередодні Чемпіонату Європи з футболу–2012 за державної підтримки (остання відшкодувала частину відсоткових ставок по залучених кредитах) активно залучали позикові кошти міста, що приймали даний турнір (Київ, Харків, Львів, Донецьк).

П’ятий етап – 2013 р. – донині – характеризується різким зниженням активності ринку місцевих запозичень: міста практично не здійснюють позикових операцій на фінансовому ринку. Таке завмирання ринку пояснюється несприятливим економічним середовищем у країні, пов’язаним, зокрема, із бойовими діями на сході України та анексією Криму, де розташовані великі міста – позичальники (Луганськ, Донецьк, Севастополь, Сімферополь). Крім того, легальна влада АР Крим

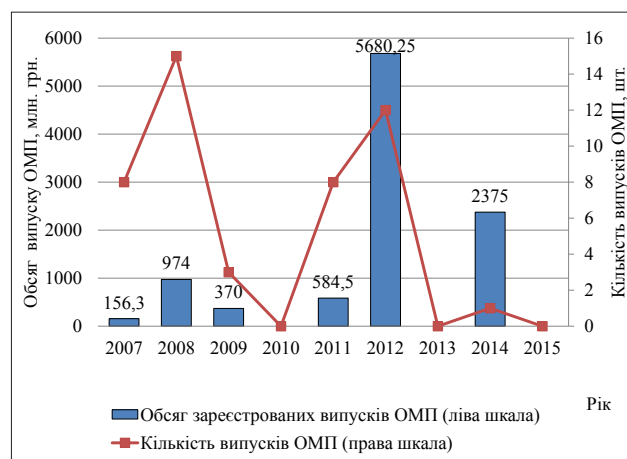

Рис. 1. Динаміка випуску облігацій місцевих позик в Україні [2]

також не може нормально функціонувати. Таке економічне середовище, посилене політичною кризою у державі, спричинило різке зниження інвестиційної привабливості зобов'язань українських міст серед їх кредиторів. Процес становлення інституту місцевих запозичень продовжується в Україні й надалі, хоча й перебуває у зародковому стані.

Далі розглянемо стан ринку муніципальних цінних паперів як вагомому елементу інституту місцевих запозичень: основні дані щодо динаміки випуску облігацій місцевих позик (ОМП) представлено на рис. 1.

Дані рис. 1 свідчать, що загальна щорічна кількість випусків облігацій місцевої позики за досліджувані роки не перевищувала значення 15, при цьому найбільші обсяги емісії облігацій припадають на 2012 р., що, як уже зазначалося раніше, було спричинено поживленням активності на ринку із залучення коштів приймаючих міст Чемпіонату Європи з футболу–2012 з метою розвитку муніципальної інфраструктури. Крім того, на рекордні обсяги емісій упродовж 2012 р. значно вплинув штучний нагрів ринку: було проведено реструктуризацію запозичень Києва шляхом емісії муніципальних облігацій. До того ж, Міністерство фінансів України додатково емітувало облігації внутрішньої державної позики, перекладаючи борги міста на державні банки [7]. У 2014 р. було зареєстровано лише один випуск облігацій м. Києва на суму 2 375 млн. грн. Тим не менш, дана емісія була покликана рефінансувати облігації попереднього випуску, який було проведено у 2012 р. Загалом упродовж 2003–2014 рр. лише 28 міських громад з 459 (кількість міст, що можуть проводити запозичення) здійснювали емісію облігацій місцевих позик, тобто лише близько 6% потенційної кількості позичальників.

Про низький рівень розвитку ринку ОМП свідчить й тенденція до зниження частки і обсягу торгів такими цінними паперами (табл. 4).

Як бачимо, частка торгів муніципальними облігаціями на ринку цінних паперів України протягом 2007-2014 рр. перебувала на рівні 0,03-0,57%, знизившись у 2014 р. порівняно з 2007 р. на 0,39%. При цьому лівова частина торгових операцій з придбання/продажу облігацій місцевих позик, наприклад, 86% у 2014 р., відбувається на позабіржовому ринку. Саме незначна частка торгів муніципальними цінними паперами на фондовому ринку й свідчить про низький ступінь ліквідності таких паперів (порівняно з іншими борговими інструментами фондового ринку): останні придбаваються інвестором у якості довготривалого капіталовкладення, а не з метою подальшого перепродажу. Низьке значення ліквідності властиве і муніципальним цінним паперам інших країн, хоча стан їх ліквідності є не настільки катастрофічним. Цей чинник істотно

посилює непривабливість муніципальних цінних паперів серед реальних інвесторів, особливо домогосподарств, тому питання забезпечення прийнятного рівня ліквідності облігацій місцевих позик є цілком важливою проблемою інституту муніципальних запозичень в Україні. У розвинутих країнах світу, зокрема США, саме домогосподарства є найбільш активними покупцями муніципальних облігацій, що виступають для них способом заощадження і накопичення капіталу: за даними Асоціації учасників індустрії цінних паперів та фінансових ринків (SIFMA), близько 40% муніципальних облігацій США, що перебувають у обігу, знаходяться у власності домогосподарств [9]. В Україні ж, як показали результати аналізу структури розміщення облігацій місцевих позик, фізичні особи практично не купують муніципальні цінні папери: головними покупцями є депозитні корпорації – банки, зокрема, й державні. Це спричинене, по-перше, низькою фінансовою спроможністю переважної частини населення, а, по-друге, чинною практикою оподаткування купонних доходів, отримуваних від облігацій місцевих позик: податок на доходи стягується за базовою ставкою без жодних преференцій (15% – до 2015 р. та 18%, починаючи з 2016 р.). Цей факт, безумовно, також знижує привабливість муніципальних цінних паперів. Відзначимо, що у структурі активів банків України муніципальні цінні папери мають незначну частку: у 2015 р. вона складала лише 2,7%, у той час як у «піковий» для себе 2012 р. муніципальні облігації склали до 6,3% сукупного банківського портфелю в Україні [10].

Крім того, чинниками, які протягом тривалого часу гальмували розвиток місцевих запозичень в Україні, є, зокрема, і передбачені законодавчі обмеження. Так, право здійснювати запозичення мають лише міські ради та Верховна Рада АР Крим. При цьому внутрішні запозичення та зовнішні запозичення у формі кредитів від міжнародних фінансових організацій можуть здійснювати усі міські ради. Що стосується інших зовнішніх запозичень, то можливість їх проведення до 2011 р. мали лише міські ради міст з чисельністю населення понад 800 тис. мешканців; у період з 1 січня по 6 серпня 2011 р. – ради з чисельністю населення понад 500 тис. мешканців, у період з 6 серпня 2011 р. до кінця 2014 р. – ради з чисельністю населення понад 300 тис. мешканців, а з 2015 р. – Верховна Рада АР Крим, Київська, Севастопольська міські ради та міські ради міст обласного значення. Іншими словами, сьогодні значно більша кількість територій отримали право на проведення зовнішніх запозичень: 184 міста у 2016 р. проти 7 у 2007 р.

Важливою причиною низького ступеня розвитку ринку муніципальних цінних паперів є й наростаюча невизначеність економічного середовища у країні та політична криза, які призвели

Таблиця 4

Динаміка обсягу торгів облігаціями місцевих позик на ринку цінних паперів

Показник	Значення показника за роками							
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Обсяг торгів, млрд. грн., з них	4,31	2,20	0,66	0,50	1,67	7,48	3,60	4,11
на позабіржовому ринку	3,52	1,74	0,63	0,36	1,21	1,09	2,70	3,53
на біржовому ринку	0,79	0,46	0,03	0,14	0,46	6,39	0,90	0,58
Частка торгів муніципальними облігаціями у торгах на ринку цінних паперів, %	0,57	0,25	0,06	0,03	0,08	0,30	0,21	0,18

Джерело: побудовано авторами на основі [8]

до значного зниження ступеня інвестиційної привабливості не тільки українських муніципальних цінних паперів, а й економіки у цілому. Статистичні дані підтверджують цю думку: у 2014-2015 рр. знизилися як обсяги емісії муніципальних цінних паперів, так і обсяги торгів такими паперами на фондовому ринку. Крім того, на відміну від розвинутих країн, в Україні залишається неврегульованим питання визнання міста-позичальника неплатоспроможним, а дієвий механізм відновлення його платоспроможності наразі є відсутнім. Зазначений факт також стримує інвесторів вкладати кошти в українські муніципальні цінні папери. У США, наприклад, даний механізм впроваджено ще у 1934 р.: чітка регламентація процедури банкрутства та відновлення платоспроможності муніципалітетів США забезпечує більш динамічний розвиток ринку муніципальних запозичень [11].

Українські міста не поспішають включитися у процес здійснення місцевих запозичень, виходячи з чисто прагматичних причин: вартість такого джерела коштів є досить значною. Наприклад, у 2013 р. середня купонна ставка за облігаціями місцевих позик складала в середньому 20-25% річних [12], що заздалегідь робило реалізацію подібних операцій економічно невиправданим. Для порівняння: місцеві позики у розвинутих країнах, зокрема у США, залучаються під значно нижчі відсоткові ставки, які не перевищують 3% (з періодом обігу 30 років) та 1,1% (з періодом обігу 5 років) відповідно [13].

Обмежене представлення українських міст на ринку місцевих запозичень пояснюється й таким чинником, як відсутність у міських громад достатніх обсягів коштів, що дозволено спрямовувати на погашення отриманих позик. Стислий перелік складових джерел доходів бюджету розвитку, за рахунок яких відповідно до чинного законодавства якраз і погашають основну суму місцевого боргу, після останньої редакції Бюджетного кодексу набув ще більш урізаного вигляду, а отже, надане більшій кількості громад право здійснювати запозичення виявилось на практиці не більше, аніж декларацією про наміри.

Продовжуючи логіку дослідження, далі представлено проблеми, які, на нашу думку, стримують розвиток інституту місцевих запозичень в Україні та не дозволяють містам ефективно залучати кошти на фінансових ринках:

- законодавча зарегульованість питань, пов'язаних із здійсненням місцевих запозичень;
- низька інвестиційна привабливість боргових інструментів міських рад серед кредиторів та інвесторів внаслідок як недостатніх гарантій щодо повернення вкладених коштів, так і низького ступеня контролю за станом місцевого боргу позичальника;
- політична та економічна криза в Україні, спричинена як воєнними діями на сході країни, так і тимчасовою анексією АР Крим;

- надвисока вартість залучення коштів місцевими радами на фінансовому ринку;

- низький ступінь ліквідності облігацій місцевих позик, що посилюється нерозвиненістю фондової інфраструктури в Україні;

- неврегульованість питання щодо визнання міста-позичальника неплатоспроможним та відсутність дієвого механізму відновлення його платоспроможності;

- обмеженість джерел доходів бюджетів розвитку місцевих бюджетів, за рахунок яких погашають основну суму місцевого боргу, що зменшує можливості здійснювати запозичення.

Вважаємо, що подальше удосконалення інституту місцевих запозичень, підвищення рівня їх ліквідності та посилення зацікавленості інвесторів до вкладання власних коштів у муніципальні цінні папери можливе за рахунок здійснення таких заходів:

- відповідного законодавчого врегулювання питань захисту цивільно-майнових прав інвесторів у випадку фінансової неспроможності позичальників. На нашу думку, чіткий механізм врегулювання дефолтів може значно вплинути на інтерес зарубіжних, в першу чергу європейських інвесторів, оскільки відсоткові ставки за позиками та муніципальними облігаціями в Україні є значно вищими, ніж у європейських країнах;

- стимулювання внутрішнього інвестора, зокрема, шляхом розгляду на законодавчому рівні питання про можливість скасування оподаткування облігацій внутрішньої місцевої позики для резидентів України або оподаткування за зниженими податковими ставками;

- створення передумов для забезпечення прийнятних відсоткових ставок за облігаціями місцевих позик як для інвесторів, так і позичальників. Крім того, необхідною є більш широка диверсифікація напрямів використання коштів, отримуваних внаслідок емісії муніципальних цінних паперів, зокрема під прогнозовано високоприбуткові проекти (розвиток транспортної інфраструктури, побудова сміттєпереробного заводу тощо).

Висновки. Інститут місцевих запозичень в Україні наразі знаходиться на стадії свого становлення. Нерозвиненість цього інституту стримує розвиток як окремих міст, так і усієї держави у цілому. Його подальша розбудова стає однією з найважливіших проблем управління місцевими фінансами, зокрема в умовах фінансової децентралізації. Однак його ефективне функціонування неможливе без вирішення низки питань, окреслених у проведеному дослідженні. Подальшими розробками у цьому напрямі мають стати формування механізму врегулювання дефолтів міст, виявлення особливостей побудови боргової стратегії позичальника, пошук шляхів забезпечення зростання ліквідності облігацій місцевих позик та забезпечення повної прозорості операцій на даному ринку.

Список літератури:

1. Костіна Н. М. Інституційна структура боргової політики органів місцевого самоврядування в Україні / Н. М. Костіна // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2013. – №2(49), ч. 2. – С. 40–46.
2. Офіційний сайт Державної казначейської служби України: річна звітність про виконання бюджетів [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477>
3. Офіційний сайт Міністерства фінансів України: інформація щодо стану виконання місцевих бюджетів [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua>
4. Сторонянська І. З. Проблеми організації та ефективності використання муніципальних запозичень / І. З. Сторонянська, І. С. Музика // Фінанси України. – 2013. – № 11. – С. 45–55.
5. Барабан Л. М. Перспективи розвитку ринку муніципальних цінних паперів в Україні / Л. М. Барабан // Фінансовий простір. – 2011. – № 4. – С. 16–21.

6. Сідельникова Л. П. Сучасні тенденції функціонування інституту місцевих запозичень в Україні / Л. П. Сідельникова // Економіка та держава. – 2011. – № 12. – С. 59-62.
7. Синютка Н. Г. Аналіз розвитку ринку муніципальних запозичень в Україні: чинники та тенденції // Облік і фінанси. – 2015. – № 3(69). – С. 116–123.
8. Річна звітність Національного комісії з цінних паперів на фондового ринку [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nssmc.gov.ua/activities/annual>
9. Офіційний сайт Асоціації учасників індустрії цінних паперів та фінансових ринків [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sifma.org/>
10. Офіційний сайт Національного банку України: грошово-кредитна статистика [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415&cat_id=44578#1
11. Стеценко Т. В. Безпечність здійснення місцевих запозичень в Україні / Т. В. Стеценко // Бізнес Інформ. – 2014. – № 3. – С. 329–333.
12. Реєстр місцевих запозичень та місцевих гарантій [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua/news/borg/mistsevi-zapozuchennia>
13. Офіційний сайт агентства Блумберг [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bloomberg.com/markets/rates-bonds/government-bonds/us>
14. Синютка Н. Тенденції розвитку муніципальної боргової політики в Україні / Н. Синютка // Економіст. – 2015. – № 12. – С. 25–29.
15. Білик М. Д. Фінансові стимули розвитку регіонів України: монографія / М. Д. Білик, В. К. Хлівний, С. М. Батіщева. – К. : КНЕУ, 2013. – 231 с.
16. Дяченко С. А. Модернізація системи управління місцевими запозиченнями в контексті фінансової децентралізації / С. А. Дяченко // Науковий вісник Академії муніципального управління: Серія «Управління». – 2014. – Випуск 3. – С. 62–73.
17. Модернізація місцевих фінансів України в умовах економічних і соціальних трансформацій: монографія / за ред. О. П. Кириленко. – Тернопіль : ТНЕУ, 2008. – 376 с.
18. Усков І. В. Підвищення ефективності функціонування місцевих бюджетів в Україні / І. В. Усков // Економіка розвитку. – 2013. – № 1(65). – С. 33–37.
19. Schultz P. The market for new issues of municipal bonds: The roles of transparency and limited access to retail investors / P. Schultz // Journal of Financial Economics. – 2012. – Vol. 106. – Issue 3. – P. 492–512.
20. Foremny D. Sub-national deficits in European countries: The impact of fiscal rules and tax autonomy / D. Foremny // European Journal of Political Economy. – 2014. – Vol. 34. – Issue C. – P. 86–110.

Юшко С. В.

Золотухин Е. В.

Харьковский национальный экономический университет имени Семена Кузнеця

ИНСТИТУТ МЕСТНЫХ ЗАИМСТВОВАНИЙ В УКРАИНЕ: СОСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ

Резюме

Исследовано современное состояние развития института местных заимствований в Украине. Проанализирован состав и структура источников финансирования дефицита местных бюджетов в Украине, определено место местных заимствований в таком финансировании. Исследованы проблемы и перспективы развития института местных заимствований в Украине.

Ключевые слова: местные заимствования, институт местных заимствований, местный долг, облигации местного займа, дефицит бюджета.

Yushko S. V.

Zolotukhin Y. V.

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

INSTITUTE OF LOCAL BORROWINGS IN UKRAINE: STATE AND PROBLEMS OF FUNCTIONING

Summary

The current state of development of local borrowing in Ukraine was revealed. Structure of sources of local budget deficit financing in Ukraine was analyzed; the role of local borrowings in its financing was defined. Problems and prospects of development of local borrowing were revealed.

Keywords: local borrowings, local borrowing institute, local debt, municipal obligations, budget deficit.

РОЗДІЛ 9

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

УДК 657.471

Мельник Н. В.

Кріль Я. Я.

Львівський національний університет імені Івана Франка

ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ВИТРАТ У БУДІВНИЦТВІ

У статті досліджено підходи до трактування поняття «витрати» в наукових та нормативно-правових джерелах. Наведено поняття витрат основної діяльності будівельних підприємств.

Ключові слова: будівництво, будівельні підприємства, будівельно-монтажні роботи, витрати, затрати, собівартість.

Постановка проблеми. Витрати в господарській діяльності будівельних підприємств посідають одне з головних проблемних питань теоретичного і практичного характеру. В останній час швидкозростаючі потреби будівництва, які пов'язані зі зростанням інших сфер, а також індивідуального будівництва спонукають до інноваційних процесів у цьому виді діяльності, а отже, появи як нових матеріалів, так і нових форм будівництва. Все це повинно знайти відображення у понятійному апараті витрат будівництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями щодо витрат у різних аспектах займалися такі вітчизняні та іноземні вчені, як: З.В. Задорожний, В.А. Дерій, Д. Міддлтон, Л.В. Нападковська, Б. Нідлз, О.В. Павелко, В.В. Сопко, М.І. Скрипник, Ю.С. Цал-Цалко, Н.М. Цветкова, А.В. Череп та ін.

Однак і досі питання економічного змісту витрат у будівництві є актуальним, оскільки не запропоновано повного та всеохоплюючого визначення даного поняття.

Мета статті полягає в узагальненні сутності поняття витрат будівельних підприємств як економічної категорії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Будівництво відрізняється від інших сфер економіки певними технологічними, організаційними та економічними особливостями, які визначають систему його планування, обліку та аналізу, а саме: нерухомість будівельної продукції; рухомість будівельних організацій та їх структурних підрозділів; індустріалізацію і кооперування будівельної продукції; індивідуальний і дрібносерійний характер будівництва; тривалий цикл будівництва; розпорошеність об'єктів; використання різних способів експлуатації техніки; спеціалізацію окремих будівельно-монтажних організацій на будівництво окремих об'єктів або на виконання окремих будівельно-монтажних робіт; залежність виробництва від природно-кліматичних умов; необхідність складання попередніх проектів на будівництво.

Враховуючи сказане вище, формування витрат у будівництві, на відміну від інших сфер економіки, має свої особливості. Особливе місце у цьому посідають витрати, оскільки вони впливають не тільки на собівартість продукції та її ціну, а й на обсяг одержаного прибутку і всю господарську діяльність підприємства загалом та на його функціонування в майбутньому.

Еволюція знань про витрати має свою історію, етапи становлення. Н.С. Андрущенко на основі своїх досліджень виокремив чотири етапи розвитку знань про витрати: перший етап – публічна звітність про витрати, відслідковування, облік і контроль витрат на господарському і державному рівнях (XXVIII–II ст. до н. е.); другий етап – здійснення спроб розкрити суть поняття «витрати», поява різних теорій витрат (XIV–XIX ст.); третій етап – використання математичних методів у теорії, дослідження поведінки витрат, вивчення витрат як об'єкту обліку і контролю (XX ст.); четвертий етап – виникнення нового напрямку дослідження – управління витратами (кін. XX – поч. XXI ст.) [1, с. 4].

Тлумачення поняття «витрати» у працях провідних науковців з економічної теорії та бухгалтерського обліку наведено в табл. 1.

Із табл. 1 видно, що погляди вчених щодо сутності поняття «витрати» розділилися. Більшість дослідників дотримується думки, що витрати – це зменшення активів (ресурсів). Інша група вчених зазначає, що витрати мають вартісну оцінку.

Визначення сутності витрат у нормативних джерелах розглянемо та проаналізуємо за даними табл. 2.

Необхідно наголосити на тому, що П(С)БО 18 «Будівельні контракти» [24] поняття витрат немає, натомість використовується термін «витрати за будівельним контрактом», які являють собою собівартість робіт за будівельним контрактом.

Оскільки собівартість є найважливішим показником ефективності функціонування будівельного підприємства, є підстави подати її трактування в табл. 3.

Підсумовуючи зазначене, пропонуємо погодитися з О.В. Павелко та розглядати собівартість будівельних робіт як узагальнений показник ефективності господарювання будівельних підприємств, що передбачає включення до свого складу вартості необхідних матеріально-технічних та трудових ресурсів, витрат на утримання апаратів управління відокремлених виробничих підрозділів, витрат, понесених під час здачі замовнику об'єктів будівництва тощо, а також вартості БМР, виконаних субпідрядними організаціями [25, с. 35].

Сьогодні в українських економічних виданнях окрім терміну «витрати» вживається також термін «затрати».

У нормативно-правових актах України визначення терміну «затрати» не наводиться, хоча,

Визначення поняття «витрати» у працях провідних науковців

Автор	Визначення
М.Г. Грецак, О.С. Коцюба [2, с. 26]	Витрати – це обсяг використаних ресурсів підприємства у грошовому вимірі для досягнення певної мети
А.В. Дерій [3, с. 24]	Витрати – це повністю або частково використані у процесі господарсько-фінансової діяльності підприємства запаси, необоротні активи, трудові й інтелектуальні ресурси, а також зменшення (погашення) зобов'язань підприємства перед бюджетом, кредиторами та іншими юридичними і фізичними особами
Р. Ентоні, Дж. Піс [4, с. 311]	Витрати – це представлена в грошовому виразі величина ресурсів, які використовуються з певною метою
А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк [5, с. 97]	Витрати: 1) зменшення економічної вигоди у звітному періоді у формі вибуття або використання активів чи збільшення зобов'язань, що веде до зменшення власного капіталу, за винятком розподілу капіталу між учасниками (акціонерами) чи його вилучення (за умови, що ці витрати можуть бути достовірно оцінені); 2) грошове вираження суми ресурсів, використаних із певною метою; 3) економічний показник роботи підприємства, що характеризує суму витрат, здійснених у процесі господарської діяльності
Т.Д. Костенко, С.О. Підгора, В.С. Рижиков, В.А. Панков, А.А. Герасимов, В.В. Ровенська [6, с. 179]	Витрати – це сукупність виражених у грошовій формі витрат підприємства, пов'язаних із виробництвом продукції, наданням послуг, виконанням робіт та їхньою реалізацією
К.Т. Кривенко, В.С. Савчук, О.О. Беляєв [7, с. 132]	Витрати – грошове вираження використання виробничих ресурсів, у результаті якого здійснюються виробництво і реалізація продукції
О.В. Крушельницька [8, с. 16]	Витрати – грошова оцінка матеріальних і трудових ресурсів, що пов'язані з виробництвом та реалізацією продукції, наданням послуг
В.В. Кулішов [9, с. 76]	Витрати – це зменшення економічних вигод у вигляді вибуття активів або збільшення зобов'язань, що призводить до зменшення власного капіталу
Д. Міддлтон [10, с. 177]	Витрати – це те, що потрібно віддати, щоб одержати бажане
Б. Нідлз, Х. Андерсон, Д. Колдуелл [11, с. 46]	Витрати – це зменшення чи інше витрачання активів або виникнення заборгованості (пасивів), або ж поєднання одного й іншого в результаті поставки чи виробництва товарів, надання послуг, здійснення інших видів діяльності, які є основним і постійним напрямом роботи даної господарської одиниці
Г.В. Осовська, О.О. Юшкевич, Й.С. Завадський [12, с. 43]	Витрати підприємства формуються в процесі використання ресурсів під час здійснення певної його діяльності. Вони мають цільову спрямованість. Витрати підприємства визначають як суму зменшення вартості активів або зменшення власного капіталу
В.В. Сопко [13, с. 241]	Витрати – це процес перетворення грошей на ресурс, що має характер витрачання
А. Турило, Ю. Кравчук [14, с. 32]	Витрати – це вартісне вираження абсолютної величини застосовано-спожитих ресурсів, необхідних для здійснення поставленої мети
Е.С. Хендріксен, М.Ф. Ван Бреда [15, с. 243]	Витрати – це використання або споживання товарів і послуг у процесі одержання доходу
Ч.Т. Хорнгрен, Дж. Форстер [16, с. 21]	Витрати – це спожиті ресурси або гроші, які необхідно заплатити за товар і послуги
Ю.С. Цал-Цалко [17, с. 17]	Витратами визнаються або зменшення активів, або збільшення зобов'язань, що призводить до зменшення власного капіталу підприємства (за винятком зменшення капіталу внаслідок його вилучення або розподілу власниками), за умови, що ці витрати можуть бути достовірно оцінені
А.В. Череп [18, с. 13]	Витрати – економічна категорія, що відображає вартість матеріальних, трудових, інформаційних ресурсів та технологічного обслуговування процесу виробництва при створенні продукції

Джерело : розроблено автором за даними [2–18]

Визначення поняття «витрати» для будівництва в нормативних джерелах

Джерело	Визначення
Податковий кодекс України [19]	Витрати – сума будь-яких витрат платника податку у грошовій, матеріальній або нематеріальній формах, здійснюваних для провадження господарської діяльності платника податку, у результаті яких відбувається зменшення економічних вигод у вигляді вибуття активів або збільшення зобов'язань, унаслідок чого відбувається зменшення власного капіталу (крім змін капіталу за рахунок його вилучення або розподілу власником)
НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», П(С)БО 16 «Витрати» [20; 21]	Витратами звітного періоду визнаються або зменшення активів, або збільшення зобов'язань, що призводить до зменшення власного капіталу підприємства (за винятком зменшення капіталу внаслідок його вилучення або розподілу власниками), за умови, що ці витрати можуть бути достовірно оцінені
Методичні рекомендації з формування собівартості будівельно-монтажних робіт [22]	Витрати – зменшення економічних вигід і вигод у вигляді вибуття активів або зобов'язань, які призводять до зменшення власного капіталу (за винятком зменшення капіталу за рахунок його вилучення або розподілу власниками)
Концептуальна основа складання і подання фінансових звітів [23]	Витрати – зменшення економічної вигоди протягом звітного періоду, що відбувається у формі вибуття або використання активів чи збільшення зобов'язань, що веде до зменшення власного капіталу підприємства за умови, що ці витрати можуть бути достовірно оцінені

Джерело: розроблено автором за даними [19–23]

Таблиця 3

Визначення поняття «собівартість будівельно-монтажних робіт» у працях провідних науковців

№ з/п	Визначення собівартості	А.А. Баширов	Н.Г. Волков	А.А. Горбунов	З.І. Дружинін	З.І. Дашковський	М.Ф. Дьячков	Д.Е. Лялін	І.П. Ситнік
1	Затрати підрядних будівельно-монтажних організацій на виробництво, на відміну від витрат забудовників, які являють собою інвентарну вартість основних фондів, що вводяться у дію	+							
2	Фактичні затрати будівельної організації, пов'язані із виконанням будівельно-монтажних робіт і випуском продукції та послуг		+	+					+
3	Затрати на БМР, що виконуються власними силами, пов'язані із використанням у процесі будівельного виробництва машин, механізмів та інших основних фондів, матеріальних, трудових та інших виробничих ресурсів					+	+		
4	Один із найважливіших показників роботи будівельної організації, що узагальнює всі сфери її діяльності: впровадження провідної технології будівельного виробництва; покращення організації виробництва і праці; підвищення рівня механізації робіт; ступінь використання виділених матеріально-технічних ресурсів							+	
5	Затрати будівельної організації на спожиті засоби виробництва й оплату праці робітників, виражені в грошовій оцінці				+				

Джерело: розроблено автором за даними [25]

висвітлюючи проблеми витрат, окремі вчені-економісти вживають як поняття «витрати», так і «затрати».

Трактування понять «затрати» і «витрати» провідними науковцями наведено в табл. 4.

Проведений аналіз визначення термінів «затрати» і «витрати» показав, що в деяких працях зустрічається ототожнення затрат і витрат, а у інших, навпаки, – категоричне їх розмежування. У тих науковців, які вважають, що даним поняттям притаманний різний економічний зміст, розуміння затрат зводиться переважно або до вихідних грошових потоків, або до використання ресурсів у процесі створення нової вартості, а витрат – до зменшення активів і збільшення зобов'язань за період.

Доцільно погодитися з М.І. Скрипник, який зазначає, що вживання як синоніму поняття «затрати» терміну «витрати» є економічно не обґрунтованим, оскільки з точки зору бухгалтерського обліку дані категорії відрізняються значенням. Термін «затрати» стосується усілякого використання ресурсів, у тому числі щодо придбання активів, тоді як «витрати» – використання лише тих ресурсів, які під час визначення прибутку господарюючого суб'єкта за певний період часу ставляться у відповідність до доходів [36, с. 237].

Основним документом, яким сьогодні керуються підрядники під час ведення обліку витрат, виступає П(С)БО 18 «Будівельні контракти», що використовує у своєму тексті відразу два терміни, які містять поняття витрат: це «витрати за будівельним контрактом» та «витрати підрядника» [24]. Як стверджує І.Г. Чалий, дані поняття в умовах формального використання норм П(С)БО 18 «Будівельні контракти» та Інструкції № 291 [37] за своїм складом є практично тотожними категоріями [38, с. 227]. Із точки зору А. Дмитренко, витрати підрядника та витрати за будівельним контрактом – одне й те ж [39]. А. Риндя вважає, що термін «витрати за будівельним контрактом» переважно застосовується до собівартості будівництва в цілому, тоді як термін «витрати підрядника» – якщо необхідно показати розподіл витрат за будівельним контрактом між звітними періодами» [40, с. 41].

На відміну від П(С)БО 18 «Будівельні контракти» [24] МСБО 11 «Будівельні контракти» [41] виокремлює три групи витрат: витрати, безпосередньо пов'язані з конкретним контрактом; витрати, які належать до діяльності за контрактом у цілому і можуть бути віднесені на конкретний контракт; інші витрати, які конкретно несе замовник. Натомість у П(С)БО 18 «Будівельні контракти» [24] подано лише дві групи витрат: витрати, безпосередньо пов'язані із виконанням даного контракту, та загально-виробничі витрати.

До витрат за будівельним контрактом належить лише один складник, який є спільним у міжнародному та вітчизняному законодавстві, – витрати, безпосередньо пов'язані із виконанням даного контракту. Між загально-виробничими витратами та витратами, які належать до діяльності за контрактом у цілому і можуть бути віднесені на конкретний контракт, теж можна провести певну аналогію.

Висновки. Витрати відіграють важливу роль у функціонуванні будівельних підприємств. Вони здійснюються для виконання поставлених завдань та досягнення певної мети. На підставі аналізу підходів до трактування понять «витрат» у нормативній, економічній та обліковій літературі було повністю погоджено з О.В. Павелко [25, с. 42] та доповнено, що витратами основної діяльності будівельних підприємств для цілей бухгалтерського обліку, аналізу і контролю доцільно називати зменшення економічних вигод унаслідок здійснення будівельно-монтажних робіт за визначений період часу задіяними структурними підрозділами, які включають витрати, безпосередньо пов'язані з виконанням контракту (у складі прямих матеріальних витрат, прямих витрат на оплату праці, інших прямих витрат), та загально-виробничі витрати.

Процес дослідження сутності витрат не можна вважати завершеним без розгляду їх економічно обґрунтованої класифікації, яка є запорукою успішної організації обліку, контролю та аналізу витрат, що буде враховано в подальших дослідженнях, які можуть бути спрямовані на вдосконалення класифікації витрат будівельних підприємств.

Визначення понять «затрати» і «витрати» у працях провідних науковців

Автор	Визначення «затрати»	Визначення «витрати»
В.А. Дерій [3]	Витратами доцільно називати повністю або частково використані у процесі господарсько-фінансової діяльності підприємства запаси, необоротні активи, трудові й інтелектуальні ресурси, а також зменшення (погашення) зобов'язань підприємства перед бюджетом, кредиторами та іншими юридичними і фізичними особами	Поняття «затрати» можна вживати лише тоді, коли йдеться про затрату конкретного часу, матеріалів, реальних грошей на придбання товарно-матеріальних цінностей. Термін «затрати» логічно застосовувати, коли йдеться про індивідуалізовані натуральні вимірники або грошові одиниці
З.В. Задорожній [26]	Грошовий вираз матеріальних, трудових і фінансових ресурсів, використаних у процесі такої діяльності з метою отримання економічної вигоди за винятком оплати рахунків постачальників, різних кредиторів за отримані виробничі запаси, товари, послуги, перераховані авансові платежі тощо	Зменшення економічних вигод у вигляді вибуття активів або збільшення зобов'язань, які зумовлюють зменшення власного капіталу (за винятком зменшення власного капіталу за рахунок його вилучення або розподілу власниками)
Н.Г. Золотарьова [27]	Затрати поділяються на бухгалтерські та економічні. Бухгалтерські – це фактичні затрати чинників виробництва, що придбані за ринковими цінами. Економічні – це втрачені можливості, тобто сума грошей, яку можна було б отримати за умови настання найбільш прийняттого варіанту розвитку подій	Витрати – затрати певного періоду часу, а тому їх потрібно у повній сумі відносити на реалізовану за цей період продукцію
Д.Л. Лозинський [28]	Затрати – це будь-яке використання ресурсів, у тому числі і на придбання активів	Термін «витрати» означає витрати тільки тих ресурсів, які під час визначення фінансового результату підприємства за відповідний звітний період ставляться у відповідність отриманим доходам
Л.В. Нападівська [29]	Вартісний вираз використаних у процесі діяльності підприємства матеріальних, трудових, фінансових та інших ресурсів	Зменшення економічної вигоди протягом звітного періоду або збільшення зобов'язань підприємства, що веде до зменшення капіталу
О.І. Павликівська [30]	Співвідносять із витратами за економічними елементами	Витрати вживаються стосовно витрат за їх призначенням, що рівнозначно поняттю собівартості продукції і незавершеного виробництва в розрізі кількісних статей
Ю.М. Пойда [31]	Термін «затрати» слід розуміти як використання робочого часу, сил, сировини, матеріалів тощо, які вимірюються в натуральних вимірниках (годинах, кілограмах, тоннах і т. д.)	Термін «витрати» доцільно вживати на позначення грошей, коштів, витрачених на що-небудь, оскільки цей термін означає зменшення економічних вигод у звітному періоді у формі вибуття або використання активів чи виникнення заборгованості, що призводить до зменшення власного капіталу
Ю.С. Погорелов [32]	Відображають реальний рух і трансформацію ресурсів	Відображають зменшення активів і збільшення зобов'язань за період
Є.М. Рудніченко [33]	Відображають трансформацію ресурсів у створення нової вартості, більш точно пов'язані з реальним рухом грошових коштів і повинні широко використовуватися в плануванні повної собівартості продукції й прибутку	Відображають зміну майна (зміни активів) і використовуються під час розрахунку фінансових результатів та обліку виробничої собівартості продукції
В.В. Сопко [13]	Використані у процесі виробництва різні речовини та сили природи на виготовлення нового продукту праці формують поняття затрати	Витрати виникають у разі витрачання грошових коштів на закупку матеріальних цінностей
Н.М. Цветкова [34]	Термін «витрати» не застосовують у виробничій діяльності, оскільки витрати не включають у собівартість продукції, вони є витратами періоду і їх вираховують із суми доходів під час визначення фінансового результату	Затрати слід розуміти як ресурси, які використовуються для виготовлення продукції та включаються в її собівартість. Затрати на продукт відображають у балансі як активи на рахунок 23 «Виробництво» і не застосовують під час визначення фінансового результату
Н.О. Черткова [35]	Затрати = витрати	Витрати – це вартість усіх матеріалів та послуг, що витрачаються

Джерело: розроблено автором за даними [3; 13; 26–35]

Список літератури:

1. Андрищенко Н.С. Суть і значення витрат: історичний аспект / Н.С. Андрищенко // Економічна теорія та історія економічної думки. – 2007. – № 5. – С. 3–7.
2. Грецак М.Г., Коцюба О.С. Управління витратами: [навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц.] / М.Г. Грецак, О.С. Коцюба. – К.: КНЕУ, 2002. – 131 с.
3. Дерій А.В. Витрати і доходи підприємств у системі обліку і контролю: [монографія] / В.А. Дерій. – Тернопіль: Економічна думка, 2009. – 272 с.
4. Энтони Р., Рис Дж. Учет: ситуации и примеры / Р. Энтони, Дж. Рис. – М.: Финансы и статистика, 1993. – 560 с.
5. Загородній А.Г., Вознюк Г.Л. Фінансово-економічний словник / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк. – Львів: Львівська політехніка, 2005. – 714 с.
6. Економічний аналіз і діагностика стану сучасного підприємства / Т.Д. Костенко [та ін.]. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 400 с.
7. Політична економія: [навчальний посібник] / К.Т. Кривенко, В.С. Савчук, О.О. Беляєв [та ін.]. – К.: КНЕУ, 2005. – 508 с.
8. Крушельницька О.В. Управління витратами: [навчальний посібник для студентів економічних спеціальностей] / О.В. Крушельницька. – Житомир: ЖДТУ, 2005. – 196 с.

9. Кулішов В.В. Економіка підприємства: теорія і практика : [навчальний посібник] / В.В. Кулішов. – К. : Ніка-Центр, Ельга, 2004. – 216 с.
10. Миддлтон Д. Бухгалтерський учет и принятие управленческих решений / Д. Миддлтон. – М. : Аудит, 1977. – 401 с.
11. Нидлз Б. Принципы бухгалтерского учета / Б. Нидлз, Х. Андерсон, Д. Колдуелл ; под ред. Я. В. Соколова ; пер. с англ. ; 2-е изд. – М. : Финансы и статистика, 1993. – 496 с.
12. Економічний словник / Г.В. Осовська, О.О. Юшкевич, Й.С. Завадський. – К. : Кондор, 2007. – 358 с.
13. Сопко В.В. Бухгалтерський облік в управлінні підприємством : [навч. пос.] / В.В. Сопко. – К. : КНЕУ, 2006. – 526 с.
14. Управління витратами підприємства : [навч. посіб.] / А.М. Турило, Ю.Б. Кравчук, А.А. Турило. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 120 с.
15. Хендриксен З.С., Ван Бреда М.Ф. Теория бухгалтерского учета / З.С. Хендриксен, М.Ф. Ван Бреда ; под ред. проф. Я.В. Соколова ; пер. с англ. – М. : Финансы и статистика, 1997. – 576 с.
16. Хорнгрен Ч.Г., Фостер Дж. Бухгалтерский учет: управленческий аспект / Ч.Г. Хорнгрен, Дж. Фостер. – М. : Финансы и статистика, 1995. – 415 с.
17. Цал-Цалко Ю.С. Витрати підприємства : [навч. посіб.] / Ю.С. Цал-Цалко. – Житомир : ЖІТІ, 2002. – 600 с.
18. Череп А.В. Управління витратами підприємств харчової промисловості в ринкових умовах господарювання : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : спец. 08.00.04 / А.В. Череп. – К., 2008. – 38 с.
19. Податковий кодекс України від 02 грудня 2010 р. № 2755 – VI (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
20. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», затверджене Наказом Міністерства фінансів України № 73 від 07 лютого 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>.
21. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати» № 318 від 31 грудня 1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00>.
22. Наказ Міністерства регіонального розвитку та будівництва України «Методичні рекомендації з формування собівартості будівельно-монтажних робіт (нова редакція) від 31 грудня 2010 р. № 573 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://msmeta.com.ua/file/Metoduchni%20rekomentazii.pdf>.
23. Концептуальна основа складання і подання фінансових звітів / Міжнародні стандарти фінансової звітності 2004. – К. : Фенікс, 2005. – С. 19–46.
24. Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 18 «Будівельні контракти» затверджене Наказом Міністерства фінансів України від 28 квітня 2001 року № 205 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pro-u4ot.info/index.php?section=browse&CatID=92&ArtID=133>.
25. Павелко О.В. Доходи і витрати основної діяльності будівельних підприємств у системі обліку і контролю : [монографія] / О.В. Павелко. – Рівне : НУВГП, 2012. – 236 с.
26. Задорожний З.В. Внутрішньогосподарський облік у будівництві : [монографія] / З.В. Задорожний. – Тернопіль : Економічна думка, 2006 – 336 с.
27. Золотарьова Н.Г. Основні напрями класифікації витрат підприємства / В.Г. Лінник, Н.Г. Золотарьова // *Фінанси, облік і аудит*. – 2004. – Вип. 3. – С. 222–231.
28. Лозинський Д.Л. «Витрати» та «Затрати»: узгодження понять в бухгалтерському обліку / Д.Л. Лозинський // *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки»*. – 2009. – № 4. – С. 55–59.
29. Нападовська Л.В. Управлінський облік : [підручник для студ. вищ. навч. закл.] / Л.В. Нападовська. – К. : Книга, 2004. – 544 с.
30. Павликівська О.І. Облік і аудит виробничих витрат (на прикладі підприємств цукрової промисловості) : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.06.04 / О.І. Павликівська. – Тернопіль, 2002. – 253 с.
31. Пойда Ю.М. Обліково-аналітичне забезпечення управління витратами на виробництво комбикормів : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит» / Ю.М. Пойда. – К., 2008. – С. 24.
32. Погорелов Ю.С. Вибір і обґрунтування методів управління затратами підприємства : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / Ю.С. Погорелов. – Донецьк, 2006. – 32 с.
33. Рудніченко Є.М. Механізм управління накладними затратами в системі формування фінансових результатів промислових підприємств : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.06.01 / Є.М. Рудніченко. – Хмельницький, 2006. – 207 с.
34. Цветкова Н.М. Сучасна організація обліку та складання звітності для прийняття управлінських рішень / Н.М. Цветкова // *Бухгалтерський облік і аудит*. – 2008. – № 3. – С. 14–27.
35. Черткова Н.О. Економічне значення витрат промислових підприємств / Н.О. Черткова // *Держава та регіони. Серія «Економіка та підприємництво»*. – 2006. – № 6. – С. 444–447.
36. Скрипник М.І. Затрати і витрати: проблема трактування понять / М.І. Скрипник // *Міжнародний збірник наукових праць*. – 2009. – Вип. 1(13). – С. 236–240.
37. Інструкція «Про застосування Плану рахунків бухгалтерському обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій» від 30 листопада 1999 р. № 291 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99>.
38. Чалий І.Г. Будівельний облік для профі: секрети майстерності / І.Г. Чалий. – Х. : Фактор, 2006. – 400 с.
39. Дмитренко А.В. Облік і аналіз втрат у будівництві : дис. ... канд. екон. наук : спец. 8.06.04 / А.В. Дмитренко. – К., 2006. – 280 с.
40. Риндя А. Собівартість у будівництві / А. Риндя // *Податки та бухгалтерський облік*. – 2002. – № 68(522). – С. 39–44.
41. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 11 «Будівельні контракти» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/card/929_017.

Мельник Н. В.

Криль Я. Я.

Львівський національний університет імені Івана Франка

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ РАСХОДОВ В СТРОИТЕЛЬСТВЕ

Резюме

В статье исследованы подходы к трактовке понятия «расходы» в научных и нормативно-правовых источниках. Приведены понятия расходов основной деятельности строительных предприятий.

Ключевые слова: строительство, строительные предприятия, строительные монтажные работы, расходы, затраты, себестоимость.

Melnyk N. V.

Kril Y. Y.

Ivan Franko National University of Lviv

THE ECONOMIC CONTENT IN CONSTRUCTION COSTS

Summary

Studied approaches to the interpretation of the term "expenses" in the scientific and regulatory sources. An concepts of basic costs construction companies.

Keywords: construction, construction companies, construction work, costs, costs, costs.

УДК 336.2:378.2

Пашкевич М. С.

ДВНЗ «Національний гірничий університет»

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІН СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ОБЛІК І ОПОДАТКУВАННЯ» У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ

У статті висвітлено проблему симулятивності навчання в умовах визначеності, яка полягає у невідповідності процесу навчання реальній економічній діяльності, під час якої приймаються рішення в умовах невизначеності. Окреслено загальноекономічний, професійний, психологічний та галузевий аспекти проблеми на прикладі підготовки фахівців спеціальності «Облік і оподаткування». Встановлено, що перспективою подальших досліджень є обґрунтування методик викладання дисциплін спеціальності «Облік і оподаткування» для подолання проблеми симулятивності навчання в умовах визначеності.

Ключові слова: облік і оподаткування, вищий навчальний заклад, компетенції, методика викладання.

Постановка проблеми. Умови перманентних змін в економіці, глобалізація, динамічне інформаційне середовище, невизначеність та непередбачуваність процесів та явищ, які вимагають прийняття управлінських рішень, індивідуалізація та свобода особистості, різноманіття психологічних станів та поведінкових сценаріїв, особливості сфери бухгалтерського обліку і оподаткування, яка нині стає основою ефективного менеджменту з особливим акцентом на управлінський облік, внутрішній контроль та аудит діяльності вимагають виявлення, констатації та формулювання нових проблем підготовки студентів спеціальності «Облік і оподаткування» у вищих навчальних закладах України для окреслення у подальшому сучасних вимог до проведення контактних занять зі слухачами та обґрунтування нових, більш ефективних та адаптованих до сьогодення методик викладання дисциплін професійного циклу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання ефективного викладання економічних дисциплін активно досліджується зарубіжними та вітчизняними вченими. Д. Блігх, С. Браун та П. Рейс зазначають, що нині неможливо практично реалізувати концепцію студентоцентричного навчання, коли викладання повинне бути індивідуалізовано залежно від психологічних особливостей кожного студента, адже через брак коштів в університетах та укрупнення студентських груп неможливо викладачам витратити час на індивідуальну підготовку занять для кожного слухача [2; 3]. Проблема колаборативного викладання, коли студент стає партнером викладача у вирішенні певних завдань, піднімає Д. Мірам [6]. Л. Беседіна також наголошує на необхідності переходу до активних методик викладання, які передбачають, що студент навчається через виконання певних інтелектуальних завдань під час лекцій [8], а О. Сидоренко та В. Чуба вбачають такими методиками ситуативне навчання [14]. Широкого

обговорення у роботах Н. Даби, А. Кінсанта [4], Л. Добровської [9] набула проблема імплементації онлайн-освіти в країнах, що розвиваються, та пристосування до методик онлайн-викладання дисциплін. У роботах Д. Бока висвітлюються проблеми використання програм для мобільних телефонів для тотальної перевірки лекційного матеріалу під час заняття [1]. Водночас проблемам використання під час викладання лекцій інформаційних технологій з урахуванням психологічних особливостей кожного студента, налагодження контакту викладача та студента присвячено дослідження В. Юрченка [18].

Отже, основна увага вчених зосереджена на тому, як підвищити рівень інтерактивності лекцій та більш активно залучати студентів до навчання, а також як адаптувати електронні та інформаційні ресурси до процесу навчання та, зокрема, викладання.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом із наявністю чималої кількості досліджень із різних проблем викладання у ВНЗ, на нашу думку, недостатньо уваги приділено проблемі викладання дисциплін із бухгалтерського обліку й оподаткування для підготовки профільних спеціалістів, які мають свої особливості, а також загальній проблемі, яку пропонується назвати «проблемою симулятивності навчання в умовах визначеності».

Мета статті полягає у розкритті проблеми симулятивності навчання в умовах визначеності шляхом її дефрагментації на низку різних проблемних аспектів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Комплексність та динамічність процесів та явищ сучасного життя вимагають формування теоретичних концепцій та методик, які б вирішували одразу декілька проблем, знаходячись, таким чином, на міждисциплінарному стику [7], тому результати теоретичного дослідження та практичної пере-

вірки, викладені у даній статті, торкатимуться декількох проблемних аспектів, що стосуються загальноекономічної, професійної, психологічної та галузевої сфер, комплексної проблеми симулятивності навчання в умовах визначеності.

Проблему симулятивності навчання в умовах визначеності можна окреслити так. Наявна методика передачі інформації від викладача до студента, а також формування практичних завдань під час вивчення дисциплін спеціальності «Облік і оподаткування» являє собою симулятор із більшим або меншим ступенем схожості на реальні економічні процеси, який не дає комплексного міждисциплінарного уявлення про економічну діяльність у всій її повноті та не забезпечує реальних умов невизначеності, оскільки, як правило, висвітлюються певні аспекти процесу або явища з наявним у викладача заздалегідь заготовленим маршрутом розв'язання поставленого завдання. Існує вираз, що найкращим середовищем для навчання є життя, а найкращими уроками – власні помилки. Однак процес навчання у теперішньому вигляді, на нашу думку, дещо відірваний від життя, не дає студентам викликів та слугує недостатньо якісним симулятором. Переконані, що навчання за такою спеціальністю, як «Облік і оподаткування», яка ґрунтується на нормативній базі, що постійно змінюється, повинно бути не симулятивним, а максимально реальним та таким, у процесі якого створюються умови невизначеності.

Розглянемо деякі проблемні аспекти симулятивного навчання в умовах визначеності.

Загальноекономічна проблема полягає у надшвидких змінах сучасного соціально-економічного середовища та трансформації його усталених інститутів, до чого вища освіта далеко не завжди встигає адаптуватися. Ця проблема є загальною для всіх без винятку спеціальностей, за якими у світі і в Україні готуються фахівці. Отже, на нашу думку, вона є актуальною і для підготовки фахівців із бухгалтерського обліку й оподаткування. У літературі теперішній період розвитку людства називають фазовим переходом [15] у цифрове (інформаційне) суспільство з домінуючим штучним інтелектом [5]. Цікавою є думка експертів, що причиною фазових криз і тотальних суспільно-економічних змін є невідповідність освіти (її змісту і методики) до процесів та явищ, що відбуваються у реальному житті [10; 17]. Вчені зазначають, що як тільки настає момент, коли освіта не встигає за розвитком реального життя в усіх його проявах, настає фазова криза, оскільки набирається достатня кількість осіб, які не здатні приймати коректні управлінські рішення через брак фахової та загальної підготовки.

Проблема професійної сфери стосується того, що під час спланованих уроків, які є абсолютно визначеними для викладача, на нашу думку, достатньо важко підготувати фахівця, здатного діяти та приймати рішення в умовах невизначеності реальної професійної сфери діяльності.

Проекти нових стандартів вищої освіти України, згідно з новим переліком спеціальностей підготовки фахівців [16], сформовано на основі компетентнісного підходу, який передбачає досягнення студентами як загальних, так і спеціальних (фахових) компетентностей. Зокрема, для бакалавра з обліку й оподаткування актуальними є такі топ-3 загальних компетентності, як самостійне навчання та спроможність адаптувати самостійно набуті знання у практичній діяльності; здійснення аналізу та синтезу інформації для виявлення про-

блем та прийняття рішень щодо їх розв'язання; тайм-менеджмент під час самостійної та командної роботи. Приведені загальні компетентності сучасного бухгалтера відповідають прогнозованим спеціалістами компанії Microsoft основним навичкам для фахівців 2020 р., серед яких: уміння працювати з представниками різних культур; уміння самостійно обробляти великі масиви текстових та числових даних для виведення загальних висновків та нових понять; уміння користуватися новими медіаресурсами; уміння розглядати професійні об'єкти з точки зору різних дисциплін та наук; уміння працювати у віртуальній команді у віртуальному інформаційному просторі [12]. До цих компетентностей слід додати декілька, що запропоновані експертами медіакорпорації Forbes за результатами дослідження професійних умінь та навичок топ-менеджерів компанії Силіконової долини: критичне мислення; бачення трендів у різних сферах життя на основі глибокого та всебічного аналізу інформації; виявлення причин та прогнозування наслідків процесів та явищ; функціонування в умовах невизначеності та постійних змін; здійснення різноманітних видів кількісної та якісної оцінки об'єкта управління та його оточуючого середовища [13].

Серед професійних компетентностей, задекларованих міжнародними стандартами професійної освіти бухгалтерів [11], доцільно виділити складники обліку, аудиту та фінансів, операційного менеджменту, господарського права, а також інформаційних технологій.

Як видно з перелічених компетентностей, тільки у дослідженнях Forbes було акцентовано здатність фахівців приймати рішення в умовах невизначеності. На жаль, проект стандарту вищої освіти для бакалаврів з обліку й оподаткування не містить такої компетентності, хоча, на нашу думку, вона є досить важливою особливо для бухгалтерів, аудиторів, податківців, контролерів, які стикаються з протиріччями, незрозумілим трактуванням понять, незавершеністю наявної нормативної бази, яка не встигає змінюватися за тими моделями та схемами господарювання, які стихійно виникають у підприємницькому середовищі.

Навпаки, на заняттях в університетах ті проблеми, які розв'язуються студентами, а також власне хід заняття, є керованими з боку викладача, який, таким чином, сам не діє в умовах невизначеності та непередбачуваності, а отже, того таємства прийняття рішення у складних і навіть стресових ситуаціях, якого могли б доторкнутися студенти, не відбувається. Звідси, сучасні заняття в університетах не забезпечені такими методиками, які б дали змогу готувати студентів для непередбачуваного життя в умовах непередбачуваності, коли сам викладач їх відчуває та власним прикладом показує, як доцільно діяти і до яких наслідків його рішення можуть призвести.

У бізнесі одним із маркетингових інструментів залучення покупців є прозорість виробничих процесів, коли людина може спостерігати за процесами виробництва продукції у режимі реального часу. На нашу думку, такий підхід повинен прийти й в освітній процес, коли студент зможе спостерігати за процесом прийняття рішень, що є виробничим процесом для фахівців – бухгалтерів-менеджерів, які зобов'язані продукувати готові рішення.

Проблема психологічної сфери полягає у специфічному сприйнятті потоків вхідної інформації сучасними студентами.

Як вище зазначалося, під час опису загально-економічної проблеми у теперішніх умовах акцент основного продюсера інформації для студентів зміщується з учителя або книги на інформаційні ресурси глобальної мережі. Сучасні студенти більшою мірою мають візуальне сприйняття з максимально коротким текстовим супроводом у вигляді інфографіки. Для дисциплін спеціальності «Облік і оподаткування» це є великою проблемою, адже всі вони ґрунтуються на нормативних документах, що являють собою значний текстовий обсяг інформації. Якщо раніше такий вид діяльності на лекції, як конспектування, був основним, то сьогодні для майбутніх бухгалтерів та податківців він є неприпустимим. Інформаційні потоки сприймаються студентами з глобальної інформаційної мережі, і психологічно для них більш цікавим є пошук інформації через різні сайти, під час вивчення яких студентом зчитується багато більше різної інформації, стимулюються різні органи почуттів. Звісно, негативним моментом у сприйнятті інформації через інформаційну глобальну мережу є відволікання уваги студента від основного об'єкту, але, на наше переконання, концентрація на завданні є однією з важливих навичок сучасного бухгалтера. Отже, з точки зору компетентностей та з огляду на специфічне психологічне сприйняття інформаційних потоків студентами, більш вагомим навичкою, яка відповідає реальній економічній діяльності в умовах невизначеності, є пошук інформації про необхідний процес або явище у міждисциплінарному інформаційному полі, коли за ключовими словами пошукова програма повертає інформацію з економіки та фізики, журналістики та інженерії, прийняття рішень про релевантність та нерелевантність цієї інформації, групування окремих даних для розв'язання поставленої проблеми, тому що потік інформації, який ретранслюється викладачем у вигляді диктування конспекту лекцій, психологічно не сприймається сучасними студентами.

Проблема галузевої сфери полягає в тому, що в бухгалтерському обліку, оподаткуванні та аудиті надто незначна теоретична база, яка залишається незмінною протягом років, як, наприклад, у математиків, фізиків, хіміків та інших фахівців природничих та інженерних наук.

Основна частина матеріалу, який слід знати фахівцю з обліку й оподаткування, складається з правил ведення господарської діяльності та правил її відображення у фінансовій звітності та податковому обліку, описаних у нормативних актах, які постійно змінюються. Немає сенсу змушувати студентів запам'ятовувати ці правила, оскільки

майже всі вони мають короткотерміновий характер та являють собою довідникову інформацію. В умовах, коли бухгалтеру слід бути пристосованим до постійних змін та швидко перевчатися, вивчені назавжди правила та звичка їх застосовувати, навпаки, можуть мати негативні наслідки помилок. Таким чином, симулятивні заняття в умовах визначеності з передачею інформації на момент, коли відбувається заняття, на нашу думку, не сумісні з вимогами до компетентностей фахівця з обліку й оподаткування, які полягають в умінні працювати з нормативною базою у реальному часі, знаходити потрібну інформацію та приймати рішення в умовах невизначеності, оскільки нормативна база та робота з нормативними документами частіше ускладнюють прийняття рішення, ніж дають відповіді, вимагають додаткових консультацій з експертами-практиками. Іншими словами, у реальній економічній діяльності бухгалтера та аудитора необхідно приймати рішення щодо трактування нормативних документів та їх пояснення для прийняття остаточного рішення з реальної проблеми, що і створює умови невизначеності.

Висновки. Отже, із цього дослідження, присвяченого окресленню сучасних проблем підготовки фахівців спеціальності «Облік і оподаткування», доцільно зробити такі висновки.

Існує проблема симулятивності навчання в умовах визначеності, яка полягає в тому, що сучасний процес навчання та підготовки фахівців є симулятором, віддаленим від реальної економічної діяльності, який не забезпечує міждисциплінарного вивчення об'єктів та не створює умов невизначеності для прийняття управлінських рішень.

Серед аспектів проблеми симулятивності навчання в умовах невизначеності доцільно виділити загальноекономічну, професійну, психологічну та галузеву проблеми, які потребують вирішення через розробку відповідних методик викладання дисциплін. Загальноекономічна проблема пов'язана з переходом людства до цифрової економіки. Професійна проблема криється у тих сучасних компетентностях, якими повинен володіти сучасний фахівець у галузі обліку й оподаткування. Психологічна проблема полягає у специфічному сприйнятті студентами потоків інформації та ролі викладача у цьому процесі. Галузева проблема являє собою специфіку контенту спеціальності «Облік і оподаткування».

Перспективою подальших досліджень є обґрунтування методик викладання дисциплін спеціальності «Облік і оподаткування» для подолання проблеми симулятивності навчання в умовах визначеності.

Список літератури:

1. Bok, D. (2006). *Our Underachieving Colleges: A Candid Look at How Much Students Learn and Why They Should Be Learning More*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
2. Brown, S. & Race, P. (2002). *Lecturing: A Practical Guide*. London: Kogan Page.
3. CTE Teaching Tips "Designing Visual Aids" and "Using Visual Aids."
4. Bligh, D. (2000). *What's the Use of Lectures?* San Francisco: Jossey-Bass.
5. Dabbagh, N., & Kitsantas, A. (2009). Exploring how experienced online instructors use integrative learning technologies to support self-regulated learning. *International Journal of Technology in Teaching and Learning*, 5(2). – P. 154–168.
6. Digital Millennium Copyright Act (DMCA) [E-source]. – Available at : <http://www.copyright.gov/legislation/dmca.pdf>.
7. Mihram D. *Delivering Powerful Lectures* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://cet.usc.edu/resources/teaching_learning/docs/Powerful_Lectures04.pdf.
8. *Transdisciplinarity: reCreating Integrated Knowledge*. Editer by Margaret A Somerville & David J Rapport. 271 pages. Published in 2000 by EOLSS Publishers Co. Ltd. Oxford, UK. ISBN 0-9534944-1-1.
9. Беседіна Л.М. Педагогічна майстерність, активні методи навчання та методична робота у навчальних закладах : [методичний посібник] / Л.М. Беседіна, О.І. Сторубльов. – К. : Логос, 2009.
10. Добровська Л.М. Електронний навчально-методичний комплекс як засіб пізнання та організації навчання в технічних ВНЗ / Л.М. Домбровська // Педагогіка і психологія. – 2001. – № 3. – С. 32–41.

11. Кибальников С. Существует проблема, ключом к которой является образование / С. Кибальников [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.kibalnikov.com/blog/?p=27>.
12. Матеріали інформаційного сайту International Federation of Accountants [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.iaesb.org>.
13. Матеріали інформаційного сайту Watcher [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://watcher.com.ua/2016/06/01/top-5-navyuchok-yaki-budut-potribni-u-2020-rotsi/>.
14. Матеріали інформаційного сайту Forbes Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://forbes.net.ua/ua/opinions/1416163-10-golovnih-navichok-top-menedzheriv-kremnievoyi-dolini>.
15. Ситуаційна методика навчання: теорія і практика / Упор.: О. Сидоренко, В. Чуба. – К., 2001.
16. Переслегин С. Фазовый кризис: маркеры и динамика / С. Переслегин [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.archipelag.ru>.
17. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти» від 29 квітня 2015 р. № 266 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-%D0%BF>.
18. Харченко М.О. Вплив просторового розміщення продуктивних сил в системі середньої освіти на показники регіональної економіки / М.О. Харченко // Вісник Одеського національного університету. – 2014. – Т. 19. – Вип. 2/4. – С. 227–231.
19. Юрченко В.І. Актуальні психологічні проблеми вищої школи в Україні / В.І. Юрченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.psyh.kiev.ua>.

Пашкевич М. С.

ГВУЗ «Национальный горный университет»

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ПРЕПОДАВАНИЮ ДИСЦИПЛИН СПЕЦИАЛЬНОСТИ «УЧЕТ И НАЛОГООБЛОЖЕНИЕ» В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ УКРАИНЫ

Резюме

В статье освещена проблема симулятивности обучения в условиях определенности, которая заключается в несоответствии процесса обучения реальной экономической деятельности, во время которой принимаются решения в условиях неопределенности. Описаны общеэкономический, профессиональный, психологический и отраслевой аспекты проблемы на примере подготовки специалистов по специальности «Учет и налогообложение». Установлено, что перспективой дальнейших исследований является обоснование методик преподавания дисциплин специальности «Учет и налогообложение» для решения проблемы симулятивности обучения в условиях определенности.

Ключевые слова: учет и налогообложение, высшее учебное заведение, компетенции, методика преподавания.

Pashkevych M. S.

SHEI «National Mining University»

MODERN APPROACHES TEACHING DISCIPLINES OF THE SPECIALTY ACCOUNTING AND TAXATION AT UNIVERSITIES IN UKRAINE

Summary

The article deals with the problem of simulative training under certainty, which is in non-compliance of the learning process and real economic activities, in which decisions are made under uncertainty. General economic, professional, psychological and industrial aspects of the problem are outlined with the case of training students of the Accounting and Taxation bachelor academic program. The article finds that further research will be focused on methods of delivering lectures and seminars in accounting and taxation to tackle the problem of simulative training under certainty.

Keywords: accounting and taxation, institution of higher education, competencies, methods of teaching.

УДК 657.631.8

Письменна М. С.

Кіровоградська льотна академія
Національного авіаційного університету

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ АУДИТУ ДЕРЖАВНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ ЯК РІЗНОВИД КОНТРОЛЮ

У статті розглянуто державні закупівлі як підконтрольний об'єкт, виділено аудит сфери державних закупівель як різновид контролю, розглянуто методологічні особливості державних закупівель як підконтрольний об'єкт та особливості завдань залежно від різновидів аудиту відповідно до міжнародної практики.
Ключові слова: аудит державних закупівель, різновиди контролю, цілі державного аудиту.

Постановка проблеми. Імплементация норм системи державних закупівель до норм європейського права та використання кращої практики контролю європейських країн стали пріоритетними напрямками в діяльності державних інституцій. Попри те, що урядом України не вжито заходів щодо запровадження механізму прозорого розподілу коштів державного бюджету, сфера державних закупівель зазнала суттєвого реформування [1]. Поетапне впровадження електронних закупівель – з 1 квітня 2016 р. обов'язково для центральних органів влади та монополістів, а з 1 серпня 2016 р. – для всіх інших державних замовників – дало змогу забезпечити реалізацію міжнародних принципів прозорості та відкритості. Про це свідчить міжнародна премія у сфері закупівель World Procurement Award 2016, яка була присуджена команді Міністерства економічного розвитку і торгівлі та визнання реформи державних закупівель найкращою реформою 2015 р. за результатами опитування, проведеного Національною радою реформ, а також отримання статусу show-case як винятковий приклад електронізації публічних закупівель від EBRD та Open Contracting Partnership.

В Україні обсяг державних закупівель є суттєвим. Так, у 2015 р. він становив 303,69 млрд. грн., із них 193,0 млрд. грн. – за процедурами у рамках Закону України «Про здійснення державних закупівель» та 111,69 млрд. грн. – без використання процедур (допорогові закупівлі), що в цілому більше показників 2014 р. на 53 млрд. грн., або на 21%. Окрім того, зростає й кількість укладених договорів державними замовниками з 88 до 104 тис., або на 18% [2]

Державні закупівлі являють собою складну, багатофакторну систему, постійно контролювану і жорстко регульовану державою. Врегульованість і контрольованість безпосередньо пов'язані з природою державних закупівель, які виступають важливим системоутворюючим елементом, адже саме через закупівлі відбувається трансферт фінансових потоків держави в різні сектори економіки. Вважається, що від ефективності сектора державних закупівель багато в чому залежить успішність функціонування державного сектора в цілому [3].

Функціональна неефективність здійснюваних закупівель за державні кошти спричинена фактами нецільового або непродуктивного використання бюджетних коштів. Експерти називають різні чинники неефективності систем державних закупівель, але серед основних факторів – неякісне управління, корупція і недостатність внутрішнього і зовнішнього контролю.

Питання недостатності контролю у цій сфері стосується не стільки кількісних характеристик проведених контрольних заходів, скільки якісних – його спрямування на конкретні об'єкти та

методичне забезпечення, які в сукупності створюють умови для підвищення ефективності контролю.

Так, за результатами роботи Рахункової палати України в 2015 р. проведено 38 аудитів державних закупівель, унаслідок яких виявлено порушень на суму 845,9 млн. грн. Із загальної кількості охоплених аудитом коштів трьох областей у 2013 – I півріччі 2015 рр. у сумі 2,7 млрд. грн. замовниками з порушенням законодавства здійснено закупівель на суму 477,9 млн. грн., з яких сплачено виконавцям 134,2 млн. грн. [1]. Чи достатньо ефективними були дії Рахункової палати, зважаючи на складність самого підконтрольного об'єкту перевірки використання коштів на державні закупівлі? Порушення під час здійснення державних закупівель мали системний характер (за свідченнями контрольного органу) і допускалися на всіх стадіях проведення процедур закупівель, що негативно впливало на досягнення максимального результату під час використання бюджетних коштів. Результативність перевірки продемонстровано у звіті контрольного органу, а от висновок про системність порушень засвідчує неефективність усієї системи контролю сфери державних закупівель.

Як актуалізація тематики дослідження виступає зростаюче значення державних закупівель у сучасних умовах. Головна причина цього полягає в особливостях формування сучасної державної бюджетної політики, пріоритети й цілі якої певною мірою знаходять відображення в загальній державній політиці у сфері державних закупівель. Реалізація державного бюджету неминуче стикається з низкою проблем, центральною з яких виступає наявність бюджетного дефіциту. Державні закупівлі одночасно виступають витратною статтею бюджету й інструментом досягнення стратегічних орієнтирів у сфері підвищення добробуту суспільства.

Велика кількість публікацій на тему діяльності у сфері державних закупівель, а також досягнення ефективності цієї системи через застосування управлінських функцій в умовах імплементції європейських норм державних закупівель засвідчує актуальність проблематики на рівні держави та окремого підприємства замовника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній літературі питання державних закупівель розглядається переважно на макrorівні: національному, регіональному чи галузевому (В. Геєць, О. Горняк, Т. Затонацька, М. Звєряков, Є. Крикавський, В. Лагутін, І. Лютий, О. Міняйло, В. Плескач, А. Савченко). На рівні компанії концепція здійснення закупівель досліджувалася переважно для приватних компаній і зводилася до питань ефективності управління прибутком як кінцевим результатом закупівель-

ного процесу на підприємстві (В. Коноваленко, Ю. Пономарьова). Роботи І. Апопія, А. Дьоміна, М. Колонтирської, О. Підцерковного, Б. Студенцова, Л. Шевченко присвячено вивченню правової природи відносин у сфері державного замовлення загалом або окремих його аспектів. Окремі роботи включали дослідження контролю державних закупівель, констатуючи його недосконалість, однак пропозиції стосувалися переважно запровадження дії інституцій громадського контролю.

У зарубіжній літературі питання впливу системи державних закупівель на досягнення рівня розвитку країни отримало серед учених більше уваги (Дж. Б'юкенен, Ш. Вей, Г. Вестрінг, Р. Гобарт, А. Девіс, Дж. Кейнс, Дж. Стігліц, М. Фрідмен, А. Томпсон та ін.), хоча теоретичні основи державних закупівель на рівні компанії висвітлено лише частково у фундаментальних роботах Р. Баллоу, Ф. Котлера, І. Плоумена, Р. Шонбергера.

Багато дослідників розглядають окремі аспекти аудиту ефективності та контролю у сфері витрачання бюджетних коштів у площині організації системи контролю державних коштів та методичного забезпечення контрольних дій (С. Бардаш, М. Бондар, І. Дрозд, Н. Дорош, Г. Давидов, А. Любенко, В. Максимова, О. Петрик, В. Рудницький, Ю. Слободяник, В. Шевчук). Однак у них не пропонується конкретних рішень у частині інструментів розробки і впровадження принципів і методів аудиту державних закупівель.

Окрім того, часто відбувається підміна концепції державного аудиту поняттям державного контролю, що призводить до розмивання меж об'єкта дослідження, а в контексті державних закупівель таких досліджень не проводилося взагалі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В умовах актуальності питання контролю сфери державних закупівель задля ефективності та результативності використання бюджетних коштів (що підкреслюють численні публікації в Інтернет-середовищі з приводу роботи електронних майданчиків для аукціонів щодо державних закупівель) виникає необхідність у створенні методичних основ контролю у цій сфері, у т. ч. в умовах використання інформаційних технологій. Однак нині увагу до обґрунтування та впровадження інструментів контролю виявляють переважно представники бізнес-спільноти, а академічні кола ще недостатньо залучені у вивчення питання. Тому більшість досліджень носять вузькоспеціалізований і практичний характер, а на фундаментальному, теоретичному рівнях проблема залишається слабо проробленою.

Таким чином, наукові дослідження не встигають реагувати на зростаючий попит на розробку інструментів контролю сфери державних закупівель. Так, наприклад, згідно з опитуваннями автора, 89% українських компаній не мають систем внутрішнього контролю над здійсненням державних закупівель. Відсутність методологічної бази для реалізації контрольних заходів на рівні замовників (розпорядників бюджетних коштів) державних закупівель визначило необхідність даного дослідження.

Мета статті полягає в поглибленні засад теоретико-методичного забезпечення контрольних та експертно-аналітичних заходів, пов'язаних із питаннями проведення аудиту у сфері закупівель, як окремого різновиду контролю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Закупівельна діяльність є найважливішою скла-

довою частиною управління будь-якою організаційною системою. У загальному випадку закупівлі являють собою процес придбання у стороннього постачальника за гроші різних матеріальних і нематеріальних активів, робіт і послуг.

Системність перебігу закупівельного процесу передбачає, що в його сферу потрапляє не тільки предмет поставки, а й взаємини залучених до нього сторін. У сучасному світі закупівельна діяльність не зводиться тільки до питань базових умов закупівель та оформлення взаємовідносин із зовнішніми або внутрішніми постачальниками. Сьогодні існує ціла низка гібридних форм поставки, а рішення про закупівлі передбачають деталізацію таких додаткових характеристик, як дизайн, якість, умови пост продажного обслуговування, можливості майбутніх поставок і т. ін.

Держава завжди була і залишається найбільшим замовником практично в усіх напрямках закупівель, оскільки функція закупівель від початку властива всім рівням державного управління.

Розглянувши погляди низки науковців, ми з'ясували, що вони вкладають різне значення в термін «державні закупівлі». Російські вчені під цим терміном розуміють діяльність державних органів влади, державних установ та уповноважених агентів із придбання товарів, робіт і послуг у рамках здійснення покладених на них функцій і завдань. Зазначені функції і завдання носять різноманітний характер, виражений у формах і масштабах здійснюваної закупівельної діяльності [4].

Ми виходимо з висновку, зробленого І. Влячко, що саме державні закупівлі на відміну від закупівель приватних споживачів передбачають низку засобів для досягнення різних політичних, економічних та юридичних цілей, у тому числі на шляху до створення, а на сьогодні – і функціонування, спільного ринку ЄС [5].

Г. Пінькас зазначає спрямування державної закупівельної діяльності на повноцінну реалізацію програм соціального розвитку та економічного зростання держави, а А. Зубар – на забезпечення суспільних потреб та регулювання економічних процесів [6; 7].

Розглядаючи державні закупівлі як підконтрольний об'єкт, виходимо зі специфіки, яка полягає в тому, що під час їх здійснення однією зі сторін є представник державних інтересів.

Використання в даній роботі терміну «державні закупівлі» відображає вітчизняну практику нормативного слововживання, але не може розглядатися як безперечний. У міжнародній практиці використовується більш ємне і широке поняття public procurement, коректний переклад якого означає «громадські закупівлі». Аналіз показує, що останнє поняття ширше і несе більш ємне смислове навантаження, що підкреслює громадський, публічний характер операцій, здійснюваних в інтересах суспільства в цілому, а не тільки державних органів влади. Водночас, згідно з чинним вітчизняним законодавством, державні закупівлі розглядаються вужче, оскільки спрямовані на «забезпечення державних потреб».

Державний контроль у сфері державних закупівель за своєю природою повинен розглядатися як частина державного регулювання та державного управління.

Контроль у сфері державних закупівель може приймати різні форми. Однією з широко застосовуваних форм контролю виступає моніторинг системи закупівель. Але моніторинг являє собою

тільки «процес, але не результат». Це пасивна форма контролю, що забезпечує функцію відстеження, але не перевіряє умови функціонування контрольованої системи.

Найбільш затребуваною формою контролю у сфері державних закупівель у сучасному світі став аудит. Одним із найважливіших напрямів його вдосконалення і розвитку є створення інституту аудиту у сфері державних закупівель. Аудит представляє собою проведену на системній основі незалежну перевірку записів, операцій або результатів (як фінансових, так і нефінансових), представлених у звітності підконтрольного суб'єкта. Аудит у сфері державних закупівель передбачає проведення комплексу аудиторських процедур і оціночних заходів, спрямованих на підтвердження даних про здійснювані закупівлі, оцінку ефективності проведених закупівельних операцій і витрачання бюджетних коштів, обґрунтованості та законності дій сторін, пов'язаних з укладенням та виконанням державного закупівельного контракту.

У міжнародній практиці аудит державних закупівель часто називається також Contractual Auditing (контрактний аудит). Як правило, між двома зазначеними термінами не робиться принципових відмінностей, тому обидва поняття розглядаються як синонімічні. Разом із тим очевидно, що слід розмежувати два принципово важливі рівня державного контролю у сфері закупівель:

1) макрорівень (стратегічний) контроль і оцінка системи державних закупівель, тобто сукупність інституційних та організаційних механізмів, у рамках яких реалізуються стратегічні цілі і завдання держави, його окремих міністерств, відомств та інфраструктурних цільових програм;

2) мікрорівень – контроль та оцінка реалізації окремих закупівельних контрактів або їх сукупності, а також окремого закупівельного циклу.

На думку автора, поняття аудиту державних закупівель більшою мірою відповідає першому напрямку, тоді як поняття «внутрішній аудит державних закупівель» – другому. Однак такий розподіл не є очевидним і в умовах відсутності єдиної термінологічної бази не може розглядатися як визначальний.

Нині відсутні будь-які регламентаційні міжнародні документи з проведення аудиту у сфері державних закупівель, тому під час проведення аудиту у цій сфері державні аудитори змушені спиратися на власні методичні розробки та внутрішні інструкції.

Відсутність загального стандарту ускладнює формування єдиного методологічного підходу і потребує узагальнення міжнародної практики. У своїй діяльності державні аудитори змушені спиратися на внутрішній досвід проведення такого роду перевірок, а також на систему наявних міжнародних стандартів аудиту, пряме застосування яких без урахування специфіки закупівельних відносин виявляється недостатнім.

Незважаючи на те що системи державних закупівель у різних країнах можуть значно відрізнятися, вони зазвичай мають кілька загальних характеристик, включаючи підзвітність, ефективність і прозорість. У зв'язку із цим виникає питання про побудову сучасної концепції аудиту державних закупівель і виробленні методологічних підходів, що дають змогу реалізувати зазначену концепцію.

Слід визнати, що в міжнародній практиці аудиту державних закупівель використовуються різні підходи, і можна ідентифікувати інші види аудиту, що дають змогу, наприклад, підтвердити правильність підготовлених закупівельних планів, надійність окремих елементів системи управління закупівель, фінансовий ефект від здійснених операцій і т. ін.

Таблиця 1

Напрями аудиту державних закупівель

№	Напрямок аудиту	Зміст контрольних заходів
1	Аудит переддоговірної стадії	Процедури контролю на етапі, що передують формальному укладенню договору. За видом відповідає попередньому аудиту, але не обов'язково буде зведений до нього. Перевірка питань щодо обґрунтованого і законного проведення основних переддоговірних процедур.
2	Аудит специфікації замовлення і укладення контракту на проведення державних закупівель	Аудит специфікацій і правильність процедури планування і визначення предмету державних закупівель. Завданнями аудиторів є оцінка обґрунтованості висунутого попиту, відповідність вартості замовлення встановленими лімітами бюджетних обмежень, формування якісних критеріїв виконання замовлення, а також законність і правильність дотримання законодавства під час підписання договору на закупівлю.
3	Аудит проведення торгів	Перевірка дотримання процедур електронних торгів, і правила їх проведення. Перевірка визначення закупівлі допорогових сум та закупівель за іншими (спрощеними) схемами, підставами. Аудитори повинні підтвердити не тільки формальну відповідність здійснюваних торгів установленим процедурам, а й виявити слабкі ланки або ділянки наявних процедур, що дають змогу знаходити способи їх неформального порушення.
4	Аудит кінцевих результатів закупівель	Виявлення можливих невідповідностей очікуваних результатів; низька якість поставлених товарів, робіт, послуг; необґрунтоване завищення або зміна закупівельних цін; інші порушення. Крім того, аудиту підлягає кінцева ефективність проведених закупівель з урахуванням установлених критеріїв оцінки такої ефективності. Аудитори оцінюють вплив і наслідки реалізації закупівель на результати (показники) розвитку та виконання функцій державного замовника.
5	Аудит шахрайства	Виявлення порушень, шахрайських дій, корупційних схем, незаконних операцій, конфлікту інтересів і т. д.
6	ІТ-аудит державних закупівель	Верифікація технологій і програмних рішень у сфері державних закупівель (ІТ-аудит), їх безпосереднє використання (аудит в інформаційних системах). Методи і форми інформаційного аудиту доповнюються технологічними складниками. Загальна оцінка спрямована на виявлення можливості забезпечити прозорість та підконтрольність будь-яких операцій, здійснюваних із застосуванням сучасних інформаційних технологій.

Прийнята в кожній країні схема проведення закупівель має свої правові, інституційні та технологічні особливості, тому детальна єдина і повністю уніфікована схема організації державних закупівель навряд чи може бути побудована. Разом із тим на основі міжнародного та вітчизняного досвіду можна виділити деякі загальні проблемні області у сфері державних закупівель, поставивши їм у відповідність ключові напрями контролю.

На цій основі може бути побудована додаткова класифікація аудиту за основними напрямами контролю. У цьому разі аудит буде орієнтуватися на більш детальний розгляд або окремих процедур закупівельного контракту (наприклад, аудит переддоговірної стадії, специфікації замовлення і т. д.), або на специфічні елементи процесу державних закупівель (наприклад, IT-аудит у сфері закупівель), або на реалізацію конкретних локальних цілей і завдань, поставлених перед аудитором (наприклад, виявлення неправомірних дій, фактів корупції, оцінка прозорості, оцінка стратегії реалізації програми і т. д.). Таким чином, можна розрізнити як мінімум такі напрями аудиту, представлені в табл. 1.

Представлений перелік відображає ключові напрями проведення аудиту у сфері державних закупівель і може бути деталізований для цілей більш конкретних завдань аудиту. Слід додати, що для кожного з напрямів має бути сформовано відповідне методологічне забезпечення або розроблені спеціальні опитувальні листи й окремі методичні керівництва, що визначають дії аудитора з перевірки конкретної проблемної області.

Крім того, міжнародний досвід державного аудиту у сфері закупівель виокремлює такі області для аудиту та контролю, як екологічні закупівлі, управління у сфері закупівель, дотримання етичних вимог і т. д. Розгляд кожного із зазначених напрямів виходить за рамки цього дослідження, однак ці напрями розглядатимуться, коли вітчизняна практика контролю потребуватиме таких методик.

На рівні концептуального підходу до аудиту державних закупівель керується традиційним розподілом аудиту за його видами: аудит відповідності, фінансовий аудит, аудит ефективності. Саме такий підхід був використаний у практичному посібнику «Аудит державних закупівель», запропонованому INTOSAI як базове керівництво під час аудитів державних закупівель [8].

Аудит державних закупівель як самостійний напрям аудиту має специфічний підконтрольний об'єкт – державну закупівельну діяльність. У методологічній площині такий аудит базується на виконанні всіх згаданих видів аудиту за такими ідентифікованими завданнями:

- оцінка відповідності застосовується для перевірки правильності застосування законодавчих норм, правил, нормативів шляхом проведення процедур відповідності;
- оцінка ефективності та результативності укладених контрактів (тобто аналіз їх кінцевої ефективності, результативності та економічності) – підтвердження виконання (ефективності);
- підтвердження обґрунтованості та правильності фінансових параметрів закупівельних контрактів як із точки зору дотримання вимог до витрачання бюджетних коштів, так і з позицій правильності бухгалтерського оформлення – фінансовий аудит.

Будь-яких інших цілей і завдань під час проведення аудиту державних закупівель не виникає або вони є підцілями і впливають із вищезазначених.

Таким чином, аудит у сфері державних закупівель охоплює не тільки три розглянуті види аудиту, а й відповідно до завдань контролює правильність усього процесу закупівель.

Відповідно до міжнародної практики, зовнішній аудит серед інших підконтрольних об'єктів розглядає системи внутрішнього обліку і внутрішнього контролю замовника (розпорядника бюджетних коштів). Ці системи можна розглядати як складові частини попереднього контролю, дієвість якого буде визначена під час зовнішнього аудиту, який, як правило, відбувається після факту проведення державних закупівель. Спільними підконтрольними об'єктами при цьому можуть бути конфлікт інтересів (неправомірний вибір постачальника), нечесна і неконкурентоспроможна практика у сфері закупівель

Проведення аудиту державних закупівель означає зосередження уваги на конкретній діяльності державного управління.

Глобальна стратегія державного аудиту у сфері державних закупівель, виходячи з практики його здійснення в країнах світу, визначає ці та інші необхідні оцінки, які можна узагальнити в таких завданнях, як:

- вивчення діяльності державних закупівель у рамках фінансового аудиту, аудиту відповідності або під час оцінки ефективності роботи певного державного органу;
- вивчення певних сфер і процедур установ або державних програм за різними галузями національної економіки (наприклад, будівництво, медична сфера, природоохоронна діяльність та ін.);
- оцінка ефективності або вигоди, які є наслідком певних закупівель;
- вивчення порядку планування та організації закупівель на рівні уряду чи окремих розпорядників бюджетних коштів, висновки про поліпшення або дискусійні питання (наприклад, рішення на користь централізованих або децентралізованих закупівель);
- перевірка доцільності конкретних правил і відповідності вимог і дій, ужитих як реакція керівництва на виявлені порушення цих правил;
- вивчення ризиків і інструментів, які використовуються для контролю шахрайства і корупції у сфері закупівель.

Цілі аудиту, завдання й аспекти перевірки та оцінки будуть залежати від обраного підходу і можуть включати в себе велику кількість різноманітних питань. Відповідно, перевірка може бути виконана по всіх етапах циклу державних закупівель.

Висновки. На основі проведеного аналізу сутності державних закупівель здійснено розмежування понять «закупівлі» і «державні закупівлі» в частині важливості кінцевих результатів та учасників процесу. Встановлено, що масштабність та складність процедури здійснення державних закупівель, вплив на соціальну функцію держави, високий ризик корупційності потребують на організаційному та методологічному рівнях виокремлення серед різновидів контролю окремого напрямку перевірки – аудиту державних закупівель.

Розглянуто методологічні особливості державних закупівель як підконтрольного об'єкту,

наслідком чого стало визначення напрямів (завдань) аудиту у сфері державних закупівель.

Уточнено завдання перевірки у сфері державних закупівель у контексті видів державного аудиту, які відповідають міжнародним стандартам: аудит відповідності, фінансовий аудит та аудит ефективності.

Запропоновано на засадах стандартизації вирішити

питання методологічної єдності щодо проведення процедур аудиту у сфері державних закупівель.

Напрями подальших досліджень доречно присвятити розробці стандарту в контексті структури стандартів міжнародної організації вищих органів контролю ІНТОСАІ щодо аудиту державних закупівель, який би враховував світову практику процесів закупівель для потреб держави.

Список літератури:

1. Звіт Рахункової палати України за 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.acrada.gov.ua/docscatalog/document/16748714/Zvit_RP_2015.pdf.
2. Невдаха М. Що ж відбувалося в «паперових» тендерах в 2015 році / М. Невдаха [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://prozorro.gov.ua/ua/blog/2724/>.
3. Овсянюк-Бердадіна О.Ф. Державні закупівлі: макроекономічний аспект / О.Ф. Овсянюк-Бердадіна // Наука молода : зб. наук. праць ради молодих учених ТДЕУ. – 2006. – № 5. – С. 5–7.
4. Новые технологии государственного управления в зеркале канадского и российского опыта : [монография] / Под ред. А.М. Марголина и П. Дуткевича. – М. : Моск. городск. ун-т управления Правительства Москвы, 2013. – С. 71–79.
5. Влялько І.В. Доктринальні підходи до правової регламентації сфери державних закупівель в ЄС / І.В. Влялько // Юридична Україна. Щомісячний правовий часопис. – 2007. – Вип. 12. – С. 86–92.
6. Пінькас Г.І. Особливості класифікації державних закупівель / Г.І. Пінькас // Постигането на висшего образование – 2008 : зб. тез доповідей за матеріалами 4-ї Міжнародної науково-практичної конференції : Т. 4. Икономики. – София : Бял ГРАД-БГ, 2008. – С. 88–91.
7. Зубар В.В. Надання преференції у сфері державних закупівель вітчизняним виробникам / В.В. Зубар // Держава та регіони. Серія: «Державне управління». – 2009. – № 4.
8. Public Procurement Audit [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL:<http://www.tcontas.pt/pt/publicacoes/outras/PublicProcurementAudit.pdf>.

Письменная М. С.

Кировоградская летная академия
Национального авиационного университета

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ АУДИТА ГОСУДАРСТВЕННЫХ ЗАКУПОК КАК РАЗНОВИДНОСТЬ КОНТРОЛЯ

Резюме

В статье рассмотрены государственные закупки как подконтрольный объект, аудит сферы государственных закупок выделен в качестве разновидности контроля, рассмотрены методологические особенности государственных закупок как подконтрольного объекта и особенности задач в зависимости от разновидностей аудита в соответствии с международной практикой.

Ключевые слова: аудит государственных закупок, разновидности контроля, цели государственного аудита.

Pysmenna M. S.

Kirovograd Flight Academy of
National Aviation University

CONCEPTUAL BASIS OF PUBLIC PROCUREMENT AUDIT AS A KIND OF CONTROL

Summary

Public procurement as a controlled item has been considered, the audit of public procurement has been highlighted as a kind of control, methodological features of public procurement as a controlled object and features of tasks depending on the kinds of audits in accordance with international practice have been investigated as well.

Keywords: audit of public procurement, types of control, objectives of state audit.

УДК 657

Руба О. П.

Житомирський державний технологічний університет

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ ФАРМАЦЕВТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ: СТРАТЕГІЧНІ АСПЕКТИ

Фармацевтичний ринок є досить незвичайним, до характерних його особливостей належать: специфічність товару та обов'язкова державна реєстрація продукції даного ринку, специфіка застосування дозвільних процедур на фармацевтичному ринку, регулюючий вплив держави. Для цілей бухгалтерського обліку, аналізу та управління розглянуто складники механізму функціонування фармацевтичних підприємств. Розглянуто засоби автоматизації управлінського обліку, визначено взаємозв'язок контролю та управлінського обліку.

Ключові слова: управлінський облік, організація управлінського обліку, стратегічне управління, інформаційне забезпечення, виробництво продукції, діяльність фармацевтичних підприємств.

Постановка проблеми. Розвиток вітчизняних фармацевтичних підприємств значною мірою залежить від інформаційної системи та управлінських рішень, прийнятих на її основі, що актуалізує необхідність забезпечення управління якісною інформацією щодо продукції фармацевтичних підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти діяльності фармацевтичних підприємств у сучасних умовах розглядалися в працях науковців. Так, особливості здійснення господарської діяльності на фармацевтичному ринку вивчали В.С. Шапіро та Т.В. Булах [1], Р.О. Ворон [5], І.А. Сафарян [6]. Облік та аналіз виробничих запасів фармацевтичних підприємств досліджувала Л.В. Титенко [2], конкурентоспроможність фармацевтичної промисловості України розглядали Г.В. Костюк та А.В. Коваленко [4].

Сутність, складники та завдання стратегічного та управлінського обліку розкрито у дослідженнях Н.О. Голуб [7], О.А. Юрченко [8], О.А. Мошковської [9], Н.В. Васюк [10]. Організацію контролю на фармацевтичних підприємствах в умовах менеджменту якості розглядали О.В. Посилкіна, Н.М. Мусієнко, Ю.С. Братішко [11].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасних умовах залишається актуальним розгляд управління фармацевтичними підприємствами в частині управлінського обліку як інформаційного джерела та складової частини обліково-аналітичної системи.

Мета статті полягає у виявленні стратегічних аспектів організації управлінського обліку виробництва продукції фармацевтичних підприємств для прийняття ефективних управлінських рішень та управлінського планування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливості діяльності фармацевтичних підприємств, зокрема питання ціноутворення, страхування, фінансування та інші аспекти, вивчає фармаекономіка, визначаючи предметом досліджень економічні та фінансові категорії, у тому числі дані управлінського обліку та звітності як інформаційного джерела.

Як зазначають В.С. Шапіро та Т.В. Булах, фармацевтичний ринок є досить незвичайним, до його характерних особливостей належать:

- специфічність товару, що реалізується на фармацевтичному ринку, який спрямований на забезпечення встановленого Конституцією немайнового блага – права на здоров'я;
- обов'язкова державна реєстрація продукції даного ринку;
- специфіка застосування дозвільних процедур на фармацевтичному ринку;

– значно розширений перелік регулюючого впливу держави, що пов'язано із суспільною важливістю функціонування даного ринку [1, с. 40].

Вітчизняні фармацевтичні підприємства належать до високотехнологічної галузі, що передбачає дотримання високих і досить витратних стандартів якості. Водночас продукція цих підприємств формує окремий вектор стратегії національної безпеки країни, а тому вартість лікарських засобів необхідно підтримувати на рівні, доступному широким верствам населення [2, с. 1].

Крім того, забезпечення населення фармацевтичною допомогою як соціально орієнтована форма діяльності не може базуватися на суто економічних важелях. Домінуючу роль повинні відігравати соціально-демографічні, психологічні, етнокультурні та інші фактори [3, с. 8].

Оцінюючи конкурентоспроможність фармацевтичної промисловості України, Г.В. Костюк та А.В. Коваленко [4] зазначають, що низка проблем у фармацевтичній сфері залишається гострою і потребує першочергового вирішення, а саме: впровадження європейських стандартів виробництва, оновлення технологій виробництва лікарських засобів та введення в дію нових потужностей, впровадження державного замовлення на вітчизняні ліки та системи підтримки вітчизняного виробника в цілому, сприятливих умов для інвестиційної діяльності, створення єдиного інформаційного простору, вдосконалення системи ціноутворення на лікарські засоби та ін.

Як визначає Р.О. Ворон, на зниження життєздатності суб'єктів фармацевтичного бізнесу впливають значний податковий тиск, наявність різного роду адміністративних бар'єрів, обмеження фінансово-кредитних ресурсів, слабкість матеріального, фінансового, менеджерського та кадрового складників діяльності фармацевтичного підприємства [5, с. 37].

На основі дослідження сутності та механізму діяльності фармацевтичного ринку виявлено, що інформація щодо елементів ринку (продукції) потребує деталізації, це забезпечуватиме управлінський персонал повною інформацією щодо її складників. Запропоновано поділ продукції, що наведено в табл. 1.

У сучасних умовах трансформації економіки та її наближення до міжнародних норм та стандартів підприємства різних галузей спрямовують зусилля на покращення якості продукції та виходу на міжнародний ринок. На думку І.А. Сафарян, одним із перспективних завдань для налагодження партнерських відносин підприємств на фармацевтичному ринку України, для успішної

Суб'єкти, основні елементи та функції фармацевтичного ринку України

Складові елементи	Характеристика
Суб'єкти	1) розробники продукції, її виробники, імпортери, органи державної реєстрації продукції; 2) дистриб'ютори, аптечні заклади, інші заклади охорони здоров'я або соціальні заклади, які закуповують і зберігають фармацевтичну продукцію для надання медичних або соціально-медичних послуг; 3) органи державного контролю фармацевтичного ринку.
Елементи ринку (продукція)	<i>Для цілей бухгалтерського обліку та аналізу вважаємо доцільний поділ готової продукції за формою (матеріальна та нематеріальна). За технологічною складністю: на просту та складну, що включає основну, побічну та супутню продукцію. За ступенем готовності продукцію доречно поділяти на готову продукцію, незавершене виробництво та напівфабрикати.</i>
Функції	Основні: регулююча, стимулююча, розподільча та інтегруюча, у межах яких: 1) організація процесу доведення товару до споживача; 2) розподіл товару між споживачами, зважаючи на соціальне розшарування суспільства за доходами; 3) забезпечення умов для існування конкуренції; 4) забезпечення взаємозв'язку між пропозицією та попитом у територіальних межах держави; 5) формування ринкових цін на окремі види товару; 6) формування умов для мінімізації ризиків; 7) стимуляція до оптимізації трансакційних і логістичних витрат та до раціонального використання чинників виробництва; 8) стимуляція зовнішньоекономічної діяльності, пов'язаної з експортом-імпортом лікарських засобів і сировини для них, технологій, обладнання для виготовлення та обігу.

Джерело: систематизовано на основі [5] та додано власні пропозиції

співпраці українських компаній із зарубіжними партнерами необхідно створити ефективну модель партнерства, що сприяє стратегічним орієнтирам розвитку окремого підприємства [6, с. 163, 168].

Отже, проблема інформаційного забезпечення є однією із названих і потребує негайного вирішення. У сучасних умовах відбувається зміна значення та ролі управлінського обліку на підприємствах, що актуалізується і для фармацевтичних підприємств, для формування оперативної інформації та прийняття управлінських рішень.

Як зазначає Н.О. Голуб, поєднання управлінського обліку із системами фінансової звітності зорієнтоване на прийняття стратегічних рішень, тобто дає змогу побудувати відповідну інформаційну систему, що у своїй основі матиме спрямованість на інформаційне забезпечення розробки та реалізації стратегії. У стратегічному обліку використовуються дані оперативно-технічного бухгалтерського та статистичного обліку, на основі яких можна формувати прогнозні результати, а стратегічне управління матиме те інформаційне підґрунтя, яке дасть змогу проводити зміни на підприємстві в найбільш раціональному режимі з використанням надійних інформаційних матеріалів [7, с. 60]. О.А. Юрченко [8] зазначає, що формування управлінської обліково-аналітичної системи суб'єктів господарювання спирається на методологію управлінського обліку, що допомагає менеджерам вищої ланки приймати рішення, зокрема мінімізувати підприємницький ризик.

Окрім того, на початку XXI ст. починається формування нового етапу розвитку управлінського обліку, а саме стратегічного управлінського обліку, якому притаманні такі особливості:

- на його функціонування мають вплив чинники макросередовища;
- орієнтований на облік невизначеності, стратегію управління ризиком;
- є базою для прийняття виважених управлінських рішень [9, с. 153].

Окрім того, виділяють тактичний управлінський облік та стратегічний управлінський облік. Тактичний управлінський облік сконцентрований на внутрішніх процесах (регулюванні, нормуванні, калькулюванні, аналізі, контролі тощо), а

стратегічний управлінський облік сконцентрований на зовнішніх чинниках (прогнозуванні, плануванні, аналізі, контролі тощо) [9, с. 155].

Отже, управлінський облік є фундаментом для прийняття рішень менеджерами вищої ланки, оскільки забезпечує необхідною інформацією відповідно до поставлених завдань, а також є інструментом під час розробки стратегічного управління. Управлінський облік сьогодні розглядають із точки зору тактичного та стратегічного, що свідчить про розвиток управлінського обліку не лише як інформаційного джерела, але і його використання під час планування та прогнозування, а також урахування економічної та політичної нестабільності, високої конкуренції, такий облік дає змогу враховувати можливі ризики.

На даний момент не визначено єдиної сутності та принципів ведення стратегічного управлінського обліку. Однак вважаємо, що автоматизація управлінського обліку на фармацевтичних підприємствах є пріоритетним завданням, що надасть можливість оперативно формувати необхідну інформацію відповідно до запитів управління.

Важливим моментом організації управлінського обліку є можливість його автоматизації, що передбачає вибір способу такої автоматизації, враховуючи позитивні та негативні сторони для кожного з варіантів (табл. 2).

Досліджуючи питання організації управлінського обліку, Н.В. Васюк зазначає, що бухгалтерський та управлінський облік знаходяться в одному інформаційному полі, але їх зв'язок може бути різним, зокрема:

- управлінський облік є комплексною системою, що включає також і бухгалтерський облік, а принцип ведення – на основі первинних документів. Бухгалтер під час уведення господарської операції в систему присвоює також додаткові аналітичні коди, що дають змогу потім також розподіляти інформацію і в управлінському обліку;
- паралельне і майже незалежне ведення обліку: одна і та ж операція реєструється в системі двічі: для цілей бухгалтерського і податкового обліку, для цілей управлінського обліку. Такий спосіб є неефективним із точки зору трудових затрат, однак надається можливість підвищення надійності інформації;

– частина даних у бухгалтерському та управлінському обліку збігаються, проте в цілому це різні системи [10, с. 41–43].

Отже, організація управлінського обліку вимагає необхідність визначення способу автоматизації управлінського обліку та його взаємозв'язок з бухгалтерським та податковим обліком.

Окрім того, важливим аспектом діяльності фармацевтичних підприємств та організації управлінського обліку є визначення місця та завдань контролінгу. Традиційно контролінг визначають як систему інформаційно-аналітичної підтримки управлінського персоналу для цілей обліку та аналізу, планування, прийняття управлінських рішень.

Зокрема, досліджуючи основи організації контролінгу на фармацевтичних підприємствах в умовах менеджменту якості, О.В. Посилкіна, Н.М. Мусієнко, Ю.С. Братішко [11] зазначають, що проблемою багатьох підприємств є відсутність відділу контролінгу, завдання якого полягає в ефективності використання всіх ресурсів і оптимізації витрат. Нині основні функції контролера на фармацевтичних підприємствах поділені між

фахівцями планово-економічного відділу, фінансового відділу та бухгалтерії. Розподілені функції наведено в табл. 3.

Висновки. У сучасних умовах трансформації економіки та її наближення до міжнародних норм та стандартів підприємства різних галузей спрямовують зусилля на покращення якості продукції та виходу на міжнародний ринок.

Фармацевтичний ринок є досить незвичайним, до характерних його особливостей належать: специфічність товару та обов'язкова державна реєстрація продукції даного ринку, специфіка застосування дозвільних процедур на фармацевтичному ринку, регулюючий вплив держави.

Крім того, забезпечення населення фармацевтичною допомогою як соціально орієнтована форма діяльності не може базуватися лише на економічних важелях. Пріоритетну роль повинні відігравати соціально-демографічні, психологічні та інші фактори. Продукція підприємств формує окремий вектор стратегії національної безпеки країни, а тому вартість лікарських засобів необхідно підтримувати на рівні, доступному широким верствам населення.

Таблиця 2

Засоби автоматизації управлінського обліку

№ п/п	Спосіб автоматизації обліку	Позитивні сторони	Негативні сторони
1	Електронні таблиці Excel	Не вимагає затрат на придбання програмного забезпечення, немає необхідності навчання персоналу. Можливість формування звітів, побудови графіків	Ймовірність помилок у розрахунках, видалення даних. Напівавтоматизований режим роботи. Багато часу для зведення даних. Немає можливості отримати звіти за будь-який період часу
2	Програми бухгалтерського обліку, що суміщають функції з ведення управлінського обліку	Дають змогу заощадити час на введення операції, оскільки дані, що внесені бухгалтером, потрапляють також до управлінської звітності	Несумісність бухгалтерських даних із даними управлінської звітності. Складнощі в упровадженні та технічному супроводі. Затрати ресурсів, якщо знадобиться змінити структуру програми
3	Власні розробки	Висока ймовірність створення програми автоматизації управлінського обліку, що відповідає всім вимогам. Можливість зміни структури системи	Час, необхідний для розробки. Необхідність постійно здійснювати підтримку і налаштування програмного продукту. Ймовірність виявлення помилок у створенні програми
4	ERP-системи	Широкі можливості для автоматизації всіх процесів підприємства	Дорога вартість, тривалий строк упровадження, складнощі у зміні впровадженої архітектури системи
5	Звичайна програма для ведення бухгалтерського обліку, самостійна налаштована під управлінський облік	Невисока ціна, впровадження за короткий проміжок часу, відповідає всім необхідним вимогам	Доведеться залучити сторонніх фахівців для зміни структури системи

Джерело: [10, с. 42]

Таблиця 3

Матриця розподілу функціональних обов'язків контролера між фахівцями планово-економічного відділу, фінансового відділу та бухгалтерії

Відділи	Планово-економічний відділ	Фінансовий відділ	Бухгалтерія
Функції			
Організація центрів відповідальності	Не виконуються	Не виконуються	Не виконуються
Управлінський облік	1. Вносить зміни в організацію управлінського обліку в цехах та відділах. 2. Упровадження засобів автоматизації обліку	Управлінський облік витрат	1. Внесення змін до обраної облікової політики підприємства. 2. Удосконалення управлінського обліку
Бюджетування	1. Складання бюджетів. 2. Консолідація бюджетів. 3. Упровадження засобів автоматизації бюджетування	1. Розробка бюджетів. 2. Консолідація бюджетів	Не виконуються
Бюджетний контроль	Контроль виконання бюджетних показників по підприємству в цілому	Контроль виконання бюджетів структурних підрозділів	Контроль ефективного та раціонального використання матеріальних та фінансових ресурсів
Матеріальна відповідальність (стимулювання)	Упроваджує стимулювання структурних підрозділів за оптимізацію витрат	Не виконуються	Не виконуються

Джерело: [10, с. 31]

Впровадження європейських стандартів виробництва, оновлення технологій, введення в дію нових потужностей, система підтримки вітчизняного виробника в цілому, сприятливі умови інвестиційної діяльності, створення єдиного інформаційного простору, вдосконалення системи ціноутворення на лікарські засоби є пріоритетними завданнями для фармацевтичних підприємств у сучасних умовах та потребують вирішення.

Інформаційна система підприємства поєднує взаємозв'язки потоків інформації щодо її складників, основним її джерелом є бухгалтерський облік. Однією з наявних проблем обліково-аналітичного забезпечення фармацевтичних підприємств є організація обліку, тобто розробка системного підходу з урахуванням вимог держави, стандартів якості, а також оптимізація витрат, зниження ризиків господарської діяльності.

Фармацевтичні підприємства мають технологічні особливості виробництва та асортимент продукції, тому групування продукції здійснюється індивідуально на рівні окремого фармацевтичного підприємства, що, відповідно, впливає на інформаційну забезпеченість. Для цілей бухгалтерського обліку, аналізу й управління розглянуто складові

частини механізму функціонування фармацевтичних підприємств та запропоновано групування готової продукції, що забезпечить управлінський персонал якісною інформацією.

Розглянуто засоби автоматизації управлінського обліку, що передбачають ведення електронних таблиць Excel, програми бухгалтерського обліку, що суміщають функції з ведення управлінського обліку, власні розробки, ERP-системи, звичайні програми для ведення бухгалтерського обліку, що самостійно налаштовані під управлінський облік. Кожен із способів має низку переваг та недоліків, що варто оцінити під час вибору то чи іншого варіанту.

Визначено взаємозв'язок контролінгу та управлінського обліку. Зокрема, контролінг є інформаційно-аналітичною системою для керівництва, що впливає на прийняття управлінських рішень. Виявлено, що в сучасних умовах на фармацевтичних підприємствах відділи контролінгу не створюються, а їх функції контролера розподілені між фахівцями планово-економічного відділу, фінансового відділу та бухгалтерії. Створення відділу контролінгу впливатиме на ефективність використання ресурсів та оптимізацію витрат.

Список літератури:

1. Шапіро В.С., Булах Т.В. Сутність та особливості господарської діяльності на фармацевтичному ринку / В.С. Шапіро, Т.В. Булах // Юридичний науковий електронний журнал. – 2016. – № 1. – С. 40–42 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lsej.org.ua/1_2016/12.pdf.
2. Титенко Л.В. Облік і аналіз виробничих запасів фармацевтичних підприємств : автореф. дис. ... канд. економ. наук : спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)» / Л.В. Титенко. – Київ, 2012. – 21 с.
3. Основи економіки та системи обліку у фармації : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / А.С. Немченко, Г.Л. Панфілова, В.М. Чернуха та ін. ; за ред. А.С. Немченко. – Х. : Золоті сторінки, 2005. – 504 с.
4. Костюк Г.В., Коваленко А.В. Конкуренентоспроможність фармацевтичної промисловості України / Г.В. Костюк, А.В. Коваленко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2547>.
5. Ворон Р.О. Особливості здійснення господарської діяльності на фармацевтичному ринку / Р.О. Ворон // Право і суспільство. – 2012. – № 5. – С. 37–42 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2012_5_10.
6. Сафарян І.А. Перспективи розвитку міжнародних партнерських відносин підприємств на фармацевтичному ринку України / І.А. Сафарян // Mechanism of Economic Regulation. – 2012. – № 3. – С. 163–169 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mre_2012_3_22.
7. Голуб Н.О. Облік та контроль у системі стратегічного управління / Н.О. Голуб // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). – 2013. – № 2(4). – С. 59–65 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/znptdau_2013_2\(4\)_8](http://nbuv.gov.ua/UJRN/znptdau_2013_2(4)_8).
8. Юрченко О.А. Формування управлінської обліково-аналітичної системи інших витрат операційної діяльності на фармацевтичних підприємствах / О.А. Юрченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://elibrary.nubip.edu.ua/15923/1/12ua0.pdf>.
9. Мошківська О.А. Концептуальні засади стратегічного управлінського обліку / О.А. Мошківська // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 12. – С. 151–159 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2012_12_21.
10. Васюк Н.В. Методологія організації управлінського обліку на підприємстві / Н.В. Васюк // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2013. – Вип. 1. – С. 40–45 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsed_2013_1_7.
11. Науково-практичні засади організації контролінгу на фармацевтичних підприємствах в умовах менеджменту якості / О.В. Посилкіна, Н.М. Мусієнко, Ю.С. Братішко // Управління, економіка та забезпечення якості в фармації. – 2010. – № 4(12). – С. 30–38 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.nuph.edu.ua/handle/123456789/1672>.

Руба А. П.

Житомирский государственный технологический университет

ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА ПРОИЗВОДСТВА ПРОДУКЦИИ ФАРМАЦЕВТИЧЕСКИХ ПРЕДПРИЯТИЙ: СТРАТЕГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Резюме

Фармацевтический рынок является достаточно необычным, к характерным его особенностям относятся: специфичность товара и обязательная государственная регистрация продукции данного рынка, специфика применения разрешительных процедур на фармацевтическом рынке, регулирующее воздействие государства. Для целей бухгалтерского учета, анализа и управления рассмотрены составляющие механизма функционирования фармацевтических предприятий. Рассмотрены средства автоматизации управленческого учета, определена взаимосвязь контроллинга и управленческого учета.

Ключевые слова: управленческий учет, организация управленческого учета, стратегическое управление, информационное обеспечение, производство продукции, деятельность фармацевтических предприятий.

Ruba O. P.

Zhytomyr State Technological University

ORGANIZATIONAL PRINCIPLES OF MANAGEMENT ACCOUNTING FOR PRODUCTION OF PRODUCTS OF PHARMACEUTICAL COMPANIES: STRATEGIC ASPECTS

Summary

The pharmaceutical market is quite unusual and has character peculiarities: the product specificity and obligatory state registration of the products of this market, the specifics of the application of licensing procedures in the pharmaceutical market, the regulatory impact of the state. For accounting, analysis and management goals the components of the functioning of pharmaceutical companies have been considered. The means of automation of management accounting have been considered, correlation of controlling and management accounting has been determined.

Keywords: management accounting, organization of management accounting, strategic management, information support, production of products, activities of pharmaceutical companies.

UDC 338.48:657:339.9

Sheikha Nissrat Sabir

Collage of Administration and Economics University of Salahaddin – Erbil / Kurdistan Iraq Region

THE INFLUENCE OF TOURISM AND ECOTOURISM FEATURES ON ORGANIZATION OF ACCOUNTING IN THE MIDDLE EAST COUNTRIES

International tourist arrivals have almost quadrupled over the past 30 years and domestic tourism has also intensified in most developed and newly industrialized countries. At the same time, tourist movements have spread geographically to reach practically all countries of the globe, becoming for many of them an important economic sector in terms of income generation, foreign exchange earnings and employment creation. Sustainable tourism should ensure viable, long-term economic operations, providing socio-economic benefits to all stakeholders that are fairly distributed, including stable employment and income-earning opportunities and social services to host communities, and contributing to poverty alleviation. Tourism and ecotourism aim the optimization of a balanced relation concerning the value between effort and effect, income and costs, assets and their origin. Controlling these relations involves the mandatory use of the accounting information. The purpose of the article is to prove that the particularities of the tourism and ecotourism activities influence the accounting information. The anticipations based on accounting information are important for the increasing of the tourism and ecotourism activities efficiency, in terms of sustainable development. Accounting information has as main purpose creating a common language for investors and managers, creating a bridge between investors and the tourism and ecotourism entities activity.

Keywords: costs, ecotourism, accounting information, tourism, fair value, income.

Formulation of the problem. Sustainable tourism development guidelines and management practices are applicable to all forms of tourism in all types of destinations, including mass tourism and the various niche tourism segments. Sustainability principles refer to the environmental, economic, and socio-cultural aspects of tourism development, and a suitable balance must be established between these three dimensions to guarantee its long-term sustainability.

Tourism has become an extremely dynamic department, which has to adjust to the changes in the economic environment, to the changes in the consumer's behavior and demands, to the structural changes of the economy and employment and, not the last, to the Middle East systems perspective.

Analysis of recent research and publications. In 1992, Francois Vellas considered tourism the "nearest economic activity in the world" [15, p. 5 – 15]. By its complex activity, tourism reunites an ensemble of services and assets, owned by other departments, ensuring the link between providers and tourists by selling the demanded services. In this way, appear some relations between tourism activities organizers and different goods manufactures, tourism services providers and their beneficiaries, that need some operations in order to ensure the efficient development of the tourism activity.

Running a company involves knowing a purpose, a way for it to aim. Determining this way involves a profound study of interrelations between [9, p. 50-66]: environment constraints, company's finances and its system of communication and information. In a study published at the beginning of 2015, authors [3, p. 38-45] identify as a main opportunity for the Middle East's hotel chains the market's potential of development.

2002 was a year with major meanings for tourism. At the same time with it being declared "The International Year of the Mountain", 2002 was also declared "The International Year of Ecotourism". In 2002 ecotourism was presented as an essential component of the sustainable development during two major events: The International Conference in New York (January, 2002) and World Ecotourism Summit in Canada (May, 2002). The two events founded the theoretical and methodological basis of ecotourism. In the World's Tourism Organization publication „Tourism in 2010” it is specified that: „sustainable tourism develops the idea of satisfying the needs of present tourists and tourism industry and, at the same time, of protecting the environment and the future's opportunities [6, p. 64-73].

Because sustainable tourism represents a purpose, it must be accepted the fact that any type of

development that includes tourism progress gives birth to some changes in the area. To reach sustainability these changes must be kept within reasonable limits. Ecotourism, part of the sustainable development, can be accomplished, in the best way, by careful planning, by proper growth and managing based on principles of the tourism department. The sustainable development is a relatively new concept of the human society progress, a concept that was proposed and developed in the 70s and the 80s of the XX century, formalized and promoted in the 90s of the same century.

Dorin-Paul Bvc [1] his Ph.D thesis "Tourism and sustainable development: realities, challenges and opportunities" makes a detailed presentation of the notion sustainable tourism. I considered apposite the point of view of two authors. Sharpley's article "Tourism and sustainable development: exploring the theoretical divide", published in Journal of Sustainable Tourism, in 2000, draws attention to differences between sustainable development components and sustainable tourism. Even if sustainable tourism should logically reflect the sustainable development doctrine, there are significant differences between the two concepts. Despite an apparent strategy of holistic, fair and future-oriented development, sustainable tourism has an introverted and result-focused perspective. In other words, even if it has objectives related to the environmental protection, sustainable tourism does not focus on the development component [12, p. 1-19]. Lane [5] considers that, even if changes and technological findings can help solving some problems, for long term solutions a change in the lifestyle is needed, the use of new selling techniques and the promotion of new tourism products. A new system of values is required in the tourism industry.

In the „National Strategy for Ecotourism Development in Middle East”, phase I, entitled „Regional and international ecotourism experience” it is specified that „there isn't a widely addressed definition of ecotourism but there are approved or predominantly accepted definitions, adopted and used” [14]. After an extensive process that involved international academic personalities: Hawkins (1994), Carter & Lowman (1994), Goodwin (1996), Liddle (1997), Dowling (1998), Fennell (1999), Wearing & Neil (1999), Honey (1999), but also the International Tourism Organization (1999), ecotourism has received a generally accepted definition (Quebec Declaration, 2002). Consistent with this, ecotourism is a type of alternative tourism and it defines the following elements: the product is based on nature and its elements; ecological management for a minimal impact; contribution to conservation; contribution to the welfare of local communities; ecological education.

Bold still unsolved aspects of the problem.

Ecotourism is not a tourism product that can be sold to tourists. Ecotourism is a sustainable way to create, plan and manage tourism activities. In the same time, it involves a change in the managing style, in components, in mentalities and in the tourists practices. Ecotourism has emerged as a response to a more accurate quantification of the negative effects generated by tourism in the host communities. Even if, for some communities, tourism is a sure way to development, it can generate negative consequences on the environment and the local culture.

The purpose of the article. The main goal of this work is to prove that the particularities of the tourism and ecotourism activities influence the account-

ing information, from the one side, and that the anticipations based on accounting information are important for the increasing of the tourism and ecotourism activities efficiency, in terms of sustainable development, from the another side.

Presenting main material.

Financial and economic features of tourism activities and their impact on accounting.

Accounting quantifies the economic activities, recording generated information for future use. Subsequently, the information is stored in order to be processed, after which it is communicated to the decision makers through financial statements. Thus, it is estimated that "raw data related to economic activities represents the input into the accounting system, and the processed information, useful for the decision makers, represents the output" [7, p. 20-83].

Tourism activities have a complex nature, determined by the diversity of services provided to the tourist during his trip. Viewed as an economic phenomenon, all the services provided for the tourist form the tourism product that, in accounting terms, is important in showing the income and expenditures on activities, on types and kinds of tourism activities, offering the possibility to determine and analyses them with efficiency. The tourism product is not defined through its elements or materials but by the services provided through them.

Every tourism action is entrusted to a travel agent who bears responsibility for carrying them out efficiently. Using different values (money, traveling tickets, checks etc.), the travel agent becomes debtor until the received value is justified. Because the travel agent retains on him all supporting documentation, during the trip, the expenditure is recorded in accounting after the tourism activities end. Because of the many tourism activities it is necessary to follow every action with the help of the technical and operational records.

Tourism activities last shortly, meaning that a travelling activity launched during a certain month ends in that the same month. The consequence is the possibility to establish easily the economic efficiency of every activity, expenditure and income being related to the same management period. If tourism actions are in progress at the end of the management periods, they are not registered as expenses because the documents are being held by the travel agent. If some payments have already been made, they are recorded as accrued expenses.

The many companies involved in tourism production is another factor to be taken into account. The legal and economic relations between these firms involve claims and liabilities recorded into accounting. The result sheet of each firm is influenced by income and expenditure released by the actions taken to achieve the tourism product.

In terms of the accommodation goals diversification and integration, hotel services are no longer limited to actual accommodation. It is complemented by a range of additional benefits being the result of combining a variety of activities.

Additional services have a modest share in the structure of tourism consumption but they are not an insignificant source for the income's growth. The variety of additional services depends on the conditions offered by the technical and material basis in terms of the type of building, category of comfort and level of equipment provided. Any lack in using the technical base capacity has a negative effect on the economic efficiency. For this reason, tour-

ism entities collect in advance travelling benefits using an international payment tool that guarantees collecting for the provided services (credit cards, trade effects, voucher etc.). Since the actual amount of benefits received may differ from the amount already collected with anticipation or the tourism action may not have occurred at all, the income is registered into accounting after the tourism action takes place.

Different way of engaging tourism service „determine differences in accounting expenses and recognizing income and expenses” [4, p. 215-233]. In this way accounting expenses in organized tourism it is made between contracting units through banks and in unorganized tourism by anticipated collection from tourists, following to adjust the amounts received or to refund clients for services not delivered. In organized tourism, expenditures and income are recorded only in the contracted unit accounting even if for its achievement participate other corporate service providers. In unorganized tourism, expenditure and income are reflected in the unit's accounting department that organizes and receives tourism services. Establishments providing tourism services receive for some benefits provided a commission which meets their needs and ensures their own profit.

Accommodation activity is a form of immaterial providing services. Its reflection in accounting means, on one hand, recording accommodation costs, and on the other hand, recording the related income. Both the expenditures and the income related with the accommodation activity are differentiated by the material level of equipment of the unit and the quality of services. The quality of the accommodation influences not only the tourism dynamics but also its efficiency. So the hotel accommodation service facilitates a better use of the potential, the human resources and the technical and material capacity, leading towards achieving a higher operation ratio.

The tourism product has three main features namely: non elasticity, complimentary and heterogeneity.

Non elasticity refers to the fact that tourism products are less responsive to changes in demand on short and long term. On short term, tourism cannot be stored. A variation of tourism demand on short term can influence on a very wide term the components of the tourism product and its price. On long term, the quantity and quality of tourism services that make up a program or a tourism commitment are dependent on the infrastructure characteristics, the transport and the accommodation available.

Complementary refers to the fact that the travel product is not made up of a single service but a set of complementary services. This complementarity affects the quality of the tourism product. If only one service does not match in terms of quality, the entire tourism program will be affected. This is one of the main difficulties faced by tour operators and other intermediaries which must select their providers based on the provided services quality.

Heterogeneity issues from the fact that producing identical travel services is impossible because of the difference in quality that can occur. This quality heterogeneity makes possible a certain substitution between different tourism sub products. However the tourism product is not exactly the same.

The way of making the tourism product influences the tourism economic units management and accounting. Obtaining a complex tourism product

requires long periods of time and investments that undertake large funding. The main stages followed by the tourism product manufacturer are: assessing predicted profitability and market studies; completion of the product and negotiations.

The results of the market studies allow calculations in predicted profitability that will be the basis for all decisions regarding the new tourism product's creation and marketing and for the decision to invest. So, in the case of a hotel investment, the evaluation method used is building a forecast operating account based on known information regarding income and expenditure projections. Creating this account means already having fundamental information's regarding the envisaged investment's basic data. The analysis of the forecast operating account will help justifying the decisions to invest or not to invest.

The tourism product is completed when the contract is signed based on negotiations. Searching for the best quality – price ratio takes into account two main elements, namely: competitiveness and product range.

Determining the best competitiveness requires an outlook and a rigorous management of the offered tourism products. Diversifying the range of products offers consumers the opportunity to choose the product that best fits in terms of quality – price ratio. Widening the range of products must not be at the cost of price competitiveness and effectiveness of management. For a tourism product to be competitive a rigorous negotiation must take place with each service provider so that its performance and the given quality determine the best price.

The economic challenge of international tourism determines the authorities to intervene increasingly more on the tourism market's economic mechanisms, in order to benefit from direct and indirect effects produced by international tourist arrivals. In these circumstances, the state's role is to establish economic policies that directly and indirectly affect the costs of provided benefits, especially the pricing and credit policy. At the same time, tax policies often have a very specific purpose that regards directly and specifically the tourism sector. Tourism investment funding is essential to allow the industry to play a leading role in the economy.

The tourism sector has many features compared to other economic sectors, first of all, in terms of management companies. Strategies for tourism should consider a set of homogeneous variables such as demographic and social changes, economic and financial situation in emitting countries, exchange rate changes, political and legislative changes, technological developments, changing trade evolution, transport infrastructure, passenger safety and environmental protection.

Connection between ecotourism – sustainable development – accounting.

Tourism depends on the quality of the environment. Indeed, the quality of an environment, or some particular feature of it, is frequently the primary attraction for tourists. And today, tourists of all kinds are becoming more sensitive to polluted or environmentally degraded conditions at their different travel destinations. Thus in some areas that until quite recently were very popular, tourism has declined because of environmental problems.

In fact, tourism may have positive effects on the environment. Since tourist operators have a vested interest in maintaining the environmental quality of tourist destinations they are becoming increasingly

interested in collaborating with those who work to protect the environment. Income from tourism can also assist in the development and improvement of facilities, such as sanitation systems, for residents and tourists alike.

Ecotourism can be an effective business if interaction and compatibility between four systems is achieved: economic, social, environmental and technological. Ecotourism must ensure that present and future interests of different generations are respected because all man-made environment outputs must respond directly to the regional or global needs.

Benett and James [2, p. 32-51] identified six areas related to environment – accounting joiner. The objective of this joiner is to ensure that the entity's management has sufficient information to enhance the decision making management [13, p. 13]. Environment – accounting joiner may be useful in improving management efficiency through: identifying cost reduction; prioritizing environmental actions; targeting the product price establishing and the decision evolution; increasing customer value; evaluation of eco – efficiency and an entity's activity sustainability.

Sustainable development is not a new concept. It is the latest expression of a very old ethics involving human relationships with the environment and responsibilities of present generations towards future generations [10, p. 14-50].

For a communication to be indeed sustainable, it must take a three-way approach that takes into account economic and cultural resources of the environment. Within the concept of sustainable development, it is aimed the interaction and compatibility of four systems: economic, human (social), ambient (environmental or ecological) and technological. Sustainable development is based on three objectives: increasing the economic entity's financial performance; his environment efficiency development; favoring social development.

The current trend of economic-ecological integration manifests itself by both implementing integrated accounting procedures and by looking for new sustainable development indicators. UN Statistical Office develops an Economic and Environmental Integrated Accounting System. Any method of analysis and calculation aims to replace the current system of accounting and economic quantification since it provides indicators of economic growth that ignore the overexploitation of natural capital and loss of natural environmental sustainability. To define economic-environmental integrated and adjusted to real situations indicators, it is necessary adequate accounting consideration of artificial and natural capital forms. Based on completed studies, specialists [10, p. 14-50] state that Gross Domestic Product (GDP) was used incorrectly as a way of highlighting development and welfare. GDP has some deficiencies regarding socio-economic and environmental aspects. As a result, specialists propose sustainable interest as crucial indicator of economic and social progress. The sustainable interest is the maximum amount that a country can consume without endangering its assets in the future. The sustainable interest's purpose is to provide to the people an idea of what they can consume without becoming poor.

In order to determine the sustainable interest it is required an ambient adjustment of the GDP. Before going deeper into this adjustment it should be noted that there are three levels of aggregation

in the economic-environmental accounting system:

- the "macro" level, as level of maximum aggregation and maximum representativeness of the economy's accomplishments;
- sectoral level of aggregation (water, energy, forests);
- the "micro" level, where the company's ambient accounting and the eco – audit and eco – management process merge.

The sustainable development principles applied in economy alters the accounting coherency of the economic accounts. The sustainable interest is obtained by deducting from the Gross Domestic Product the following elements:

- natural and cultural capital depreciation as a result of human action;
- defense expenses accounted for controlling the environmental contamination and to meet compensation costs;
- environment depreciation as a result of constant pressure.

Appropriate adjustment of the Gross Domestic Product in terms of ambient is a rational approach towards sustainable development and welfare.

Choosing an indicator as the only benchmark for the sustainable development's dimensions could lead to difficulties. The configuration of an integrated framework of sustainable development indicators should be done progressively as the methods determined by quantifying the economic, social and environmental aspects advance.

Sustainable development should be based on real capital interests, meaning what is available for current consumption, without reducing the amount of capital and natural resources, merging, as a consequence, degradation and depreciation effects, optimizing its economic and environmental function.

Economic environment and the behavior of the economic entity in the field of ecotourism is constantly changing. A value that is determined today can be exceeded tomorrow. Consequently, maintaining the balance of the economic entity activity needs corrective actions. The manager must anticipate the moment when the balance between effort and effect risks to be exceeded. He must quantify the effort made in achieving the aimed objective. All the economic efforts that were made can be expressed pecuniary which involves the accounting intervention. Changes in accounting are generated by managerial decisions regarding appropriate methods in preparing future actions.

In these circumstances, we wonder if, in the future, there is the possibility of using the fair value in the ecotourism companies practice? To find the answer to this question it is required a presentation of the emergence and evolution of the fair value concept in the accounting theory and practice.

Even from the second half of the XXI century, the market value, assimilated to the fair value, has been behind the development of the static accounting theory (Richard, 2005; Srerrin, 2007) [8, p. 56; 11, p. 15-21]. In this theory, the economic entity is presented as having a fragile structure and, in consequence, it can disappear in any moment. In these conditions, the accounting evaluation must permanently take into account the possible failure of the entity and it must be made as if the entity would be liquidated. This fictive liquidation requires the evaluation of each asset at the market value, registering in accounting both the gains and the potential losses. The fair value is a condition of the account-

ing convergence. The fair value reflects better in the financial situations the uncertainties that affect cash-flow predictions and investment opportunities. For this reason, the partial replacement of the historic cost with the fair value was considered, in the last years, by the international society of accounting normalization, to be the best solution for the accounting representation of an entity.

The subject regarding fair value evaluation drew, in the last decade, a lot of pro and con arguments. The fair value ensures a larger flexibility of the evaluation in comparison with the historic cost evaluation, but this advantage must be analyzed in relation with the low objectivity of the fair value. The fair value provides a most pertinent evaluation for the future cash-flows than the historic cost, because it can allow distinguishing between two assets that generate cash-flows in different times. Yet, future cash-flows uncertainty creates problems in the fair value determination. An advantage for the fair value is its neutrality that derives from the fact that it is determined by external data, and it's not influenced by the entity's top management, transactions date or the used instruments nature.

In a study published in 2013, Zhang Yongkui considers that if an entity in the ecotourism area reaches a level of development that would allow holding financial assets; they will be valued at fair value. From a theoretical perspective, stocks may be valued at fair value. In a context specific to ecotourism, stocks refer to biological assets, specific tourism products and objects that can be sold as local souvenirs. Natural resources and intangibles are the main assets of the ecotourism company. These assets ensure competitiveness in ecotourism. Intangible assets of the ecotourism entity includes: cultural resources, trademarks, commercial background, management systems, marketing models, business models, organizational culture. These assets have a high degree of specificity and therefore cannot be measured and accounted for at fair value.

Using the fair value to evaluate assets and liabilities related to ecotourism activities can generate capital gains or loss. In accounting, there are three ways to recognize gains or losses generated by the fair value use. If the entity wants maximizing the profit, the gains and the losses will be recognized in the profit and loss account. If the entity establishes as its objective the making of investments, the gains and the losses of the fair value will be recognized as equity items. Joint recognition, as gain and loss elements and as equity ones, fall between aggressive and conservatory options in giving a result and maintaining the capital.

The effects of the economic activity stagnation, the increasing of international competition, inflation and environmental turbulence considerably increased the vulnerability of tourism and ecotourism companies. Reducing this vulnerability involves new analytical methods that implicate the following objectives:

- increasing the company's reaction by conceiving an informational system that provides an early warning alert and allows fast adaptation to environmental changes and also a better seize to new opportunities;

- improving the company's real competitiveness through a permanent diagnostic of the strategies and policies pursued by the company starting from the information system and based on the success key factors of the company.

The road to go for in order to achieve accounting development in ecotourism is based on the PERSPECTIVES = CONCRETE ACTIONS connection. The achievement of this connection in good conditions requires an harmonization between strategic planning and key variables such as: environment, structure, opportunities and objectives. A priority of the XXI century is related to systematic stopping of environmental destruction.

Conclusions and suggestions.

Tourism plays an important role in the economies of most countries and in the global economy as a whole. As the pace of growth of tourism came in the top three along with the oil and automobile industry, which is an integral part of a gradual shift in the economic structure, service-oriented. Today the service sector performs the same function as the industry – namely, the creation of jobs, providing income to the budget, to attract investment in the economy. Furthermore, tourism contributes to the establishment of international contacts and the integration of countries into the global economy. Enterprises tourism industry attracted the attention of investors, ensuring a rapid return on investments. The complex mechanism of functioning of the tourism industry, tourism activities requires high professionalism, versatile training.

The tourism sector has many features compared to other economic sectors. These features influence the tourism firms accounting organization and require obtaining segmented, simulated and predictable accounting information. Segmented accounting information proves its economic usefulness in time. Creating simulated accounting information concerns the progressive adjustment of the synthesis accounting information to be predicted. We consider that developing accurate management decisions depends on the quality and quantity of accounting information, on its availability at the right moment and the manager's ability to use them properly.

In tourism and ecotourism, in order to present the value of an asset, it is likely to account for future income than past expenditures. Achieving this objective requires the use of fair value that makes the transition from the accuracy in assessment to the uncertainty in accounting estimates. So, the economic reality is well reflected, and investors are better informed. Entities performance can be more easily compared and managers can no longer adjust the result, ensuring the accounting information's neutrality. The presence of the fair value as an evaluation basis raises the question of the extent to which caution is important for tourism and ecotourism accounting activities. The fair value favors short term orientations at the expense of a long-term vision.

Ecotourism is the main expression of sustainable tourism. Efficiency is a goal for sustainable development, which is obtained by carrying out well defined activities in order to allow the environmental components conservation.

References:

1. Bac Dorin – Paul Turismul și dezvoltarea durabilă: realități, provocări și oportunități – rezumat teză de doctorat / Bac Dorin – Paul: [Electronic resource]. – Access mode: <http://arhiva-www.uoradea.ro/attachment/791672704232e82e41d0a31a6bc16159/f2a61421d766ba4ca41264cd85bd9ce0/Bac-Dorin-rezumat.pdf> (accessed April, 25, 2015).
2. Bennett M. Environment – Related Management Accounting: Current Practice and Future Trends [Text] / Bennett M., James P. // Greener Management International. – 1997. – Vol. 17. – P. 32–51.
3. Cosma Smaranda Adina Aspects of Romanian marketing Environment for International Hotel Chains [Text] / Cosma Smaranda Adina, Fleseriu Cristina, Bota Marius, Nedelea Alexandru // ECOFORUM. – 2015. – Vol. 4, nr. 1. – P. 38–45.
4. Dumitrana M. Contabilitatea on comerț și turism [Text] / Dumitrana M., Jalbă L., Duță O. // Editura Universitară, București. – 2008. – P. 215–233.
5. Lane B. Thirty Years of Sustainable Tourism Drivers, Progress, Problems and the Future – publication Sustainable tourism future [Text] / Lane B., editors: Gossling S., Hall M., Weaver D. – New York: Editura Routledge, 2009.
6. Maziliu Mirela Tourism – A Privileged Relation with the Lasting Development / Maziliu Mirela // Revista de marketing Online. – 2010. – Vol. 1, nr. 4. – P. 64–73: [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.edumark.ase.ro/RePEc/rmko/4/10.pdf> (accessed April, 15, 2015).
7. Needles B.Jr. Principii de bază ale contabilității [Text] / Needles B.Jr., Anderson H., Caldwell J. // Ediția a traducere, Editura Arc, Chișinău. – 2001. – P. 20–83.
8. Richard Jacques Fair value: Towards a third stage of the French accounting capitalism [Text] / Richard Jacques // Cahier de recherche, CEREG, University Paris Dauphine. – 2005. – No. 2005-09. – P. 56.
9. Robu Doina Maria Controlul de gestiune pe baza bilanțului [Text] / Robu Doina Maria // Editura MOLDOVA, Iași. – 1998. – P. 50–66.
10. Rojanschi Vladimir Cuantificarea dezvoltării durabile [Text] / Rojanschi Vladimir, Bran Florina, Grigore Florian, Ildiko Ioan // Editura Economică. – 2006. – P. 14–50.
11. Săcărin Marian Valoarea justă: istoric, adoptare, valențe și critici / Săcărin Marian [Text] // Revue “Contabilitatea, Expertiza și Auditul Afacerilor”, Editura CECCAR, București. – 2007. – Nr. 3/2007. – P. 15–21.
12. Sharpley R. Tourism and sustainable development: exploring the theoretical divide [Text] / Sharpley R. // Journal of Sustainable Tourism. – 2000. – Vol. 8, nr. 1. – P. 1–19.
13. Stanciu I.C. Contabilitatea mediului – instrument utilizat de entități on prevenirea și combaterea poluării [Text] / Stanciu I.C. // Revista CECCAR Contabilitatea, expertiza și auditul afacerilor. – 2011. – Nr. 12/2011. – P. 13.
14. Tudorache Doru Coordonator Strategia națională de dezvoltare a ecoturismului on România, faza I Experiența ecoturistică la nivel național și internațional / Tudorache Doru: [Electronic resource]. – Access mode: http://turism.gov.ro/wp-content/uploads/2013/05/ecoturism_faza1.pdf (accessed April, 15, 2015).
15. Vellas F. Le Tourisme [Text] / Vellas F // Economica, Paris. – 1992. – P. 5–15.
16. Zhang Yongkui Financial Accounting Measurement Concept, Asset Specificity and the Application of Fair Value to Ecotourism Enterprises / Zhang Yongkui // Journal of Convergence Information Technology. – 2013: [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.aicit.org/JCIT/ppl/JCIT2489PPL.pdf> (accessed April, 25, 2015).

Шейкха Нисрат Сабір

Коледж Университету адміністрування і економіки Салахаддін-Ербиль, Курдистанський регіон, Ірак

ВПЛИВ ОСОБЛИВОСТЕЙ ТУРИЗМУ ТА ЕКОТУРИЗМУ НА ОРГАНІЗАЦІЮ ОБЛІКУ В КРАЇНАХ БЛИЗЬКОГО СХОДУ

Резюме

Міжнародні туристичні потоки, так само як і внутрішній туризм, активізувалися майже в чотири рази за останні 30 років у найбільш розвинених і нових індустріальних країнах. Водночас туристичний рух розширився географічно, поширившись практично на всі країни Земного шару, ставши для багатьох із них важливим сектором економіки з точки зору отримання доходів, валютних надходжень і створення робочих місць. Стійкий туризм повинен забезпечити життєздатність і довгостроковість господарських операцій за умови справедливого розподілу соціально-економічних вигід для всіх зацікавлених сторін, у тому числі стабільної зайнятості та можливості отримання доходів і соціальних послуг для приймаючих територій, а також сприяти скороченню масштабів бідності. Метою туризму й екотуризму є оптимізація збалансованого співвідношення значень між зусиллями й ефектами, доходами і витратами, активами та джерелами їх походження. Контролювання цих співвідношень передбачає обов'язкове використання бухгалтерської інформації. Мета статті полягає в тому, щоб довести, що особливості туризму й екотуризму впливають на бухгалтерську інформацію. Очікування і передбачення, що ґрунтуються на бухгалтерській інформації, мають важливе значення для підвищення ефективності туризму й екотуризму з точки зору сталого розвитку. Однією з основних цілей облікової інформації є створення спільної мови для інвесторів і менеджерів, створення мосту між інвесторами та суб'єктами підприємництва у сфері туризму і екотуризму.

Ключові слова: витрати, екотуризм, бухгалтерська інформація, туризм, справедлива вартість, дохід.

Шейкха Нисрат Сабир

Колледж Университета администрирования и экономики Салахаддин-Эрбиль, Курдистанский регион, Ирак

ВЛИЯНИЕ ОСОБЕННОСТЕЙ ТУРИЗМА И ЭКОТУРИЗМА НА ОРГАНИЗАЦИЮ УЧЁТА В СТРАНАХ БЛИЖНЕГО ВОСТОКА

Резюме

Международные туристические потоки, так же как и внутренний туризм, активизировались почти в четыре раза за последние 30 лет в наиболее развитых и новых индустриальных странах. В то же время туристическое движение расширилось географически, распространившись практически на все страны Земного шара, став для многих из них важным сектором экономики с точки зрения получения доходов, валютных поступлений и создания рабочих мест. Устойчивый туризм должен обеспечить жизнеспособность и долгосрочность хозяйственных операций при условии справедливого распределения социально-экономических выгод для всех заинтересованных сторон, в том числе стабильной занятости и возмож-

ности получения доходов и социальных услуг для принимающих территорий, а также способствовать сокращению масштабов нищеты. Целью туризма и экотуризма является оптимизация сбалансированного соотношения значений между усилиями и эффектами, доходами и расходами, активами и источниками их происхождения. Контролирование этих соотношений предполагает обязательное использование бухгалтерской информации. Цель статьи состоит в том, чтобы доказать, что особенности туризма и экотуризма влияют на бухгалтерскую информацию. Ожидания и предвидения, основывающиеся на бухгалтерской информации, имеют особое значение для повышения эффективности туризма и экотуризма с точки зрения устойчивого развития. Одной из основных целей учетной информации является создание общего языка для инвесторов и менеджеров, создание моста между инвесторами и субъектами предпринимательства в сфере туризма и экотуризма.

Ключевые слова: затраты, экотуризм, бухгалтерская информация, туризм, справедливая стоимость, доход.

УДК 657:331

Шендригоренко М. Т.

Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ АУДИТУ НЕМАТЕРІАЛЬНИХ АКТИВІВ ТА НАПРЯМИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

У статті проведено аналіз сутності нематеріальних активів, що використовуються в практичній діяльності підприємств. Надано критичну оцінку законодавчим актам і нормативним документам, які регламентують облік нематеріальних активів. Проаналізовано місце і значення внутрішнього аудиту в діяльності суб'єктів господарювання. Досліджено актуальні питання організації і методики внутрішнього аудиту нематеріальних активів на промислових підприємствах. Запропоновано послідовність здійснення процесу внутрішнього аудиту операцій із надходження, руху і вибуття нематеріальних активів на підприємствах.

Ключові слова: внутрішній аудит, нематеріальний актив, контроль, підприємство, звітність.

Постановка проблеми. Орієнтування України на вимоги європейського ринку потребує опанування власниками нових підходів до ефективного управління діяльністю виробничого підприємства. Одним із найважливіших напрямів підвищення ефективності функціонування підприємства є необхідність удосконалення системи управління нематеріальними активами як важливої складової частини оборотних активів виробничого підприємства, адже повсякденне використання комп'ютерних програм, інтелектуальної власності, розвиток науки і техніки зумовлюють потребу правового оформлення та відображення в бухгалтерському обліку цих процесів.

Інформація про нематеріальні активи у фінансовій звітності дає її користувачам змогу приймати управлінські рішення стосовно майбутніх взаємовідносин із суб'єктами господарювання. А гарантом достовірності такої інформації є аудитор (зовнішній, внутрішній).

Внутрішній контроль (аудит) нематеріальних активів у сучасних умовах консалтингу та управління відіграє важливу роль у досягненні як стратегічних, так і оперативних цілей, які спрямовані на підвищення конкурентоспроможності та ефективне управління підприємством. Однак, незважаючи на велику кількість нормативних актів, саме методика обліку, а як наслідок, і аудиту нематеріальних активів в Україні не достатньо врегульована. Порівнюючи показники фінансової звітності українських та зарубіжних компаній, видно, наскільки незначною є частка нематеріальних активів у балансі. За кордоном даному об'єкту бухгалтерського обліку приділяється значно більше уваги. Причинами такої ситуації є несформований ринок нематеріальних активів, недосконалість нормативно-законодавчої бази, неконкретизований порядок проведення

внутрішнього аудиту операцій із нематеріальними активами тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Доцільність організації внутрішнього аудиту нематеріальних активів на підприємствах доводить у своїх наукових працях такі науковці, як Ф.Ф. Бутинець, Л.П. Кулаковська, Ю.В. Піча, Н.І. Дорош, М.С. Пушкар, Н.С. Петренко, О.В. Сметанко, І.Я. Максименко, В.Ф. Максимова, Л.О. Сухарева та ін. Але дослідження теорії і практики ведення обліку й аудиту нематеріальних активів виявили низку проблемних питань, що потребують конкретизації і вирішення. Так, актуальними питаннями залишаються визначення, класифікація нематеріальних активів, з'ясування послідовності дій внутрішнього аудитора в процесі перевірки операцій із надходження, оцінки, руху і вибуття нематеріальних активів.

Мета статті полягає у відстеженні актуальних і проблемних аспектів аудиту нематеріальних активів, визначенні напрямів підвищення ефективності організації аудиторської перевірки операцій із нематеріальними активами, які відповідали б сучасним завданням управління господарськими процесами і були адаптовані до особливостей діяльності підприємств.

На основі вищевикладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає в конкретизації методичних підходів до сутності та характеристики нематеріальних активів як об'єкту обліку й аудиту, критичному дослідженні нормативно-правового забезпечення та розробленні практичних рекомендацій щодо організації внутрішнього аудиту операцій із нематеріальними активами на підприємствах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сутність нематеріальних активів підприємства наведена у різних нормативно-правових актах. Так,

відповідно до Податкового кодексу України, нематеріальні активи – це право власності на результати інтелектуальної діяльності, у тому числі промислової власності, а також інші права, визнані об'єктом права власності, право користування майном та майновими правами платника податку в установленому законодавством порядку права користування природними ресурсами, майном та майновими правами [1].

У Законі України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» зазначено, що нематеріальні активи як об'єкт (об'єкти) права інтелектуальної власності, а також інші аналогічні права визнані в порядку, встановленому законодавством [2].

П(с)БО 8 як нематеріальні активи розглядає винятково речові права, права інтелектуальної власності й інші права. Таким чином, саме права є об'єктом обліку й до них повинні застосовуватися бухгалтерські процедури, передбачені стандартом [3].

Відповідно до п.4 П(с)БО 8, «нематеріальний актив – немонетарний актив, який не має матеріальної форми та може бути ідентифікований». У визначенні цього терміну, що наведено в п. 8 МСБО 38, замість «форми» – «субстанція» [3; 4]. За змістом указаних нормативних документів інших відмінностей немає, отже, визначення термінів у міжнародному й українському стандартах можна вважати ідентичним. Розглянуті визначення мають розбіжності щодо складників нематеріальних активів та збігаються в особливості їх використання та нематеріальності форми існування.

Узагальнене визначення поняття «нематеріальний актив», які наводяться в П(С)БО 8, МСБО 38, Методичних рекомендацій із бухгалтерського обліку нематеріальних активів [3–5], Податковому кодексу України, наведено в табл. 1.

Аналізуючи наведені визначення нематеріального активу, можна зробити висновок, що існують розбіжності, які мають своє пояснення, але для достовірності відображення в обліку та звітності важливо мати одне доступне для розуміння визначення нематеріального активу. На нашу думку, у визначенні терміну «нематеріальний актив» можна виділити три властивості, наявність яких дає змогу віднести конкретний об'єкт до категорії активів, що розглядається: немонетарність, нематеріальність, можливість ідентифікації. Також об'єкт має відповідати основним ознакам активу (бути контрольованим та нести для підприємства економічну вигоду).

На перший погляд, ідентифікація нематеріального активу не викликає складнощів. Але на теоретичному рівні дане твердження можна вважати спірним.

Ідентифікація нематеріальних активів принципово важлива з таких причин:

– різноманітність нематеріальних активів на ринку;

– нематеріальні активи, за визначенням, не мають матеріальної форми, а тому користувач фінансової звітності прагне конкретизації та деталізації якостей таких активів підприємства.

У П(с)БО 8 під час описання вмісту груп нематеріальних активів не надається вичерпного переліку [3]. Весь перелік активів, які входять до груп нематеріальних активів, закінчується словами «і т. п.». А остання група носить безрозмірне найменування «Інші нематеріальні активи».

Таким чином, указаний нормативний документ регламентує документальне оформлення процесу визнання нематеріальних активів, вимагаючи щоб визнання об'єкта нематеріальним активом здійснювалося на підставі первинного документа, який вміщує в себе його назву, характеристику (опис), порядок та строк його корисного використання, первісну вартість, дату придбання, підписи осіб, які прийняли об'єкт нематеріального активу. Під час ідентифікації об'єктів нематеріальних активів комісія підприємства, до складу якої повинні бути включені фахівці з питань інтелектуальної власності, перевіряє наявність та дійсність документів, які є підставою для оприбуткування об'єкта нематеріального активу, засвідчують правомірність придбання права авторства, права власності, права на використання об'єкта нематеріального активу, а саме: патентів – для винаходів, корисних моделей, промислових зразків; свідоцтва – для комерційних назв, торгових марок, об'єктів авторського права; дипломів – для наукових винаходів, ліцензій, договорів про передачу права власності на об'єкт нематеріального активу; актів прийому-передачі прав на об'єкти нематеріального активу тощо.

У практичній діяльності комісією підприємства на підставі обґрунтованих розрахунків приймається рішення щодо відповідності придбаних активів критеріям, установленим П(с)БО 8 для зарахування їх до складу нематеріальних активів, яке вказується у відповідному Акті введення в господарський оборот об'єкта права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів.

Отже, питання ідентифікації нематеріального активу перекладається на фахівців самого підприємства.

Для приведення національних стандартів у відповідність до міжнародних було запроваджено П(С)БО 27 «Необоротні активи, утримувані для продажу, та припинена діяльність» [6]. Але даний стандарт лише вносить плутанину у ведення обліку нематеріальних активів, оскільки передбачає переведення об'єктів раніше функціонуючого

Таблиця 1

Визначення поняття нематеріальних активів

Джерело	Визначення
Податковий кодекс України	Право власності на результати інтелектуальної діяльності, у тому числі промислової власності, а також інші аналогічні права, визнані об'єктом права власності (інтелектуальної власності), право користування майном та майновими правами платника податку в установленому законодавством порядку, у тому числі набуті в установленому законодавством порядку права користування природними ресурсами, майном та майновими правами.
П(с)БО 8	Немонетарний актив, який не має матеріальної форми та може бути ідентифікований.
МСБО 38	Немонетарний актив, що його можна ідентифікувати, без фізичної субстанції, який утримують для використання у виробництві чи постачанні товарів або послуг, а також для передачі в оренду іншим сторонам чи для адміністративних цілей.
Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку нематеріальних активів	Вважаються немонетарні активи, які не мають матеріальної форми та можуть бути ідентифіковані (незалежно від строку їх корисного використання (експлуатації)).

підприємства у товари. При цьому такий процес є сам по собі специфічним. Окрім того, відповідно до Інструкції про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, класифікацію нематеріальних активів покладено в основу субрахунків рахунку 12 «Нематеріальні активи» і передбачено застосування ще субрахунку 286 «Необоротні активи та групи вибуття, утримувані для продажу» щодо обліку необоротних активів, які утримуються для продажу [7; 8].

Чітко відпрацьована система внутрішнього контролю (аудиту) своєчасно виявляє проблеми, які виникають на підприємстві під дією залежних та незалежних чинників. За допомогою дієвої системи перевірок керівництво підприємства визначає правильність своїх рішень у коригуванні проблемних аспектів діяльності, адже процес контролю, з одного боку, – це процес визначення відхилень від встановлених стандартів, а з іншого – це дослідження процесу виконання управлінських рішень і оцінка досягнутих результатів у ході їх виконання.

Організація внутрішнього аудиту передбачає досягнення та збереження стану певної впорядкованості елементів системи у цілому, підтримання якісної її визначеності.

Внутрішній аудит нематеріальних активів є важливим складником системи управління ними, без якого неможлива повноцінна реалізація інших її функцій.

Внутрішня аудиторська перевірка нематеріальних активів повинна передбачати вирішення таких завдань:

- проведення інвентаризації нематеріальних активів;
- оцінка якості інвентаризацій нематеріальних активів, що проводяться підприємством в періоді, що перевіряється;
- виявлення неврахованих нематеріальних активів;
- перевірка правомірності і правильності оприбуткування нематеріальних активів на підприємстві;
- перевірка порядку переоцінки нематеріальних активів на предмет відповідності вимогам П(с)БО 8;
- перевірка обґрунтованості вживаних методів амортизації нематеріальних активів;
- перевірка віддзеркалення в обліку амортизаційних витрат;
- перевірка віддзеркалення в обліку операцій вибуття нематеріальних активів;
- перевірка обліку лізингових операцій із нематеріальними активами;
- перевірка правильності формування показників фінансової звітності.

На початку аудиторської перевірки необхідно впевнитися в обґрунтованості віднесення об'єктів до нематеріальних активів. У процесі перевірки внутрішнім аудитором перевіряється законність здійснення операцій шляхом перевірки документів, що підтверджують існування кожного об'єкта нематеріальних активів та виняткові права підприємства на кожен із цих об'єктів. Аудитор також слід переконатися в намірі керівництва організації використовувати дані об'єкти у виробничих або управлінських цілях протягом терміну, що перевищує 12 місяців.

Перевірка наявності неврахованих у балансі нематеріальних активів здійснюється в ході інвен-

таризації і є достатньо складною контрольною процедурою.

Оскільки об'єкти нематеріальних активів не мають матеріально-речової структури, проведення їх інвентаризації внутрішнім аудитором повинно здійснюватися шляхом:

- перевірки документів, які підтверджують існування об'єктів нематеріальних активів і прав організації на них;
- аналізу здатності конкретних об'єктів нематеріальних активів приносити економічні вигоди підприємству;
- перевірки правильності оформлення інвентаризаційних документів та відображення результатів інвентаризації в бухгалтерському обліку.

У процесі інвентаризації виявляються причини невіддзеркалення вказаних активів в обліку: списання бухгалтером вартості їх придбання на витрати діяльності або невміння визначити вартісну оцінку прав і документально оформити ці права (ноу-хау, право користування монополією, положенням на ринку). Внутрішній аудитор може використовувати аналітичні процедури оцінки таких об'єктів.

Далі внутрішній аудитор має перевірити правильність документального оформлення операції з нематеріальними активами. Первинні документи з обліку операцій, які пов'язані з надходженням об'єктів нематеріальних активів, повинні фіксувати факт їх існування, надходження на підприємство і прийняття до бухгалтерського обліку, тому для досягнення зазначеної мети аудитором проглядаються поаркушно і порівнюються необхідні первинні документи (договори на придбання об'єктів нематеріальних активів, акт уведення в господарський оборот об'єкта права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів, технічний паспорт, ліцензійний договір, авторський договір, патент, інвентарна картка обліку об'єкта права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів, акт вибуття (ліквідації) об'єкта права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів, інвентарний опис об'єктів права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів, податкова накладна з ПДВ тощо). Внутрішньому аудитору на даному етапі доцільно використати методи документального контролю та узагальнити результати в табл. 2.

Таблиця 2
Документальний контроль операцій із надходження нематеріальних активів

Напрями перевірки документального оформлення операцій із нематеріальними активами	За даними підприємства	За даними перевірки	Наявність порушення
«Акт введення в господарський оборот об'єкта права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів», ліцензія	+	+	-
1. Наявність ліцензійного договору	+	+	-
2. Відповідність законодавству	+	+	-
3. Достовірність даних	+	+	-
4. Правильність розрахунків	+	+	-
5. Повнота розрахунку I т. д.	+	+	-

Внутрішньому аудитору слід визначити правильність і своєчасність відображення в обліку операцій із формування первісної вартості нематеріальних активів.

На даному етапі аудиторю необхідно отримати достатні докази того, що первісна вартість нематеріальних активів, які надійшли на підприємство, сформована відповідно до вимог П(с)БО 8 «Нематеріальні активи» [3] та положеннями, затвердженими в обліковій політиці підприємства, а також упевнитися в тому, що всі операції з надходження нематеріальних активів відображені в бухгалтерському обліку своєчасно, відповідно до вимог нормативних документів.

Внутрішньому аудиторю необхідно також установити, чи здійснюється на підприємстві розрахунок амортизаційних відрахувань по нематеріальних активах відповідно до прийнятих та затверджених в обліковій політиці для однорідних груп нематеріальних активів способами нарахування амортизації з використанням методики розрахунку амортизаційних відрахувань, згідно зі ст. 145 Податкового кодексу України [1].

Під час перевірки правильності здійснення операцій по переоцінці нематеріальних активів вивченню підлягають документи, які підтверджують рішення підприємства про переоцінку, інформацію про наявність активного ринку об'єктів, їх справедливої вартості.

Слід зазначити, що в ході проведення внутрішнього аудиту доцільно перевірити облікові реєстри по рахунках 412 «Дооцінка (уцінка) нематеріальних активів», 975 «Уцінка необоротних активів і фінансових інвестицій», 746 «Інші доходи», 133 «Накопичена амортизація нематеріальних активів» за окремими бухгалтерськими записами.

На нашу думку, аудиторська перевірка віддзеркалення в обліку операцій щодо вибуття нематеріальних активів має включати:

– документальну перевірку наявності і правильності оформлення всіх первинних документів, на підставі яких здійснювалося вибуття нематеріальних активів;

– перевірку фактичного факту списання нематеріального активу з балансу;

– оцінку на відповідних бухгалтерських рахунках суми списання залишкової вартості і зносу унаслідок реалізації і на субрахунку 976 «Списання необоротних активів» у результаті ліквідації об'єкту.

Для перевірки правомірності списання нематеріальних активів із бухгалтерського балансу підприємства внутрішньому аудиторю необхідно перевірити наявність і правильність оформлення бухгалтерських документів та записів:

1) у разі вибуття нематеріальних активів за грошові кошти – відповідних договорів, відміток в інвентарних картках;

2) акти вибуття (ліквідації) об'єкта права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів, податкові накладні та відповідність указаних у цих первинних документах сум обліковим реєстрам;

3) у разі передачі нематеріальних активів як внеску до зареєстрованого (пайового) капіталу інших організацій – установчих документів, оціночних актів та актів вибуття (ліквідації) об'єкта. Аудитору доцільно провести формальну перевірку

цих документів, оцінити наявність усіх необхідних реквізитів та здійснити арифметичний підрахунок правильності сум;

4) у разі припинення використання нематеріальних активів для виробничих цілей у зв'язку з моральним зносом або закінченням строку корисного використання – актів комісії з оцінки та списання нематеріальних активів, наказів керівника організації про списання нематеріальних активів та актів вибуття (ліквідації) об'єкта. У процесі перевірки необхідно перевірити відповідність бухгалтерських записів із ліквідації нематеріальних активів типовій кореспонденції рахунків.

Аудитору необхідно отримати достатні докази того, що всі нематеріальні активи, відображені в бухгалтерській звітності, належно оцінені і вся суттєва інформація про них розкрита за статтями звітності згідно з вимогами законодавства.

Особливу увагу необхідно приділити інформації, яка знаходить відображення у пояснювальній записці до бухгалтерської звітності: про способи оцінки нематеріальних активів, придбаних не за грошові кошти; про доходи та витрати, пов'язані з використанням об'єктів нематеріальних активів; про доходи та витрати, пов'язані з отриманням і наданням прав на об'єкти нематеріальних активів; про події після звітної дати й умовних фактів господарської діяльності, пов'язаних з об'єктами нематеріальних активів.

На етапі формування висновків внутрішні аудитори складають аудиторський звіт, розробляють необхідні рекомендації та пропозиції та повідомляють вище керівництво підприємства про отримані результати. На завершальному етапі контроль над усуненням виявлених недоліків та виконанням рекомендацій після обговорення всіх питань із вищим керівництвом здійснює служба внутрішнього аудиту.

Висновки. Залучення до комерційного обороту нематеріальних активів насамперед спрямоване на отримання економічного ефекту від їх використання. У зв'язку із цим особливого значення (зокрема, для промислових підприємств, з огляду на ключову роль активів даного виду в процесі виробництва конкурентоспроможної продукції) набуває внутрішній аудит операцій із нематеріальними активами.

Нині не тільки бухгалтеру, а й внутрішньому аудитору слід ретельно розуміти сутність нематеріальних активів, їх особливості обліку, оскільки нез'ясування основних положень обліку нематеріальних активів призводить до помилок в їх визнанні, первісній оцінці, переоцінці, оцінці на дату балансу, нарахуванні амортизації, а головне – у відображенні інформації про нематеріальні активи у фінансовій звітності.

Отже, система внутрішнього аудиту на підприємстві за умов дотримання зазначених вимог щодо її організації та послідовності здійснення самого процесу перевірки нематеріальних активів є гарантією запобігання незаконним діям персоналу підприємства та забезпечить достовірність відтворення господарських операцій (процесів) у первинних бухгалтерських документах, облікових реєстрах і формах звітності.

Список літератури:

1. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
2. Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій : Закон України від 14.09.2006 № 143 – V [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua>.
3. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи» : Наказ Міністерства фінансів України від 18.10.1999 № 242 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0750-99>.

4. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 38 «Нематеріальні активи» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/929_050/page.
5. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку нематеріальних активів : Наказ Міністерства фінансів України від 16.11.2009 № 1327 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua>.
6. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 27 «Необоротні активи, утримувані для продажу, та діяльність, що припиняється» : Наказ Міністерства фінансів України від 07.11.2003 № 617 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua>.
7. План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань та господарських операцій підприємств та організацій : Наказ Міністерства фінансів України від 30.11.99 № 291 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua>.
8. Про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань та господарських операцій підприємств та організацій : Наказ Міністерства фінансів України від 30.11.1999 № 291 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/>.

Шендригоренко М. Т.

Донецкий национальный университет экономики и торговли
имени Михаила Туган-Барановского

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ АУДИТА НЕМАТЕРИАЛЬНЫХ АКТИВОВ И НАПРАВЛЕНИЯ ИХ РЕШЕНИЯ

Резюме

В статье проведен анализ сущности нематериальных активов, используемых в практической деятельности предприятий. Проведена критическая оценка законодательных актов и нормативных документов, регламентирующих учет нематериальных активов. Проанализированы место и значение внутреннего аудита в деятельности субъектов хозяйствования. Исследованы актуальные вопросы организации и методики внутреннего аудита нематериальных активов на промышленных предприятиях. Предложена последовательность проведения процесса внутреннего аудита операций поступления, движения и выбывания нематериальных активов на предприятиях.

Ключевые слова: внутренний аудит, нематериальный актив, контроль, предприятие, отчетность.

Shendryhorenko M. T.

Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhaylo Tugan-Baranovskiy

ACTUAL PROBLEMS OF AUDIT OF INTANGIBLE ASSETS AND AREAS OF THEIR SOLUTION

Summary

The article analyzes the essence of intangible assets which is used in practical activity of business. One carry out a critical assessment of laws and regulations governing the accounting of intangible assets. It analyzed the place and importance of internal audit in activities of business entities. It studied topical questions for the organization and methods of the internal audit of intangible assets in the industry. One proposed a sequence of carrying out the process of internal audit operations revenue, movement and elimination of intangible assets in enterprises.

Keywords: internal audit, an intangible asset, control, enterprise, reporting.

РОЗДІЛ 10

МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

УДК 338.27:332.144

Соколова Н. А.

Райко Г. О.

Дигало О. О.

Херсонський національний технічний університет

МЕТОДИ ПРОГНОЗУВАННЯ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ РЕГІОНОМ

У статті представлено узагальнено структуру інтегрованого процесу прогнозування в системі регіонального управління, що дає змогу визначити напрями якісного вдосконалення системи знань у галузі прогнозування соціально-економічних і пов'язаних із ними процесів розвитку територій. Представлено алгоритм, етапи, характеристику методів і моделей реалізації багатофакторного прогнозування. Надано характеристику форсайт-технології, що дає змогу формувати погоджене бачення майбутнього в рамках функціонування регіональної проектної команди.

Ключові слова: прогноз, методи прогнозування, регіон, розвиток.

Постановка проблеми. Система управління соціально-економічним розвитком регіону має складну та багатоітераційну структуру, що одночасно має забезпечувати вирішення широкого спектру соціально-економічних, науково-технічних, екологічних та інших завдань регіонального управління. Для забезпечення ефективного функціонування даної системи необхідне застосування певних підходів, методів та організації діяльності апарату управління на рівні адміністративно-територіальних одиниць.

Особливістю системи прогнозування соціально-економічного розвитку регіону є комплексність методології, організації та розробки прогнозів і програм, що має забезпечити їх узгодженість, наступність та безперервність, оскільки охоплює всі аспекти господарського комплексу та соціальної сфери територій, а також напрями перспективного розвитку.

Якість та наукова обґрунтованість прогнозу забезпечують регіональним органам управління визначеність цілей, сценаріїв, програмних заходів та пріоритетів розвитку регіонального господарського комплексу [1, с. 124].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням прогнозування економічного розвитку регіону присвячені роботи вітчизняних учених, таких як Н. Багров, О. Бодрак, С. Божко, О. Білоус, Є. Брикун, В. Буркинський, І. Вахович, В. Геєць, Ю. Гладкий, З. Герасимчук, Б. Данилишин, С. Михеева, І. Кондіус, І. Коломієць, Г. Підгрушний, К. Фісун, О. Черевко, А. Чистобаєв та ін., праці яких стали основою для розробки та реалізації нових методик моделювання економічного розвитку регіону. Питання регіонального прогнозування висвітлювали також іноземні науковці, а саме: А. Маршалл, Н. Калдор, П. Кругман, М. Фуджита, Г. Кларк.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Прогнозування є підґрунтям державної регіональної політики, метою якого є обґрунтування напрямів та перспектив розвитку регіону в цілому для розробки складників регіональної політики, прийняття відповідних управлінських рішень, визначення напрямів розвитку регіонального комплексу та його структурних складників [2, с. 269].

У сучасних умовах децентралізації влади, в умовах реформування територіальних громад особливо гостро відчуються суттєві недоліки в системі прогнозування та планування розвитку територій, виявляється розрив у часі прогнозних та планових показників розвитку, відсутність методик обґрунтування підходів до здійснення прогнозів розвитку територіальних селищних громад, рекомендацій щодо використання в системі регіонального прогнозування ефективних технік стратегічного аналізу, сучасних інформаційних технологій та програмування, відсутнє методичне обґрунтування підходів до розробки обраних сценаріїв розвитку та пропозицій щодо їх досягнення.

Ще одним із питань, що гальмує розвиток територій, є відсутність територіальних кваліфікованих експертів та команд, адже високоякісне прогнозування вимагає злагодженої роботи між задіяними сторонами, зокрема урядовцями, бізнесменами, науковцями, представниками недержавних організацій, профспілками, засобами масової інформації, банками, навчальними закладами, громадськістю тощо. Їх цілеспрямована діяльність, базуючись на розумінні стратегічної мети, підходах та методах їх реалізації, дасть команді розробників прогнозів змогу діяти в одному напрямі [3, с. 79].

Мета статті полягає в обґрунтуванні методів прогнозування в умовах децентралізації влади. Відповідно до поставленої мети, основними завданнями статті є: систематизація інтуїтивних та формалізованих методів соціально-економічного прогнозування; характеристика особливостей їх застосування у процесі визначення способів прогнозування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нині стає актуальним перехід від трендового прогнозу до системного пошуку вирішення проблем. Керівництву територіальних громад доцільно сформувати та забезпечити функціонування територіальної системи прогнозування, в якій векторною має стати концепція прогнозування шляхом своєчасного якісного передбачення, виявлення проблем майбутнього та пошуку шляхів попередження їх виникнення.

Значна частка наявних недоліків сучасної системи прогнозування перебуває в площині науково-методичного забезпечення розробки, обґрунтування прогнозів та сценаріїв розвитку, що спонукає до поглиблення уваги як методологічного та інструментального апарату прогнозування, подальших пошуків його вдосконалення.

Початковим етапом формування системи регіонального прогнозування повинно стати визначення функціонального змісту діяльності системи (територіальної громади) та її організаційно-управлінської структури, головним призначенням якої є формування послідовних етапів інтегрованого процесу прогнозування та створення умов для його задоволення.

Сучасна система прогнозування, за оцінками аналітиків, нараховує біля 150–200 методів прогнозування, хоча на практиці використовується до 30. На підставі узагальнення багатоманітного спектру методів прогнозування, пропонуємо концептуальну схему-класифікацію основних методів прогнозування економічного розвитку регіону (рис. 1).

Початкова стадія формування інформаційно-аналітичної бази прогнозу передбачає застосування методів та моделей аналізу стану прогнозованого об'єкту, а саме: індексний, метод еталону та відстані від еталону, рейтингової оцінки і ранговий метод; техніко-економічний, кластерний та структурно-логістичний аналіз; метод класифікації та дисконтування латентних факторів; експертний, SWOT, PEST, ФВА (функціонально-вартісний) аналіз; метод компонент та ієрархій.

У системі багатфакторного прогнозування та багатовимірних оцінок застосовуються методи та

моделі аналізу динамічних рядів: методи та моделі лінійного та динамічного програмування; багатфакторний кореляційно-регресивний аналіз.

Одним із прогресивних напрямів можна виділити моделі прогнозування на основі сценаріїв: екстраполяції за середнім темпом зростання; на основі регресивного аналізу; за середнім абсолютним приростом; декомпозиції часового ряду (мультиплікативні) та адитивні моделі; моделі Брауна; факторні моделі, побудовані з використанням методики багатовимірному ранжування та кореляційно-регресивного аналізу; прогноз на основі моделі еластичності; комбіновані прогнози за сукупністю моделей та ін. [4, с. 112].

Невід'ємним компонентом процесу прогнозування є система підтримки прийняття рішень (СППР) на основі багатокритерійного оцінювання альтернатив вибору, що вимагає нормування часткових критеріїв на основі вибору функції, базується на методах параметричної ідентифікації, оцінки ефективності застосування різних структур критеріїв узагальненої корисності [5, с. 131–141].

До класичних методів короткострокового прогнозування належать методи: експоненційного згладжування; авторегресії; авторегресії з ковзаючим середнім, метод індуктивного моделювання.

В основі прогнозування лежить процедура попередньої обробки та аналізу даних, суть якої полягає в проведенні таких операцій:

- 1) відновлення відсутніх значень із використанням середньоарифметичного (1);
- 2) обчислення пропущеного або відсутнього значення на основі експоненційного згладжування (2);

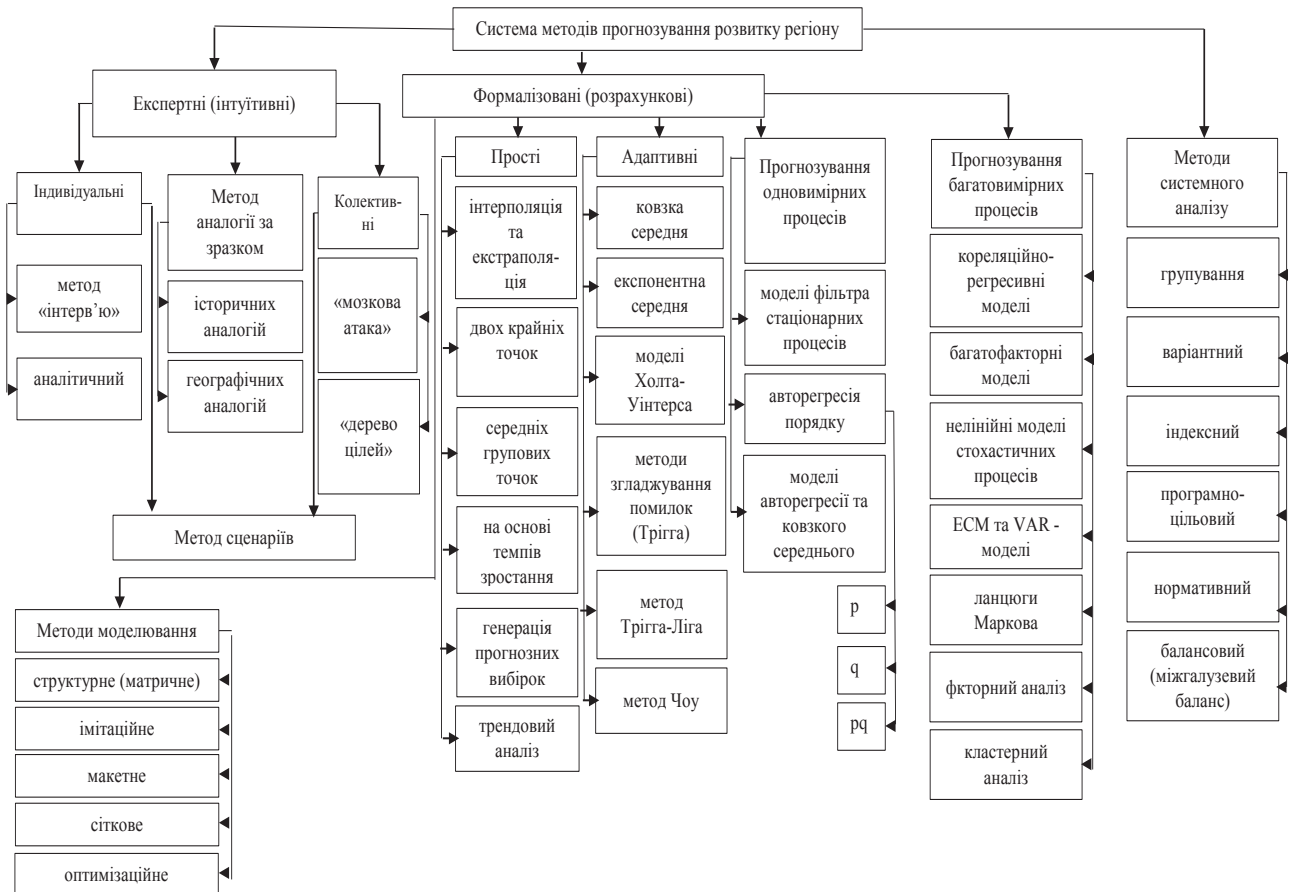

Рис. 1. Комплексна схема-класифікація основних методів прогнозування розвитку регіону

3) застосування процедури нормування для приведення різнорідних значень до єдиного інтервалу [-1; 1] (3);

4) видалення перших (4) та других (5) різниць ряду [6]:

$$y(t) = \frac{1}{4} \cdot \left[\sum_{j=1}^2 y(i-j) + \sum_{j=1}^2 y(i+j) \right], \quad (1)$$

де $y(i)$ – значення ряду в i -й момент часу;

$$S_k = \alpha \cdot y(k) + (1-\alpha) \cdot S_{k-1}, \quad (2)$$

де S_k – значення експотенційного середнього ряду в k -й момент часу; α – параметр (константа) згладжування; S_{k-1} – значення експотенційного середнього ряду в $(k-1)$ -й момент.

$$y_i(i) = \frac{|y(i) - \min y(i)|}{\max |y(i) - \min y(i)|}, \quad i \in 1, \bar{N}, \quad (3)$$

де $y_i(i)$ – нормоване значення в i -й момент часу. Якщо $y(i) < 0$, то знак $y_i(i)$ зміниться на мінус:

$$\Delta^{(1)}y(i) = y(i) - y(i-1), \quad (4)$$

де $\Delta^{(1)}y(i)$ – значення перших різниць ряду в i -й момент;

$$\Delta^{(2)}y(i) = y(i) - 2y(i-1) + y(i-2), \quad (5)$$

де $\Delta^{(2)}y(i)$ – значення других різниць ряду (4) в i -й момент часу.

На етапі попередньої обробки даних необхідно розрахувати відповідні вибіркові характеристики:

- середнє значення – \bar{y} ;
- дисперсію процесу – σ^2 ;
- коефіцієнти асиметрії AS (6) та ексцесу (7);
- автокореляційну функцію процесу (8);
- часткову автокореляційну функцію процесу (9-10).

$$AS = \frac{\sum_{i=1}^N [y(k) - \bar{y}]^3}{\sigma^3}, \quad \sigma = \sqrt{Dy(k)} = \sqrt{\sum_{i=1}^N [(y(k) - \bar{y})^2]}, \quad (6)$$

де $y(k)$ – значення ряду в k -й момент; N – кількість значень ряду; σ – середньоквадратичне відхилення.

$$K = \frac{\sum_{i=1}^N [y(k) - \bar{y}]^4}{\sigma^4}, \quad \sigma^4 = \sum_{i=1}^N (y(k) - \bar{y})^2, \quad (7)$$

$$r(i) = \frac{1}{N-1} \frac{\sum_{k=1}^N \{ [y(k) - \bar{y}] [y(k-1) - \bar{y}] \}}{\sigma_y^2}, \quad i = 0, 1, 2, \dots, N, \quad (8)$$

де $M \leq \frac{N}{3}$, $r(i)$ – i -те значення автокореляційної функції процесу; σ_y^2 – дисперсія.

$$\Phi_k = r(i), \quad \text{якщо } k > 1, \quad (9)$$

де Φ_k – значення часткової автокореляційної функції процесу:

$$\Phi_k = \frac{v(k) - \sum_{j=1}^{k-1} \Phi_{k-1,j} \cdot v(k-j)}{1 - \sum_{j=1}^{k-1} \Phi_{k-1,j} \cdot v(j)}, \quad \text{якщо } k > 1, \quad (10)$$

де Φ_k , $\Phi_{k-1,j}$ – відповідне значення часткової автокореляційної функції; $v(k)$ – значення залишків ряду в k -й момент часу.

Випадковий процес (ВП) має таку відмінну рису, як складність прогнозування його миттєвого значення. У реальному часі за змін значення ВП кількість вимірів обмежена та представляється у вигляді дискретної величини. У даному разі доцільно використовувати оцінки відповідних статистичних параметрів:

- оцінку математичного очікування (11):

$$m_x = \frac{1}{N} \sum_{k=0}^{N-1} x(k\tau); \quad (11)$$

- оцінку середньоквадратичного відхилення (12):

$$\tau_x^2 = \frac{1}{N} \sum_{k=0}^{N-1} [x(k\tau) - m_x]^2; \quad (12)$$

- оцінку автокореляційної функції (13):

$$R(n) = \frac{1}{N-n} \sum_{k=0}^{N-n-1} [x(k\tau) - m_x][x(k\tau + n\tau) - m_x]. \quad (13)$$

За $N \rightarrow \infty$ оцінки параметрів прагнуть до істинних значень.

Теоретичною основою досліджуваних показників розподілу є центральна гранична теорема Ляпунова. Проте не всі показники можуть бути розподілені за нормальним законом, тому ефективнішими методами вивчення зв'язків між випадковими величинами є непараметричний кореляційний аналіз, заснований на застосуванні порядкових статистик.

Нині в умовах сучасної децентралізації влади, невизначеності та ризику в процесах прогнозування особливе місце набувають технології «Форсайту» – методи розробки сценаріїв розвитку майбутнього на основі врахування людського фактору. Форсайт (від англ. foresight – погляд в майбутнє, передбачення) – соціальна технологія, формат комунікації, що спрямована на обговорення та формування учасниками сесії напрямів майбутнього розвитку території.

Форсайт-технологія успішно впроваджується в багатьох країнах на протязі 30 років, особливої популярності набула у сферах бізнесу та державного управління, тому що є частиною «дослідження майбутнього» (future studies) та побудови стратегій розвитку. Метод форсайту належить до системи «стратегічного мислення», прийняття рішень на основі побудованої стратегії. Вищезазначена методика є масштабованою, дає змогу отримувати погоджене бачення майбутнього як у рамках однієї проектної команди, так і в масштабі території, держави та міждержавних відносин. Методологія дає змогу навіть створити особистий форсайт (для проектування індивідуального майбутнього).

Технологію форсайту відрізняє від традиційного прогнозування проактивний підхід до розвитку майбутніх подій. Це означає, що автори та учасники форсайту не просто окремо оцінюють імовірність та ризику виникнення тих або інших умов, як, наприклад, прийнято в Дельфі-методі, а займають активну позицію та спільно проектують свою поточну та майбутню діяльність так, щоб посилити позитивні тренди та погасити негативні.

У системі управління територією метод Rapid Foresight дає змогу обійти кризові точки розвитку незалежно від того, наскільки масштабною або, навпаки, конкретною являється завдання. До типових результатів форсайт-сесій можна віднести такі характеристики:

- експертиза та реінжиніринг наявних стратегій розвитку, як загально-територіальних, так і галузевих (підприємництво, туризм, освіта, транспорт та ін.);
- перевірка стратегії на відповідність поточній діяльності, корегування проектних рішень у напрямі реструктуризації «вузьких місць» розвитку території відповідними проектами розвитку;
- створення проектної (дорожньої) карти на основі виробленої стратегії та синтез робочих груп для роботи для її реалізації;

- оцінка наявної та формування адекватної нової стратегії «команди змін» – лідерів суспільства, суб'єктів і майданчиків комунікації між владою та суспільством;
- формування «команди розвитку», головною метою якої є забезпечення тісних комунікацій

- між керівником та наявним активом громадянського суспільства території;
- побудова прогнозу та стратегії розвитку в контексті мети території;
- розробка стратегії розвитку території в умовах зміни стратегії мета-території, статусу тери-

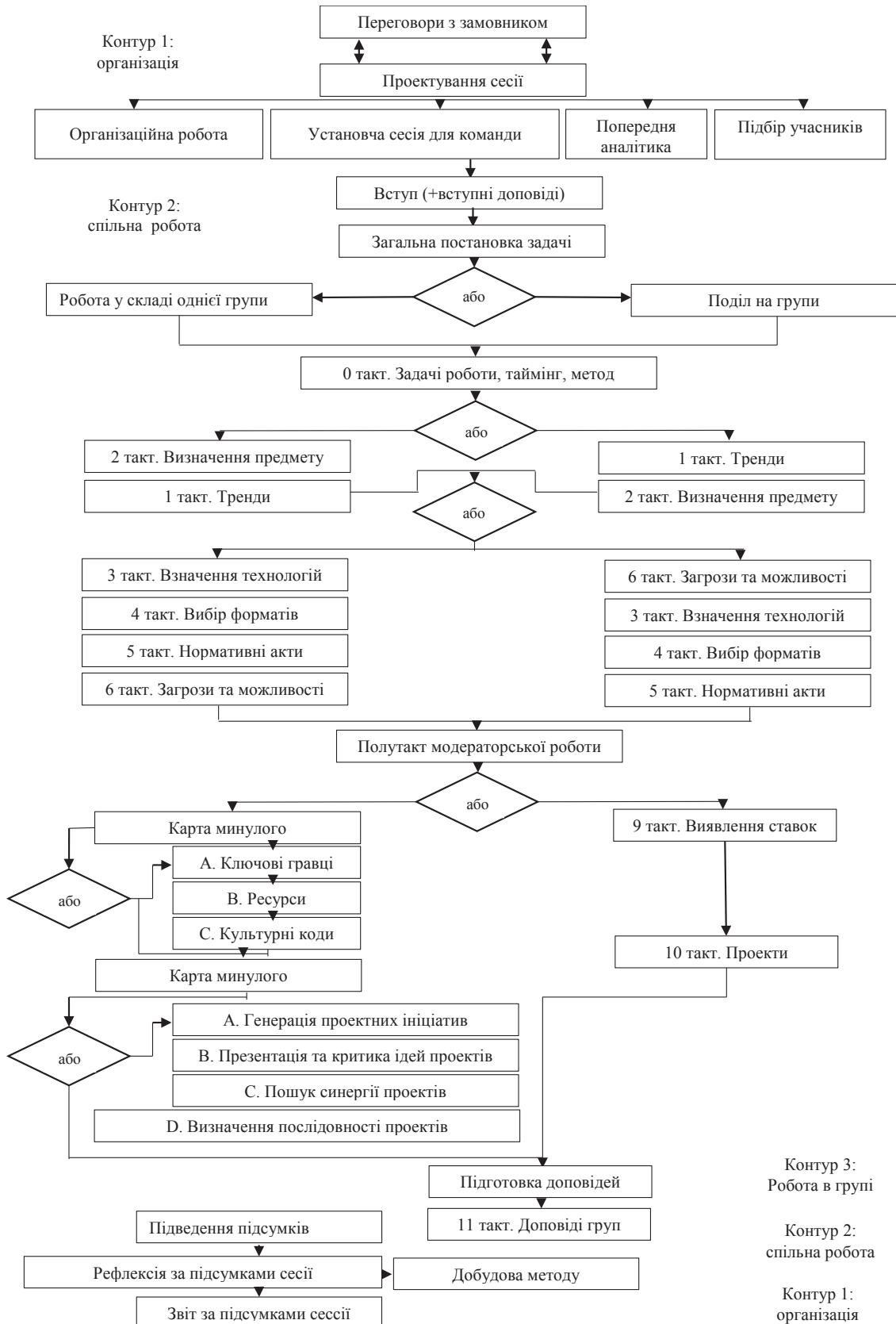

Рис. 2. Блок-схема форсайт-сесії

торії, зміни її меж, цільових показників, соціальних умов. Алгоритм проведення форсайт-сесії представлений на рис. 2.

Використання зазначених методів і моделей дає змогу чітко в установлені терміни визначити параметри прогнозованих територіальних об'єктів та їх зв'язки, узгоджувати цілі й інтереси регіональних інституційних одиниць, відображати вплив параметрів розвитку прогнозованих об'єктів на зміну економічної сталості та збереження рівня розвитку регіону, визначити співвідношення та

взаємозалежність процесів господарювання в регіоні. При цьому особливої уваги потребують методи верифікації побудованих прогнозів, оцінка їх якості та достовірності прогнозів.

Усі вищезазначені види прогнозів та процеси їх побудови мають типові складники, що можна представити в узагальненому алгоритмі процесів прогнозування (рис. 3).

Не менш важливу роль, окрім методології, у системі прогнозування має застосування інструментальних засобів для його здійснення. Доцільно

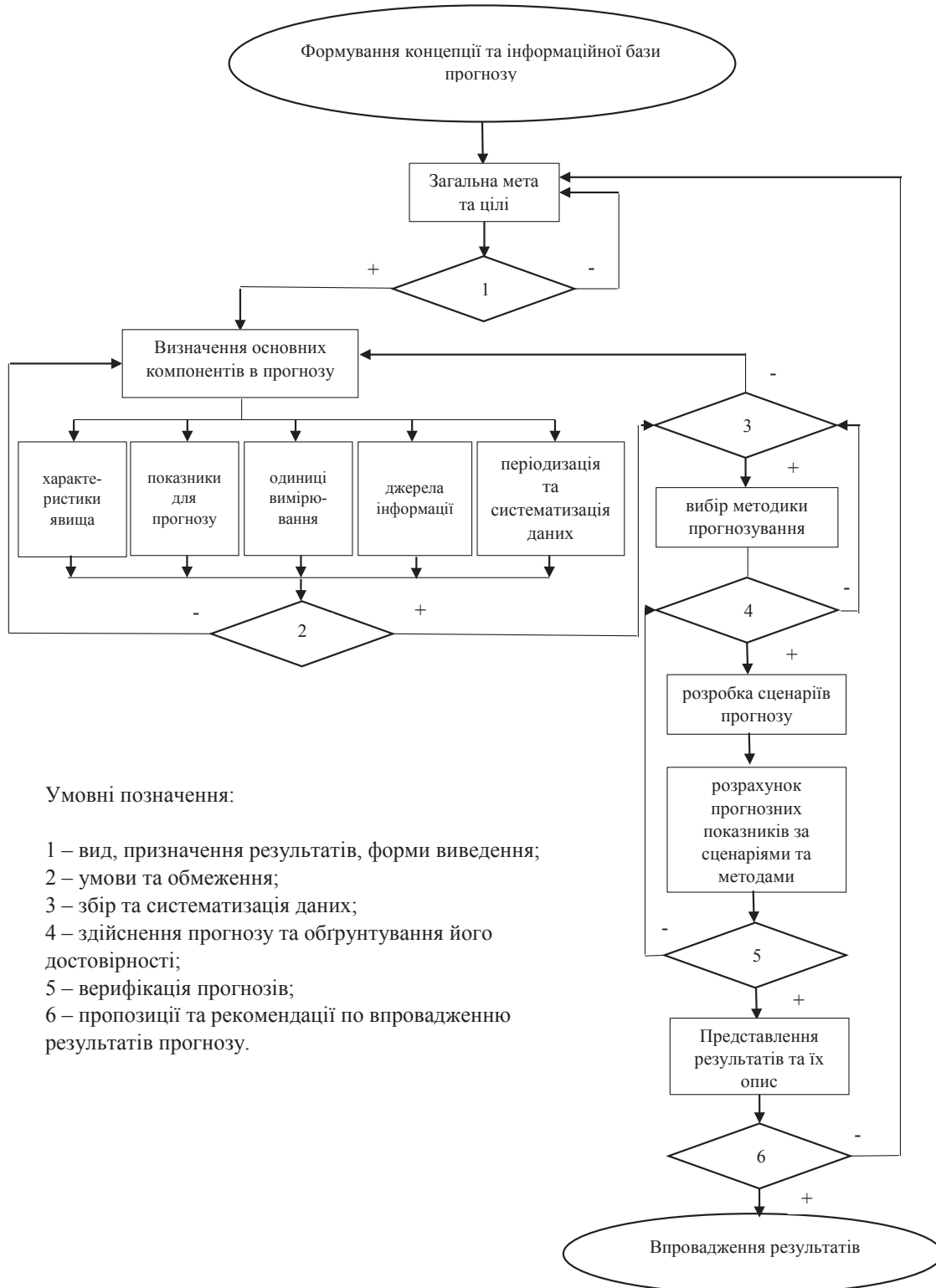

Рис. 3. Алгоритм інтегрованого процесу прогнозування розвитку регіону

відмітити розвинуте програмне забезпечення статистичних досліджень та комплексної обробки даних: ВМДР, SPSS, SAS, Statgraphics, інтегрована система Statistica для Windows, CW Excell та ін. Застосування даних програмних засобів дає змогу швидко й якісно формувати прогнозні розрахунки за обраними моделями та випрацювати тісні зв'язки з усіма учасниками прогнозу, зацікавленими особами та організаціями, які користуються прогнозами.

У статті ми відмітили основні та вагомі складники системи прогнозування розвитку території, але доцільним буде відзначити ще один складник, що має значний вплив на своєчасність та якість здійснення прогнозу – дотримання організаційної культури. Незалежно від рівня прогнозування існує тісний зв'язок між зовнішнім середовищем та внутрішньою культурою партнерів – учасників проекту розвитку території, серед яких можна відмітити такі, як суб'єкти влади, організації, фірми, приватні підприємства, фізичні особи, недержавні суспільні організації та ін. [7, с. 112].

Висновки. Запропоновано узагальнену структуру системи регіонального прогнозування, алго-

ритм інтегрованого процесу прогнозування, зміст його етапів, методів і моделей реалізації, що дають змогу визначити напрями якісного вдосконалення системи знань у галузі прогнозування соціально-економічних і пов'язаних із ними процесів розвитку територій під час розробки змістовного наповнення планів підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування.

Прогнозування є важливою та неодмінною складовою частиною в системі управління розвитком регіону, оскільки без передбачення майбутнього та розробки прогнозів очікуваного та бажаного стану неможливий ефективний розвиток території будь-якого масштабу. Оцінка перспектив об'єктивно існуючих напрямів розвитку, формування прогностичного стилю мислення, наявність відповідних знань, компетенцій, високого ступеня загальної та наукової культури, вміння передбачати зміни та тенденції навколишнього середовища, застосовувати науково обґрунтовані методології прогнозування та їх інструментарій – усе це потребує систематичного підвищення кваліфікації фахівців із прогнозування.

Список літератури:

1. Регіональна економіка : [навч. посіб.] / О.В. Димченко, Н.М. Матвеева, С.М. Гайденко. – Харків : ХНАМГ, 2008. – 205 с.
2. Стеценко Т.О. Управління регіональною економікою : [навч. посіб.] / Т.О. Стеценко, О.П. Тищенко ; ДВНЗ Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана. – К. : КНЕУ, 2009. – 471 с.
3. Тодосійчук В.Л. Регіональна економіка : [підручник] / В.Л. Тодосійчук. – Вінниця : ВДАУ, 2008. – 434 с.
4. Моделі і методи соціально-економічного прогнозування : [підручник] / В.М. Геєць [та ін.]. – Х. : ІНЖЕК, 2005. – 396 с.
5. Применение статистических методов для решения задач прогнозирования в системе управления регионом / Г.А. Райко, Е.В. Данилец, В.О. Гапонов // Проблемы інформаційних технологій. – 2016. – № 01(019). – С. 131–141.
6. Фісун К.А. Методологія програмування розвитку регіонів України : [монографія] / К.А. Фісун. – Харків, 2007. – 401 с.
7. Круш П.В. Національна економіка : [підручник] / За ред. проф., к.е.н. П.В. Круша ; 2-е вид. – К. : Каравела ; Піча Ю. В., 2008. – 428 с.

Соколова Н. А.

Райко Г. А.

Дыгало А. А.

Херсонский национальный технический университет

МЕТОДЫ ПРОГНОЗИРОВАНИЯ В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ РЕГИОНОМ

Резюме

В статье представлена обобщенная структура интегрированного процесса прогнозирования в системе регионального управления, позволяющая определить направления совершенствования системы знаний при прогнозировании социально-экономических и связанных с ними процессов развития территорий. Описаны алгоритм, этапы, характеристика методов и моделей реализации многофакторного прогнозирования, суть метода форсайт-технологии. Применение данного инструментария позволяет формировать согласованное видение будущего в рамках функционирования региональной проектной команды.

Ключевые слова: прогноз, методы прогнозирования, регион, развитие.

Sokolova N. A.

Rajko H. A.

Digalo A. A.

Kherson National Technical University

THE FORECASTING METHODS IN THE REGIONAL MANAGEMENT SYSTEM

Summary

The article presents generalized structure of integrated forecasting process in the regional management system, which allows determining the direction of improving the system of knowledge in forecasting socio-economic and related processes of regional development. The article describes the algorithm, the steps and the characteristics of methods and models used for multifactor forecasting implementation, as well as the essence of the foresight technology method. Applying these instruments allows forming an agreed vision of the future in the framework of the regional project team operation.

Keywords: forecast, forecasting methods, region, development.

НОТАТКИ

НАШІ АВТОРИ

1. Андрощук Ігор Володимирович – кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри туризму та цивільної безпеки Луцького національного технічного університету
2. Горняк Ольга Василівна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної теорії та історії економічної думки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
3. Дигало Олександр Олександрович – аспірант Херсонського національного технічного університету
4. Дубинчук Людмила Ігорівна – аспірант Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
5. Загоруйко Віктор Леонтійович – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та маркетингу Луцького національного технічного університету
6. Золотухін Євгеній Вікторович – аспірант Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
7. Кріль Ярослава Ярославівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту Львівського національного університету імені Івана Франка
8. Мельник Наталія Василівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту Львівського національного університету імені Івана Франка
9. Мешкова Вікторія Сергіївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємства Донецького державного університету управління
10. Наливайко Дмитро Валентинович – аспірант Київського національного торговельно-економічного університету
11. Неізнана Олена Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів і банківської справи Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
12. Павліха Наталія Володимирівна – доктор економічних наук, професор кафедри міжнародних економічних відносин Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
13. Павлова Галина Євгеніївна – доктор економічних наук, професор кафедри обліку, аудиту та управління фінансово-економічною безпекою Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
14. Пахуча Еліна Вікторівна – кандидат економічних наук, старший викладач Харківського національного аграрного університету імені В. В. Докучаєва
15. Пашкевич Марина Сергіївна – доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри обліку і аудиту ДВНЗ «Національний гірничий університет»
16. Педченко Наталія Сергіївна – доктор економічних наук, професор кафедри фінансів Полтавського університету економіки і торгівлі
17. Перловська Наталія Вікторівна – кандидат економічних наук, доцент, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля
18. Письменна Марія Сергіївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту, економіки та права Кіровоградської льотної академії Національного авіаційного університету
19. Познанська Інна Володимирівна – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень Національної академії наук України
20. Приходченко Тетяна Анатоліївна – кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри регіоналістики і туризму Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
21. Приходько Ігор Павлович – доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри обліку і аудиту Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
22. Продіус Оксана Іванівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту Одеського національного політехнічного університету
23. Прокопюк Александер – кандидат економічних наук, ректор Вища економічна школа в Бялимстоку, Польща
24. Райко Галина Олександрівна – кандидат технічних наук, доцент кафедри економічної кібернетики та управління проектами Херсонського національного технічного університету
25. Рехтета Ірина Ігорівна – аспірант Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського
26. Руба Олександр Петрович – аспірант Житомирського державного технологічного університету
27. Салюк-Кравченко Олександр Олексійович – аспірант Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
28. Свириденко Анна Юріївна – аспірант Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
29. Сідлецька Оксана Станіславівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії та історії економічної думки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
30. Сіліхін Борис Вікторович – аспірант Полтавського університету економіки і торгівлі
31. Соколова Надія Андріївна – доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри економічної кібернетики Херсонського національного технічного університету
32. Стаканов Роман Дмитрович – кандидат економічних наук, доцент кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка
33. Стеблянко Ірина Олегівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та управління національним господарством Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
34. Стефанишин Лілія Стефанівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри гуманітарних і фундаментальних дисциплін Івано-Франківського навчально-наукового інституту менеджменту

Тернопільського національного економічного університету

35. **Товстуха Ірина Олександрівна** – аспірант Сумського державного університету
36. **Хілуха Оксана Анатоліївна** – кандидат економічних наук, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
37. **Ходакевич Сергій Іванович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри банківської справи Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
38. **Чуркіна Ірина Євгенівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту Одеського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
39. **Шедяков Володимир Євгенович** – кандидат економічних наук, доктор соціологічних наук, незалежний дослідник (м. Київ)
40. **Шейкха Нісрат Сабір** – Коледж Університету адміністрування і економіки Салахаддін-Ербіль, Курдистанський регіон, Ірак
41. **Шендригоренко Марина Трохимівна** – кандидат економічних наук, доцент, Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
42. **Шиян Наталія Іванівна** – кандидат економічних наук, доцент, Харківський національний аграрний університет імені В. В. Докучаєва
43. **Юшко Сергій Васильович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця

Відповідальний за випуск
Горняк Ольга Василівна

Українською, російською та англійською мовами

Передрук (перевидання) матеріалів видання
дозволяється тільки з дозволу автора і редакції.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
серія КВ № 11465–338Р від 07.07.2006 р.

Науковий вісник Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Серія «Економіка»
включено до переліку наукових фахових видань України з економіки
на підставі Наказу МОН України від 15 квітня 2014 року № 455

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus (ICV 2015: 29.18)

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
на підставі Протоколу № 4 від 20.12.2016 р.

Формат 60x84/8. Гарнітура UkrainianSchoolBook
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 18.37.
Підписано до друку 23.12.2016 р. Замов. № 2312/17. Наклад 100 прим.

Адреса редколегії:
65082, м. Одеса, вул. Дворянська, 2
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Надруковано: ФОП Головка О.А.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4871 від 24.03.2015 р.